

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

ARANY JÁNOS
PROZAI DOLGOZATAI.

BUDAPEST, 1879.

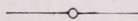

ARANY JÁNOS
PROZAI DOLGOZATAI.

ARANY JÁNOS

PROZAI DOLGOZATAI.

BUDAPEST, 1879.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.
(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

ÁRANY JAZÓK

PROZAI DOLGOK

ÁRANY JAZÓK

ÁRANY JAZÓK

ÁRANY JAZÓK

ÁRANY JAZÓK

A MAGYAR VERSELÉSRŐL.

224457

I.

A MAGYAR NEMZETI VERS-IDOMRÓL.*

Nincs egy-egy nehezebb feladat a magyar irodalom-történet tanítójára nézve, mint a régi nyelvemlékek és költői maradványok iránt a tanulóban érdeket gerjeszteni, azt folyvást fentartani, hogy a példányok olvasása előtte fárasztóvá, lélekölővé ne fajuljon; hanem figyelmét, a helyen hogy lankasztaná, ébreszsze, a helyen hogy elszórná, a tárgyra feszítse, a helyen hogy kimeritné, önműködésre szoktassa. Gymnasiumi növendékről, 15—16 éves ifjuról szólok, ki előtt csak most nyílt meg a sztil virágos mezeje, honnan koszoruit, ha nem is választékosan, de bizonyára minél tarkábban fonja; ki egy pár novella, egy-két czifra költemény olvasása után az írálynak «fényét meg kezdte kívánni» — s boldog alanyiségában épen nem habozna saját szóvirágait Pázmán avatag nyelvének, saját versgyakorlatit Zrinyi bukdácsolásinak elébe tenni. Nem emelkedvén még oda, hogy a nyelv erejét, a compositio hatalmát, a költészet egyszerű fönségét érezni tudná: rokonvagy ellenszenvét csupán a külsőhez köti; ha ez csinos,

*) Megjelent először a nagy-körösi ev. ref. főiskola *Értesítőjében* (1856); másodszor az *Uj Magyar Muzeum* 1856. évi IX. füzetében.

vonzó, képdús, ifju lelke dagályának megfelelő, szeretni, — fordítva únni, kicsinyleni fogja. Azon boldog kor ez, mely, midőn utánoz, magát teremtőnek hiszi, mely ön gyarló kísérleteit remekművekkel teszi párhuzamba; első merész felszökellése, kétségkívül, amaz erőnek, mely tehetséggel párosulva, majdan teremteni fog, — de épen ezért nem a multa, hanem a jövőre függeszti pillanatát, melynek csiráit keblében hordozza. Hogyan is ragadnák a *mult* ügyetlen törekvései bámulatra azt, ki ösztönszerűleg érzi, hogy hivatása, ha kitűnni akar, a *jelent* is lába alá szegni; ki legnagyobb mesterében, öntudatlanul, oly ellenét sejtí, melyet egykor legyőznie, tulszárnyálnia kell. Az ilyen mosolyogva nézi le mind azt, mi, szerinte saját fejlődése színvonalának alatta áll, — s nem nagy véleménynyel van az avult régiség iránt, habár az jeles mű, habár ő maga legkitűnőbb tehetség legyen is; sőt épen ez utóbbi, az ön erejét érező szellem az, mely legkevésbbé hajol meg a mult tekintélye előtt, — a korlátolt ész egykedvű butasága, mely a mester szavára esküszik, itt is, mint mindeütt, fölszinen maradván.

Ha már a valódi műbecscsel bíró, de elavult emlékekkel szemben is ily akadályt kell a tanítónak leküzdeni: mit tegyen ott, hol forma és tartalom, külső és benső egyaránt silánynak mutatkozik, hogy a tisztos maradvány a növedék előtt ne mint unalmas, de vonzó, ne mint nevetséges, de tanulságos, tűnjék fel. Mi magyarok nem vagyunk azon szerencsés helyzetben, hogy egy népileg naiv, de nemzetileg önálló irodalomnak a hajdankorból fenmaradt gyöngyeire büszkén mutathassunk. Mi őseinkhez számítjuk Etelét, de az Edda és Nibelunge-Not, a Hildebrand- és Detre-ének, melyek a nagy hódító nevét ma is emlegetik, idegen népek tulajdoni. Mi akarhány Rodrigot szemelhe-

tünk ki az ozmán harczok idejéből: de *Cidünk* nincsen, sőt a Hunyadi magasztos neve is elhangzott népszerű költeményeinkben, míg a szerb ajk Szibinyáni Jankót nem felejtették. Mi csak hírét halljuk a daloknak, melyek egykor Attila és Árpád, Endre és Mátyás asztalánál zenghettek, a nélkül hogy azokból egy árva betűt felmutatni, egy árva hangot utánzöngeni bírnánk. A mi fönmaradt, az már, alig némely kivétellel, iskolázott emberek műve, kik a nép kerekded compositióját laza terpedtséggel, naivságát tudákos reflexióval válták föl; a *szép* helyett *sivár* igazra, *gyönyörködtető* helyett tanulságosra törekedvén. Ily körülmények közt nem utolsó dolog a felolvasott darabnak érdeket kölcsönözni; s hogy e czél pusztá grammatizálással, a nyelv alaki és helyesírásbeli változásainak részletekbe haló fejtegetésével bajosan lesz elérhető, gondolhatni. Mikor kezdték, például, az *i* betűt ponttal jelölni meg, érdekes lehet a tudomány embere előtt, s az iratok korának meghatározását elősegélheti: de az ifju kedélyhez aligha szól; azért a nyelv fejlődése csak főbb mozzanati-ban, nem egyszersmind apró részleteiben, kísérendő.

Én itt, kitűzött czéломhoz képest, csupán a költészetre, annak is inkább kül idomára, mint lényegére szorítkozom. A tudós tanár, ki a klasszikai és talán európai irodalom színvonalán áll, örvendve fogja, irodalom történeti előadásakor, az egy Erdősit a XVI. századból felmutatni, mint első alkalmazóját a római mért soroknak: de hogyan gerjeszt érdeket a Tinódi-féle formák iránt, ha csak azon derűtség által nem, mit a *vala* és *vala* rim örök ismétlése előidéz? hogyan különbözteti meg a prózától *Andreas Lupus* rim- s mértéktelen sorait? hogyan igazolja régibb költőink felforgatott szórendjét? stb. Be fogja-e érni e stereotyp itélettel: «forma tökéletlen» — s kívánandja mégis.

hogy tanítványi e tökéletlenségek olvasásában kedvet találjanak? — Nem, lenni kell valaminek a mai rím- és mértéken kívül, mi azon formákat az egykoruak előtt kelendővé tette: egy *népileg nemzeti rhythmus* lüktetése az, ama rhythmusé, mely népzenénk- s dalainkban nagyrészt ma is érezhető; ama rhythmusé, melyet, költészetünk érdekében, nem ignorálni, de nyomozni, nem mellőzni, de tovább fejteni tartozunk. Legyen szabad hát nekem, párhuzamban a költészeti maradványokkal, mindazáltal nem csupán tanodai szempontból indulva ki, nézetimet arról, mit *magyar nemzeti vers-idomnak* neveztem, röviden előadni; föltéve egyszersmind, hogy a tisztelt olvasó figyelmeztet olykor népies dallaminkra, s talán forgatta is Erdélyi, Fogarassy, Greguss idevágó értekezéseit.

I.

Próza és vers. — Csalatkoznék, ki ez utóbbit csupán a lebegő mértékben, a rím öszhangzatában keresné. Folyó és kötött beszéd közt, a tartalmat nem tekintve is, lényeges a különbség. Mind Chladni üveglapján a nyirettyű által előidézett hangra mozgásba jő a ráhintett föveny s a hangrezdület minősége szerint különböző, de mindig szabályos csoportokba fut össze: úgy változtatja helyét, úgy sorakozik szó és mondatrészt az indulat által rezgésbe jött költői beszédben, szemközt a próza nyugalmas folyékonyságával *). Lehány magáról minden fölöslegest, mindent, a mi lazává, pongyolává tehetné (milyen a névelő *az, a,* és némely particulák); feloldja a prózai körmondatosságot;

*) Wer theilt die fließend immer gleiche Reihe
Belebend ab, dass sie sich rhythmisch regt? (Goethe.)

a szórendet merész inverziókkal forgatja össze: a gondolatokat, nem, mint a folyóbeszéd *egymásba* füzi, de *egy-más után* sorozza, mintha azok, a *tapadás* (adhaesio) törvénye szerint csak véletlenül csoportoznának együvé, s kényszeríti őket, hogy bizonyos kiszabott szűk tér határain kívül ne nyújtózzanak, de egyszersmind azt, minden fölös *hézaggótló* nélkül, be is töltsék. Szóval a folyóbeszédet *rhythmus* váltja fel, mely benső és külső egyszersmind: szabályozza, kiméri, párhuzamos tagokra osztja fel úgy a gondolatot, mint a beszéd külső alakját, s e kettőt egymással legszorosb öszhangzatba teszi, csaknem azonítja. — A *rhythmus* tehát nem egyes tagok, sorok mértékszerű lebegése, mint valamely félig kifejtett prosodiai alak; — nem is a rím, mérték összesége: mert, hogy ezek nélkül is van *rhythmus*, az összes héber költészet bizonyítja; míg ellenben, *rhythmus* nélkül, a folyóbeszéd rímelve is prózai természetű marad, mint ezt az arabok rímes prózáján, kiknél e korcs idom kifejtett, láthatjuk. És így a *rhythmus* az, mi a vers-idom lényegét teszi, mi a kötött beszédet a folyótól már elemeiben elválasztja, s a kettőt éles elentétbe helyezi egymással; minek veleszületett érzése nélkül lehet valaki igen jó *prosaicus*, de *verselő* nem.

E szerint a kötött beszéd lényege nem a rím s mérték, hanem a *rhythmus* lévén, ez utóbbi egykorú a költészettel, mely eredetileg csupán e formában nyilatkozott, s a rím vagy mérték hangzatosságát csak később vette fel. Az ősrégi héber költészet, melyben sajátképi mértéket találni fel hiú kísérletnek bizonyult be, egyedül *rhythmuson*, a gondolat *rhythmusán* alapszik. Három fő módja van abban a gondolatok csoportulásának. Első a *párhuzamos*, miszerint ugyanazon gondolat különböző szavakkal ismételtetik, s alkotja mintegy a vers elő- és utórészét, például:

Adah és Zillah, halljátok hangomat!
Lamech női figyeljetek szavamra.

(Lamech éneke.)

Másik az *ellentétes*, midőn a vers elő- és utórésze ellentétes gondolatot fejez ki, mint:

Átok rá, ki téged átkoz,
Áldás rá, ki téged áld. (Moz. I. 27—28.)

Harmadik az *összerakó* (syntheticus), midőn a rokon eszmék (varia, non diversa) sorozásában némi *haladványt* (progressio) vehetni észre; vagy pedig ugyanazon gondolat, *kiegészítő toldalékkal*, ismételtetik, mint a következő hely Mózes hattyu énekében:

Egek halljátok meg beszédemet	}	ellentétes.
És halld meg, <i>óh föld</i> szájam szózatát		
Csöpögjön tanításom, mint az <i>eső</i>	}	összerakó.
S hulljon <i>szeliden mint harmat</i> szavam.		
Mint <i>permeteg a zöld virányra</i> ,		
Mint <i>zápor a növény csemetékre</i> :		
Mert Isten nevét hirdetem,	}	párhuzamos.
Nosza dicsérjétek az urat!		

Nem volna nehéz a magyar költészetből hasonló eszmesorakozást szemelni ki; de legyen elég csupán a progressióra mutatnom, mely Zrinyi e soraiban felötlik:

Fegyvert s vitézt éneklek, *török hatalmát*
Ki meg merte várni Szulejman haragját,
Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját,
Az kinek *Európa rettegte szablyáját.*

Ugyanazt ismétli, de mindig pótló, erősítő részletek hozzá adásával. Vagy még jelemzőbben e népdal, melyre már Erdélyi is figyelmeztet:

Meghalok *Csurgóért*, de nem a váráért,
Hej, nem váráért, csak *egyik utcáért*

Nem is az utczáért, csak *egyik házáért*
 Hej, *ebben* növekedett *barna galambomért.*

Hogy a mi költészetünk is eredetileg csupán a rhythmus báját ismerte, s minden afféle, mint rím és mérték, nála legfőlebb esetleges volt: alig szenved kétséget. Igaz ugyan, hogy legrégibb verses emlékeink, milyen a Pannónia megvételeét tárgyazó ének, már rímelt alakban is fordulnak elő; sőt Béla névtelenjének pár helyéből, hol a magyar történeti dalt fordítani látszik, rímes eredetit sejtünk. Ily helyek már, midőn a vezérekről szól:

Ommes loca sibi acquirebant,
 Et nomen bonum accipiebant.

továbbá, a pogány Thonuzobáról beszéltében:

Et dum Beatus rex Stephanus
 Verba vitae praedicaret
 Et Hungaros baptizaret,
 Tunc Thonuzoba in fide vanus
 Noluit esse Christianus,
 Sed cum uxore vivus
 Ad portum Obad est sepultus.

és már előbb, Gyuláról szólván, ismétli magát:

Quod in fide esset vanus
 Et noluit esse Christianus. —

De ha ezek valóban nép-ének fordításai is, az még az eredetinek rímelt alakját nem föltétezi. Maga Anonymus, ki rímelt hajlamát előbeszédében is elárulja, adhatott rímet az eredeti szöveg rhythmusához, vagy latin fordítása annak foroghatott a papok kezén. De ha nézzük, hogy a rímetlen alak egész a XVI. századig fentarthatta magát; hogy eleinte a papok, midőn a nép számára éneket fordí-

tottak, csöppet sem igyekeztek azt a sorvégek egyeztetése által kapósabbá tenni; hogy az első dal, melynek népi eredete föl van jegyezve, értem a Mátyás választásakor rög-tönzött nyolcz sort, noha rímben kezd, a nélkül végzi; hogy a török világban kelt Oláh Gerő-féle néprománcz régibb versszakai mitsem tudnak a *kimenő* sorok felől; hogy végre a XVI-ik században Farkas András egész nagyobb költeményt, csupán a sorok és strophák rhythmusára támaszkodva **közrebocsát**ni mert: mindezek és hasonlók **mondom**, arra mutatnak, hogy a rím iránti érzék nem volt kifejlődve régibb költészetünkben. Lehet, hogy a magyar fül szinte megérzette, ha a sorok végei történetesen összehangzottak: de nála a rhythmus, nem a rím, lévén fődolog, ez utóbbit könnyen nélkülözte; s ha Tinódi a *vala* — *vala* helyett épen semmi rímet nem használ, az a hallgató előtt, ugy látszik, közönyös dolog leendett.

Ide mutat az is, hogy népi közmondatink, az úgynevezett *példabeszédekben* aránylag oly kevés a sajátképi rím. A közmondatok nagy részben, ősrégi eredetűek. Mint a népi bölcsелем közhelyei, vagy a népköltészet egyes hulladéki, magába a nyelvbe olvadva, szállnak firől fira, nemzedékről nemzedékre, s ki tudná azok nagy részének keletkezési idejét meghatározni? Talán némely példaszó, mely ma is közforgalomnak örvend, már a Volga partján honos *vala*; s ha Uszubu apánk nem pattogtatta is úgy a körmönfont közmondásokat, a hogy e vezért Dugonics beszélteti Etelkájában: bizonyosan fordult meg ajkán egy kettő, a mi jelenleg is divatozik. Érdekes volna régiebb latin íróink nyelvében az efféle magyaros proverbiumokat utánnyomozni, én itt hamarjában csak egy mai szójáráásra emlékszem: «vágja, mint a nyers tököt» — mely már Béla jegyzője tollán, bájos hungarismussal így fordul elő: «tonsa

capita cumanorum — mactabant tanquam crudas cucurbitas.»

Tapasztalni, hogy más népek (például a németek) közmondásai épen a rím gyakori használata által tűnnek fel, míg nálunk fordítva áll az eset. Kétségtől amúgy amazoknál a rím-érzék előbb volt kifejlődve s így ez apró tanversek, melyeket közmondás néven ismerünk, akár önállóan keletkeztek, akár, mint nagyobb költemény forgácsai hulladoztak el, a megszokott és használt rímes alakot mutatják. Nálunk ez nincs így; de hallgassa valaki magyar füllel, s közvetlen a nép ajkáról példabeszédinket: nem tagadhat meg azoktól némi hangzatosságot, mely a prózától elüt, míg népdalaink rhythmusával megegyez; úgy-hogy az egész sor, felmondás közben, *ütem* *) (tactus) szerint kimérhető lesz. Vegyük például (régibb alakjában) ezt:

Ember teszen | fogadást | ag eb ki meg | -állja

nemde megfelel e népdal sornak:

Vermem ugyan | elég van | de kenyerem | nincsen?

Igy lehetne akarhányat összeállítani; én, mintegy új-mutatásul, meglelésem néhánynyal, egy közmondásra egy dalsort alkalmazván:

Lóra, csikós, | lóra! || elszaladt a | ménes.

Ki kutyával | játszik: || bot legyen | kezébe.

Lassan siess: | tovább érsz,

Ha meghalok | se bánom.

Az egyikben | aczél kova | tapló.

Élőfának | nehéz döltét | várni

*) *Üteny*nek nevezték a tactust, kik az *any* képzőt²oly panacaeának tartják, mely minden szócsonkitási sebet meggyógyít. Én az *ütem* szót helyesbnek gondoltam.

Lyányomnak | mondom : | menyem értsen | róla
 Haj róza, | róza, | kenderesi | róza
 Járt utat a | járatlanért | el ne hagyd.
 Kertem alatt | a Berettyó | folydogál. stb.

— mig egyszersmind ezek némelyike amaz *ellentétes* idomot mutatja, melyről föntebb, a héber rhythmust felhozván, emlékeztünk.

Sajnálni lehet, hogy közmondатаink gyűjtése alkalmával e szempont nem lön méltatva kellően; magam számos példabeszédet ismerek, mely a nép ajkán sokkal hangzatosb alakban jár, mint a gyűjteményekben olvasni. Nem állítom, hogy minden közmondat birna a rhythmus zöngelmével, sok már egészen prózai: de legalább azt, a mi az élő nyelvben még költői jellegű, nem kellene önkényes elforgatás által megfosztani eredeti disztétól.

II.

Nem tudom, ha sejti-e már részleg a türelmes olvasó, mi legyen az, mit én a fönebbi sorokban rhythmusnak, és pedig, mert kiválóan nyelvünk és zenénkben nyilatkozik, magyar rhythmusnak nevezgettem: de meghatározás helyett kénytelen vagyok még itt saját halló érzékire utasítani, s némely aprósággal bibelöldni, mit ily munkánál elkerülnöm nem lehet, mert végre is elemzés: elemzés. Annyi a felhozott példákön is észrevehető, hogy a mondat, mely a verssort képezi, az ugynevezett *sormetszet* (caesura) *) által (miről alább) bizonyos megszabott *ízekre*, mintegy *ütemekre* (tactus) oszlik fel. E felosztás, így véve, *külső*, a mennyi-

*) Ha aesthetikusaink sejtenék, mily nem aesthetikai fogalmat köt össze népünk a *vágány* szóval, bizonyosan nem használnák ezt *caesura* helyen.

ben a szónak bizonyos helyeken végződnie kell. De még ez nem minden; szükség, hogy e külső feltagoltságnak megfeleljen a *benső*, mi már a gondolatban megy véghez. A *sormetszet*nél (így tanítják), kell, hogy a beszéd *értelme némileg* befejezve légyen: de ennek aztán nincs *értelme*. Mert hogyan tekinthetni az értelmet befejezettnek ama példákban:

Kertem alatt —

Járt utat a — ?

pedig nehéz volna elvitatni, hogy azok nem helyesen vannak föl-ízelve. Vizsgáljuk a dolgot kissé közelebbről.

E közmondásban: «Járt utat a járatlanért el ne hagyd,» bármily prózailag ejtenők is azt ki, e szótagokat: *jár*, — *jár* — *el* — kissé fölemelnünk, *hangsúlyoznunk* kell. Ha már ugyanezt, mint verssort tekintjük, a népdalainkban oly ismeretes tizenegy szótagú sort adja vissza, mely metszetek által három izre, ütemre oszlik fel, így:

Járt utat a | járatlanért | el ne hagyd.

tehát mindenik ütem egy hangsúlyos szótag által emeltetik ki, mely itt éppen az ütem elejét nyomja meg. Ugyanezt tapasztalni, például e néptalányban (a lopótökre):

Mig él | mindig fut: | holta után | mindig lop.

vagy e játékdalban:

Lengyel László | jó királyunk,

Az is nekünk | ellenségünk,

Hidunk lábát | letörette. stb.

Azonban nem szükség, hogy a hangsúly mindenkor az ütem elejére essék, de igen, hogy mindenik ütem egy hangsúlyos tag által legyen kiemelve, mint e népdalban:

Bort ittam én || boros vagyok,
 Haza mennék || de nem tudok,
 A ki tudja || mért nem mondja
 Merre van az || ország útja. (Czuczor.)

E hangsúlyos kiemelése az ütem egy tagjának, míg a többi hangsúlytalan marad, az északi, ó-skandináv költészetben is nagy szerepet játszott. Hogy pedig a hangsúlyos szótag annál erősebben feltűnjék, úgynevezett *bötürím* (alliteratio) által élesedett. Az alliteratio, mint kiki tudja, ugyanazon kezdőbetűk szabályszerű ismétlése. Ez és a rhythmus — minden végrím, vagy mérték nélkül — teszi vers-idomát a régibb Edda költeményeinek. Ott rendszeren háromszor ismétlődik ugyanazon kezdő betű, kétszer a vers-sor első felében, egyszer az utolsóban. Amazok *mel-lék-*, ezek *fő-böt-*nek (Stab) mondatnak. Például az Edda német fordításából:

Ich will **W**alvaters
 Willen künden.

itt a *bötürím*et a háromszor eléjövő **w** betű képezi; az első sorban előforduló két **w** a mellékböt (Nebenstab), a második sorban levő egy **w** a fő böt (Hauptstab).

A mi költészetünk e szabályos kifejlését a *bötürím*nek nem mutatja ugyan: de, hogy a magyar fül sem idegen a hangsúlyos szónak ekkénti erősítésétől, íme néhány, a nép ajkáról vett példa:

Szegény ember | **s**zándékát
 Boldog isten | **b**irja.
 Vak | **v**ezet | **v**ilágtalant.
 Várt leány | **v**árat nyer. (Közmondások.)
 Rí **r**ucza | **r**i, **r**i. (Talány a hegedűre.)
 Kőrösi | **k**erepesi | **k**örtefa. (Játékdal.)
 Pej **p**aripám | **p**atkószöge | de fényes.
 Szívtől **s**zivnek | **s**zólni nem **s**zégyen (Népdal.)

Szabad péntek | **szabad szombat**

Szabad szappanozni.

(Népdal.)

Adjon isten :

Bort, búzát, | **békességet,**

Mákot, makkot, | **mogyorót stb.**

(Áldomás.)

Hétfő | **hetibe,**

Kedd | **kedvibe,**

Szerda | **szerelmibe,**

Csütörtök | **csűrbe,**

Péntek | **pítvarába**

Szombat | **szobájába.**

(Gyermekvers.)

Eféle példát a ma is nép ajkán forgó dalok, gyermek-réják, talányok és közmondásokból akármennyit hozhatni fel: de a régi verses maradványokban sem hallatlan a hangsulynak ily módon erősítése. Már a Pannonia megvételét tárgyazó történeti ének eme soraiban :

Kelen földén **elkelének,**

Az **cseken** ők (el)**csekének,**

Az **Tetemben** **elfeltetének;**

Érden ők sokat **értének,**

Százhalomnál **megszállának**

vagy még itt is :

Földedet **adtad** **fejér** **lovon**

És **fűvedet** **aranyos** **féken** —

világos az alliteratio; azért e helyeket épen egy régibb szöveg maradványának tartom, mire az itt csoportozó avult szók is mutatnak; ellenkezően Toldy urral, ki valamely középkori barát izetlen etymologizálásait látja benne. A *Deus* és *Dézs* valóban az; de itt én az eredeti néprhythmus lüktetését érzem, böttürimmel élesítve, melyet a tudákos szerző, ki ez éneket újra dolgozta, vagy nem akart, vagy nem birt egészen elrontani. Hasonló alliteratiót érzek e töredékben :

Vágd csak **f**iam, vágd **F**orgács
Tied leszen **G**imes és **G**ács;

sőt nekem feltűnő az **m** betű gyakori ismétlése a Mátyás választásakor rögtönzött dalocska négy első sorában is:

Mátyást **m**ostan választotta
Mind ez ország királyságra,
Mert ezt isten adta nékünk
Mennyországból oltalmunkra.

Azonban ez aránylag gyér nyomok feltüntetésével nem akarom bizonyítani, hogy a bötűrim nálunk valaha *uralkodó* volt; de hogy a magyar rhythmus is fölvette olykor, s általa a hangsúly erősödést kapott, világos. Ott, hol a rhythmusba hangzóbb élénkséget, mozgékonytságot akarunk hozni, ma is sikerrel használható, a minthogy az újabb költészetből is lehetne ideillő helyeket szemelni ki,

(«Nyögte Mátyás **b**ús hadát **B**écsnek **b**üszke vára.» *Kölcs.*)

— csakhogy a túlzást, mesterkéeltséget, itt is, mint bárhol, kerülni kell.

III.

Hogy eddig azt, a mit közönségesen sormetszetnek (caesura) vagy illetőleg verslábnek (pes) hivunk, a zenétől kölesönzött *ütem* (tactus) szóval fejeztem ki, nem ok nélkül történt. Azt akarám ugyanis ez által folyvást éreztetni, hogy nem elég a verssort, úgynevezett lábak és metszetek szerint külsőleg feltagolni, azaz nem elég, hogy bizonyos helyeken végződjék a szó: hanem szükséges, hogy e külső felosztásnak megfelelően a benső, hogy a mondatnak (s így a gondolatnak is) azon részei csoportúljanak egy ütembe, egy, a sormetszet által elkülönzött ízbe, melyek egymással legszorosb kapcsolatban vannak, mert csak így lesz

tökélyes a rhythmus. Már pedig a mondatban azon szótag, melynek hangját, felmondás közben, kissé fölebb emeljük, s ezért hangsúlyosnak szoktuk nevezni, uralkodik azon szók fölött, melyek hozzá legszorosban tartoznak; ha tehát a sormetszet határai közé egy hangsúlyos szótag s az alárendelt hangsúlytalanok esnek, úgy a részarányos felosztás *bensőleg* is tökéletes. Nem kell gondolni, hogy e hangsúly szerinti feltagolás, e benső osztályzás valami nagy fejtörésbe, előleges kiszámításba, mesterkélésbe kerülne: önkint jő az mindennek, ki a rhythmus iránt érzékkel bír, melylyel hogy birjon, költőnek elengedhetlen föltét. Himfy dalai, például, (a leghangzatosb alak, mit birunk) — ily benső feltagoltságnak köszönik a verselési báj; noha nem gondolnám, hogy Kisfaludy sokat törődött volna ilyesmivel. De megtartá mégis, mert lelkében zengett a rhythmus; ha pedig valahol eltér tőle, mingyárt megérzik a versen, mert daczára a külső caesurának, bágyadt az.

A <i>folyamba</i>	<i>tekintettünk</i>
És <i>alattunk</i>	és <i>felettünk</i>
És <i>bennünk</i> is	a <i>menny</i> volt,
<i>Szívünkben szent</i>	tűz lángolt.

Ime, a három első sor a hangsúly arányos felosztása által ép rhythmust ad; a negyedik sorban a caesura előtt két hangsúlyos szótag van, utána egy sines, de a hangsúlyos *szent* szó a vele szoros kapcsolatban levőktől (tűz lángolt) elvágitik: innen e sor érezhetőleg bágyadtabb mint az elsőbbek.

Ily módon bármely költeményt próbára téve, azon eredményhez fogunk jutni, hogy ott van a legjobb rhythmus, hol a hangsúlyos szótagok kellő párhuzamossággal vannak elhelyezve; máskép, hiába van meg a külső met-

szet, mindég hiányzani érzünk valamit. Szabad legyen még egy kísérletet tenni, saját rovásomra :

<i>Ritka</i> vendég	<i>Rác</i> országban
<i>Zsigmond</i> a <i>ki</i>	<i>rály</i> , a <i>császár</i> ;
<i>Jól</i> fogadja	<i>István vajda</i> ,
<i>István</i> , <i>kinek</i>	<i>apja Lázár</i> ;
<i>Hét</i> egész nap	látja <i>dúsan</i> ,
<i>Becsülettel</i> ,	<i>emberséggel</i> ;
<i>Nem</i> felejtí,	<i>ki</i> a <i>gazda</i> ,
<i>Nem</i> felejtí,	<i>kit</i> vendégel.

Látnivaló, hogy az első sor betű rímmel neveli a rhythmus hangzatosságát, a második hibás ; legjobb a három utolsó, hol a hangsúly épen az ütem első tagját emeli ki. Azonban e szabályosságtól néha nem árt eltérni, mert általa a rhythmus nagyon is egyhangúan hullna szét.

E csoportulása a gondolatnak és szóknak minden ütemben egy *góc*z a hangsúlyos tag körül, bármely nyelvű költészettel közös ugyan, de sehol sem annyira érezhető, mint nálunk : azért ezt úgy tekintem, mint egyik *jellemvonását* a magyar rhythmusnak. Minél kevésbbé nyujtani el a gondolatot ; a mondat részeit, hangsúlyos tagjai körül egy ütembe, egy caesura korlátai közé osztályozni ; ezt kívánja a magyar fül. Ily értelemben a magyar rhythmus ütere folyvást érezhető a régi költői maradványokban, Tinódit kivéve, mert ennek rhythmusáról nem sok dicséretet mondhatni, és a Zrinyiászt, mely néhol igen élénk rhythmust ad ugyan, de többnyire, mint verselés, alig élvezhető. Lássunk néhány példát a mondottakra.

Rettenetes || ez *világnak* || mostan *minden* | dolga,
Csudálatos || nagy *vaksága* || *háládatlansága*.

(*Horvát András.*)

Sokszor kértem | én az istent | nagy szívem szerint
 Hogy mutasson | nékem társat | ez világ szerint.

(Házasok éneke.)

Mostan egy | ifju || megházasodott,
 Ujjonnan | hozta || szép hites | társát.

(Adhortatio mulierum.)

Hallottam | példában || regen hogy | mondották
 Az jó aczélt soha || úgy nem paskolhatják,
 Tiszta vassá ötet || hogy ellágyíthassák,

Hogy soha aczélnak || ötet ne mond hassák. (Tinodi.)

Egy szép dologról || én emlékezném || ha meghallgatnátok,
 Az kinek mását || nyilván jól tudom || ti nem hallottátok
 Török császárnak || szép leányáról || kin csudálkozhattok.

(Szendrői névtelen.)

Mostan emlékezem || az elmúlt időkről,
 Az elmúlt időkben || jó Toldi Miklósról stb.

(Ilosvai.)

De elég ennyi, figyelemgerjesztésül inkább, mint oly állandó rendszer követelése gyanánt, melytől soha eltérés ne történt legyen. Régi jó verselőinket semmi se vezette ímez alakításban, mint a népi dallamok és daloknak öntudatlanul bennök zengő rhythmusa; hogy botlottak nem egyszer, természetes. De így is a rhythmus fényoldala verselésöknek, azt felfogva, érezve, hajlandóbb az olvasó megbocsátni a még lábra alig kapott rímek silányságát.

IV.

Feltűnő a régi verses maradványok, sőt néha még mult századbéli költőink nyelvén is egynémi sajátos szórend, mely első tekintetre úglátszik, mintha a rím, vagy caesura által lenne kierőszakolva, vagy a latin költők hasonló szabadságát utánozná. Értem a beszéd oly módon összeforgatását, hogy a minek prózában elül kellene jöni,

hátrább marad és viszont; hogy például a kötszó, mely különben a sor kezdetén állna, középre vettetik, mint:

Szent körösztfán *ha* imádlak. (Sz. Bernát hymnusa.)

Szerető szolgáját *mert* megölte vala. (Ilosvai.)

Könyörgök, nekem is *hogy* már légy vezérem. (Balassa.)

A gyékényt alólag *miglen* el nem vonja. (Beniczky.)

Azonban követem *ha* odaérkeznek. (Gyöngyösi.)

hogy a visszahozó névmás (*a ki*, dologról is) szokatlanabb helyet nyer mint :

Szörnyü halál *kit* meggyőzött (Sz. Bernát h.)

És nem leszen, te testedről, *ki* őket elűzze. (Horvát A.)

Kedves életnek ezt *valaki* (a ki) nem vallja. (Rimai.)

Ilyenek még egyéb, önkényesnek tetsző inversiók, mint :

Nem sokat *ő azon* gondolkodott vala. (Istvánfi Pál.)

Mert hamis beszédet *ez ellen* szerzetek. (Batizi.)

s a névelő *az a*, vagy valamely particula (*hogy*) szokatlan kihagyása, s t. e féle. Ezek s a hasonlók, mondom, caesura kedvéért, vagy római költők utánzásául, látszanak összeforgatva lenni: de nem úgy van. Igaz, hogy Zrinyi előtt a római költő látszik lebegni, midőn a magyar szórenden efféle erőszakot tesz:

Földre megtompitván *esék* maga vasát. (a dárda),

sőt Gyöngyösi, a magyar rhythmust annyira érző Gyöngyösi is mond ilyet:

Forgatják a habok *mint a mely* hajókat.

Az elsőnél kétséggkívül a latin költői szabadság vétetett igénybe, azért nem is tűri azt a magyar rhythmus, melynek jelleme nem az *elszórás*, sőt ellenkezőleg *egy gócz köré*

gyűjtése az odatartozóknak; Gyöngyösi sora analog a föntebb idézett példákkal, csakhogy túloz. — De általában, a legrégebb kortól egész Gvadányiig, több századon keresztül divott eme költői szórend nem mondhatni hogy a latin utánzásából (melylyel ugy sem analog) eredt volna; azt sem, hogy csupán a sormetszet, vagy rím, erőszakolná ki. Mert oly helyeken is, hol a költő, caesura sérelme nélkül követhetné, a folyóbeszédi szórendet, önkint eltér attól, s ama költői szófüzést használja, mint e néhány példából, melyet ezrivel lehetne idézni, látható:

Régi jó barátim nekem <i>kik</i> valátok.	(Apáti.)
Szépen <i>ha</i> beszélnek, keveset nem vesznek.	(U. a.)
Az legények ezt <i>hogy</i> hallák.	(Sz. Katalin leg.)
Azt egészen <i>a kik</i> beszállották vala.	(Istvánfi.)
Baranyában <i>ki</i> szörzé	(Tinódi.)
Nagyfalu határán hadával <i>hogy</i> ballagna.	(Ilosvai.)
Történék azonban kertében <i>hogy</i> járna.	(Görgei.)
Búnál <i>kik</i> egyebet nékem nem nyertetek.	(Balassa.)
Örök kinra <i>kiket</i> <i>hogy</i> vonsz.	(Dies irae.)
(mondhatá: <i>kiket</i> örök kinra <i>hogy</i> vonsz)	
Segíti istene rajta <i>mert</i> könyörül.	(Rimai.)
Nagy sebet <i>mert</i> csinált Cupidó keblemben.	(Zrinyi.)
Bánfi János, Tahi, pogányt <i>ki</i> kardra hí.	(Liszi.)
Gazdag kerületi tart <i>a mely</i> rojtokat.	(Gyöngyösi.)
Foghatott <i>a melylyel</i> , s ölhetett, vágthatott.	(Kohári.)
Bémenni <i>ha</i> akar öltözik kapezába.	(Orczi.)
Benne <i>a mely levél</i> szükséges éltünkre.	(Bessenyei.)
Remélhetsz <i>mindaddig</i> virágzó napokat.	(Barcsai.)
Olykor <i>hogy</i> pánczéling fedi bé tagjokat.	(Gvadányi.)

Itten a sormetszet legkevésbé sem korlátozza a syntaxist. Mirevaló hát ez összeforgatás, mely prózában akkor sem volt kelendő? A magyar rhythmus követeli ezt, mely a legszorosban összetartozó részeket egy hangsúlyos gócz köré gyűjti, mint a példákban: *kik valátok*, (alany, állit-

mány) *ha beszélnek, hogy hallák, hogy ballagna* stb. (ige és kötszava); s ez által egyszersmind a körmondatos szerkezetnek ellene munkál, azt már elemeiben lerontja, mint ez a rhythmus természetében fekszik. Mert vegyük, például, ezt:

Szent körösztfán *ha imádlak,*

bárki észreveheti, hogy a *ha* kötszó legszorosban az *imádlak* igéhez tartozik, szokott szórend által pedig attól megszebb esnék, s így némi körmondatoság színét viselné:

Ha szent körösztfán *imádlak.*

sőt a két párhuzamos hangsúly helyett csupán egyet adna: amott ugyanis: *szent* és *im-ádlak* kettős nyominték van, itt csak a *szent* tartja meg a hangsúlyt. Így ezekben

Szörnyü halál *kit meggyőzött.*

(Kit szörnyü halál *meggyőzött*).

És nem leszen, te testedről *ki őket elűzze*

(És nem leszen, *ki őket* te testedről *elűzze*).

Ugyanazon Chladni-féle összerázódása a legszorosban együvé tartozó mondatrészeknek hogy a körmondatos szerkezetnek még árnyéka is eltűnjön. De történik e felfordítás gyakran azért is, hogy a hangsúlyos szó a sor vagy ütem elejére essék, s azt megnyomva, erősebb rhythmust adjon, mint:

Szépen ha beszélnek —

Búnál kik egyebet —

Bémenni ha akar —

Pogányt ki kardra hí —

Látnivaló, hogy itt a hangsúly: («*ha szépen beszélnek*», «*kik búnál egyebet* stb.) a megjelölt szótagon nyugszik, azért kell annak sor vagy ütem elejére szökni.

Ugyanez áll a névelő (*az a*) elhagyásáról, midőn a hangsúly nem ezen, hanem főnevén nyugszik, s némely particulák (leginkább a *hogy* kötszó) mellőztéről, mint Beniczkinél:

- (a) *Fülemile ágon,*
Függ csak kicsiny szálon,
 (hogy) *Álom reá ne érjen.*

Nem önkényes¹ szabadság tehát ez, nem is a klasszikai verselésnek utánzása, hanem az eredeti magyar rhythmusnak a mainál erősebb lüktetése; miről ha valaki a mondottak után sem volna meggyőződve, szabad legyen a XVII. század két legnagyobb költőjére, Zrinyi és Gyöngyösire hivatkoznom. Az utóbbi néha úgy összeforgatja a prózai szórendet, mint az első, még is annak verselése, tovább egy századnál, ellenállhatlan bájjal csengett a magyar fülben, sőt az újabb iskolák (francia, latin) ellen reactiót vala képes előidézni (Horvát, Dugonics, Gvadányi stb.); míg Zrinyi verse korának élvezhetetlen volt, rhythmusa eltaszítónak, szórendje erőszakoltnak tűnt fel. Honnan e különbség? Könnyű megfejteti. Gyöngyösi, a magyar rhythmus törvénye szerint, hangsúlyt kiemelve, szorosan egybetartozókat *egy csoportba* szedve, járt el s a prózai szórendet e célból forgatta össze; Zrinyi ellenben, a magyar rhythmusnak kevésbbé, vagy nem mindenütt hódolva, a klasszikai szabadságot követte, s az összetartozókat *elszórta*, mi épen ellenkező eljárás. Gyöngyösi:

- ☛ A beszprémi sereg || *mikor megkergette.*
 (Mikor a beszprémi || sereg megkergette).

Zrinyi pedig:

Igy kobza szavával nyitá hangos torkát. (Igy nyitá)
Viz lassu zugással, széllengedezéssel.

(Lassu vizzugással.)

Földre megtompitván *esék* maga vasát.

(Földre *esék* szorosan összefügg).

bár önála is sokszor a magyar rhythmus jelenkezik, például:

Mint az sebes víz ár *ha* hegyből érkezett.

Végre fáradságát *hogy* heában látta.

Gondolván, bánatját, *hogy* evvel mulatná.

Nagy sebet *mert* csinált || Cupido szivemben.

(«Mert *nagy* sebet. . . .»)

a *nagy* szó hangsúlyos, azért szökken elejére a sornak.

V.

Azt hiszem, sikerült az eddig mondottakban ha nem is számtani pontossággal meghatároznom, de érezhetően föltüntetnem azt, a mit verses maradványaink, népdalaink közmondásinkban magyar rhythmusnak neveztem. Most a vers sorok feltagolása, *ütemekre* (mint mondani szeretém) felosztása *metszetek* és *verslábak* (pedes) által, igényli figyelmünket. Az után az egyes ütemek, vagy, ha tetszik, verslábak (prosodiai) *mértéke* felől mondom el észrevételemet, a hogy azt részint előttem mások kifejtették, részint magam népies dallaminkból elvonni igyekeztem.

Épen a magyar rhythmus követeli, hogy a verssor ön hosszúsága s a bennelevő hangsúlyos tagok szerint, bizonyos *ízekre* osztassék, miknek zenében az ütem felel meg. Így hát a magyar rhythmus sajátlag annyi caesurát kívánna, a hány ütem van egy sorban. Nem volna pedig szabad egy ütemnek *négy* szótagnál hosszabbra nyúlni: a caesura eredetileg 4 — 3 — 2 — 1 szótagból álló *ízekre* szaggatná el a sort. Így a hosszú alexandrin sor, melyben szabályszerint *hat* szótag esik egy metszet alá, keveselli

olykor, népdalainkban a közép caesurát, s a zenei ütemek szerint *három, négy* ízre is szakad. Például:

Itt hagynám én | ezt a várost | ha lehetne.

(*Népdal.*)

Igy egy régi népköszöntőben:

Serkenj föl | kegyes nép || mert most jó | az hajnal.
Aranszin | tollakon || repdes mint | egy angyal,

s ha figyelmezőnk hangzatosb régi verseinkre, nem mondom, állandóan, de mégis elég gyakran fölleljük ez átszegdelést, arra nézve, hogy benne ne csupán véletlenséget, hanem a magyar zene érverését sejtjük. Így már egy (rímetlen) ének is a XVI. századból:

Oh mely nagy | bujaság || az gonosz | gazdagság,
Ki embőrt | elveszti || átkozott | hamisság!
Csudállok | én, ember|| az te dol- | gaidon,
Hogy te nem | keresed || az örök | életet stb.

Sőt a különben oly caesurátlan Zrinyinél:

Ádria | tengernek || felforgó | hajjai
Vajon oly | nagyok-e || mint szemem | árjai?
Vajon oly | nagyok-e || Mongyibél | lángjai,
Mint égő | szívemnek|| lángos ha-talmai.

Igy Faludinál:

Királyi | mulatság || erdőkben | sétálni,
Árnyékos | utcáin || fel s alá | járkálni.

s ugyanaz a «Remetében» így versel, csaknem mindenütt következetesen:

A büszke | szín világ || sétáljon fris | bársonyban,
Egy kevés | ronggyal is || beérem én | azonban;
Ma holnap | a kigyók || felbontják | testemet,
Az apró | férgecskék || elosztják | béletem stb.

De se a nyelv nem bírja meg folyvást e sűrű caesurákat, se a költők nem jártak el öntudatosan; azért egy sormetszet alá gyakran két zenei ütem is befoglaltatik, de annál több soha. E szerint támadnak a 4 szótagnál hosszabb caesurák: öt tagú, a 4 és 1, vagy 3 és 2 összetételéből; hat tagú, a 3 és 3 vagy 4 és 2 egyesülése által; hét tagú, a 4 és 3 kapcsolásából; minél már hosszabb caesuránk nem lehet. E különböző ütemek egyberakása, módosítása a magyar verssorok gazdag változatát idézte elő, mely zenénkben, dallaminkban ma is él, s melyet régi költőinknél nyomozni, érdekes leend.

A négy szótagú ütem (vagy, nem bánom, versláb), minden vegyülete nélkül más ütemeknek, különböző sorokat hoz létre. Első eset, midőn egy ütem egy sort képez, mint:

Elkell menni,
Nincs mit tenni.
(Népdal.)

Én angyalkám,
Szép madárkám.
(Amade.)

Hosszabb versre, így magában, nem használtatik; úgy tekinthető, mint valamely nagyobb sornak elszaggatott része, Második eset, hogy két ilyen ütem áll egy sorban, s alkotja a dalainkban annyira használatos 8 syllabás sort, melyet költészetünk a legrégibb idő óta ismer:

Követ jut a | Duna mellé,
Földet füvet | megszemlélé. (Ének Pannonia megv.)
Ily halállal | ha öletél,
Szent tagidban | ha töretél, (Sz. Bernát hymn.)
Mátyást mostan | választotta,
Mind ez ország | királyságra. (Régi dal.)
Hideg szél fű | észak felől. (Népdal.)

Harmadik eset, midőn 3 ily ütem vétetik egy sornak;

egyenlő hosszúságú az alexandrinnal, de más felosztás, mint:

Ama fehér | nyárfák alatt | a part felé. (Csokonai.)

Áldjon meg a | mindeneknek | alkotója. (Népdal.)

s hogy ez alak szinte régi, bizonyítja a «Toldi Miklós» nótájára szerzett eme régi dal:

Nekem is volt | szép szeretöm | néha napján,

Mikoron még | török sétált | Buda dombján.

(Népdalok II. 207. l.)

Negyedik eset volna, midőn ily ütemekből 4 foglaltatnék egy sorba, s ilyenek is vehetnők a többször említett utczai dalt:

Mátyást mostan | választotta || mind ez ország | királyságra,
Mert ezt isten | adta nekünk || mennyországból | oltalmunkra.

mely alak aztán a hindu *szlokához* majdnem hasonló lenne: de népdalainkban az ily rendezésnek gyér nyomát találok,

A tisztán 3 szótagú ütem alkot, ha egy rövid sornak vesszük, három tagú sort, milyenek:

Angyalom Örömlük, Mariskám

Alakom Gyötrelmünk. Ne nézz rám.

(Amade.)

(Ányos.)

(Népdal.)

ez is ugy tekinthető mint hosszabb sornak elszakadt íze. Két ily ütemből lesz 6 syllabás sor, mely népdalainkban igen gyakran fordul elé, mint:

Szeretnék | szántani, A kutya | kergeti,

Hat ~~skr~~öt | hajtani,

A nyulat | elüti.

(Beniczki.)

Három ily ütem összetételére nem tudok példát, de négy ütem belőle képezi a főnebb említett sándorverset, milyen ez is:

Virágos | kenderem || elázott | a tóba.

(Tompá.)

Tisztán két tagú ütem ritkán, egy tagú sohasem képez sort. Amaz néha, mint hosszabb sor elszakított *íze*, önálló sort is alakít, mely rím helyett rendszeren csak ismétlődik; mint:

Légy hív,
Légy hív —
De hív titkos | szív.
(*Amade.*)

Bor, bor,
Bor, bor,
Ninesen olyan | bor.
(*Népdal.*)

vagy ama vontatott melódiájú, (mérő spondeusokból álló) hosszabb dalsort képezheti, mint ezek:

Ninesen | olyan || derék | asszony; —
Ez az | élet || A gyöngy | élet, —

Az egy tagú ütem rendszerint hosszabbhoz csatoltatik, vagy ha külön szakad is, nem mint önálló sor tekinthető; például:

Feleségem	van nekem csak	Egy	
De mikor még	az az egy is		Sok.
Előbb utóbb	sírba vinni		Fog. (<i>Petőfi.</i>)
Pesten jártam	iskolába,		Kuk! (<i>Népdal.</i>)

Eddig azon eseteket vettem vizsga alá, mikor a 4 — 3 — 2 — 1 szótagú ütemek kölcsönös vegyület nélkül alkotják a magyar vers sort. Most már azon eseteket szedem rendbe, mikor a különböző ütemek más-más képen módosítják a sornak mind hosszát, mind rhythmusát. Egy felől a népdalokra, másfelől régi verseinkre leszek figyelemmel, s a kettőt párhuzamosan fogom idézni.

1. *Négy és három tagú ütemek összerakása alkot:*

a) 7 *syllabás* sort:

Engedelmes	szolgája,	Boldog az a	pillantás...
Mégis vagyok	prédája.	Ha meghalok	se bánom....
	(<i>Amade.</i>)		(<i>Népdal.</i>)

b) 11 szótagút ; igen használt sor dalainkban.

Sokszor szóltunk	a régi nagy	üdökről	
Kivált képen	világbiró	Sándorról	(<i>Ilosvai.</i>)
Gyászba borult	gondolatim	szűnjetek...	
Tiszaparton	van egy hajó	kikötve...	(<i>Népdal.</i>)

ilyen akarna lenni Tinódi némely verse, de ő a rhythmust, caesurát, ritka helyen érzi ; sikerültebb helye a következő :

Ez urfiat	üdvözlé nagy	sokaság :	
Éltesse is	tartsa is Szent	Háromság!	
Övé legyen	holta után	mennyország.	

(*Török Jánosban.*)

c) 10 szótagút, (szinte nagyon használt alak) :

Kis furulyám	szomoru	füz ága.	(<i>Petőfi.</i>)
Panaszimat	mondani	nem merem	
Mert nincs nekem	oly biztos	emberem.	(<i>Régi népdal.</i>)
Izabella	királyné	magában.	

(*Török Bálint, nálam.*)

d) 11 szótagút, de más rendezéssel, mint a b.) alatti sor :

Panaszolom	szeleknek	bánatimat....	
Az én szívem	siratja	árvaságát....	(<i>Régi dal.</i>)

e) 14. szótagút, mely elég használt alak, mind az irodalomban mind a népnél:

A szép fényes	katonának	gyöngy arany	élete,
Csillog villog	minden felől	jó vitéz	fegyvere.
			(<i>Amade.</i>)
Lám megmondtam	Angyal Bandi	ne menj az	alföldre.
			(<i>Népdal.</i>)
Hová, hová,	édes férjem	megyek a	csatába.
			(<i>Rozgonyiné, nálam.</i>)

f) 15 szótagút, mely megegyez más népek hasonló

sorával, s melyet apáink *nagy* (illetőleg *kis*) *politikusnak* nevezték.

Feltekintek | még én egyszer | a csillagos | egekre. (*Népdal.*)

Az irodalomban nagyon használt alak, de igazi népdalban ritkább tűnemény; s rendszeren apróbb rímelt sorokra oszlik, mint:

El kell menni || Masirozni || kész az úti || czédula.

g) 13 *syllabás* sort, mely ritkább ugyan, de néha mégis előfordul dalainkban. Ilyen ez:

Szintelen | szintelen || a legény mig | nőtelen.

Ázik is | fázik is || egyaránt nyá- | ron télen.

mely már rímekkel rövidebb sorokra szaggatva látszik lenni. De annál gyakoribb a verses maradványokban, hol rendszeren a meghosszabbított 4-dik sort képezi, a 3 alexandrin után; mint például:

Az ének- | szerzők is || feledkeztek | dolgukban.

Nagyfalu | határán || hadával hogy | ballagna. (*Ilosvai.*)

Faludinak főnebb idézett *remetéje* ily 13-as sorokkal vegyíti az alexandrint, franczia példára kétségkívül, de a 13-asban mégis az itteni caesura van visszaadva, csaknem hiba nélkül, az egész költemény folytán:

Eltelvén | napjaim || nem félek a | haláltól

Elválok | örömet || ez árnyék rossz | világtól stb.

2) A *négy és két syllabás* ütemek összetételéből ered:

a) 6 szótagú sor.

Árva vagyok | árva, vagy: Jó ló | volt a fakó,

Én vagyok az | árva: Jó ló | is ellette;

Áldja meg az | isten, Áldja | meg az isten,

Ki az árvát | szánja. A ki | fölnevelte.

(*Népdal.*)

(*Népdal.*)

mind két alakot úgy tekinthetjük, mint az alexandrin töredéket, s valóban, ha azon népi dallamokra figyelmeztünk, melyek a sándorverset adják vissza, úgy találjuk, hogy ez csupán a szótagok számában egyez az idegen alexandrinnal, de benső szerkezete egészen mienk, eredeti, zenénkben gyökerező; mely a 12 szótagú sort három-féle kép ütemzi, u. m.

1. Lóra csikós | lóra|| elszaladt a | ménes.
2. Jó ló | volt a fakó|| jó ló | is' ellette.
3. Virágos | kenderem|| elázott | a tóba.

mert a főntebb idézett, szinte 12 szótagú :

Áldjon meg a | mindeneknek | alkotója —

nélkülözvén a közép metszetet, az alexandrintól már jobban elüt. Tekintse valaki régibb költőinknél az annyira használt alexandrint, vagy a mint nevezik, Zrinyi-verset: ama három szerkezet közül valamelyik felé gravitálni érzendi.

b) 10 szótagú sor, igen használatos két caesurával; mint:

Amoda van | egy kis kerek | erdő,
Abba vagyon | csipkebokor | vessző. (Népdal.)

c) 10 szótagú ismét, de más rendezéssel:

A kállai | útcza | ki van festve... (Népdal.)

g) 14 szótagú sor; szinte közönséges, mind a régi, mind a mostani költészetben. Az *Átok* című, XVI-dik századbéli költemény egészen így van írva, mind végig erős metszetekkel; mint:

Rettenetes | ez világnak || mostan minden | dolga.

(Horváth A.)

Ki beborult | az fölyhőben || megtért napom | fénye. (Amade.)

Én istenem | mit csináljak || mikor semmim | sincsen.

(Népdal.)

Széles uton | poros uton|| fölleget ver | a ló
Csillámlík a.. | villámlík a|| fényes aczél | patkó.
(Rozgonyiné.)

e) ismét 14 tagú sor, de más rendezéssel; nem annyira ismert, mint az előbbi, de szinte népies alak:

Tekints reánk | immár nagy | Uristen | az mennyekből.
(Ének a XVI. században.)

s ki hinné, hogy ezt egészen feltaláljuk ezen profánus dalban:

Majd elmegyünk | rózsám | Komáromba | Komáromba...
Hej, a ki azt | nékem | kíváltaná | kíváltaná...?

3) A négy és egy szótagú ütem összefoglalása, (melynél azonban meg kell jegyezni, hogy az egy tag többnyire már a megelőző 4 tagúhoz ragad, s így a caesura olyan, mintha 5 syllabás volna) következő soroknak adott lételt:

a) 9 szótagú sor:

Elmult időd | ne sirassad | már. (Népdal.)
Előbb utóbb | sirba vinni | fog. (Petőfi.)

b) 13 syllabás sor:

Nyári virág | téli idő | alatt nem zöl | dül. (Népdal.)
Emlékezzél | mi történik | Uram mi raj | tunk.
(XVI. száz.)

Sokszor kértem | én az istent | nagy szívem sze- | rint.
(Házások éneke.)

Gyöngy életre | a mezőre | jőj és kísérj | el. (Amade.)
Im koporsód | ajtajánál | áll hiv szere | tőd. (Ányos.)
Itt is ember | itt is fegyver | kell a hazá | nak.
(Szentjóni.)

4) A három és két syllabás ütemek kapcsolásából ered:

a) 5 szótagú rövid sor, mint:

Kicsiny | vagyok én,
Majd meg | nővök én. (Dal.)

b) 8 syllabás, mint:

Töltsd tele | pajtás | poharam.

c) 10 szótagú, régi dalsor, csaknem olyan, mintha két adonicus ragadna össze:

Mostan egy | ifju || megházasodott.
Újonnan | hozta || szép hites | társát. (XVI. század.)

Kis **k**acsa | **f**ürdik || **f**ekete | **t**óba.*)
Fiához | készül || Lengyelországba.
(Gyermekdal.)

Arany-ezüstért, || czifra ruháért,
Leányt el ne végy || koszorujáért. (Népdal.)

d) 11 szótagú, ritkább, de sajátságos szerkezet:

Drága gyöngy | teremtés || angyali | lélek.
Meghalok | érted, vagy || enyimmé | tészlek.
(Népdal.)

5. A négy, három és két szótagos ütemek egyesülése alakít:

a) 9 syllabás igen csinos, használt sort; milyenek:

Gyászos szivem | érted | kesereg
Hortobágyi | pusztán | fú a szél... (Népdal.)

b) 13 szótagú sort, mind régen, mind ma használatost. Péld.

Mért távozá | Uristen || ily messze mi | tőlünk.
(XVI. század.)

Azt mondják, hogy | nem illik || a táncz a ma- | gyarnak
Hej be szépen | világít || az esteli | csillag.
(Népdal.)

*) Alliteratióval.

c) 11 szótagút, (gyéren használt de mégis népies alak), minő:

Elmaradtunk | már mi | rózsám | egymástól,
Elmaradtunk | mint a | gerle | párijától. (*Népdal.*)

6. A *három és egy* syllabás ütem kapcsolása:

a) 10 szótagú sorban, így:

A garad | a garad || üresen | jár. (*Népdal.*)
A csillag | a csillag || az égen | jár,
Látom a | czipellőd || harmatos | már. (*Népdal.*)
Fortuna | szekerén || okosan | ülj,
Ugy forgasd | tengelyét || hogy ki ne | dűlj. (*Faludi.*)

7. A *négy, három és egy* syllabás ütem összefoglalva,

a) 11 szótagú sort ad, mely ritkább ugyan, de mégis népdalban feltalálható; mint:

Jó napot | kedvesem || drága angya- | lom.

Minő gazdagság, változatosság csupán az ütemek rendezésében, a sorok alakulásában is! pedig nem állok jól, hogy valamely ritkább divatú szerkezetet el nem hagytam; sőt azon régi formákat, melyek népzenénkben többé nem viszhangzanak, önkint mellőztem, csupán *tényekre*, az élő népdallamra akarván építeni. Így föntebb az 5. szám alatt, megemlíthettem volna Szegedi Kis István énekét, mely tisztán magyar ütemekre oszlik, s melynek dallamát is jól ismerem: «Szánja az ur | isten || hiveinek | romlását;» — párhuzamba tehetém vala Balassa ime sorait: «Ezeket | írák || a tenger | partján || Óczeánus | mellett,» a ma is, nálunk reformátusoknál, ismert templomi ének e sorával: «Örül mi | szívünk || mikor ezt | halljuk || a templomba | mégyünk,» mert mindenikben ugyanazon magyar rhythmus érezhető; ama régi lyrai rövid formáját a XVI. és

XVII. század költőinek, sem lenne nehéz mai népdalainkkal összhangzásba hozni, megmutatván, hogy bennök ugyanazon rhythmus lüktet, értem az ily sorokat:

Vitézek, | mi lehet 3+3

E széles | föld felett 3+3

Szebb dolog a | végeknél. 4+3.

de miután ily összerakással — (főleg strophaszerkezettel) e sorok többé a nép ajkán nem zöngenek, mellőzöm. Csupán azt kívánom még megjegyezni, hogy ama Szegedi-féle sor Amade korában még közkeletű schema lehetett, mert Amade, kit eddig is annyiszor idéztem, s ki *nemzeti* formákba önté csinos dalait, e sort is használja költeményeiben; így:

Szánja az ur | isten|| hiveinek | romlását. (Szegedi.)

Bár ne tudtam | volna || mi legyen a | szeretet,

Mért született | engem|| A ki engem | született.

(Amade.)

Magyar schema hát ez, valamint a legtöbb, úgy Faludinál, mint Amadénál; s e részben nem osztom a különben mélyen tisztelt Toldy úr véleményét, ki bennök (Magyar költ. tört. II. 101—104.) olasz és francia mintákat keres.

VI.

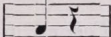
Visszásnak tetszhetik a rend, melyet előadásom folytán követtem, előbb szólván a sorokról s ezek felosztásáról, mint a sajtóképi (prosodiai) *mértékről*. Mások, ellenkezően, a verslábakon s azok méretén kezdik, s miután erre nézve szabályokat állítottak fel, úgy mennek át a sormetszetre s egész sorra. És ez oly költészetben, mely már kifejtett, megállapított törvényekkel bir, leghelyesb ut is. De nekem

a magyar rhythmus *benső* tulajdoninak vizsgálásán kellett kezdenem; föl kelle mutatnom, hogy a kötött beszéd már elemeiben a prózának ellentéte; figyelmeznem a gondolat részarányos feltagolására, mely egyszersmind a mondatban hangsúlyos csoportokat képez: úgy térnem aztán ama benső felosztásnak *külsőképen* megfelelő átszegdelésre, mely a caesurák vagy, (a mi nálunk csaknem egy jelentésű), verslábak által történik. Egyébiránt nem félek kimondani, hogy a csak imént tárgyalt ütemzésére a soroknak jóval többet tartok, mint arra, hogy minden ütem szigorú, határozott, merev mértékkel birjon s épen nem óhajtom hogy a magyar dal oly állandó, megkövült formába szoríttassék, minő például a Sappho vagy Alcaeus után nevezett mérték. Mert egy az, hogy a rím és gyakori metszet által megköttött nyelv nem is birna már ily feszes nyűgöt; más az, hogy e tulszabályos idom végre is egyhangu lenne, holott épen a változatosság teszi főjellemét a magyar rhythmusnak. Igyekezzeék ezt a költő minél szabatosb caesurák által feltűntetni; azontúl, az ütem egyes szótagjainak prosódiai mérése körül, épen oly pindari szabadsággal járhat el, mint a barna zenész, ki majd egyik, majd másik hangon nyugtatja tovább nyirettyűjét s ugyanazon ütem részeit se játszsza mindig egyforma időfelosztással. Mind a mellett vannak az egyes ütemeknek bizonyos mértékei, melyeket a magyar zene kiválóan kedvel, és így a magyar (főképp lyrai) költő, ha versét a dallammal összhangzásba tenni kívánja, szükség, hogy azokat tartsa szem előtt.

Az ütem mértéke a szerint különbözik, a mint az *négy*, *három*, *két* vagy *egy* szótagra terjed ki. És így miután már föntebb a sorokat ütem szerint összeállítottuk, nem szükség itten azok mértékét előadni, csupán azt kell kifejtteni, melyik ütem milyen mértéket vehet föl, a magyar zene

törvényei szerint. Előre megjegyzem, hogy ha a példakép idézendő dalszöveg nem adna tiszta mértéket, az mit sem tesz, miután a mérték nem is abból, hanem a dallamból vonatott el.

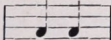
1. Egy szótagú ütem.

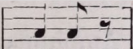
Az egy szótagú ütem mindig hosszú (—) s nem egyéb, mint fele a lépő (— —) verslábnak, melynek másik felét *nyug* (pausa) tölti ki. Zenei kifejezése Péld:

A garad | a garad | üresen | vár.

Fortuna | szekerén | okosan | ülj.

2. Két szótagú ütem.

A két szótagú ütem, bárhova essék a sorban, elül, középre, vagy végül, hasonlóan hosszú mértéket: *lépőt* (spondeus, — —) vagy utótagja megrövidülve *lejtít* (trocheus — ♪) követel. Zenei kifejezése tehát:

vagy: Péld:

Hortobágyi | puszán | fú a szél....

Töltsd tele | pajtás | poharam....

Amoda van | egy kis kerek | erdő.

Jó ló | volt a fakó,

Jó ló | is ellette.

E mérték az egy és két tagú ütemeknél oly általános szabály, mely alól nincs kivétel. Néha egész, vagy fél dalsor csupa spondeusokban vánszorog le, hogy a rákövetkező friss annál meglepőbb legyen, mint

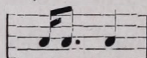
Nincsen | olyan | derék | asszony stb

Ugy ég | a tűz | ha lobog.
 Ez az | élet || A gyöngy | élet.

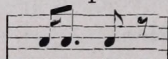
3. Három szótagú ütem.

Itt már nagyobb változatosság tűnik fel. Az egy és két szótagú ütem mérsékli, ez már elevenné teszi a dallamot. Uralkodó verslábak:

a) *Toborzó* (◡ — —, Bacchius); zenei kifejezése:

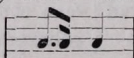
b) *Körösdí* (◡ — ◡ Amphibrachys), zenében:

E kettő *egyforma súlyt* ad az ütemnek, azért akárhol bizvást föl lehet egymással cserélni őket. Péld.:

Rég veri már | a magyart a | teremő....
 Tisza parton | van egy hajó | kikötve....

c) *Ugrató* (— ◡ —, Creticus vagy Amphimaker) az előbbieket ellentéte, mert *ellenkező súlyt* ad az ütemnek.

Zenei kifejezése: Példa:

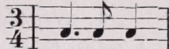
Juhász legény | búsan | útra kél.

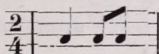
d) *Lengedi* (— ◡ ◡, Dactylus). Az ugratóval egyenlő nyomású, vele hát bizvást cserélhető. A dactylusról jegyezzük meg, hogy az gyakran előfordul népi dallaminkban, de nem $\frac{3}{4}$ ütemet képez, mint például a német zenében, hanem $\frac{2}{4}$ részt, nincs is *felütése* (Vorschlag) mint amott. A felütéssel bíró dactylicus sor tehát, minő ez:

Ker | temre sze | liden az | este le | száll...
 Jár | számkive | tetten az | árva fi- | ú...

német zenét képvisel, a minthogy ez alak onnan is kölcsönöztetett, míg a magyar, felütés nélkül, más rhythmust ad: péld.

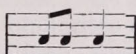
— — — — —
A garad | a garad | üresen | jár.

Zenei kifejezése a német dactylusnak

a magyaré:

e) *Lebegő* (— — — — —, Anapaestus) többnyire a lengédivel összefordítva használtatik, mint a fönebbi példában, és itt:

— — — — —
Nem anyá- | tól lettél, | Rózsafán | termettél stb.

Zenei kifejezése:

Megjegyzem itt, hogy némely zenész urak az ily anapaesticus kezdetét a sornak felütés (Vorschlag) gyanánt veszik, de hibásan. Magyar dallamban felütés nincs, anapaestus az, mire majd dactylus, majd fél spondeus következik és $\frac{1}{4}$ nyug, mint a föntebbi példában, és itt:

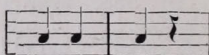
— — — — —
Már ez u- | tán | » | csak azt vá- | rom | » |
Kosci jöj- | jön | » | értem há- | rom | » |
— — — — —
Kisütött | a | » | nap a cse- | rén | » |
Busul a | cser- | » | hátí le- | gény | » |

Igy dölolja ezt a nép, így huzzák a csárdában, akár-hogy *vorschlagozzák* a hangversenyek hősei.

f) *Vánszorgó* (— — — — —, Molossus.) Ez leginkább sor végén áll, s tulajdonkép nem is egy, hanem két ütemet képez, nyuggal, mint:

Magasan re- | pül a daru | szépen | szól. | » |
 Még azt mondják | a kapások | nem lesz | bor | » |

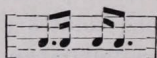
Zenei kifejezése tehát

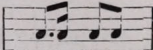
4. Négytagú ütem.

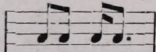
A négy tagú ütemek közt legnagyobb szerepet játszik s a magyar dal eredeti jellegét teszi ama versláb melyet Fogarasi *lengedezőnek* (Choriambus, — ∪ ∪ —) nevezett el. Minél több ily mérték foglal helyet négyes ütemeinkben, annál jobb. Maga a nép is olykor ösztönszerűleg eltalálja a lengedezőt, mire elég példát idézhetnénk, mert így a szöveg jobban símul a dallamhoz. De oly vers, mely csupa lengedezőkből állna, mégsem lenne ment az egyhangúságtól. Azért e versláb is cserélhető részint *hasonló*, részint *ellenkező nyomatú* vagy súlyu ütemekkel.

Maga a choriambus zenében így fejeztetik ki:

Hasonló nyomatú ütemek azok, melyek a két középső szótagot rövidnek meghagyják, mint:

a) — ∪ ∪ ∪. Zenei kifejezése:

b) ∪ ∪ ∪ —. Zenei kifejezése:

Példa a lengedezőre:

— ∪ ∪ —
 Rég veri már | stb.

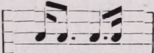
Az a) alatti ütemre:

— ∪ ∪ ∪ — ∪ ∪ ∪
 Lesz e neki | még valaha | jó napja

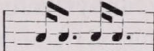
A b) alatti ütemre :

— — — — —
Azt is adott | mivel a bút | ölje meg.

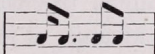
Ellenkező nyomatú vagy *sulyú* ütemek azok lesznek, melyek a két középső szótagot, vagy annak valamelyikét, meghosszabbítják; jelesül :

a) — — — — ; zenében :

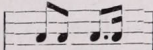
Péld. — — — —
Kerek az én | subám alja stb.

b) — — — — ; zenében :

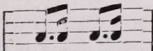
Péld. — — — —
Tisza parton | van egy hajó | stb.

c) — — — — ; zenében :

Péld. — — — —
Szabadságom | be van zárva |

d) — — — — ; zenében :

Péld. — — — —
Ne szomorkodj | légy víg.

e) — — — — ; zenében :

Péld. — — — —
Fölfelé megy | borban stb.

Látjuk hát ezek közt a *dijambust* (— — — —) *ditrochaeust* (— — — —) is, ezeket is megszenvedi a magyar ütem, de nem úgy, hogy egész sor csupa szökő, vagy lejtő lábakon sántitson le, mert ennél mi sem volna szenvedhetősebb; hanem csupán változtatásul a *choriambus* helyett. A többi

(*a, c, d*, alatti) lábak czifra neveit nincs miért felhordani. *Hol* kelljen pedig a *lengedezőt fölcserélni*: erre azt hiszem, állandó szabály nem lehet. Némelyek (mint Erdélyi) megkísérték a choriambus és felváltói helyét a dalsorban kimutatni: a szabály, mit így alkottak, áll egyik dalra, másakra nem; áll részben de nem az egészben. Én, a mennyire népdalainkat ismerem, a négyes ütemre nem adhatnék szorosb szabályt ennél: «lengedező, vagy vele hasonló nyomatú láb, a hol csak lehet; hol nem telik, ellenkező nyomatu, valamelyik a fenebbi *a—e* közül.»

De hisz ez annyi volna mint semmi mérték! fognak felkiáltani a «forma» emberei. Épen nem. Ugyanazon szélszélyes változatosság nyilatkozik itt is, a mi föntebb a soroknál. Ám kísértse meg valaki népdalt írni tiszta szökő vagy lejtő (jambus, trochaeus) lábakon s azt épen úgy, mint a mérték kívánja, el is dalolni: türhetlen egyhangúsággal gyötrendi a magyar fület. Ellenben a föntebbi ütemek czélszerű vegyítése, metszettel párosulva, oly rhythmust ad, mely hangzatosságban fölr bármely idegen formával s azon felül sajátunk, édes mienk.

Gyakran gondolkoztam, minő mértéket adhattak vissza azon dallamok, a melyek szerint régi hegedőseink az *epicai* költeményt éneklették. Egy része azoknak, kétségkívül, megegyezett a mostan is divatos lyrai formákkal, mert ez utóbbiakat elég sűrűn felleljük a régi elbeszélő darabokban: de hogy éneklették, például, az *alexandrin sort*? Erre nézve egy régi dallam jut eszembe, mely, Gyöngyösi szövegére alkalmazva, hihetően ama korból ered, midőn még nálunk az *epicai* költeményt éneklették, mire kevésbé változatos, inkább recitativ jellemmel bíró, melodiaja is mutatni látszik. E dallam következő mértékét adja a sándorversnek:

Keménynyel | csendesén || ballag pari- | pája,
 Két sütés- | sel jegyes || a jobbik po- | fája,
 Oláhorszá- | gi ló | mutatja for- | mája,
 Tajtékos zab- | láját || rágdogálja | szája.

(A *Phoenixből*.)

Hasonlókép vitéz Kádár István históriája, az utczán hegedülő koldúsok (egykori *hegedősök*?) szájában, e trivialis dallam mértékét tartotta fen:

Fölemelé | Kádár || szemeit az | égre
 Mondván: Uram | Jézus, || jövel segít- | ségre.

Vajha mielőbb birhatnók uj kiadásban Tinódi dallamait, hogy azokból is a magyar, főleg *eposzi* versidomra valamit elvonhatnánk!

VII.

Hátra van még a strophá-szerkezetről mondanom valamit. Mert a rím tulajdonai közösek egyéb nemzetekkel s a mi eltérőt e részben költészetünk mutat, arról más helyen tettem egy szót*. De a vers-szak képződése nálunk oly eredeti, jellemző vonásokkal bir, hogy lehetetlen azokat észre nem venni, vagy fölismervén, elhallgatni. Itt is, mint a soroknál, elébb a *benső* rhythmusra kell figyelmeznünk, mert abból foly a *külső* idom.

Mi tehát a vers-szak *benső* rhythmusa átalában? és mi különösen nálunk? A strophát némileg a folyóbeszéd körmondatával lehet párhuzamba tenni. Az is, ez is a rokon eszméket, együvé illő, egymást kiegészítő gondolatokat szedi össze, belőlük teljes, arányos, kerekded csoportozatot

* «Valami az asszonanczról.» Uj m. Muzeum 1854.

képezvén. De míg a periodus a gondolatot egymásba fűzi, egymáson *átszövi* : a vers-szak, épen ellenkezőleg, eszmét eszme után, sort sor után, állít, úgyhogy az első gondolat, a következő nélkül is, jóformán érthető legyen, bár nem viszont. Például Himfy e dalában minden sornál meg lehet állapodni, mindig értünk már *valamit*, a következő sor nélkül is :

Napok, jönek napok mennek,
 De bűm csak nem távozik ;
 És az órák elröppennek,
 De sorsom nem változik ;
 A volkánok kifáradnak,
 De nem az én tüzeim ;
 Folyók, tavak kiapadnak,
 De nem az én könnyeim ;
 Erdők, mezők felvidulnak,
 Csillagzatok megfordulnak,
 A szerencse forgandó :
 Csak inségem állandó.

Ez anti-periodicus szerkezet, e Chladni-féle külön csoportba rázkódása az összetartozó részeknek, mint már főnebb is megjegyzém, a rhythmus természetéből foly s uralkodik a kötött beszéden, kezdve az egyes ütemektől, egész a stropháig, sőt az egész költeményen, a mennyiben nem szereti, ha az értelem egy szakból másba átnyúlik, vagy ha külön strophák oly prózai kötszókkal fűzetnek egybe, mint a körmondásokat kapcsolni szoktuk. Csupán egy körmondatos alakot ismerek, a mely halmozó természeténél fogva a rhythmussal összefér : a gondolatnak oly módon csoportulása (agglomeratio) ez, mint ama szónoki figurában történik, melyet *felfüggesztés* (sustentatio) néven ismerünk, s mely, különben érthető részleteket halmozva fel, a teljes értelmet az utolsó mondatra bizza. Ily *költői*

periodust gyakran találunk Kisfaludy Sándornál, — (bár, kivált újabb regéiben, incisumokkal terhelt s így egészen prózai, egészen rhythmus-ellenes körmondatoknak ad helyet), midőn értelmes részleteket halmoz ugyan: de a teljes megoldást az utolsó sorra hagyja; mint:

Nem, ki névért, dicsőségért
 Mássza Pindus bérzeit,
 Vagy alacsony nyereségért
 Irja halom verseit;
De a ki, ha tűz lelkében
 Gondolatok virradnak,
 Vagy fölhevült kebelében
 Érzemények fakadnak,
Lantot ragad s mi érdekli
 Kedvesinek elénekli —
 Kiben a vers így terem
Az énnékem emberem.

Vehetni azonban észre, hogy itt is, ettől: *De a ki*... eddig: *Lantot ragad*, incisum lévén közbevetve, kissé periodicusabb, mint kellene.

Ha már most azon költeményinkre fordítunk figyelmet, melyek vagy egyenesen a néptől, vagy oly korban származtak, midőn még az idegen formák utánzása a nemzeti idomokat háttérbe nem szorította, úgy találjuk, hogy a magyar rhythmus itt is hű marad magához, s valamint a soroknál minden ütembe az összetartozó mondatrészt, úgy itt a vers-szak soraiban egy-egy, többnyire önálló gondolatot csoportosít s nehezen tűri az értelem átvitelét egyik sorból a másikba, *épen nem*, ha már a vers a rím visszafordultával, mintegy rá van ütve, be van fejezve. E beltulajdonából foly aztán a vers-szakok *külső* jellege, mely a *páros*, *hármás*, *négyes*, — a *visszatérő*, a *ráütő* rímekben nyilatkozik, mint ezt sorban látni fogjuk.

1. *Páros rím.* Minden strophaszerkezet közt legegyszerűbb az, mely a sorokat párosan rímezi egymás után. Oda törekedvén a népköltészet, hogy az értelemnek mielőbb teljességet adjon, nem fűzi hosszan gondolatját, hanem siet azt befejezni, mi külsőleg a második rím által történik. Ezért nem kaphatott lábra népdalainkban a váltogató, vagy *kereszt-rím*, mint a mely hosszabb elnyújtását a gondolatnak engedi meg; ha pedig a gondolat előbb befejeztetné, mint a függőben hagyott rímnek társa visszafordulna: úgy nem lenne összhangzat külső és benső, gondolat és vers közt: az nem volna *vers*. Ily szerkezet, például:

Zokoghat még egy betűcskét
 Belőlem a fájdalom;
 Ejthetek még egy könyűcskét
 Utánad szép angyalom.

eredeti népkölteményben fölötte ritka, miért? mert a két első sor befejezte az értelmet, de a fül még semmi verset nem érez, nem érez a nép egybehangzást forma és gondolat közt. Ha pedig a második sornál nem volna értelem, ez elnyújtottság ellenkeznék a magyar rhythmus természetével, s így a kereszt-rím sehogy sem kapós. Ámde azért népünk sem idegen a mesterségesb szerkezettől, csak hogy kereszt-rím helyett *közép-rímekkel* szaggatja szét hosszabb sorait, s az egyszerű párversből 4—6— sorú strophákat csinál, mint:

Zöld erdőben, | Zöld mezőben | Lakik egy madár,
 Kék a szárnya, | Zöld a lába, | Jaj be szépen jár.
 (6 sorú is lehet).

vagy, hogy régi írókból idézzünk:

Kegyelmes Isten, | Kinek kezében | Életemet adtam!
 Viseld gondomat, | Vezérlő útam, | Mert csak rád maradtam.
 (6 sor). (Balassa.)

Én angyalkám | Szép madarkám | Ime hozzád repültem
 Te kedvedre | Kezeidre | Mint a sólyom, megjöttem.
 (6 sor.) (*Amade.*)

Továbbá népdalokból:

A kiseded pacsirta | Az eget hasítja | Szárnyaival
 Ékesen hangicsál | Napsugáron sétál | Lábaival. (*Régi dal.*)
 Ha kimegyek | És kitérek | A szép ékes mezőre
 Minden füvek | Serkentenek | Világ megvetésére (*Régi dal.*)
 Ritkán vagyon | Ki maradjon | Hiv barátságban,
 Ki fent álljon | Le se szálljon | Az igazságban (*Népdal.*)

Tehát az egy kereszt-rím helyett két *közép-rím* tétetik, úgyhogy a hosszabb sor minden caesurája önálló sorrá lesz, rímet kap. Mi a tisztán páros rímekből alakult strophá szerkezetét illeti, ebben jellemző az, hogy a versszak *hosszabb* sorokon kezdődik, mind rövidebbek váltva fel, s így kétségtelen népi alak Faludinál ez: *Királyi mulatság* stb., *A kis tarka madár* stb., melyek hosszabb sorokról mind rövidebbre mennek át; hasonlóan a Népd. I. kötet. *Vén leány panasza*, s akárhány.

2. *Hármas rím*. A régiéknél használatos idom, mind tisztán, mind közép-rímekkel átszegdelve, midőn aztán 9 sorossá lett. Nem hiszem pedig, hogy az olasz *terzina* utánzása hozta volna divatba, mert ennek váltogató rímeit utolérni épen nem igyekszik, hanem siet a 3-ik rím ráütése által a gondolatot bezárni, míg terzinában a gondolat *folyó* marad mintegy. Dante például ilyformán alkalmazza:*)

Az emberélet útjának felén
 Zordon sötét erdő közé jutottam,
 Mivel az igaz utat nem lelém;
 Mily kín ez erdőről beszélni ottan!
 Mily vad, kietlen az, bú s baj tele!
 Hogy rágondolva is eliszonyodtam, stb.

*) Csakhogy mindig 11 szótaggal. Ez elsietett fordítás csupán a formáért van.

de a mieink egyszerűen illesztik a három sort, péld:

Áldott szép pünkösdsnek gyönyörű ideje,
Mindent egészséggel látogató ege,
Hosszu uton járókat könnyebbitő szele. (Balassa.)

Hosszabb hármas sorok elszaggatása, középrímek által, hozta létre ama régi *kilenczest*, mely a XVI. és XVII. században annyira divatozott, de ma már dalainkban nem található:

Vitézek, | mi lehet || E széles | föld felett || Szebb dolog a | végeknél?
Holott ki- | keletkor || A sok szép | madár szól || Melylyel ember | ugyan él?
Mező jó | illatot || Az ég szép | harmatot || Ad, mely kedves | mindennél.

Szinte hármas sor középrímmel:

Nálad kedves | És szerelmes | Az én beszédem stb.
(Házások éneke.)

3. *A négyes rím.* Századokig használt ismeretes formája az elbeszélő költészetnek, majd egyenlő sorokkal, majd a negyediket (nibelungi módjára) meghosszabbítva. A magyar rhythmus azon kíváncsi, hogy a gondolat sor végén befejeztessék, hozta létre e négyes koczogót, a bezárt gondolatot rímmel is minduntalan bezárva. A népnél, rím szűke miatt, kevésbbé használatos, de hol szerét teheti, az is négy rímet fog össze, mint:

A baraczfa pirossal virágzik,
A lilium kékkel illatozik,
Az én szívem búval harmatozik
Mert éj nap csak hozzád óhajtozik. (Népdal.)

4. *A visszatérő rím.* Ez már, a mi kiválóan jellemzi a magyar strophát, akár a régi, akár a népkölteményeket tekintsük. Sajátsága abban áll, hogy páros rím után egy

vagy több, szabad vagy rímelt sor következik, aztán az utó sor *visszatér* mintegy, az első rímnek megfelelően, mint:

Nem anyától *lettél*,
Rózsafán *termettél*
Piros pünkösdi napján (Ez szabad sor)
Hajnalban *születtél*. (Visszatérő rím.)

Különböző pedig az úgynevezett *ölelkező* rímtől, mert ott *egy* magában hagyott rímre tér vissza; de itt *páros* rím az, mire visszaugrik. Az átugrott szabad sor helyett, még csinosabban egy középrím, vagy két rövid állhat — néha több is, *három, négy*. Ily csinos forma már ez is:

Hortyogát kedvére róka a lyukában,
Pihen az oroszlán sötét barlangjában:
Kell nekem *szenvednem*, vég nélkül *epednem*, (középrím)
Heves vármegyének mély árestomában. (Népd. I. 191. l.)

Régi költőinknél hosszabb versszak befejezése szinte gyakran történik ily módon, miből annak nemzeti jelleme kétségtelen; mint:

a) Mig bennem a *lélek*
Piheg, gyászban *élek*,
Már többet
Vig kedvet
Nem is *remélek*. (Ányos.)

b) Szép *élet*, vig *élet*,
Soha jobb nem *lehet*,
Hopp! hát jöjön katonának, (szabad)
Ilyent ki *szeret*. (Amáde.)

c) Fortuna szekerén okosan *ülj*,
Ugy forgasd tengelyét hogy ki ne *dülj*,
Ha szépen | *vezetett*,
Ha miben | *kedvezett*,
Meg ne *örülj*; (visszatérő rím)
Fortuna szekerén okosan *ülj*. (Faludi.)

d) Szánja az ur | isten | híveinek | romlását
 Az ő fiainak | leányinak | rablását ;
 Noha most | eltűri | De el nem szenvedí (középrím)
 Nagy siralom | vallását.

Kétséggkívül nemzeti alak, miről még inkább meggyőződhetünk, ha látjuk, hogy e templomi ének rhythmusa, strophája, nagyobb epikai költeményben is használatos volt, mint a XVI. századbéli «Jovenianus» czimű eposznak (Toldy ur által idézett) végsorai mutatják :

Immár ha meg | hallád || kérlek meg ne | csufoljad,
 Az rút kevélységet || inkább te hátrahagyjad
 Inkább a | nagy pohárt || Az ének | mondónak
 (Középrím nem telt).
 Jó boroddal | megtöltsed.
 (Ez a visszatérő rím, felhangú, alhangúra).

5. *Ráütő rímnek* mondom, midőn a *visszatérő*, mintegy elfeledve magát, nem a távolabbi, hanem a közelebbi párral rímez, azt még egyszer ráütvén. Ez is jellemző vonása népdalainknak, s nem ritka a régiéknél. Péld.

Jaj már nékem ! gyilkos nyila,
 Érzem mit tesz, tűz fáklyája,
 Én szegény,
 Én szegény,
 Nem is lehet nagyobb kén (kín). (Amade.)

Tettem méltó érdemeket,
 Tűrtem halálos sebeket,
 Ne nevesz,
 Meg ne vess,
 Hanem egyszer már szeress, (Amade.)

Ehez hasonló ráütés az, midőn a rövidebb végsor egy hosszabbal, mely közvetlen előtte áll, rímez, mint Csoko-

nainál e strophá: «Mégyek már engedd meg drága kincsem» így záródik, népies fordulattal:

Hogy midőn | boldoggá | kezdtem len- | ni.

El kell men- | ni.

E ráütő sor legtöbb népdalainkban már csak *réja*, azaz egyes szó, indulatszó, kurjantás (mint: Csillagom, Igazán, hajaha etc.) mely a refrainhez hasonló annyiban, mert minden vers-szaknál ismétlődik, néha bizonyos sor végén. Ily pótló ütemek, sorok más népköltészetben is divatoznak, (mint a skót: *oh, jo, man*, stb.) a művelt költő, tárgyszerint, mellőzheti, vagy alkalmazza.

Végül legyen szabad a magyar eposzi versformára egy szerény észrevételt tennem. Hogy a római hatos a nemzet nagy tömegénél sohasem leendő népszerű, azt, úgy hiszem, mutogatni nem kell. A Zrínyi-négyes túlélte magát, a kettős alexandrin nagyon is egyszerű idom. Az idegen epicai formák, mint az olasz *terzina*, az *ottava* és *siciliai stanza*, a *Spencer-féle* angol vers-szak alkalmazása nemcsak azért bajos, mert nyelvünk rímsegény, hanem és főleg azért, mert a magyar nemzeti *rhythmus* nem hajlandó a kereszt-rímekhez, s e külföldi stanzák épen úgy nem válhatnak népszerűvé, mint a hexameter. Ideje volna egy, a magyar rhythmuson alapuló eposzi versidomot találni föl: én a visszatérő rím sajátságán építve, következő összerakását kísérlém meg az alexandrinnak, mely népünknel mégis legéposzibb sor:

A király ünnepét fogom énekelni,

Midőn összegyültek a dal fejedelmi,

Fényes Visegrádon, Mátyás udvarában,

Dijért, dicsőségért új versenyre kelni.

Oh lantom, ha értél valamit *korábban*,
 Ha egy szikra lélek volt az asszu *fában*,
 Most, igazán, most kell magadért kitenned!
 Mert nem szabad nevét hiába fölvenned.

* * *

Ennyiben kívántam ezuttal a tanodai körök figyelmét is felhívni a magyar rhythmusra, melyet a klasszikai és nyugati formák mellett költészetünkben többé ignorálni nem lehet; részint azért, mert régibb verses maradványink idomához, majdnem a múlt század végéig, ily nyomozás adja a kellő kulcsot; részint, mert költészetünk legújabb irányát csak ily tanulmányok után méltányolhatjuk eléggé. Amaz általános panasz, mai költészetünk pongyolasága, formátlansága ellen jó részt el fog enyészni, ha a költeményekben nem azt keressük, a mi nincs, t. i. kölcsönvett idegen schemákat, hanem megtaláljuk, a mi van: nemzeti rhythmusunk — gyöngébb vagy teljesebb — hullámzását. Mert hogy e rhythmus az ódon és újabb idegen formákkal szemben, létezett s létezik, az tény: minő joggal? nem kevesebbel, úgy hiszem, mint a magyar zene és táncz. S ha valaki természetesen találja, hogy minden zenemód közül a magyar fül csak azt érzi teljesen, melynek ütemzése, hangmenete nemzeti jelleggel bír; ha nem kárhoztatja a nemzeti táncz iránti előszeretettel, holott a magyar láb e tekintetben szintoly *alkalmas* a cosmopolitaságra, mint bármelyik fajé a tollatlan két lábú állatok közül: úgy nincs miért nyelvünk hajlékonysága s *alkalmas voltából* az idegen költői formák mellett védőkokat merítnie, sem rosszalnia azon legújabb törekvést, mely több kevesebb öntudattal működén, a magyar rhythmusnak a költészetben is vissza akarja adni a nemzet kára nélkül el sem idege-

níthető jogait. Oly költemény, melynek teljes élvezhetése végett előbb még a hellén-római, vagy más idegen világba kell áthelyezkedni — bármennyi szépséggel birjon különben — soha sem hathat igazán a nemzet egészére; mert a nagy többség épen azt, mi a verset verssé teszi, a rhythmust kénytelen nélkülözni, mi által a költemény zenei része rá nézve elveszett. Ez főkép a lyrában érezhető. Még nincs messze a kor, midőn legjobb költőink tiszta jambusai vagy trochaeusai német zenére daloltattak; mert az idegen versidom idegen formát követelt a zeneszerzőtől. Lyránk a magyar zenétől teljesen meg vala válva; voltak szépen *szavalható* dalaink, de ha melódiával akartuk őket párosítani, a dallam nem lön magyar. E szakadást lyrai költészetünk s zenénk rhythmusa közt elenyészteni, a kettőt ismét természetes öszhangzatba hozni, feladata az ifjabb költői nemzedéknek. Hogy még eddig teljesen sikerült példányokat s nagy számmal nem mutathatni föl, az nem az irány helyessége ellen, hanem csak a kezdet nehézségéről tanúskodik. Hiszen ma már akármely gymnasiumi növendék könnyen és tisztán írja a trochaeust: ki hinné, hogy alig fél századdal ezelőtt egy Kazinczy Ferencz panaszkodott, hogy bár füle a német trochaeus zöngelmét teljesen érzi, magyarban azt nem képes követni? Így vagyunk most nemzeti rhythmusunkkal: hosszú megszokás idegen schemákhoz idomítá költői nyelvünket; a ki tehát emeltebb hangon akart költeni, a nyelvvel együtt ama formáktól sem szabadulhatott, melyek közt a nyelv kifejlett, s így a magyar rhythmus nem látszott összeférni magasb szárnyalásu költeménnyel. Ezért a költő, ha nemzeti rhythmust kísérle meg, a *népi* nyelvhez fordult, melyben ama rhythmus fentartotta magát, vagy a *régiek* ószerű nyelvéhez folyamodott, hol még a magyar vers-

idom egészen otthonos vala. Innen az ily költemények népies, vagy ószerű jelleme az írónál, mint Horváth Ádám dalaiban («De mit töröm fejemet» — «Vígán élem világom»), Kazinczynál («Fekete szemű szép hölgyecske») s attól fogva korunkig. De remélem, nincs messze az idő, hogy a nemzeti rhythmus magasabb nyelvű költészettel is megfér; különösen lyránk betölti hivatását, ismét összhangzásba jő nemzeti zenénkkel, s leszen idomban s tartalmilag, testestül, lelkestül magyar.

II.

VALAMI AZ ASSZONÁNCZRÓL.*)

Nem akarok szerezsen mosni; rossz versírók mindig voltak s lesznek a világon, következésképp honunkban is, — sőt itt felesebb számmal mint bárhol, nem lévén semmi vezérkönyv, mely a verscsinálásnak — legalább a külsőre vonatkozó — mesterségét tanítaná; semmi kritika, mely a mosdatlan körmökre rákoppantana, midőn a költészet tiszta kelyhéhez mernek nyúlni. De lehetetlen bosszankodás nélkül nézni, mily kevés gondot fordítanak a külalakra még oly verselők is, sőt kiváltkép az olyanok, kiknek eszme- és tartalom nélküli szóhalmazára bizony ráférne egy kis formai tisztaság, egy kis külső csín; hogy az ember mégis gyaníthatna valami okot, mi tántoríthatta meg ez vagy amaz szerkesztőt vagy kiadót, hogy e férczeletet Gutenberg isteni találmányának áldásaiban részeltesse. Ha pedig az ember tapasztalja (miben elég módja van),

*) Megjelent először a «Röpirvek» 10. számában, de a lap megszűnése miatt csak fele részben; másodszer egészen, az «Uj M. Múzeum» 1854. folyamának I. kötetében (240—5).

hogy e rossz példa mint ragad alulról fölfelé, rosszokról jobbakra, akkor e bosszankodás még magasabb fokra hág. A „*veniam damus petimusque vicissim*“-nek is meg van a maga határa, s ez nem eshetik a művészet korlátain kívül, különben oda jutnánk, ahol ahol most vagyunk. Mert hiszen pongyolaságban alább már nem sülyedhetünk : a mostani állapot valóságos botrány.

Én itt egyebet mellőzve, s a rímet futólag érintve, csak az asszonánczról akarok egy pár szót elmondani.

Nyelvünk, a többi európai nyelvekkel összehasonlítva, rímeiben igen szegény. Ennek okát abban vélem rejleni, hogy míg más európai nyelveknél az egyes szavak a szókötésben is megtartják eredeti alakjokat, a magyarnál utóragot vesznek fel. Már pedig rag ismétlésből rím nem ered ; oly heterogen szó, mely ragjainkkal rímezne, történetesen kevés van : így nincs egyéb választás, mint vagy Gyöngyösy Istvánnal és követőivel «ának—ának»-ozni, vagy rím helyett asszonánczot is használni.

Asszonáncz, épen mint *rím*, idegen szó. A magyar nép, jöllehet (egy idő óta legalább) mindeniket használja, nem tudott nekik nevet adni : neki a vers, a nóta *rámegy, kimegy* s azzal beéri. Hogy valaha rím helyett a görögéhez hasonló mértéket használt, melyben choriambus láb volt a túlnyomó, arról csárdásaink s a nagyon régi «Lengyel László»-féle gyermekjátékok *dallamai* bizonyosságot tesznek. Ezen dallamokból gyönyörű schemákat lehet levonni ; de ami most nem czélom.

Hogy az *asszonáncz* népünknel nem oly idegen mint neve, azt megmutatni könnyű. Midőn a fentebb körü költészetben még így rímelték : „*szemeink-füleink, apjával-bátyjával, sülyedeztek-tévedeztek*“ stb., s volt rím elég : akkor nevették a nép ügyetlenségét, hogy hasonló jó ríme-

ket nem talál, hanem ilyenekre szorul dalaiban: *földet-tőled, rakva-alma*, stb. Pedig a népnek öntudatlanul jobb ízlése volt, mint ama rímelőknek: ő ragot *ugyanazon* raggal ritkán hangoztat, inkább vesz — olyan a milyen — asszonanczot. Például:

Ne szomorkodj, *légy vig*,
Nem lesz ez *mindég így*.

Húzd rá cigány, disznót *adok*,
Nem túrja fel az *udvarod*.

Igyunk, igyunk kivilágos *viradtig*,
Megfizeti, aki reggelig *alszik*.

Vigyen el a *sárga halál*,
Takaritson *szárnya alá*.

Megjegyzésre méltó, hogy ez utóbbiban az asszonancz a *sárga* és *szárnya* szókra is kiterjed.

Ha már azon avatottak, kik a honi költészet *nemzetivé* emelését tűzték nemes feladatokul, a rag isnétléséből származó — bár *látszatra* jóhangzású — rímek vagy inkább *nem-rímek* kiküszöbölése után, az által kívántak a rímszegény nyelven s magokon segíteni, hogy asszonanczokat vettek fel: igen helyesen cselekedtek. Helyesen, mondom, mert a magasabb költészetnek, ha nemzeti akar lenni, a népből kell kifejlődni: a nép pedig mint fönnebb érintém, az asszonanczot szintoly régen vagy talán régebben használja, mint a rímet. Csak ne feledjük, hogy a magasb költészet, a művelt író, azt, mit a néptől szabálytalan, hibáktól természetesen nem ment alakban vesz át, szabályozni, tisztogatni köteles. Ezért meg nem bocsátható azon írók (illetőleg ironczok) vétkes könnyelműsége, kik — tudatlanságból, erőtlenségből, restségből-e, vagy ama jelesbek hibáit tökéletlenül majmoló hegykeségből, mely pongyola-

ságában genie erőlködik lenni, meghatározni nem tudom, se a rím, se az asszonáncz törvényeit nem tisztelik, hanem gázolnak keresztül kasúl, a mint épen tolluk alá jő; kik így rímelnek: *körében-éjjelében*, *csillaga-sugára*, *fordúlt-pirúlt*, *hajtja-tudja*, *panaszát-sóhajtását*, és ily asszonanczokat mernek használni: *időnek-véled*, *megfúlnak-utálósabb*, *gyakran-atázom*, *veszt-eget* stb., milyeneket ezrével lehetne felidézni a szépirodalmi lapok hasábjairól. Hova visz — hova vitt ez bennünket? — ide s tova a verset nem is kell írni, csak a prózát hosszabb s rövidebb sorokra szaggatni s ráfogni, hogy az vers. Ilyeneket a nép soha sem dalolt, füle sem szenvedhetné meg: annál nagyobb szégyen, hogy írók használják azokat, írók, kik a költő nevet, ha a közönségtől meg nem nyerik, önmagok ruházák nagy szerényül magokra verseikben!

Elmondom pár szóval az asszonáncz főszabályait, nem a mint azokat talán más nemzetek poetikája meghatározza, hanem a mint én, nyelvünk természetéből s a nép költészetéből magamnak elvontam.

Asszonánczban megkívántatik:

I. Hogy a *hangzók* ugyanazok legyenek.

Itt megjegyzendő:

Az asszonáncz végső szótagjában nyílt *e*-nek közép *e* nem felelhet.

Helyzet (positio) által hosszúvá lett, bár különben rövid hangzónak szinte *olyan* hangzó felel meg. Például nem *harmat* és *marad*, hanem *harmat-síralmad*.

II. Hogy a mássalhangzók rokonok legyenek (b-p, c-sz, d-t, f-v, g-k, l-ly, m-n, n-ny, r-l, s-zs, z-sz, gy-ty, dzs-cs).

És csakis az a *hibátlan* asszonáncz, melyekben e szabály meg van tartva.

Kivételkép azonban e szabálytól legjobb költőink is

eltérnek néha. Ők ugyan az eltérésben is bizonyos határt tartanak szemelőtt: de az utánzók serege féktelenül nyargal szanaszét — turba ruit, — s megelégszik asszonanczával, ha *ugyanazon alphabetumból* állíthatta azt ki.

Hogy ez eltérés «netovább»-jával tisztában lehessünk: figyelembe kell venni *egy* tagú-e az asszonáncz vagy *több* tagú, azaz *egy* szótagra terjed-e vagy *többre*.

Egy tagú asszonáncznál a fönnbbi szabálytól eltérni nem lehet; legfőlebb annyi nézhető el, hogy a magában is helyzet (positio) által is hosszú hangzó után l, r, folyékony mássalhangzók kimaradjanak, pl. *cserélsz-ércz; jársz-ház*.

Két vagy több tagú asszonánczban:

A hangzók *ugyanazonsága* elengedhetetlen föltétel. Azonban kisebb vétség a-t o-val, nyílt e-t közép é-vel, közép é-t ő-vel hangoztatni, mint például e-t o-val.

Mássalhangzókat illetőleg:

Minél kevésbé rokonok az asszonáncz derekán lévő mássalhangzók, annál szigorúbban követelhető a vég mássalhangzók közel rokonsága. Viszont:

Minél tökéletesebben egybehangzik az asszonáncz különben, annál *megbocsáthatóbb vétek* a végmássalhangzók nem rokonsága, vagy egyiknek elmaradása (mint *párját-várják, sárga halál-szárnya alá*).

Lássunk már néhány példát arra nézve, mi módon képeztetnek az asszonánczok.

I. Egytagú asszonáncznál mindig szabályszerűleg pl. *harcz-akarsz, arcz-rajz, vért-kérd, szem, hiszén* (közép é-vel), *mást-lásd*.

Megbocsátható hiba mindazáltal, ha végül egy *néma* és *sziszegő* mássalhangzó lévén, ezek fölcseréltetnek, péld. *azt-siratsz*.

Ha l és r a sziszegő végbetű és a hosszú hangzó közül kimaradnak, pl. *érsz-kész*. Az l-nek d, t, előli kivetése által származó asszonáncz úgy tekinthető mint szabályos, pl. *hold-szót*, mert így is ejthetni ki: *hód-szót*.

II. Több tagú asszonánczoknál :

1. Az egész asszonáncz betűről-betűre egyezik, csupán a végmássalhangzó rokon, pl. *halom-falón*, *perecz-eresz*. Ez legjobb.

2. A vég-mássalhangzó rokon, a többiek részint ugyanazok, részint rokonok, pl. *harmat-síralmad*. Szinte jó.

3. A mássalhangzók átalában csak rokonok, pl. *haladnyarat*, *körmot-titkolnod*. Szabályos.

4. A vég-mássalhangzó rokon, a többiek részint rokonok, részint nem, pl. *kárban-esináltam*. Gyengébb, de nem szabálytalan.

5. Csupán a vég-mássalhangzó rokon, a többiek nem, pl. *virradtig-alszik*. Erőtlen, de még ez is szabályos.

6. A vég-mássalhangzó *nem* rokon, de a többiek *ugyanazok*, pl. *párját-várják*, *honnat-vonnak*. Szabály ellenes ugyan, de erős.

Meg kell jegyezni, hogy ily esetben a vég-mássalhangzó hasonfajú legyen (k, t, p; — b, g, d; — b, v; — l, n); pl. *nyarak-harap-arat*; *darab-farag-marad*; *egyéb-egy év*; stb.

Oly merész asszonánczot, midőn a vég-mássalhangzó még csak nem is hasonfajú, akkor nézhetünk el, ha különben az asszonáncz igen erős, s minél több szótagra terjed, pl.

Rég elhúzták az esteli *harangot*

Ki az, a ki még most is itt *barangol*.

Petőfinél. De az ilyet jobb egészen kerülni.

Nem rokon mássalhangzót használni végül, midőn az asszonáncz különben is gyarló, megbocsáthatatlan bűn. Az

ilyen *huszárt-beosztják*, se rím, se asszonáncz; az egy szieszegő betű nem teszi azzá.

7. Erős asszonancznál a vég-mássalhangzók egyike néha kimarad: pl. *sárga-halál—szárnya alá*. Mindenesetre szabály ellenes, s legfőlebb az *l*, *ly* betűkre szorítkozhatnak, melyek némely tájszólás szerint ki sem mondatnak.

8. A *hasonfajú* néma mássalhangzók fölcseréltetnek, pl. *adag-dagad, hitők-kiköt, légy víg-mindég így*. A jobbak közé tartozik.

9. A *hasonfajú* némák *rokonaikra* cseréltetnek, pl. *hidedg-sziget*. Eléggé jó.

10. Szereti az asszonáncz, ha a szó kezdő tagja ismételtetik, egészben vagy részben; pl. *vártam-várban, halmán-hajtám*.

Elég legyen ennyi, újjmutatásul azoknak, kik asszonanczczal élnek, a nélkül, hogy szabályokra ügyelnének, s figyelem gerjesztésül az olvasó-közönség azon részénél, mely rímekhez vagy álrímekhez levén szokva, hiába keresi a végső betűk egyezését s talán ezt: *galand-alant* épen oly rímtelenségnek tartja, mint például ezt: *időnek-véled*, milyeneket, fájdalom! találni nem nehéz mostani beltristicánk lapjain.

NAÏV EPOSZUNK.

NAÏV EPOSZUNK.*)

Valahányszor idegen népköltészet egy-egy régi maradványa kerül kezembe, mindig elborultan kérdelem magamtól: volt-e nekünk valaha ős eredeti eposzunk? Vajon a nép, mely daltermő képességét mostanig megtartotta, sőt egypár becses románczát is mutathat fel, a nép, melynek tündérmeséi, műalkat (compositio) tekintetében, bármely népfaj hasonló beszélyivel kiállják a versenyt, mindig oly kevés hajlamot érzett-e a mondai s történeti költemény iránt, mint napjainkban? Mert nagy önáltatás nélkül nem mondhatni, hogy a jelen öltő effélékben gazdag, ilyenek létrehozásában termékeny volna. Egy-egy rideg monda, töredékben, zilált prózában, hullong itt-amott; rajta műalkatnak semmi nyoma. Mátyás előtti királyait, vezéreit elfeledte a magyar; s a mi keveset az «Isten ostoráról» tud, nagyrészből, s talán egészen, Losonczi István népszerű könyvének köszöni. De a mit tud, az is inkább adomaszerű, mint költői vonásokkal bír; és ha a hagyomány némely töredékét megőrzeni, a jelen korra juttatni képes volt, nem látszik, hogy ebben a műalak által elősegített volt. A közelebbi korok állameseményei: a törökkel folyt utótküzdelmek, a mult század elején és derekán (Péró-lázadás) történt népi mozgalmak, sőt a legújabb

*) Megjelent a «Koszorú» 1863. évi folyamában.

elzúgott politikai vihar is, nyom nélkül maradtak a naív eposzra nézve. Járd be a hazát, keresd föl a népet, pásztor-tüzénél és kunyhóiban, a sarlónál és lakomáin, a műhelyek és laktanyák pihenő óráiban, szóval mindenütt, hol az élet fáradalmait költészettel enyhíti, hol, mint egy jelesünk mondja, lelke ünnepel: fogsz hallani népdalt, édes-bájos dalt, szomorút, vígat, kedélyest, szesszenőt; fogsz hallani gyöngyös-aranyos tündérregét; de oly éneket, mely a nemzet multjára vonatkoznék, alig. Mintha pusztáink rövid emlékezetű Kalliopéja nem eszmélne tovább, csupán a közelebbi divat-haramiáig; mintha népünket nem érdekelné sorsa a nemzetnek, mely öt századokon keresztül dolog (res) gyanánt tekintette.

Költészetünk *írott* maradványaival sincs különben. Priscustól Galeottiig, Etelétől Mátyásig, hány krónikás emlegeti az énekmondókat, kik az ősök, a hősök tetteit élő dalban örökíték. S ha hiszünk e történeti nyomoknak, a mint hogy hinnünk kell, ily énekes egyik-másik fejedelmünk udvarában nem elszigetelt jelenség volt, nem cselengő tünemény, melyet a véletlen dobott felszínre: költők egész raja, osztálya létezett, mely az énekszerzést szakmányul űzte. Endre királyaink közül az utolsónak egy oklevele tanúskodik arról, hogy a királyi dalnokok tartására fekvő jószágok voltak rendelve; Galeotti bizonyága azon énekesekről, kiket Mátyás az atyja és önudvarában hallgatott, kétségbe nem vonható. Hol vannak e dalok, hol e dalszerzők? Az ének elhangzott, az énekmondó nevét feledség borítja. Egyedül ama *Gábor* (Gabriel ille hungarus) bukkan fel mint pusztá név, a tenger homályból, ki, újabb fölfedezés szerint, Mátyás korában élt s „gyönyörű dalokat, verseket szerzett anyai nyelvén, honfi társai örömére, oly szerencsével, hogy azokban Mátyás, a pannonok

tudós királya is kedvét találná.» — És milyenek lehettek ama történeti darabok, melyek a nemzet multját, jelenét örökbe adták, örökbe vették? Volt-e azokban költői érték, volt-e különösen műalkat, mely eposzban oly lényeges? Ha költészetünk *írott* maradványait nézem, le a XVII. századig, ábrándos hevületem amaz énekvilág felől jóformán lelohad. A honfoglalást tárgyazó történeti költemény, mely e nemben legrégibb emlék, csak helyenként gyaníttatja a népileg naív eposz befolyását; egészben véve idomtalan rímkrónika. Mit mondjak a XVI. század nagy számú verselőiről, a Tinódiak, Illosvaiak epikai talentumáról? Nem a verselés ügyetlensége, a költő szólamhiánya idézi elő feljajdulásomat. Lehet a vers darabos, a dictio fejletlen, mindamellett a költemény becses. Azzá a költői mese, a cselekvény és jellemek alkotása, szóval a benső idom teljessége teszi. Tinódi technikájával, Illosvai nyelvén, meg lehetett volna írni a magyar Nibelungot. A műalkotás az, mi e kor epikusainál teljesen hiányzik, mi iránt legkisebb érzékek sem volt. Midőn ily költőkkel szemben műalkatról beszélek, nehogy félreértessem. Távol legyen, hogy ama klasszikai epopoeának mesterséges compositióját tartsam szem előtt, mely Homérosz örökbecsű költeményei után az Arisztoteleszi szabályok által szentesítve s Virgil eposzában mindenkori példányul állítva föl, egy Tasso, egy Camoëns, egy Zrínyi mintaképe lön. A költészet tágas országában Caledoniától a Gangesig, Ossiantól a Mahabhârátáig számtalan formája tűnik fel az eposznak, s elszomorító kiskorúságra mutatna (mint nálunk olykor történt) valamely hősköltemény talpraesettségét egyedül a Virgil formái (sokszor csupán *vers*-formái) követéséből határozni meg. A klasszikai epopoeák eme ragyogó naprendszerén kívül még nagyon sok bolygó és üstökös kereng az elbeszélő

poesis egén, melyek bár különböző kördedségű utat írnak le, annyiban mindnyájan egyeznek, hogy pályájok nem egyenes vonalként halad a sivár végtelenbe, hanem azon pontra, honnan kiindult, visszatér; vagy — mellőzve a kissé mindig biccentető hasonlítást — mindnyájan kerek egészsze, életműves költői alkotmánynyá hajlandók idomúltni. E hajlam a népileg naiv elbeszéléseket is kitűnően jellemzi; sőt épen e költői idom az, mely a hagyományos mondákat írás segélye nélkül, nemzedékről nemzedékre átörökíteni képes; e nélkül a pusztá tények laza csoportja vajmi könnyen széthúlna az emlékezetből. De XVI. századbeli epicusainknál ez alakítási hajlam oly igen hiányzik, hogy kivéve egy-két idegen tárgyú, más irodalomból kölcsönzött elbeszélést, melynek műszerkezetjét a magyar átdolgozó nem annyira megőrizte, mint nem ronthatta el egészen, alig-alig mutathatunk fel oly darabot, melynek szerzője, csak némi öntudatossággal is, költői compositióra törekedett volna. Többet mondok: a XVII. és XVIII. század epicusai sem jobbak e tekintetben, az egy, az egyetlen Zrínyit kivéve; Liszti «Mohácsi Veszedelmétől» Etédi «Magyar Gyászáig» a «Phoenixtól» a «Hunniásig» ugyanazon idomtalan idomítás. Három századon keresztül zengett a magyar eposz, naiv és tudákos modorban, a nélkül, hogy akár a népies énekmondók látszó örökösei, a XVI-ik, — akár a klasszikai tejet felhigító énekesek a XVII. és XVIII-ik század folytán, az egység, a műegész felől, nem mondom világos tudattal, de csak ösztönszerű sejtéssel is bírtak, — a nélkül, hogy e három század hosszú folyama, mint csermely a követ, a költői elbeszélést kerekébbre görgette volna. S az egykorúak ízlése nem kívánt jobbat: eposz helyett elfogadta a históriát, műalak helyett a tények egymásutánját, s midőn ehhez még Ovid festései is járultak, nem törődött egyébbel. Tinódi, Gyöngyösi,

Horváth Ádám a kor izléseinek kifejezői lettek. Méltán kérdezhetni: lehetséges-e az, hogy Mátyás korában még a hagyományos eposz népileg naiv, de költői idomban zengett, — s alig fél századdal utóbb ez idom iránt minden érzék kiveszett, századokra kiveszett az énekszerzők öntudatából, a nép és nemzet ízléséből?

A nemzeti nagy szerencsétlenség, a catastropha, mely Mohácssal kezdődik, szokott felhozatni, mint oly csapás, mely korábbi emlékeinket semmivé tette. Való, hogy a haza legnagyobb s legmagyarabb részén oly soká dühöngött pusztításnak számtalan eshetett áldozatul írott emlékeink közül: de e pusztítás eleinte még nem volt oly terjedelmű, hogy Tinódi kor- és kartársai az apák *írott* énekeit is át ne örökölhették volna. A vész csak lassan terjedt, az epikusok egész raját halljuk országszerte zengeni, mielőtt a dúlás nagyobb tért foglalna el. S mit énekelnek ezen örökösei a Mátyás alatt oly virágzó eposznak? Hazai tárgyat, a jelenből, szárazhíven, a mint valami esemény megtörtént; hazai tárgyat a multból, de nem magyar ének, hanem *latin história* nyomán; bibliai tárgyat, erkölcsi ösztövért tanulság kedviért; regényes tárgyat, idegen irodalomtól kölcsönözve. Hol van itt az előbbi század fényes eposzának nyoma? Hol a nemzeti mondák hirhedett gazdagsága? Minden, minden elveszett-e egyik század végétől a másik század elejéig? S ha el nem veszett, ha nagy rész még fenn volt, hogyan esik, hogy semmit át nem vettek a XVI. század epicusai, hanem inkább sovány historiához, külföldi mesékhez folyamodtak? az egy Toldi-mondán kívül alig hangzott valami átal ez állítólag oly dús mondatvilágból; s ez is minő feldolgozóra talált Ilosvaiban! — De tegyük fel, hogy amaz énekek közül, melyek a XV. század vége felé még oly hatalmasan zengettek, igen kevés, vagy talán semmi sem volt *írásba foglalva*. Ez annál

valóbbszínű, minél inkább meggyőződünk egy külön dalnokraj léteztéről, mely az énekszerzést, énekmondást szakmányul, s mintegy czéhszerűen űzte. Apa fiúra, mester tanítványra szállíthatta dalait; élő szájjal történt átadás jobban biztosítá az avatottak tulajdonjogát, mint az áruló betű. Hanem még ez esetben is nagy kérdés marad: el kellett-e veszni mindennek, habár a nagy királyok lehatoló dicsőségével ama dalnokok elnémult is? Az ifjú, ki Mátyás asztalánál pöngette hegedőjét, öszbevegyült fejfel Tinódiék mestere lehetett; a Hunyadiak dicsőségét Bonfin segélye nélkül is zengheték a XVI. század költői. De föltéve, hogy mind az, mit ama kor hegedősei dallottak, az énekmondókkal együtt, nyomtalanul sírba szállt; hogy semmi *kész* költemény nem jutott el az újabb nemzedékre: azért maga a *mesterség*, a teljes idom iránti fogékonyság kienyészett-e oly rövid idő folytán az énekmondó és hallgató izléséből? Nem méltán követelhetni-e, hogy a bárdok énekein gyakorlott fül, négy-öt évtizeddel később, ne tűrte legyen a laza históriákat; hogy a századok lefolytán kerekké görgetett magyar eposz ne süllyedt legyen oly egyszerűre teljes formátlanságba?

Nyomós kérdések. De ki hinné, hogy épen az a körülmény, miszerint a XVI. század nem ismerte, vagy nem méltányolta, elfeledte, — gyaníttatja velünk ez énekek költőiségét. Minél közelebb visszük őket a szorosán úgynevezett *néphez*, annál több okunk van föltenni, hogy költői idomban nyilatkoztak. A nép hagyományos elbeszélései, melyek nem támaszkodnak írás segédelmére, mindig és mindenütt bírnak a benső alkotás némi erejével, idomoságával. Forgassuk át a magyar népmesék gyűjteményeit: a történet e naiv elbeszélésekben (hacsak valamikép meg nincs csonkítva) mindig kerek, egész: a királyfi, a mesehős teljesen epikai bonyolódások között harczol az ellen-

szegülő hatalmakkal, míg kivívja a győzelmet. Oly mese, a melyben az események összefüggetlenül, egymás után adatnának elő, a nép közt se hallgatót nem nyerne, se föl nem tarthatná magát az élő ajkon. A hármás vagy kilenczes szám is (jelképi jelentését mellőzve) a teljesebb alakítást mozditja elé; a három veszély, mit a mesehősnek rendesen leküzdenie kell, gömbölyübbé teszi az idomot. E prózai előadású költemény, melyet népmesének hívunk, nem regénye a népnek, hanem valóságos *eposza*: benne a hőst segítő vagy gátló csodás hatalmak az epopoea gépezetének (*machina*) felelnek meg. A népmondákban — melyek már időhöz, helyhez vagy történeti személyhez kötvek — nem találjuk ugyan mindig az alakítás oly teljét, mint a népmesékben: de itt is határozott hajlam tűnik fel a gömbölyítésre. A hagyományos népmonda is, minden nemzetnél, csak kerek idomban tarthatja fenn magát; bár ez nem annyira *költeménye* már a népnek, mint a mese. Az utóbbit ugyanis a nép, *tudva*, mint költeményt hallgatja és beszéli el; míg a mondát, mely mindig valami határozotthoz vagy létezőhöz van kapcsolva, hívó kegyelettel hallgatja s adja tovább. Amaz *eposza* a népnek, ez *története*. De a történetírás is eleinte mindenütt költői idomban nyilatkozott; annál inkább szüksége volt *le nem írt*, csupán emlékezetben tartott tényeknek a gömbölyű alkatra; s innen a népmondák kerekdedsége.

Ha már a naív elbeszélés prózában is ily költőileg nyilatkozik, s e tekintetben a mi népfajunk kivételt nem képez: mennyivel inkább föltehető, hogy azon verses elbeszélés, mely egyenesen a nép közt támadt és írás segélye nélkül, szájhagyományban élt tovább, nem lehetett idomtalan tárgyhalmoz. Mostani népköltészetünk ugyan nem gazdag az ilyesekben: de a mivel birunk, az kétségtelenül magán hordja a költői alakítás bélyegét, elannyira,

hogy némelyik, kompositióját tekintve, mesterművekkel kiállja a versenyt. Csak a Fehér László című zsványbaladára hivatkozom, melynek benső alkata, daczára a silány verselésnek, tökéletes költői kompositió; vagy a közelebb Gyulai által ismertetett Ajgó Mártont hozom fel, melyet szebben műköltő sem alkothata. Meg van tehát, nagyon meg van népünknel a forma iránti érzék elbeszélő költeményeknél is; csakhogy az alkotó tehetség, darab idő óta, gyéren mutatkozik. De azért ne higgye senki, hogy a népet gondatlanul összeférczelt históriákkal ki lehessen elégíteni.

Ez ösztönszerű jó ízlés, e költői érzék a népben nemcsak a jelenkor sajátja; megvolt az mindig. Sőt megvolt még inkább akkor, midőn a *nép* és *nemzet* elnevezés egy jelentőséggel birt; midőn a nemzet színe, java, bár külsőleg míveltebb, csinosabb, daliásabb — szellemileg ép oly naív állapotban élt, mint a köznép. Ily korban a naív elbeszélés határa nem csupán együgyű meséig, rablókalandokig terjedt; a nép, mely énekelt, a nép, mely azt hallgatta, egy-azonos volt a cselékvő, a hódító, a harczoló nemzettel. A naív eposznak mily bő tárgya, anyaga mindenütt! Ha krónikásaink nem emlegetnék is, tény gyanánt vehetnők, hogy vezéreink, Árpád- és vegyes házbéli királyaink alatt, az énekszerzés, énekmondás e népi módja virágzott. Annál készebben elhihetjük följegyzéseiket. S ha e nyomokon lefelé haladva Mátyásig, kétely szállana meg, vajon a «tudós» király asztala körül a *népi* eposz zengett-e, vagy a tények olyszerű elgajdolósa volt napi renden, minő a XVI. században divatozott: az olasz Galeoti egy helye világosít. «Vannak — úgymond — zenészek és hegedősök, kik a vitézek tetteit honi nyelven az asztalnál lant mellett éneklük. Mindig valamely jeles tett énekeltetik; nem is hiányzik az anyag» . . . «Mert a magyarok, akár nemesek, akár parasztok, majdnem ugyanazon szavakkal ének s

minden különbség nélkül szólanak; ugyanazon kiejtés, ugyanazon szavak, ugyanazon hangsúly mindenütt» «Innen van, hogy a magyar nyelven szerzett ének *paraszt-nak és polgárnak, közép s alrendűnek egyformán érthető.*» Ezt Galeoti a nyelvre vonatkozólag mondja, de miért épen itt? Nem azt fejezi-e ki általa, hogy Mátyás a *népi* éneket hallgatta s király léte-re is megértette; s hogy a palotában zengett ének a *kunyhóban* is kelendő volt? Nem száraz ténykrónika tehát, hanem az élő népköltészet, a naív eposz az, miről itt szó van. Hogy e neme az eposznak, századok során, a vezérektől Mátyásig, szakemberek, külön dalnokosztály által ápolva, fejtve, tökélyesítve, az idomteljesség nevezetes fokáig gömbölyülhetett, a dolog természetében fekszik.

De nem szorúlunk pusztá okoskodásra, hogy meggyőződést szerezzünk, miszerint a történeti és mondai eposz valaha költőibb alakot viselt, mint a XVI. század verselőinél. Sajátságos sorsunk, hogy míg szerencsésb nemzetek legrégibb történetöket, hová a história nem ér, költői maradványokban nyomozzák: nekünk megfordítva, a história nyújt némi vezérfonalat régi költészetünkhöz. Krónikásaink, minden józanságuk daczára sem tehetik, hogy át ne villantsák ottan-ottan a költői forrást, melyből gyakran merítenek. Vajha többször tegyék ezt! vajha több figyelemre méltassák mesés részleteiben is a hazai mondát! Történetíróink örvendve emlegetik a józanságot, mely krónikásainknál már a legrégibb korban mutatkozik. Én nem örülök e ~~kor~~ józanságnak. Mythológiánk, mondavilágunk, úgyszólva elveszett: fölér-e e veszteséggel a históriai nyerelemény? Ha krónikásaink, mint közösen véljük, nagy részben népi énekekből merítettek: mivel biztosabb az átvett, mint a kihagyott részek hitelessége? Azért, hogy *valószínű* a mit felhasználtak, következik-e, hogy *való* is egyszersmind?

Azonban daczára annak, hogy legrégibb történetírásunk, tudós naívságában megvetni, lenézni látszik a naív költészetet: az átszivárgott egyes helyek nemcsak ily eposzi nyomokat sejtetnek velünk, hanem egyszersmind a mese idomára is következtetést engednek húzni. A részletesség, melylyel Béla Névtelenje a honfoglalás személyeit s eseményeit, egész egyes adomáig ösmeri, kétségkívül az eposz részletessége; s ha nem is «egy magyar Nibelungen óriási izmait,» (mikép Szalaynk előszavában óvakodik), de mindenesetre nagyrészt az élőhagyomány és népköltészet maradványait kell sajádtanunk e följegyzésekben. Árpád és Zsolt kora nyújthatott legbővebb anyagot az énekszerzőnek: Árpád és Zsolt kora az, melyet Névtelenünk legrészletesebben ismer; Takson és Géza idejéből alig-alig tud valamicskét említeni. A honfoglalás hősei, kiknek Árpád volt középpontja, még fia körül is sereglenek; azok elhunytaival megnémúl az eposz; mint a trójai hősök hazatérte fejezi be ama nevezetes hellen mondakört. Idomilag is tehát kikerekedik az eposz-cyclus körrajza; részletekben pedig nem egy hely tűnteti föl a költői eredetet. Idézem e leírást, noha másrésről nem tagadom a tényt, hogy e hely Dares Phrygius egy leírásából látszik kölcsönzöttnek; de lehet, hogy a nép-énekkal is egyező: «Vala pedig Álmos arczára ékes, de barna; fekete szemei valának, de nagyok; termete magas, karcsú. Kezei izmosak, ujjai hosszúk. Maga pedig Álmos kegyes, jóindulatú, bőkezű, bölcs, jó katona volt, vidám ajándékozója mind azoknak, kik Scythiában azidétt valának vitézek.» Ez nem a krónikák száraz nyelve, az teljes költői *ethopoea*.

Ha mindazáltal a honfoglalás egyes episdjait, mikép Anonymus fentartotta, költői idom szempontjából vizsgáljuk, meg kell vallanunk, hogy ott a leirt események összefüggése inkább csak történeti, mint költői. Félénk józan-

sággal kerüli a Névtelen mindazt, mi neki meseszerűnek, kalandosnak látszik; sőt különös gondot fordít arra, hogy az elbeszélt eseményeket maga korában ismeretes helyhez, névhez, nemzetséghez kösse, azoknak ez által teljes történeti színezetet adni. — Hanem a krónika-cyclus, mely Kézaival kezdődik és Turóczin végződik, számos epizódban annyira megtartotta az eposzi szerkezetet, hogy kész mesével szolgál újabb költőknek. Árpád, a mint az országot előbb jelképek által birtokába veszi, s aztán elfoglalja, kész költői alkat. Lehel és Bulcsú halálra vitetnek, az elbúsult Lehel még egyszer kürtölni óhajt, s kürtjével bosszút áll ellenén: kerek egész, mai költő sem adhatna semmit e meséhez. Konstantinápoly ostroma (Turóczinál) a naív eposzt nemcsak egészben, de részben is visszatükrözi. Imhol a Botond monda, Turóczy előadása szerint. Nem azért írjuk ki, mintha nagyon ismeretes nem volna, hanem hogy kerekdedsége feltűnjék. Opour (Apor, Apa ur), a magyarok vezére, hadával az aranykapu előtt áll. Egy görög, nagy mint óriás, kijön a városból. «Két magyarral akarok, úgymond, megvini, s ha le nem győzöm, a görögök császára adót fizet a magyaroknak.» Opour Botondot egymagát szemeli ki a viadalra; ez büszkén lép elő, mondván: »Én Botond vagyok, igaz magyar, legkisebb a magyarok közt; végy magad mellé még két görögöt, hogy egyik kimenő lelkedet tartsa, másik testedet eltemesse; mert bizonyára adófizetőjévé teszem a görög császárt nemzetemnek.» Ezzel délczegen megy bárdjával az érczkapu ellen, hogy erejét megmutassa, s egy csapással oly lyukat vág rajta, melyen egy öt éves gyermek ki s bejárhatna. Ekkor elkezdődik a viadal. A magyarok egyfelől, a görögök a város falain, bástyáin másfelől feszült várakozással nézik. Maga a császár és a császárné a bástyán állnak. A két hős összerobban; a görög ellené által lováról a földre taszítja.

tik, hogy azonnal kilehelli lelkét. A császár és neje, ropant szégyenökben, elfordítják arcukat, s visszasietnek a palotába. Az adót azonban a császár mérgében megtagadja, miért tartományai elpusztításával állnak boszút a magyarok, és gazdag zsákmánynyal térnek hazájokba. — Im egy teljes, minden részleteiben fentartott, költői mese!

Hosszas volna kimutatni a krónikákból mindazon helyeket, hol az eposzi eredet kisebb-nagyobb mértékben átérzik. A modern költészet ismeri azokat, részben felhasználta, mert bennök kész mesét kapott. Béla párviadala, a korona és kard, a cserhalmi leányrablás, mind kész gömbölyű maradványai a népi éneknek. Salamon király háborúit, viszontagságait Turóczinál nem lehet olvasni a nélkül, hogy minden nyomon ne érezzük az eposz lehelletét. Im egy *homéri* hely. Salamon és a hercegek, Géza, László, már két hónap óta ostromolják Nándorfehérvárat. A *saracénok* gyakran kicsapnak a várból, de kemény harcz után mindannyiszor visszatolatnak. Egyszer három saracén hős, kopjával, lándzsákkal, nyilakkal fegyverkezve, kiugrik a városból, rettenetes pusztítást tévén a magyarok közt. De Salamon, a király ostromgépésze, egyet azok közül az ostromgéppel villám módra lesújt; kinek holttestét a magyarok elragadni törekesznek, de társai erősen harczolva, védik. A király és herceg látván ez összecsapást, biztatják a körülálló vitézeket: «Vajha a maccabaeusok szíve és vére buzogna fel a magyarokban, hogy a saracén hulláját ragadná el!» Ezt hallván *Opus, György és Bors* harczos leventék, villám módra rohannak a holttest védőire. *Opus* túlmerészen egész a város kapujáig üldözi őket; az ostromlottak hiába szórnak rá köveket és nyilakat a vár bástyáiról: sértetlenül visszatér. *György* pedig és *Bors* az alatt elragadják a hullát és csúnyaságba (in tur-

pitudinem) vetik. — Nem a trójaiak és görögök harczá-e ez Patroclus tetemei felett?

Azt hiszem, hogy a felidézett nyomokból is kiviláglik már, hogy *volt* nálunk naiv eposz, hogy az, mint általában a népköltemény, *költői* formában nyilatkozott. Mikép esik tehát, hogy a XVI. század epikája oly keveset örökölt elődétől; hogy a könyvsajtó korában fel nem támadtak a hegedősök énekei, sőt maga az eposzköltés mestersége is csaknem teljes feloszlásba ment át? Oly kérdés, melyre nehéz megfelelni, mindazáltal megkísértem.

Már első krónikásainknál látjuk a józanságot, melylyel a történetileg valót a mesétől, költeménytől igyekeznek elválasztani. Béla Névtelenje gondosan ovakodik a parasztok csácsogó énekei ellen; noha máskor meg hivatkozik rájuk. A főnebbi Botond mondát, például, épen azért mellőzi, mert csak népi énekekből hallotta, sehol krónikában említve nem találja. «Némelyek — így folytatja — azt mondják, hogy ők (Lél, Bules, Botond) egész Konstantinápolyig mentek és hogy Botond K. arany kapuját bárdjával beütötte: de én, mivel a történetírók egy könyvében sem találtam, csupán a parasztok hazug meséiből hallottam, azért jelen munkámba felvenni nem akarám.» Kézai Simon nemcsak Orosius meséjében botránkozik meg, hol a magyarok bizonyos feslett nőktől és incubus szellemektől eredeztetnek, tagadván «ut spiritus generare possint»: hanem a Lehel monda végét, hogy t. i. kürtjével a császárt lesujtotta, sem tartja elfogadhatónak: «mert a bűnváderhelt személyeket kötött kezekkel szokás a fejedelmek elé vezetni.» E kora lengedezése a kritikai szellemnek mindenesetre feltűnő; de nem azért örvendetes, mintha így már krónikásaink adatait habozás nélkül elfogadhatnók: mert feltéve, hogy a hagyományból is merítettek, csupán a *valószínűtlent*, de nem egyszersmind a *valótlan*

is, állt módjukban eltávoztatni; hanem örvendetes azért, mivel ama józan ítéletről tesz bizonyosságot, mely nemzetünk jellemében gyökerezik. Azonban e józanság hátrányos vala népköltészetünk emlékeire, hátrányosabb talán, mint maga a keresztyén vallás terjesztése: mert ez csak hitregénknek üzent hadat; míg a korai kritika dere hagyományos költészetünk virágait fogyasztá el, midőn a történetből száműzni akar vala minden regeszerűt. Mert nincs a naívnak esküdtebb ellensége, mint azon kezdetleges, szintén naív állapot, midőn valamely egyén vagy nemzet, gyermeki elfogultságából kibontakozni kezd. Ilyenkor egy hitében megtértnek buzgalmával indít háborút azon tévelygés ellen, melynek előbb önmaga is rahja volt, gyűlöli azt, mert értelme világánál szégyenli, hogy valaha szerette. A kezdő tanultság ez állapota, melyet tudós naívságnak nevezhetnénk, nálunk korán mutatkozott, a mi becsületére szolgál józan esziünknek; de hogy oly soká, mondhatnám költészetben a legújabb korig tartott, ez, ha végzetes helyzetünkkel menthető is, büszkeségre okot épen nem ad. Az értelemnek ez idő előtti fölülkerekedése a képzelmen, okozta szerintem, hogy *irott* költészetünk mindjárt eleve különvált a népiestől, lenézte, megtagadta ezt, s míg ezáltal az utóbbinak lassú hervadását, majdnem végenyészét idézte elő, önmagát is megfosztotta az egyedül biztos alaptól, melyen a nemzeti költészet csarnoka emelkedhetik. Fogunk-e mi utódok, ez alap hiányában, az elbeszélő költészet terén valami jóra valót hozni létre, nem tudom; részemről e hiányt fájdalommal érzem; de azon idegen népi-beszélyek követésében annál nagyobb ovatosságot ajánlok, mivel félő, hogy azokkal idegen szellem lopódzik költészetünkbe; a mi aztán semmivel sem jobb, mint akár az ó-klaszikai, akár más valamely poesis utánzásába rekedni.

ZRÍNYI ÉS TASSO.

ZRÍNYI ÉS TASSO.*)

Sokáig haboztam, Tekintetes Akadémia, mi tárgyat válaszszak elmélkedésem alapjául ez ünnepélyes órára, midőn tisztelet, hála és szégyenkező önvád érzelmeivel fogok először helyet e tudományos gyülekezetben. Mert ha szives üdvözléssel körüljáratom szememet tagtársaim koszorúján, úgy találom, hogy a legnagyobb rész, — sőt, alig egy-kettő kivételével, valamennyi — a szoros értelem-ben vett tudomány művelése által jutott eme díszes érdempolczra, hová engem csupán azon jóhiszemű törekvésért, melyet a gyakorló költészet terén mutattam, hívott meg a Tekintetes Akadémia kegyessége. Nem ok nélkül tartanom kelle azért, hogy a rendes foglalkozásom köréből választandó tárgy, akármi lenne is, aligha birand a tudomány érdekével; s tájékozásom, a helyett, hogy új eredmények fölleplezése által a figyelmet ingerlené, sokszor és, lehet, jobban megvitatott dolgokat ismételve, csak fárasztani, csak időt rablani fog. Azonban megállapodásom elősegíté a gondolat, hogy itt elhangzó szavaim talán utat lelnek e

*) Székfoglalóul olvastatott a M. T. Akadémia 1859. október 31-én tartott ülésében. Megjelent a Csengery Antal által szerkesztett Budapesti Szemle VII. és VIII. kötetében.

terem falai közül egy kevesebb igényű hallgatósághoz; fejtegetésem például, ösztönül szolgálhat ifjabb pályatársaimnak — értve a költészet gyakorlóit — efféle studiumra: s így, a nélkül, hogy tanítani láttassam, a kik tudnak, kísérletem eszmeébresztő hatással lehet azokra, kik tanulni akarnak. Ily szempontból a viszony fölfejtését választám, melyben Zrínyi közelebb Tassóhoz, s mindkettő az Aeneishez áll; igyekeztvén egyszersmind a két előbbinek költői jellemét felfogva, úgy helyezni egymás mellé, hogy kitűnjék, vajon a mi nagyra tartott epikusunk csupán Tasso gyöngébb visszhangja-e, vagy, daczára számos átvételeinek, eredeti, önálló költői egyéniség.

De nem vakmerő kegyeletlen dolog-e, Tassóval Zrínyit párhuzamba tenni? Amaz világhírű jelesség, ez nálunk is inkább nevérol, mint művéről ismeretes; az egy költői aranykor betetézője, emez rideg tünemény az ízlés hajnalának feltetszése előtt; Tasso egy legdusabb fejleményű poetai nyelv, bájoló rhythmus, művelt technica előnyeit mesterileg fölhasználva, Zrínyi minden léptén csikorgatva a forma bilincseit, törve a hajlani nem tudó nyelvet; szóval amaz egy Dante, Petrarca, Ariosto gazdag örököse, a mienk holmi Tinódiak, Ilosvaiak közvetlen utódja. Hol itt az egybevetés érintkező pontjai? Szinte hallom a féltékeny óvást: mi szükség a nem egyenlőket egy talapra helyezni, hogy a középszerű még inkább eltörpüljön az óriás mellett? Mi szükség szerényebb holdunkat a naphoz emelni, hogy elhalványuljon kölesöngzött világa? Elég ha jóltevő fényt áraszt a mi éjünkre. Azonban, ha így volna is, ha Tasso csak nyerne, Zrínyi csak vesztené a párhuzam által, még is meg kellene ezt vonnunk az igazság érdekében; miután erre útal a szembetűnő követés, melylyel ez amannak nyomát kíséri. Van-e hát nekünk önálló Zrínyink, vagy

csak nemzeti hiúság mondatja velünk, hogy van? E kérdés tisztába hozatala mindnyájunkat érdekel, nehogy elfogultan dicselkedjünk azzal, a mi nem sajátunk; vagy, ellenben, könnyelmű csekélyléssel fordítsunk hátat a jelesnek, ha némely alkotásai előrajzát egy vagy más régibb költeményben feltaláltuk. Én újra meg újra olvasván Zrínyit s nyomba mingyárt azon eposzokat, melyek hatása a «Szigeti ostromnak», ugy szólva, minden lapján feltalálható,— a sűrűn felismert kölcsönhelyek daczára is elenyészhetlen maradt nálam a benyomás, minőt csak eredeti mű, s határozott költői egyéniség tesz az olvasóra. E benyomást gondolattá érlelni, s szavakban kifejtteni czélja értekezésemnek.

Az eredetiség, feltalálás, a mennyiben nem csupán egyes lyrai mozzanatra, hanem az életviszonyok oly szövődékére vonatkozik, mely elbeszélő, vagy drámai költemény alapvázát, — egészben, vagy episodokban meséjét képezze, sohasem volt nagyon közönséges. A legtermékenyebb alkotó lángész ereje is, ugy látszik, némi megszorításnak vala e részben alávetve. Homérról, adatok híján, nem illik szólanunk: de ha azon hősdalokat, regéket, rhapsodiákat*) ismernők, a melyek elszórt virágaiból ő az Iliás s Odyssea kettős koszorúját fonta, meggyőződnenk, azt hiszem, hogy legtöbb meséi szövetét oly elődöktől nyerte, kiknek nyoma névtelen homályban vész el a sokaság közt. Shakspeareről már tudjuk, hogy másként teremő szelleme gyakran fordult kész anyaghoz, ha mesére volt szüksége: ilyenkor összeköté az egybe nem függőt, a hézagot kitölté, indokolá az esetlegest: szóval ereje itten nem

*) Tudom, hogy e szók: *rhapsodos*, *rhapsodia*, csak Homér utáni korban jönnek elé: de ebből nem következik, hogy Homer előtt s korában máskép nevezték az ily éneklőket s énekeket.

annyira feltalálásban, mint rendezésben nyilvánult. Az eleven képzeletű római költő, kinek fényoldalául épen az inventiót emlegetik, «Átváltozásai» a hitrege szétszórt gyöngyszemeit füzte, zsinórra mintegy: találékonysága nem e fabulák költése, csak felruházása körül jelentkezik. Hogy e részben Virgil sem mondható leleményesnek, minden Homér-olvasó el fogja ismerni. Mellőzve Ossián és Firdusi énekeit, melyek forrása ismeretlen mondavilág sötétjéből ered, — mellőzve Ariostót, kinek özön kalandjainál nem vagyok oly helyzetben, hogy egyenkint meghatározhassam, mi esik a saját lelemény rovására, csupán azt hozom még fel, hogy világhírű költő is lehet, a nélkül, hogy egynél több jóra való inventiót birna felmutatni; s ez a Lusiada hírneves szerzője, kinek meséje, episódjai, mind elcsépelet ödonság, az egy *Cap* (Jóreményfok) személyítésén kívül, mely valóban szép. Így látjuk Molière gazdag szellemét is a római vígjáték egyes foszlányaihoz folyamodni, melyeken viszont a hellen szöveg kopott szálaira ismerünk. Ne hozza nekem föl senki a mai regényirodalom, s általában a romántika nagy könnyűségét a mese improvisatióban, vagy a Kotzebueféle isten-áldást: vajmi kevés az ily szülemények közt ép-kézsláb, elannyira, hogy különben magasztalt regények Achilles-sarka rendszert a mesealkotványban rejlik. Hogy nem épen útféldolog a jó alapmese, bizonyítják a Byron-féle lángelmék hajótörései, mutatja szerfölötti vonzódásunk a lyrai «könynyebb véghez», tanúsítja három százados (XVI—XVIII.) epikai költészetünk, mely «Sziget ostromán» s egy pár népi eredetű szerzeményen kívül mitsem alkotott, a mi teljes, egész volna.

Honnan a nagy elmék e feltűnő szegénysége? Az élet viszonyai, bármily tarkán jelenkeznek előttünk, néhány,

számtanilag ugyan meg nem határozható, de korlátolt mennyiségű alapvonásra vihetők vissza. E vonások tisztán emberi természetünk eredményei, annál fogva örök ismétlésben újulnak fel, ivadékról, ivadékra. Az ember a nemi, családi, társas, nemzeti kapcsolatban többnyire ugyanazon benyomások alá vettetett: hasonlók vágyai, küzdelmei, az akadályok, a győzelem, a szakadás, a kiengesztelődés. Való, hogy ez alapviszonyok, egyéni színezet, továbbá azon esetleges járulék által, melyet azokhoz népirati sajátság, éghajlat, kor, műveltségi fejlődés stb. told, a végtelenig módosulhatnak: de az is igaz, hogy valamely költő előtt annál szűkebb tere nyílik e részben az inventiónak, minél kevésbbé ölelheti fel az esetlegest, a mindennapit, minél inkább tisztán emberi alapra útasítja őt a költeményfaj, melyben dolgozik. Ugyanis, a «teremtő képzelet», melylyel dicsekszünk, igazán szólva, nem «teremt» — nem hoz elő új képzeteket a semmiből; hanem az észrevett, megfigyelt régiekből rakja azokat össze: alkot. Ha már oly költeménynyel van ügye (regény), mely nem korlátozza, az általános emberin felül, az egyénit is ellesni, rajzolni, elemezni minden legkisebb árnyalatban, sőt megengedi, hogy kénye kedve szerint gazdálkodjék azzal is, a mi csupán héj, külszin, esetleges: könnyebb lesz eredeti inventió bélyegét nyomni meséire. Az alapszövedék talán hiányos, talán elcsépelt: de a mindennapi élet sürgelméből könnyen fölszedhető ezerféle pótvonásokkal felfrissítheti, módosíthatja, hiányait elfödheti, szükség esetén alkotásainak ügyvéde is lehet. Ellenben, ha a költő oda van szorítva, hogy tisztán emberi alapon, vagy legfőlebb oly mellék képzetek hozzáadásával teremtsen érdekes emberi viszonyokat, melyek tapasztalása körén kívül esnek, legott érezi feladata nehézségét. Az általános emberi, mint lassú folyam,

örök egyformasággal lejt alá szemei előtt, ritkán csavardik örvénybe, ritkán vét nagyobbyszerű hullámot; vagy, ha a néző látkörén túl szirtekbe verődött, ha merész bukásban porrá tördelve a szivárvány minden színét játszotta is, erről neki, a rónatájon szemlélőnek, semmi képze, fogalma nincs. A szerelem, barátság, női hűség általános emberi érzelmek, minden nap, minden óra feltűnteti szokott vonásaikat, de honnan merítse a költő segéd képzeit oly katastrophához, minő például a Pyramus és Thisbe szerelmét, Nisus baráti önfeláldozását, Deli Vid nejének hűségét ujjá, érdekessé, vonzóvá teszi? Költsön, teremtsen, hallom az ellenvetést; nem is tagadom, hogy az ihletés ritkább, szerencsésebb perceiben sikerülhet, közönyös szálakból, melyek a költendő viszonyban többé fel sem ismerhetők, új, érdekes, megható egészet fogni össze: de kétségbe vonom, a legnagyobb elmék példáján, hogy a tehetség, emberi viszonyokat, tapasztalás segítségével, mintegy eleve (a priori), tetszés szerint kombinálni, bárkinek is nagy mértékben adatott volna. És ez helyzete, kivált az epicusnak, szemben az általános emberivel. Hátha még hozzávesszük, hogy a költemény természete oly világba helyezi a szerzőt, hova minél kevesebbet tanácsos fölvennie azon mellékesből, mely az életben tarka változattal röpke szemé előtt, oly korba, midőn az egyéni sem volt még bizonyos naív egyformaságból teljesen kibontakozva, oly kénytelenségbe, hogy a színt, külsőt, a történetes járulékot is tapasztalatán kívül eső forrásokból merítse: nem fogjuk csodálni, ha szemeit azon kész alapra függeszti, melyet a hagyomány az utódok számára fölkinccselt; ha szívesen fogadja, művébe illeszti, vagy kellő módosítással reprodukálja, mit az elődök szép iránti ösztöne, szóbeszéd vagy írás útján nemzetségről, nemzetségre

szállított; ez által egyszersmind biztosítván magát a veszély ellen, nehogy minden áron újat keresve, szörnyeknek adjon lételt, mi gyakorta megesik a romanticismus képzelemcsigázóin.

Első és legnagyobb inventor a nép, a sokaság. Mint egy parton heverő síma kavicsról senki sem mondhatja meg, hol azon szirt, melynek egykor része vala, melyik hullám repeszté le, sodrá tova zömök koczkáját, melyik és hány rendbeli mosogatta éleit gömbölyűre: ép oly kevésbé nyomozhatnók ki azon mesék, kalandok, hosszabb rövidebb elbeszélések kútfejét, további alakulások tényezőit, melyek az ember ős természetéből fakadnak elő. Ennek talán megtörtént esemény ada lételt, azt egy névtelen képzelődése hozá forgalomba; emezt a szájról szájra adás kerekké görgette; az, csonkulva bár mint egy béna szobor, tisztán mutatja a művésznak, hol szükséges a javító kéz; egyik a gömbölyülés bizonyos fokán vesztéget, a másik teljes egészszé domborodott ki. Szerencsés esetben előáll egy külön dalnokraj, egy testület, mely az emberi szellemnek e talált gyermekeit mindenhonnan összegyűjti, felruházza, ápoló gondjai alá veszi. Ily énekes osztály, viseljen az rhapsod, bárd, vagy scald nevet, firól-fira örökíté a nemzet mondai kincsét, a tehetségesb új adalékkal is gyarapítja: végre jó a lángész, «alkotó aethert lehell» a mondavilágba, s az eposz meg van teremtvé.

Ha már egy ily ős eredeti eposz létrehozásán is nem egyedül a névszerinti költő, hanem előtte, úgy szólva, nemzedékek működtenek: hogyan követelünk minden vonásig eredeti compositiót oly szerzőtől, ki a műveltség előhaladt korában, egészen más viszonyok közt él, mint az, melyből, ha feladatához hű kíván maradni, költeményét szőnie kell. Ám tanulhatja Virgil Aristoteles szabályait, de ha bujdo-

sóját érdekes kalandokba szeretné bonyolítani, akarja nem akarja, ott terem Odysseus, a mint Calypso bájai visszatartják céljától, a mint tengeren hányatik, a mint a phaeakok földre menekül, a mint elbeszéli kalandját, a mint az alvilágra száll, a mint Polyphemus szemét kiszúrja stb. s a jámbor Aeneasnak szintén hajótörést kell szenvednie, Libya partjára vetődni, elpanaszolni bujdosását, Didó karjai közt megfedkezni végzetszerű nagy céljáról, a Styx árnyait fölkeresni, és látni legalább a cyclopsot, kinek Ulysses oly feledhetlen vendége volt. Vagy Anchises halmait méltóan akarja megtisztelni: nyomon felújul emlékezetében a hősjáték Patroclus sírja felett; onnan kölcsönzi vonásait; a szekérfutást hajóversenynyé módosítja, a coestus-viadalt többnyire átveszi. Ajas comicus elestét az áldozatbarmok hulladékában, finomabb ízléshez alkalmazza, midőn Nisus *vérben* csúszik el; végre a nyilversenyt némi módosítással, az Ilias szerint adja. — (V. ö. Ilias XXIII. 258—897. Aen. V. 104—544.). Vagy paizsra van szüksége Aeneasnak: istenanyja jól emlékszik, hogyan szerzé Thetis az Achillesét; ez neki még könnyebben sikerül, mert a paizsművész tulajdon kedves férje. A paizson képek, jóslatok egész sora szemlélhető: s a középkor összes epikai irodalma belészeret a képek, tropaeumok, zászlók stb. általi jóslásba, Ariosto, Camoens, Tasso nem birnak e paizs búbája alól menekedni. Maga Dante alvilági útján, nem csak úgy követi Virgil nyomát, mint biztos kalaúzt a «citta dolente» borzadalmas ösvényein, hanem úgy is, mint költőt; s nem merném állítani, hogy az «Inferno» eszméje megfogamzott volna az Aeneis VI. könyve nélkül. Átalában, a mint Virgil Homérre támaszkodott, akkép támaszkodik őrá egész köre az epopoeiáknak, összes ugynevezett műeposzaink, melyekről elmondhatjuk, hogy azon egy

tőnek különböző hajtásai, hogy «*facies non omnibus una, nec diversa tamen.*» Ariosto játékos szelleme, bár gazdag tárháza mindenféle classicaí emlékezésnek, leginkább emancipálta magát ezen hatás alól; de ő sem állhatja meg, hogy a régiek egy-egy helyét be ne illeszsze a lovagkor phantasmái közé: milyen például a cyclops-kaland, fel-újítva az «*orco*» szörnyetegben (XVII.), Virgil hárpiai, Astolfó kalandjában (XXXIII.), Nisus és Euryalus episódja, Cloridan és Medor esetében (XVIII.), vagy a mint Aeneas, Polydorus sírja körül, vesszőt tépvén a csemeték fájdalmasan vérzenek, s emberi panaszhang emelkedik a földből (Aen. III.), azon csuda elbeszélésben, mikor Ruggiero lovát egy mirtushoz kötvén, ez a rángatásra fájdalmat érez, s emberi hangon feljajdulva kiméletért esedezik (VI.), vagy az ó hitrege Andromedája a tengeri szörnynek hasonlóul kitett Angelicaban, a mint Ruggiero (Perseus) szárnyas lova segítségével megszabadul (X.) stb. Camoens izetlen machinája, a portugallokat segítő Venus, és Indiát ellenök oltalmazó Bachus, még elmés *reproductio* érdemével sem bir, hacsak azon találmányt nem vesszük elmésnek, midőn Paphos istennője az indiai útról visszatérő portugall hősöket fáradalmaikért a maga módja szerint, testi kéjekkel jutalmazza. — Nem illő komoly tárgyaláshoz, de meg nem állhatom, hogy föl ne hozzam Cervantes egy furcsa helyét, annak bizonyságául, hogyan forog csak egy elmés anecdot is kézről kézre. Sancho alól a szamarat ellopják, midőn rajta szunnyad, oly módon, hogy nyergét négy karóval felpöczkelik s szépen kivezetik alóla a szerény állatot. Az ötlet Cervantesének gondolható, de épen így orozza el, Ariostónál, a Sacripante lovát Brunello híres tolvaj:

La sella su quattro aste gli suffolse,
E di sotto il destrier modo gli dolse. (XXVII. 84),

Nyergét felpoczkolá négy szál karóra,
S úgy a csupasz mént kilópá alóla.

Brunell a Károly-mondák famosus tolvaja, s a lopás ezen furfangos módja hihetően Ariostónál sem eredeti, hanem mondai részlet.

De egyik sem viseli a mondottak közül annyira magán Virgil bélyegét, mint a «Gerusalemme Liberata.» Ha a többieknél reminiscentia, szészély, talán némi verseny fel-újítja egyes helyeit az Aeneisnek: Tasso egész öntudattal, mint gazdag erű bányát, használja azt. Ugy lévén meggyőződve, és Virgil, mestere példája is arra mutatván, hogy a szépet, ha idegen is, szabad sajátunkká tenni, csakhogy szerkezetünkbe erőltetés nélkül beilljék, csakhogy művünk széptani becsét emelje: majd nyíltan lefordít egész jelenést a minta-eposzból, majd egyes cselekvényt, epizodot, jellemet rak össze különböző virgili részletekből, majd átöltöztet, de úgy, hogy nem lehet az eredetire nem ismernünk, majd leírást, hasonlatot egyes mondalmas (sententios) helyeket kölcsönöz, le szintén egy-egy hatályosb epithetonig. Többször lesz alkalmunk, Zrínyit tárgyalva, feltüntetni a Jerusalemből írójának ebbeli eljárását: most csupán azon «imitatiók» közül lássunk egy párt, melyek a Zrínyiászban elő nem fordulván, alább mellőztetni fognak. — «E közben a vérző, lépteit hosszú lándzsával támogató Aeneast, Mnestheus, a hű Achates, s kisérője Ascanius megállítják a táborban. Dühöng s a tört vesszejű nyíllal vesződik, hogy kiragadjon. Parancsolja, vágják föl a sebet, bocsássák vissza az ütközetbe. És már ott vala Jäpiz, Phoebus kedveltje mindennek fölött, kinek

heves szerelmétől meghatva, jókedvében saját tudományát, ajándékit kínálta Apolló: a jóslást, cziterát és gyors nyilatkat. Az, hogy élemedett atyja végperczét hátrálja, inkább óhajta ismerni a fűvek erejét s gyógyhasználatát, s a néma mesterséget üzni, dicstelenül. Aeneas áll vala csikorgó dühében, roppant dárdára támaszkodva, s az ifjak, a kesergő Julus, nagy csoportozása, könnyei közt rendületlen. Az öreg (Jäpix) felgyürközve, Phoebus varázs fűveivel hiába erőlködik a nyilat kivenni, hiába bizgatja kezével, hiába fogdossa harapós fogóval a vasat. Ekkor Venus, megszánva fia gyötrelmét, a crétai Ida hegyről dictamnus (ezerjő) fűvet szed: ismerik annak gyógyerejét a vadkecskék, ha röpülő nyil akadt hátukban. Ezt Venus homályos ködbe burkolván magát, lehozza; ennek erejével járátja át a fénylő medenczékbe öntött vizet, s titkon gyógyítva, ambrosia éltető nedvet hint abba és illatos panaceát. Az agg Jäpix, minderről semmit sem tudva, e fürdővel enyhíti a sebet: s egyszerre minden fájdalom megszűn, a vér eláll, a nyildarab magától kiesik, a test megépül és Jäpix felkiált: hozzatok fegyvert a hősnek! mit állotok? — Nem emberi erőtlől, nem orvosi tudománytól van ez, nem is az én kezem gyógyít meg, Aeneas; nagyobb isten működik itt, és téged nagyobbakra tart föl.» — Így az Aeneis. (XII. 384—432.).

Lássuk, hogyan «követi» Tasso. — «E közben a sebesült vezér (Godofréd) nagy sátorába érkezett, oldalán a jó Sigier és Baldovino, körülötte sűrű nagy csoportja szomorú barátinak. Ő, mig sietséggel vészódik, hogy kihúzza a sebből a nyilat, eltöri vesszejét. Parancsolja, hogy szélesen vágják ki a sebet. «Bocsássatok, ugymond vissza a csatába! s hosszú láncsa nyelére támaszkodván, nyújtja sebes lábát a műtét alá. És már az agg Erotimo, ki a Po

partján született, hozzáfog a gyógyításhoz. Ez jól ismeri a fűvek, a hathatós vizek minden erejét, s használatát. Kedves a múzsák előtt is, de jobban tetszik neki a néma művészet csekélyebb dicsősége. Csak azon volt, hogy kimentse a halálból a töredékeny testeket; pedig a neveket is halhatlanokká teheté vala. A vezér támaszkodva áll, rendületlen arczczal a sirás közt. Amaz, felövezkedve, s hátragyűrve könnyü és egyszerű öltözetét, majd a hatályos fűvel kísérti, hasztalanul, kivonni a nyilat, majd tanult kezével, harapós vassal — de nem boldogúl. — Most őrangyala, megszánnva méltatlan fájdalmát a hősnek, «dittamo» fűvet szed Ida hegyén, melynek erejét jól ismerik a hegyi kecskék, ha sebet kapnak, és oldalukban marad a szárnyas nyil. Ezt az angyal látatlan lehozza s a fürdő vizébe hinti, Lidia forrásából szent nedvet és illatos panaceát vegyítván közé. Az öreg ezzel meglocsolja a sebet, s a nyil önként kihull, a vérzés eláll, a fájdalom megszűnik, a test ép. Akkor kiált Erotimo: nem orvosi tudomány gyógyít meg téged, sem az én halandó kezem: nagyobb erő tart meg, azt hiszem angyal szált le orvosodul, mert égi kéz jeleit látom. Ragadj fegyvert! mit késel? menj vissza a csatába!» (XI. 68—75.) Érdekesebb az eredetiben nézni össze, ~~hogy~~ még a latin szónak megfelelő olasz is növeli a hasonlatot: elannyira, hogy azt hiszem, Tassó itt műfordítói ügyességét akarta bemutatni. — Szabadabb ennél az Aeneis egy másik helyének átkölcsönzése, midőn Venus halandó fiának megnyitja szemeit, hogy lássa a Tróját romboló isteneket! (II. 189—625), mely, Jerusalem ostrománál, Godofréd hasonló látásában fölismerhető, a mint az angyal megmutatja neki a részén viaskodó mennyei seregeket. (XVIII. 92—96.) — Hanem elég.

Az eddigiek után nem fogunk oly könnyedén pálczát

törni Zrínyi eredetisége fölött, ha egyes alkotásaiban oly részleteket fedezünk is föl, melyek egy vagy más régibb költőre emlékeztetnek. De azt is illő megjegyezni, hogy nem mind kölcsönvétel, a mi annak látszik; hogy szerkezet, jellemzés, cselekvény-fordulat, machineria, sőt a stil is gyakran tüntet fel oly egyező vonásokat, melyek e Virgil nyomán haladó egész cyclus által mintegy közösnek, az epikai modorhoz, — mesterséghez — tartozónak tekintettek; úgyhogy inkább e vonások mellőzése, mint fölvétele tetszett volna előttök gáncsolandónak. Valamint az élő szájon zengő, firól fira örökített hősi ének, a vele bánó dalnokrend ajakán, némi egyformaságot, nyelv- és szerkezetben kiváló jelleget kap, mely, hogy úgy szóljak „a czéh“ minden egyes tagjának szerzeményén fölismerhető: azonkép honosult meg az ugynevezett «classikai» epopoeiák szerzőinél is egy bizonyos módja a kezelésnek. Ilyen minyárt elől a *föltét* (propositio), vagy is a tartalomnak rövid összefoglalása néhány sorban; ilyen a valamely fensőbb hatalomhoz, rendszerint a múzsához, intézett *segélyhivás* (invocatio), mégpedig nemcsak az epos elején, hanem rendszeren a *seregszámla* (enumeratio) előtt is, vagy midőn a költő nagy dolog, rettenetes viadal stb. elbeszélését akarja megkezdeni. Rokon ezzel az ünnepélyes készüllet, vagy a költő félelme, önbizatlansága nagyszerű jelenetek leírása előtt. Ilyen a hadszámla (enumeratio), s ez alkalommal egyes hősök, vagy egész csapatok jellemzése, s utóbb kifejlő episodok alapjának letétele. Ilyen mód valamely egyén jövőendő sorsát, valamely következő fordulatot előrejelteni, vagy sejtetni legalább, (eposzi *anticipatió*nak volna nevezhető); midőn tudniillik maga a szerző épen az által gerjeszt várákozást, hogy a regényírók csattanó hatásra számított eljárását mellőzve, önként fellebbenti a

fátyolt, mely hősei végzetét takarja. Szintén a mesterséghez tartozik, útleírás természetű, csak történeti «egymásután» kapcsaival bíró eseményeket az által gömbölyíteni egységbe, hogy a költő mingyárt eleinte az események kellő közepébe (in medias res) ragadja olvasóját, s az elébb történeteket utólag beszélteti el.

A csodálatos, a gépezet conceptioja is, főbb vonalakban, a Homér-Virgil-féle csapáson jár. Az Iliász istenségei nem harcolnak ugyan többé, két táborra oszolva, küzdő felek részén: de a törekvés, természetfölötti hatalmakat hasonló ellenkezésbe tenni egymással, a keresztyén eposzba is átvitt. Az istenek tanácsa Olympuson, amaz égi jelene-
 tek gondolatját szülé, minémű Ariostónál (XIV. 74—77.) s utána Tassonál (I.) és Zrínyinél is található, midőn isten a maga dicső trónján ülve, angyalai által intézi a halandók sorsát. Természetesen a mennyei akarathoz nem lehet ellenmondás, itt tehát nincs helye tanácskozásnak. Ilyenkor az égi küldöncz, (angyal) rendszerint Mercur vagy Iris classikái vonásiból kölcsönöz annyit, a mennyi összefér a keresztyén nézetekkel. — A halandónak megjelenő emberfölötti lény ritka esetben mutatja igazi alakját, többnyire valamely jól ismert halandó képét veszi magára, csak eltűnével adja jeleit istenvoltának, s az kívül társalgott, megéri, és rendszerint felkiáltásban nyilvánítja, a reá gyakorolt csoda-hatást. A hős nagy veszélyben könyörög és *legott* meghallgattatik, isteni segílyt nyer; másszor ködburok által fedve bizton jár az ellen sorai közt; majd ha tekintélyre van szüksége, alakja csoda fenséggel körveztetik. Eposzi használatban a csodás majd nyílt, midőn semmi kétség, hogy természet-fölötti erő munkál, majd elfátyolozott, vagy félcsodás, midőn a költő oly halványan színezi a rendkívülit, hogy csupán beszédképletnek (tro-

pus) is gondolhatni; néha maga sem dönti el, természetes úton, vagy isteni erő által történt-e a szóban forgó esemény. Az álom, a látvány, természeti tünemények rendkívüliekké színezése, többnyire a classicai epopoeia módjában kezeltetik; épen úgy a végzetes bajnok, a fatalis ló, fegyver s egyéb hősi szerszám, mely utóbbiak szintén birnak saját történettel úgyhogy gyakran némi kis epizodot képeznek. Aztán a *jóslatok* különböző nemei: irott képek s tableau-k által; menny- vagy pokoljárat segélyével; bevallott jósök előre mondási; különben ily tehetséggel nem bíró egyének jóslata, a lelkesedés perczében, vagy a halál révén; továbbá jelekből, madarak röptéből, természeti tüneményekből stb. Hasonlóan közös vonás, hogy a bevallott jós csalatkozik saját jövődjében, hogy csak bizonyos dolgokat tud, a mint az eposz czélja kívánja, másokat nem; hogy jövődölései nem találhatnak hívőre s több efféle. Ide sorolható a titkos, szokatlan rémület, vagy fatalis elbizakodás, mely a hőst közvetlen a halálos veszély előtt elfogja.

De a cselekvény fordulatai s a jellemek színezése is gyakran mutatják az egymásra-hatást, e cyclus költői közt. A kifejlés elébe női kecs által vetett akadály (Calypso, Dido, Armida); a párviadal, mely hitszegés miatt általános harczczá fejlődik (Pandaros, Oradino, Amirassen); vagy éj miatt félben szakad, és másszor megint folytattatik; magán ellenség a közös mellett: egy jó barát, egy növendék ifju, hív szolga, vagy úr, apa vagy fiú, megboszulása; elesett bajnok hullája fölött kifejlő viadal; egyes bátor hősnek az ellen közé rekedése; magán barátság ellenek közt; vezér vagy hős, midőn elesett társát megsiratja, eltemeti; hadi tanács, ebben rendszerint ildomosan gyáva békepárt, s vakmerő harczpárt; kihívó követség az ellen-

hez; szavakkal objurgatio a vívás előtt; bajnok, a mint magát a harcra *mérgesíti*; merész hős, ki megvetéssel nézi le a lassu tactica előnyeit; egyszeri gyávaság jóvátétele vitézség által; nagy bajnok futása, e miatti szégyene; a főhős előtti rettegése annak, ki az ellen közt legnagyobb; két jó barát közös vállalatjai; férfias, harcos nőjellemek stb. stb. mind oly gyakran ismétlődő vonások, hogy csupán ezért, ha a kivitel önálló, a költőt nem érheti utánzás, vagy plagium vádja. Szinte így a stílusban némely fordulatok, például: egész sorok ismétlése, kivált midőn valamely követ elmondja a rábizottakat; a hasonlatúl vett tárgy részletes, szemlélhető kiszínezése, s általában a homéri egyszerű természeti hasonlatok divatja, csaták leírásában hosszabb rövidbe apostrophe elesett — gyakran nem is jelentékeny — hősközhöz; egyes hatályos mondat (Kraft-spruch) átvétele régebbi költeményből; a sebek, a halál ezerféle módjának festésében itt-ott megújuló reminiscencia, és a mennyit még előszámlálnom könnyű volna, mindezek a homér-virgilféle tanulmányok eredményei, s az újabb epikusoknál nyomról nyomra feltalálhatók. — Hanem ideje áttérni felvett tárgyamra.

Két részre osztom vizsgálatomat. Az *elsőben*, mely hosszabb és elemző, követem a Zrínyiász szövegét s helyi észrevételekre szorítkozom, főleg Tasso és Virgil befolyását nyomozván költőnkre; a *másikban*, mely rövidebb s összeállító, megkísértem eltalálni a rangot, mely Zrínyit Tassóval szemben is, megilleti.

ELSŐ RÉSZ.

I.

Az első ének hat kezdő versszakát a *föltétel* (propositio) és *segélyhívás* (invocatio) foglalja el. Föltételét Zrínyi valamint Tasso is, egészen classikai modorban, s mindkettő Virgil után fogalmazta (Zr. I. 1, 2.); de míg Tasso, az «Arma virumque» hasonlatára merészen vág belé, Zrínyi az előkészítő négy sort is (Ille ego) fölveszi, véleményem szerint helyesen. Mert én azon meggyőződésben élek, hogy ama négy sor tulajdona Virgilnek, ki bizonyára ovakodott mintegy teleszájjal kezdeni eposzába, és nem birt kevesebb műérzéssel e részben, mint Horác, ki nyíltan gáncsolja a «Fortunam Priami cantabo»-féle főnhéjázó kezdetet. Zrínyi evvel azt eszközölte, hogy propositiója, első sortól az utolsóig, folyton emelkedik. Ő, ki előbb *játszott* szerelemnek *édes* versével, aztán *küszködött* Viola *kegyetlenségével*, most *Marsnak* *hangosabb* versével *fegyvert* és *vitézt* énekel, ki a török *hatalmát* meg merte várni; meg, *Szulimán haragját*, ama *nagy* Szulimánnak *hatalmas* karját, kinek *Európa rettegte* szablyáját. Vessük össze akár az Aeneissel, akár Tassóval: egyiknél sem találjuk e lépcsőzetes emelkedést tárgyához. Virgil negyedik sora közepén egyszerre szökell a magosba: «at nunc horrentia Martis»; hogy a hatodikkal ismét alább szálljon; Tasso az első sorban «hadi dalnak ereszti merész ajakát»: de mily bágyadt a végeredmény összefoglalása: «az ég kegyelte őt s a szent zászlók alá visszavezérlé bolyongó társait.» Annál, ki az eposzt nem ismeri, most veszi először kezébe, vajon költ-e ez, a *bolyongó társak visszajövése*, nem mondom nagyszerű, de csak határozott eszmét is a magasztos eredmény felől?

De mi sem tünteti föl annyira, oly kevés sorban, Zrínyi önálló erejét, mint az invocatio (I. 3—6.), összemérve a Tassóéval. (I. 2, 3.) Zrínyi minden tartózkodás nélkül átveszi a gondolatot, múzsa helyett a Boldogságos szüzet hívni segédül; nemcsak, hanem lefordít négy sort a Jerusálemből, mondhatni szóról szóra: aztán egyszerre önszárnyalást vesz. Miért nem követi tovább is kalaúzáát? Ez bocsánatot kér a Szüzanyától, ha czifraságot szó az igazba, ha világi bájjal díszíti költeményét, aztán körülbelül így folytatja:

Tudod, hogy a világ mind arra tódul,
Hová Parnassus önti csábjait,
S a költeménynyel fűszeres válótul
Rögzött se fél, oly édesen javít.
Igy a beteg gyermek, ha kóstolóul
Mézzel kenők a csésze ajkait,
A keserű nedvet csalódva iszsza,
Hogy a csalásban éltét nyerje vissza.

Melyik utánzó vált volna meg e szép hasonlattól, ha már a többi magáévá tette? Zrínyi ott hagyja, nem kap rajta, mert az ő útja eltér az olaszétól, s ő ennek világos tudatával bír. Tasso ugyanis e bocsánat-kéréssel bevallja mintegy, hogy elbeszélése nem leendő őszinte, hogy, bár szent czélra, de csalni akar, oly színbe öltöztetvén a valót, mintha nem volna való; bevallja, hogy világi kecskekkel piperézi azt föl, hihetően arra is céloz, hogy érzékingerlő képeket *öntet-széssel*, fog ecsetelni (Armida), — mindezért jóleve bocsánatot kér. Ki ne ismerné fel a szenteskedő, a mellett kéjsovár olaszt, ki imádkozik, mielőtt a bűnt elkövetné. Zrínyi ellenben a meggyőződés meggyőző hangján esdekel:

Adj pennámnak erőt, ugy irhassak, *mint volt*,
Arról, ki fiad szent nevéért bátran holt....

A ki érezte az igaznak, és annak, ha a költő egész lelke mélyéből szól, minden poetai czafrangnál hathatós erejét, az érteni fogja a különbséget, melyre mutaték. — Jellemző továbbá, s költőink egyéni alapvonásait már e helyen feltünteti az észrevétel, mely ugyanitt előtérbe nyomúl. Tasso invocatioja elején, a szépnek azon magaslatára emelkedett, mely «főnség» név alatt ismeretes. De csakhamar leszáll onnét, bizonyos tanító, — majdnem *társalgási* hangba («Tudod, hogy a világ . . .») s aztán oly képpel zárja be segélyhívását, mely szép ugyan, de csak a «kellem» színvonalán marad. Ellenkezőleg a «Zrínyiász» dalnoka, egyszer fellengős irányt véve, nem száll ismét virágok közé, sőt merészebben csattogtatja szárnyait:

Te, ki szüzanya vagy, és szülted uradat,
Az ki örökkén volt, s imádod fiadat,
Ugy mint istenedet és nagy monarchádat:
Szentséges királyné, hívom irgalmadat . . .

hogy szórakozás, vagy lankadtság nélkül repüljön a magasztos színhelyre, hol elbeszélése kezdődik, oda, honnan „*az nagy mindenható*“ a földre tekint. Így értem én, a mit Toldynk, nagy becsű felolvasásaiban (Költ. Tört. II.) röviden e szókkal fejez ki: «Tasso invocatiója *szebben* van előadva, Zrínyié *jobban* gondolva.» Azaz ott a kifejezés *kelleme*, itt a gondolat *fensége*.

Tasso, a kor bevett szokása szerint, művét *ajánlja* is, estei Alfonzónak (I. 4. 5.). E példa Zrínyinek előtte állt, ide szűrni be «dedicatióját a magyar nemességhez» — de ő ezt egyszerűen előszava homlokára tűzi. Okát az eddig mondottakban vélem feltalálni. Az isten anyától magához istenhez röptében, bármily fellengző ajánlás csak bágyasztaná a hangulatot. Tassonál ez eset már nincs: ő már

elhagyta a magas légkört, kies völgyben mulat, honnan kegyura dicsőítéseig is jó nagy az emelkedő.

Következik maga az elbeszélés. «A nagy mindenható a földre tekint. Egy szemfordulásból megnézi a világot. De leginkább a hittől szakadozó magyarok erkölcsi sülyedését veszi figyelembe. Megindul ezen méltó haragja: előhívja Mihályt, a főangyalt. Miután egy hosszabb beszédben kikelt a magyar nemzet hálátlansága ellen, parancsolja hív szolgájának, hogy pokolból egy furiát küldjön Szulimánba, ezt Magyarország ellen bősztíteni. Az angyal mer esedezni az igazakért, de isten feddő szava által elnémítva, égnek ereszti sugár szárnyait, a parancsot teljesítendő.» (I. 7—28.)

A kiindulási pont nyilván Tassóé: de csak a mennyiben isten alánéz, egy szemfordulásból megtekinti a világot, aztán figyelme az elbeszélés tárgyára fordul, végre angyalt küld, a cselekvést megindítani. E néhány vonás átvételére Zrínyi annál inkább feljogosítva érezhette magát, mivel tudta, hogy mind ez Tassónál sem eredeti. A «padre eterno» midőn égi trónjából lenéz a világra, majd a kereszties had vezéreire függeszti figyelmét (Tass. I. 7—9) az Aeneis egy jól ismert helyére utal: «midőn Jupiter a legfenső étherből alátekintvén a vitorlaszállta tengerre, a mélyen fekvő földre, partokra, szélesen kiterjedt népekre, megáll az égbolt ormán, s Libya tartományira szögzi szemét.» (Aen. I. 223). Hogy isten lakhelye annyira van felül a csillagkörön, mennyire a csillagok a mélységes pokol felett (Tass. I. 7.), ez hasonlóan Virgil sorait juttatja eszünkbe:

..... Tartarus ipse

Bis patet in praeceps tantum, tenditque sub umbras,
Quantus ad aetherium coeli suspectus Olympum.

(Aen. VI. 577.).

Maga a Tartarus onnan
Két oly mélyre süllyed, s tátong a homálynak alatta.

Mint Tassónál isten Gábor angyal, úgy szólítja az Aeneisben Jupiter Mercuriust; s a rövid, heves üzenet, melylyel isten az angyal Godfrédhoz küldi, szembetűnőleg a «pater omnipotens» indulatos, szaggatott beszéde nyomán készült, midőn ez, követe által, a Didó karjain nagy céljáról megfélelkező Aeneast, útjára siettetí.

Ascanio-ne pater romanes invidet arces?
Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur?
Nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva?
Naviget! haec summa est: «hic nostri nuncius esto!»
(*Aen. IV. 222. 199*).*)

Menj Godfrédhoz! — szólít isten a követnek —
S mondjad nevemben: mért e késelem?
Uj hadra szállni mért hogy nem sietnek,
Szabaddá tenni végre szent helyem?
Gyűjtse tanácsba főit a seregnek!
Legyen vezérök! azzá emelem . . . (Tass. I. 12.).

Erre az angyal fölveszi látható lélekalakját, sugárral övedzi szöke fürteit, gyermekifjúvá lesz, és aranszegélyű fehér szárnyat öltve, hasítja a szeleket és felhőket, száraz és tenger fölött. Aztán megállapodik a Libanus hegyesúcs irányában, egyensúlyozza szárnyain magát, majd rohanva csap le Tortosa vidékére. (Tass. I. 13—15). Mercur pedig felkötí bokáira aranyos talárját, melyen száraz és tenger fölött egyenlő gyorsan képes szállani, aztán vesszejét, a caducust, ragadja kezébe; így felkészülve úzi a szeleket,

*) Ascaniusnak irigylí-e Róma erődeít atyja?
Mit kohol? és mi reménynyel időz a marczona nép közt,
Hogy nem nézi az ausoni fajt, lávini mezőket?
Fusson el! Eddig van: s ennek légy hírnőke tölünk. —

megúszsza a zavaros felhőket: majd Atlas örök hóborított csúcsa iránt megállapodik «paribus nitens alis» — s onnan, mint halász madár, rohanva csap le Libya fővényes partjaira. (Aen. IV. 238. sqq.) Mint Virgil az olympusi hírnök rajzában Homért, (II. XXIV. 340. Odüss. V. 43.) úgy követi a Jeruzsalem dallója Gábor készüllete s útja leírásában az Aeneist, a nélkül, hogy bármelyik plagiummal vádoltatnék.

Zrínyi sokkal önállóbb e helyen. Csak néhány vonást kölcsönöz, nem kész rajzot. A mindenható földre tekint, s a világot «egy szemfordulattól» (in un sol punto, e in una vista) megnézi, aztán a magyarokra szegzi figyelmét. Ennyi mindössze is. A bünsorozat, mely következik, megdöbbentő képet ad a magyarság erkölcsi süllyedteről, s hatalmas indoka isten haragjának. A «bálvány» (protestantismus) első helyen említése, mely ama bűnök eláradásáért mintegy felelőssé tétetik, — jellemzi a catholicus író, de mind a költeménye szerint *vértanú* ő, mind a szerző saját szempontjából helyén van. Mélyen találó vonása ez erkölcsi romlottságnak kivált az, hogy «öreg embernek nincsen tiszteleti.» Mennél visszább megyünk a patriárchai erkölcsök feddhetlen korába, annál tiszteltebb az ősz haj.

Isten beszéde egy szabályos oratio, melyben két fő részt, a derekán fordulatot, különböztetünk meg. Előrésze tényállapítás: utórésze inulatos. Alig csatlakozom, ha eposzban e szónokias beszédek divatját a római történetírás költött oratióiból sejtem származottnak. Homérnál legalább nincs még ily szónoklat: az ő egyénei beszélnek, naiv természetességgel, rhetori hatás eszközei nélkül. Beszédök majd történeti, majd jellemábrázoló, de nem szónoki. A beszélő öntudatlan tárja elénk bensőjét, nem ora-

tori ügyességét mutogatja. Beszéde, ha indulatos, pathoszba emelkedik, nem szónoki «affectust» hajhász. Ő van meghatva, nem öntudattal másra kíván hatni. És ez így helyes. De már Virgil a Cicerók honában, csekélylette Homér együgyű beszédeit, s példáján a középkori epopeiákba hangoz oratiók kaptak föl, nem minden kára nélkül a jellem- és kedélyállapot festésének; miután egyik orator, mint a másik, nem saját bensőjét, hanem a szerző szónoki ügyességét tárja elénk. Zrínyi nem veté meg e példát: azonban a «haragvó isten» beszéde valódi szenvedő, drámai mozzanatokkal is bir, elannyira, hogy az indulat magasán megtörök a szórend, szokatlan inversio forgatja össze a nyelvet:

«De ők ennyi jókért, ah, nehéz mondani!
Ah, háládatlanok, és el mérték hadni;
Nem szégyenlik isteneket elárulni . . .»

s végül:

«Jaj, török, néked, haragom vesszejének!
Te vagy, de eltörlek, ha ezek megtérnek.»

Az egész mennyei jelenet még drámaibbá lesz az angyal könyörgése által, ki a beszéd folytán mindig «ű szentsége előtt áll vala» — és most bátorságot veszen esedezni az igazakért; de isten dorgáló szavára «nem felel többet, — hanem sugár szárnyát ereszti az égnek. Ez nincs Tassónál; sem elődinél: e drámai kivitel Zrínyi sajátja. — S hogy e magasztos jelenet után mellőzi az angyal úti piperéje leírását, inkább a pokolbeli szörnyeteg rajzát adja, — és így a fenség, — «az Úrnak rettenetes búsulása» — után mindjárt a «szörnyű» következik: ez is igazolja föntebbi megjegyzésemet Zrínyi költészetének jelleméről, — valamint öntudatos eljárását a közönyösnek látszó névcsere, hogy

Gábor, a «nunzio giocondo» helyett Mihályt szerepelteti, a bosszú lángpallosos angyalát.

Azonban folytassuk. — «Mihály angyal fölkeresi pokolban Alektó furiát. Ennek leírása. Az angyal közli vele isten parancsát. A furia megjelenik álmában Szulimánnak, atyja Szelim képében. Beszéde a szultánhoz. Kigyót ereszt ágyába, s eltűnik. Szulimán ébredése» (I. 28—84).

Alektó működése, körvonalaiban, az Aeneis jól ismert helyéből van kölcsönözve. Juno az alvilágra száll, s földidezi Alektót, hogy az Aeneas és Latinus király közti frigyét bontsa meg. Az, többek között, az alvó Turnushoz megy, Chalybe aggnő képében, s a kiszállott jövevények ellen bősztí. (Aen. VII. 323—460). Itt az összehasonlításban négy mozzanatot kell szemügyre vennünk, ezek: a furia leírása, átöltözése, a mód, melylyel hatást eszközöl, s a felbősztített halandó magaviselete, a hatás folytán.

Zrínyi a *leírásban*, melyet Alektóról nyújt, csak általános hitregei képzethez tartja magát, és nem látszik, hogy az Aeneist követni akarná. Száz lánczczal van az kötve, kezén száz bilincs, haja kigyókból áll, s kötélöznek fején; a két szemén véres mérges tajték foly, s rút gégéjén dohos kénköpára jön ki. E leírás egészen a külsőre vonatkozik. Virgelnél a külső rajz nem ily szemléletes, csupán ennyit mond: «tot sese vertit in ora, tam saevae facies, tot pullulat atra colubris» (328); és alább: «Gorgoneis infecta venenis.» (341). De annál erősebb a benső jellemzés, midőn mondja róla: «odit et ipse pater Pluton, odere sorores tartareae monstrum.» Mily szörnynek kell lennie, kit maga Pluton atya, magok az alvilági nének is gyűlölnek! — Lehetetlen, hogy Zrínyi ne érezte volna ez eszme nagyságát, de tartózkodott azt átvenni, inkább önálló vonásokkal jellemzi a furiát, hogy örül az, midőn galibát

szerezhet (I. 32.), s *nagy-vígan* tűnik el, miután Szulimánt felbőszítette. (I. 46). Tassónál a kétszer is szereplő furriának semmi szemlélhető képe nincs adva.

Alektó, hogy Szulimánnak «megrettenést szüvébe ne tenne», elhúnyt atyja, Szelim, alakjában jelenik meg. Így Turnusnak Juno papnöje, Chalybe álarczában; így az olasz Argillannak (Tass. VIII. 59.) Rinald roncsolt képében; így Solimano arab vezérnek (Tass. IX. 8.) hű tanácsosa, Araspe, hasonlatában. Az átöltöztetés gondolatja tehát nem új: de nem új az Virgilnél sem. Az ily álarczos *megjelenés*, miszerint az emberrel közlekedő istenség valamely jólismert halandó ábrázatját veszi föl, valamint az erre következő *megismerés*, midőn az isteni lény távoztával a halandó megtudja, kivel társalgott, s megérzi egy fensőbb hatalom befolyását, Homér óta annyira közönséges, hogy mintegy a technikához látszott tartozni. Az emberfölötti lény, hogy a föld gyarló fiát mindjárt eleve meg ne rémítse többnyire színlett alakban lép föl; oly élő, vagy elhúnyt egyén álarczában, ki iránt amannak bizalma van, kinek tanácsára hallgat, ki rokonszenvét bírja: s vagy már beszéd közben kinyilatkoztatja istenlétét (*confitetur deum v. deam esse*), vagy csak eltűntekor ad némi csodás jelt, például elrepül, isteni, — a halandóénál nagyobb, szebb — alakját engedi látni stb. vagy végre jel nélkül is úgy hat a halandóra, hogy ez megérzi a természet fölötti befolyást. Az Ilias, Odyssea, hemzseg az ily átöltözések példáitól. Iris, midőn Priamusnak Polites képében mutatkozik (II. II. 709.), ugyanaz Helenának mint Laodice (II. III. 121.), Aphrodite ugyanennek, mint fonó asszonya, de Helena meglátja az istennő szép nyakát, kecses keblét, villogó szemeit s ráismer (II. III. 386); Athene Pandarosnak mint Laodocos (IV. 86), Héra mint Stentor (V. 785); Poseidon

mint Chalcas (XIII. 43, 68), mint Thoas (XIII. 215), s hogy végét vessem, midőn Hermes úgy jelenik meg Priamusnak, mint egy az Achilles myrmidonjai közül (XXIV). De magában az Aeneisben is számos ily álarczozott isteni megjelenés találtatik. Venus mint vadásznő eltüntekor visszaragyog rózsá-nyaka, ambróziás fürtjei a menny illatát lehellik, palástja talpig lefoly, már menése istennőt árul el (I. 315—402); Iris, midőn a trójai nőket a hajók felgyújtására láztatja Beroë alakjában (V. 618); Somnus isten átöltözése Phorbasnak, midőn Palinurust elaltatja (V. 843); Alektóé a főnebbi helyen, Chalybenak (VII. 415), Apollóé (IX. 646) Butesnek; Juturnáé Metiscusnak (XII. 472). Oly közönséges modor ez, hogy Zrínyi akkor vélt volna hibáznia, ha nem e példányok szerint képezi Alekto megjelenését.

A beszéd, melyet költőnk az ál-Szelim ajkára ad, ismét egy kis szabályos oratio, minőt fentebb megjelöltem. Exordium a helyzetből: hogy Szulimán erős, nagy, hatalmas, mégis tétlenül szunyad. Aztán átmegy a *szónok* a késedelem veszélyeinek rajzolására. Példákkal bizonyítja a gyors föllépés előnyeit. Buzdít, biztat emberfölötti segélyével. Példákra hivatkozva meggyőzi hallgatóját a kamukok elleni hadjárat sükertelenségéről: ellenben a magyarokon nyereendő könnyű diadallal kecsegteti. Végre Mahomed egyenes segélyét teszi kilátásba. — Fölösleges mondanom, hogy e beszéd merőben a Zrínyié, s a helyzetből fakad, költeménye céljához képest. A Szulimánra számított hatáson kívül ebben is, mint már főnebb isten szózatában *korirányú* célzások vannak a magyar nemzethez, sőt az egész keresztyén világhoz, de a melyekről alább külön fejezet fog szólani.

Alekto beszéde Turnushoz nem így van képezve. Gúnyt

nyal kezd, nógatásban végzi. Turnus meg előbb kineveti a félénk aggnőt, képzelt, nagyított veszélyeivel: de akkor a furia saját szörnyű alakjában terem előtte: a hősnek minden tagja megrázkódik, szemei szétmerednek. Az Erinys másodszor is megszólal: dühös sarcasmusban tör ki (VII. 421—455). Szintén különböző Tassónál is a furia megjelenése. Midőn a táborban Rinald alattomos megöletésének híre fut, Aletto nehéz álmat küld, mint a halál, Argillanra, Rinaldo földijére. Maga a legyilkolt Rinald ronsolt tetemibe öltözik: feje, jobb keze levágva, baljába tartja véres koponyáját. E képtelen alakban ijeszti Argillant és lázítja a gyanúsított fővezér ellen (VIII. 59). A furia megjelenése itt nem bir classica vonásokkal. Ily szörny, mint e markából beszélő Rinald, a romanticismus agyrémei közül való; noha bizonyos, hogy e jelenetben az Aeneas álmait látogató Hektor véres alakja lebegett a Jerusalemi írójának szeme előtt (Aen. II. 270). A «fuggi Argillan» is, melyen beszédét kezdi, Hectoré: «heu fuge, nate Dea!» De Hector egy ronsolt *emberi* alak; Rinald egy képtelen *szörny*. Másodszori megjelenése nem ily túlzott. Mint Araspe, hű öreg szolga, lép Szolimán elé, nem is álmában (IX. 8), és nyomós beszéddel ösztönzi azt éji támadásra a keresztyén tábor ellen.

Következik a *módot* vennünk figyelembe, mely szerint Alekto a természetfölötti hatást eszközli. Virgil, a hitrege még nem halványult színeit bátran használhatja. Az Erinys kigyókkal ostorozza, fáklyaival égeti Turnust. De nő iránt gyöngédebb is tud lenni. Érintés nélkül suhan a kigyó Latinus nejének, Amatának leplei közé, elsimúl puha keblén, majd nyakláncza, majd fejszalagja lesz, úgy önti bele «vipera lelkét» (VII. 349). Tasso furiája nem használ semmi eszközt, csak, mialatt beszél, addig lehelli

dühét áldozatjába. Zrínyinél egy kigyó — mint az Amataé — suhan Szoliman testéhez; de a jelentéktelen átvételért gazdagon kárpótol szerzőnk, midőn az átvett helyet így végzi be:

Gyűjtja kemény szívét s hagyja lángos tűzben
Haragban henteregni és kevélységben.

Mily erős, mily eredeti e lángos tűzben, haragban, kevélységben *hentergő* Szulimán!

Ha végre a felbőszített halandó magaviseletét tekintjük, mind Tassónál, mind Zrínyinél fölleljük a virgili nyomokat. Turnusnak roppant ijedés töri meg álmát, tetemeit veríték borítja el s akkor:

Arma amens fremit; arma toro, tectisque requirit.

Tasso Argillanja nem ugyan a felriadáskor, hanem később, midőn társait lázasztja, hasonlóul:

Arme, arme, freme il forsennato, e insieme
La gioventú superba arme freme. (VIII. 71).

«Fegyvert, fegyvert, az esztelen riadja,
Fegyvert fegyvert az ifjak bösz csapatja.»

a miénk felugrik, és nem különben:

... Fegyvert, fegyvert, kiált.

Mert szintén eszeveszett Alekto miatt.

Szolimán arab vezér szintén fölkiált, égre emelvén kezeit: «Oh te, ki ily dühre gerjeszted szívemet, nem is vagy ember, noha emberi alakban mutatkozál, — ime követlek! elmegyek a hová unszolsz! hegyeket csinállok, hol most ík van, hegyeket leölt, megsebzett emberekből; vér folya-

mokat csinálók . . . (IX. 12). — E classicaí modorú megismerése az eltűnt fensőbb lénynek Tassónál sem valami nagy eredetiség; hanem a mienk mégis kelleténél szorosabban követi :

47. Kiált az Szolimán: oh te bátorságra
 Ki engemet inditsz, ilyen nagy dolgokra,
 Nagyobb vagy embernél, noha ember módra
 Láttalak tégedet szólva, tanácsolva.
48. Készen vagyon Szulimán, elmegyen oda
 Az hová meghattad, kaurt rak halomban,
Megfestem lovamat keresztyén vértóban.
 Városokat várakat röjtök hamuban.

Azonban még ide is, még e szószerinti fordításba is vegyít oly vonást, mely fölér az eredetivel, midőn az egyszerű s elcsépeelt: «*faró fiumi di sangve*» helyett mondja: «*Megfestem lovamat keresztyén vértóban.*»

Tassó egyébiránt a furia-jelenetet is jobban kizsákmányolta, mint Zrínyi. Nem elég, hogy kétszer lépteti föl, mint láttuk, motivum gyanánt: *Aletto* fujja meg a riadó *harsonát*, ő ereszti szélnek a zászlót, midőn Szolimán éji támadásra indul; s ő meggy ezt hírül adni Jerusalembé (Tass. IX. 13. 14). Virgil *Alectó*jára ismerünk, ki magasól tetején *pásztori kürtöt* fú, hogy a pórnépet fölláztassa. (VII. 511.).

«Szulimán tábort hirdet Drinápolyba. Vezéreivel divánt tart. Beszédében s Arszlán budai pasa levele által a hadjárat czélszerűségét mutogatja. A pasák helyeslik szándékát.» (49—67). «A hadak elszámálása, és az ének vége.» (67—102.).

A Zrínyiász első éneke, szerkezetben, némi hasonlatot tüntet föl a Jerusalemével. Ott is, mint itt, elől az égi jelenet; aztán a cselekvés folyamatba tétele, nem földi eszköz által; ennek következtén a vezéri tanács; végre hadszámla (enumeratio). Midőn látjuk, hogy Szulimán, a mint álmából fölébred, azonnal el van tökéelve a háborúra, és önkényleg ki is adja a parancsot, hogy seregei gyűljenek össze, és csak azután közli a divánnal szándokát: első tekintetre úgy látszik, mintha e diván egészen fölösleges volna, s lételét csak a Jerusalemmel hasonló menetének köszönné. De nem úgy van. Igaz, hogy a szultán elhatározása épen úgy nem függ a diván tanácsától, mint nem a kivitel annak beleegyezésétől: mindazáltal nem henye a jelenet. Alkalmat nyújt a költőnek a zsarnoki hatalom jellemzésére, mely paráncsol, mielőtt rábészélne; alkalmat egy ily tanács szolgálai helyzetét szem elébe állítani, hol a meggyőződés hiányát félelem pótolja; s hallgatással egyeznek a kényúr akaratába:

Meghallván vezérek az Arszlán tanácsát,
Főképpen császárnak *elszánt akaratját*,
Senki tartóztatni *nem meré* az utját,
Hanem minden vezér *javallja* szándékát.

Leghatályosb győző ok a császár elszánt akaratja, melyet *javallnak*, mert nem *merik* ellenzeni. Továbbá itt van elhintve a mag, melyből a következő énekben Arszlán episodja ki fog sarjadozni: a hebehurgia ember azt hiszi, hogy Szulimán az ő tanácsa folytán indít háborút a magyarok ellen s vérszemet kap, hogy ura kegyét még jobban kiérdemelje, mi által bukását sietteti. Ezenkívül Arszlán levele, mely a divánban felolvastatik, azt, a mit a költő már költőileg indokolt, t. i. a cselekvény megindulását,

történetileg is motiválja, miután áll, hogy Arszlán budai pasa volt az, ki a szultánt Magyarország védtelen állapotára figyelmessé tette, s őt háborúra készíté. (Szalay IV. 342). Végre, a haza legnagyobb ellenének szájából néhány eszméltető szó is intéztetik a hon fiaihoz, miről alább. — Az *anachronice* emlegetett V. Károly császár (mert hisz ki volna egyéb?) oly tévedés, minőtől nagy írók sem mindenkor mentek.

A «hadszámla» előtt Zrínyi sem itt, sem alább az V. énekben, nem tartja magát az eposzeiák bevett modorához, miszerint új isteni segédhez folyamodnék. Tasso ellenben mint Virgil, követi a homéri példát (Il. II. 484). Tasso invocatioja az „*elméhez*“ (Mente) van intézve; alapvonásiban ez is, de még inkább az, mely lentebb (Tass. IV. 19.) előfordul, a «Pandite nunc Helicon, deae» (Aen. VII. 641), és «Vos, o Calliope» (Aen. IX. 575)-féle segédhívásokat tükrözi vissza. Különösen az utóbbi, Virgil e sorait:

Et meministis enim, divae, et memorare potestis :
Ad nos vix tenuis famae perlabitur aura (VII. 645).

csaknem szóhíven adja, mondván a mûzsának :

Tu'l sai; ma di tant' opra a noi sí lunge
Debil aura di fama appena giunge. (IV. 19.)

Zrínyinek e példa előtte volt, de miután a szüzanyát főntebb egész költeményére segédül hívta, sem azon invocatiót, ismétlés által mintegy köznapivá tenni, sem oly következtelenségbe esni nem akart, hogy, mint Tasso, elébb *istenanyját*, majd egy személyített *fogalmat* («Mente»), aztán a hitregei *mûzsát* szólítsa segélyre.

Egyébiránt, hogy e hadszámla *fogantásakor* *) (con-

*) *Fogan*(ik) benmaradó közép, *fogant* kiható cselekvő, *fogantatik* szenvedő ige.

ceptio) Tasso, némileg Virgil, lebegett a «szigeti ostrom» szerzője előtt, az nem annyira kimutatható, mint kiérezhető. De hiszen ez természetes: eposzt irandó, azon példányokhoz kelle magát tartania, melyeknek tökélyét utolérni, vagy megközelíteni törekedett; azokból lesni el az alkotás művészetét. — Élesen beható elméje két dologra lön itt figyelmes. Először, hogy a seregszámla, mint minden költői leírás, (descriptio), az által nyer mozgalmas élénkséget, ha azt, a mi *térben* egymás *mellett* áll, úgy adjuk, a mint *időben*, egymás *után* feltűnik, azaz a pusztá leírást cselekvéssel kötjük össze; továbbá, hogy a szám-, vagy névszerinti enumerationnak fárasztó hatását — minőt például a homéri *Βοιωτία* szül, — azzal lehet némileg enyhíteni, ha jellemzés, rövid történetkéek, egyes epizódok iránti figyelemgerjesztés stb. által teszszük változatossá. Ez észrevétel folytán a drinápolyi tábort nem úgy vezeti elénk, mint már összegyűltet, hanem a gyülekezés mozzanatiban; elbeszél, a helyett hogy pusztán leírna. Így Tasso is, midőn a keresztes hadakat az újon választott vezér Bouillon előtt ellépteti (I. én.), szükséges cselekvénynyel kapcsolja össze leírásait. Még szebb, midőn Zrínyi, alább (V. én.), a szigeti hadakat elszámlálja: úgy vezetvén föl a csapatokat, a mint ünnepélyesen esküt tesznek, élni, halni a vár falai közt. — Mi a változatosságot illeti, először is Delimán epizódjára vonja figyelmünket, talán kissé idő előtt szűrván azt be, mielőtt a seregszámla egyhangúsága kívánatossá tenné az ily változtatást. Tasso enumerációjában (I. én.) a szerelembűs Tancred epizódja van leginkább kiemelve: s hihetően ez az, mely Zrínyinél Delimán eszméjét költé; azon Delimánét t. i., kivel az első énekben megismerkedünk. Legalább a szerelemsebzett ifjú tatárnak, hasonló helyen, hasonló módon kiemelése Tancredot juttatja eszünkbe.

Mindamellett Zrínyi Delimánja önálló; s a tatárfi erősebben jelzett egyéniség, mint csupán a szenvedő Tancred. Miután a költő elmondja, hogy Delimán, országlátni jártában, megszerette a szultán gyönyörű leányát, de akkor haza ment Krimbe, és most haddal jött meg, hogy bajnok-tettei által a leányt atyjától kinyerhesse, azonban későn, mert Szulimán a leányt időközben Rustán bégnek adta, — ezt veti utána:

Órizd, Rustán vezér, jól ettül magadat,
Mert mint dühös farkas lesi halálotat
Az vitéz Delimán; nem tűrheti búját,
Kitölti, ha lehet, rajtad bosszúságát. (75).

e sorokkal a tatár hős bánatára a bosszúvágy cselekvő jellemét adja, egyszersmind az episod kifejlése iránt felkölti a várakozást. Tancred iránt a költő legfeljebb szánalmat gerjeszt, az episod további fejlődését éppen nem sejtetvén. «Igy jó sóhajtozva, s így hor'ja alatt szomorúsággal teljes szemöldeit.» (I. 49).

Delimán történetének ezen rövid expositioja még egy, bár csekély vonással emlékeztet a Megszabadult Jeruzsálemre; s ez egy ismétlő alakzat (figura), mely Tassóé által látszik előidézve. Midőn Zrínyi mondja Delimánról: «Galatában meglátá a szép Kumillát, Kumillát *az szépet*, Szulimán leányát» nincs semmi okunk kételkedni, hogy e szófordulat előtte ismeretes volt, de mégis közelebről Tasso ezen mondata hozá azt elméjébe: «Lui (Rinaldo) nella riva d' Adige produsse a Bertoldo Sofia, Sofia la bella, a Bertoldo il possente.» «Őt az Etsch partján szülte Bertoldónak Sónia, Sofia a *szép*, Bertoldónak a *hatalmasnak*. (I. 59). — Sajátságos keleti vonásnak tartom, hogy a khánfi *hajáért* szeret a szultán leányába: «Kumilla szép

haja megkötözi szívét ifjú Delimánnak» — (72). Rudabe hajára emlékszünk Firdusinál, melyet a szép perzsa hölgy a háztetőn kibontva, kötélhágcsó gyanánt ereszt ifjának a földre; de ez gyöngéden megcsókolja fürtjeit, s nem fogadja el az így rögtönzött lépcsőt. (Sal és Rudabe). Érdekes továbbá megjegyezni, hogy ez episod sincs minden történeti alap nélkül, a mennyiben áll, hogy Szulimánnak egy leánya csakugyan Rustan (Rusztém) neje, s ez idő szerint már özvegye volt.

A tatár had után föllépő öt szerecsen dandár fejei közt első Amirassen, ki maga is *fekete*, lova is *szerecsen*. — E ló nem ok nélkül van említve: érdekesebb episodja lesz, mint urának; azért illő megismerkednünk nevével — Karabul — és csoda származtával. Gyors paripát a rohanó szelektől származtatni oly epikai vonás, mely Homéron keresztül a a hitrege homályában vész el, s azóta számtalan költői rajznál használtatott. Már az Iliász örökifjú dalnoka zengi Erichthonius kanczáiról, hogy a szerelmes Boreástól teherbe estek:

A kik közt Boreas néhány legelőbe szerelmes,
Kék haju ménnek alakjában ott társula vélek etc.

(Ilias, XX. 221—230. Szabó Istv. ford.).

követi ezt Virgil (Georg. III. 271).

Continuoque avidis ubi subdita flamma medullis ...
Vere magis (quia vere calor re lit ossibus) illae (t. i. equae)
Ore omnes versae in zephyrum stant rupibus altis
Exceptantque leves auras: et saepe sine ullis
Coniugiis vento gravidae .. (mirabile dictu)
Saxa per et scopulos et depressas convalles
Diffugiunt

követi Ariosto (Orl. Fur. XV. 41).

Questo é il destrier, che fú dell' Argalia,
Che di fiamma e di vento era concetto,

E senza fieno e biada, si nutria
Dell' aria pura; e *Rabican* fu detto . . .

«Argaliának volt ez harczi méne,
A szél-lángtól fogamzott Rabicán,
Nem széna volt és nem zab, a min éle,
A tiszta lég táplálta fel csupán.»

követi Tasso és pedig a Georgicon leírását, szóról szóra :

Sul Tago il destrier nacque, ove talora
L' avida madre del guerriero armento,
Quando l' alma stagion, che n' innamora,
Nel cor l' instiga il natural talento,
Volta l' aperta bocca incontra l' ora,
Raccoglie i semi del fecondo vento,
E da' tepidi fiati, oh meraviglia!
Cupidamente ella concepe e figlia. (VII. 76).

«Tájó körül a gyors paripa ellett,
Hol anyja a csatás ménesnek, olykor
Midőn az évszak, mely támaszt szerelmet,
Ingerli ösztönét, és szíve felforr,
Megnyitja száját és a lanyha szellet
Termékeny magvait beszívja sokszor,
S hő fúvalomtól, oh csodák csodája!
Fogad, csikót is hoz anyai vágya.» —

követi Zrínyi is a fenforgó helyen, s ha még a Cserhalom
költőjénél is olvassuk :

«Alföldön született, széllánggal vemhes anyától»

a sebes lónak ily eredete oly mythoszi vonás, epikai «köz-
vagyon,» hogy átvételéért egyedül Zrínyit vonni kérdőre
igaztalanság volna.

A második szerecsen hadvezére, Olindus, a harmadiké
az ifjú Hamviván, kit az iszonyú Demirhám csapatja követ.

Ezek közül Olindusnak a költő alig juttat valami szerepet; Hamviván egy szép episodnak lesz tárgya, s azt hiszem, öntudatos ügyességgel említi költőnk vele ugyanazon versszakban Demirhámot, hogy a két név egyszerre nyomuljon emlékezetünkbe. Különben elhallgatja, mit utóbb megtudunk, hogy az ifjú hős, Demirhám gondjai alá van bízva, miből a Demirhám és Deli Vid szép episodja fog kifejlenni. A mi Demirhámot illeti, ki «gyökeréből nagy tölgyfát kiránt, s ököllel agyonveri az elefántot» — az ily túlzás Zrinyi műzsájának erénye s hibája egyszerismind. Erénye, mert fönségre hajlandó természete kedvelli az óriási dimenziókat; hibája, mert sokszor, midőn t. i. nem csupa *képes* túlzás forog fenn, a valószínűség rovására esik. Ha Zrinyi azt mondja hőséről, megy «mint gálya tengeren» az ily hyperbole senkit sem botránykoztat meg; de ha Demirhámot fanyövé óriásnak festi, azon még is el kell mosolyodnunk. Igaz, hogy Ariosto is tépeti a fákat hősével: (Orl. XXIII. 135), de a mellett, hogy őt erre a lovagkor phantasmái szabadítják, ott ül ajka végén az örökös gúnymosoly, melylyel saját teremtményeit kíséri, s ez egészen más. Tasso legalább elégnék tartja az egyiptomi tábor egyik hőséről, a szönyű Adrastról (XVII. 28) annyit mondani, hogy elefánton, mint paripán keresztbe ülve lovagol. — Demirhám bátyját Alderánt, úgy mutatja be költőnk, mint álommagyarázót s kórán-fejtőt (84). Valószínűleg Umbró pap, a kigyók szelidítője, fordult meg eszében, kit Virgil oly nagy részvéttel vezet be, oly szépen sirat el, midőn a latin hadakat számlálja. (Aen. VII. 750—60); s úgy lát-szik, hogy még itt nem volt szándéka Zrínyinek Alderánból oly hatalmas bűvészt teremteni, milyenné alább (XIV. ének) emeli; máskép nem mondaná egyszerűen csak álom-fejtőnek s kórán-magyarázónak.

A hadszámla többi része nem oly jellemzetes, nincs is úgy összekapcsolva az eposz további folyamával. Nehány észrevétel után megválhatunk tőle. A keleti viszonyok nagy ismeretére mutat, hogy Mehmeth Junnus basát azért mellőzte Szulimán, azért nem emelte magas hivatalra, mert «ütüle féle; ily nagy tisztre szolgáját vinni nem meré» (86). Ajgás basa, kivel sor szerint megismerkedünk, alább érdekes szereplő lesz, nem úgy a többiek, jelesen Arapalik indus király (100), a ki többször nem is említetik. Udair, *Lehel* és Turancsen (97) zagatár vagy scytha (tatár) vezérek közül a második ős magyar név; szándékosan adva, miután e törzset Zrínyi rokonnak veszi a magyarral, azért halmozza (92—96) annyi dicsérettel. E sorokban:

Nagy Sándor meglátá scytha bátorságát,
Midőn véve nehezen meg egy *küsziklát*.

krónikáink homályos helyét sejtem azon népekről, «quos inclusit Alexander magnus;» s a *küszikla* talán a Kaukázusra vonatkozik. — Nagy képzetet támaszt a költő Szulimán haderejéről az által is, hogy miután a csapatok számát több mint kétszáz-ezerig felsorolta, egyszerre abbahagyja (98. v. sz.) s lehetetlennek tünteti föl a teljes megszámlálást; majd félelem gerjesztve kiáltja (101):

Jaj! hová ez az nagy folyó fog omlani?
Mely világ szegletre fog ez leszakadni?
Mely nagy haragját istennek fogja látni
A ki ezt magára jünni fogja látni! —

II.

A *második ének* négy külön tagra oszlik: Arszlán epizodja; Szulimán hadútja Nándor-Fehérvárig; Gyula

megvétele; a főhős Zrínyi Miklós, fölvezetése. — Vegyük sorra.

«Arszlán bég a szultánnak kezére dolgozandó, megszállja Palotát. Túri György a várparancsnok, éjjel kiment, s a jancsárokból sokat levág. Arszlán hajnalban megostromolja a várat, de nagy veszteséggel visszanyomatik, s Budára vonul.» (II. 1—30).

Az egész epizód inkább történeti, mint költői: de a művész biztos kezével s tapintatával illesztve a költői rá-mába. Szerzőnk, mielőtt a fő harc nagy szerű jeleneteit feltárná, kisebb csaták ábrázolati, — mint egy előjáték — által készít arra bennünket, s vezet mindig közelebb annak színhelyéhez. Ily előjáték Arszlán epizódja. Alapja történeti. «Diadal szeszélyében — mond Szalay — jun. 6-án Palotán temetett a basa; de a várnagy, Túri György, vitézül oltalmazta a helyet, s tizenkét napi vívás után ágyúit Fehérvárra, hadait vissza Budára vitte a török.» — E történeti adatot Zrínyi, ereje böles mérsékletével, minden feltűnőbb díszítmény nélkül illeszti eposzába; s a már említett költői czélon kívül, egy iránygondolatnak teszi hordozójává; midőn, a basa kudarcza által, a hebehurgya hadviselés veszélyeire kívánja honfitársait figyelmessé tenni. Arszlán bég dőre elhamarkodását igen szépen indokolja Zrínyi. A hiú, dícsvágyó ember meghallja «hogy ű tanácsából megbomlek békesség», — hogy az ő levele (I. én.) birta Szulimánt a magyarok elleni hadjáratra. Mi természetesebb, mint a vágy, ez érdemét ujjal tetézni, urát kész babérrel fogadni, hozzá hajló kegyét még inkább megnyerni? — Ily álmadozás egészen megvakítja különben is «nyughatatlan, okosság nélküli elméjét». Gondolja, «mindenben árt késődelemség, de leginkább hadi dolgokban árt restség.» A maxima helyes, maga Zrínyi is ezt vallja

hadtudományi dolgozatiban: «Diu delibera, cito fac. A kit elszántál magadban, ne mulass vele; kit ma végezhetez, ne hadd holnapra; mert egy árvíz, egy rossz idő, egy kincsín akadály közibe dülhet a te tanácsodnak s mind elbontódik» (Aphor. 9.). De Arszlán nem gondolta jól meg, s a kivitelben hebehurgya. «Senki előtt nem *titkolja* tanácsát» (II. 4.), pedig megírta Zrínyi: nagy dolog a *titok* és szükséges a kápitánnak; e nélkül soha semmit véghez nem viszen emberül» (Aphor. 62.). Azután *dühösen* összegyűjti hadát» (II. 5); holott «semmi sincs oly ártalmas a hadviselőben, mint az *harag* . . .» (Aphor. 42). Ellenben Túri jó rendet, hogy Palotában s okos merészséggel üt a megszálló törökre, kiknél «istrázsát nem talál» .. (II. 10.) pedig: «végy példát az darvokról és az vad ludakról: nem teszik szárnyok alá fejeket, és nem alusznak, míg istrázsát ki nem állítanak.» (Aphor. 4.) Kurt aga «bolond *merészségből*» a vár felőli oldalon legszélről «vonyá sátorát» (11.) noha tudhatta volna a török közmondást: «ha ellenséged olyan is mint a légy, úgy oltalmazd tüle magad, mint elefánttúl» — és hogy: „*hidd el magadat*, ha szégyent akarsz vallani» (Aphor. 19.); ezen kívül «vacsorára este sok huzamost *ivék*» pedig hiszen: «ki *részeg*, bűn is annak vitéz nevet adni (Aph. 14.)» Arszlán esküszik, hogy «Túrit megnyúztatja eleven» (II. 18.). «Száguld az bástyához, az kapitányt szidja; esti denevérnek és lopónak híja»: pedig: «sohasem jó az ellenséget szitokkal illetni . . . És egyéb-iránt is mi haszna a szitoknak, hanemhogy esmertesse az embert, kiből jön, hogy semmirekellő és nem elegendő cselekedettel ártani ellenségének, hanem nyelvével akar» (Próz. munk. 320 lap.). Látjuk, hogyan öltöztette Zrínyi hadviselőknék szóló tanácsait cselekvénynyé, egy oly episódban, mely alárendelt helyzeténél fogva megbírja e

tanirányt, a nélkül, hogy a műre száraz didaxis ködét borítaná. Tasso vagy Virgil követésének itt semmi nyoma, ha csak annak nem vesszük a jellemvonást, miszerint «szégyenli az Túri, hogy vagyon küfalban sánczolva» (II. 7.), — a hős kor ez általános bélyegét, hogy t. i. falak megöl, védelmi harcztot viselni nem tartatott összeférőnek a vitézséggel, úgy hogy Livius is magasztalólag említi a város-alapítóról, mikép az, «quamquam de tectis, moenibusque dimicare posset, tamen . . copias eduxit». E szégyenre vonatkozik az Aeneis következő helye (IX. 44.).

Ergo, etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
Objiciunt portas tamen

e szégyen üzi Argantét Jerusálem királyához, hogy büszkén *szemébe* kiáltsa: «és meddig tartasz itt bennünket rabúl, e falak között, alávaló és lassú ostrom alatt?» (VI. 3).

E insino a quando ci terrai prigion
Fra queste mura in vile assedio e lento?

Még az orosz lány-hasonlat, melylyel Túri kimentése feldíszítették, juttatja eszünkbe Virgil ismeretes helyét (Aen. XII. 4.)

Poenorum qualis in arvis
Saucius ille gravi venantum vulnere pectus,
Tum demum movet arma leo, gaudetque comantes
Excutiens cervice toros, fixumque latronis
Impavidus frangit telum et fremit ore cruento.

s a megölt alvókról használt kifejezés: «nem messzi álmából halálba ugrék» . . . (II. 15.) emlékeztet Tasso mondatára, hogy «álomból a halálba rövid az átmenet» — (Che dal sonno alla morte é un picciol varco. IX. 18.), s ezzel békét hagyhatunk Arszlán epizódjának.

«Szulimán megindúl Konstánczinápolyból. A szultán leírása jelleme, hadkészületei» (31—52.)

Szentiván havának tizedik napján (történetileg május 1-én) megindul Szulimán Konstánczinápolyból: «azzal a sok haddal vizeket száraztván, nagy hegyeket bontván, városokat rontván.» E tömeges hadmozdulás előképe Tassonál az egyiptomi hadak roppant mennyisége lehetett, melyről írja Tasso, hogy ellepte a völgyeket, síkokat és hegyeket; a hol elhaladt pusztává tette a földet, kiszárastá a folyókat és forrásokat; *mivel* kevés a víz szomjuk eloltani, kevés nekik mind az, a mit Siria arat. (XIX. 121.). De a hyperbola Zrinyinél a mint rövidebb, ugy hatályosb is: «vizeket szárazst, nagy hegyeket bont, városokat ront» — csupán a legerősebb túlzást veszi át és nem magyarázza, mint Tasso; innen van, hogy bár hihetetlenebbet mond, túlzása nagyobbyszerű képzetet költ, mint amazé. — A szultán paripáját műértőleg rajzolja (32—35.), itt már nem követ senkit. Mondja ugyan Tasso is a görög csapatokról: hogy «lovaik szikárok, futásban gyakorlottak, fáradhatlanok, kevés étűek» (I. 50.).

Asciutti hanno i cavalli, ad corso usati,
Alla fatica invitti, al cibo parchi . . .

de mi ez költőnk rajzához képest:

Egy fekete szerecsen ló volt alatta,
De képiró szebbet falra nem irhatna;
Nem vélnéd hogy éri földet száraz lába,
Oly szépen egyeránt s halkkal változtatja.
Véres nagy szemei ugyan kidűltenek,
Száraz fejcskájén van helye üstöknek,
A orra likjain langos szellők mennek,
Szája tajtékot ver, mint vizi istennek.
Magasan költ nyakán fejét aláhajtja,
Szálos rövid serényét szél hajtogatja.
Széles melylyel elefántot hasonlítja,
Körmmel, száraz innal szarvast meghaladja stb.

Nem kevésbé sikerült a szultán méltóságos alakjának leírása. A nagy császár mereven ül nyergében. Fején vékony patyolat turbán, rajta két csoport kócsagtoll. Arcza halvány, szakálla merő ősz. Szép arany *hazdia* függ válláról; kaftánja is hasonló. Oldaláról kemény *miszim* kard függ. Szörnyű méltósággal tekintget két felé, s látszik, hogy nagy gondja lehet. Ez viszen nagy szüvében lángot és fegyvert, ez keresztyén világnak veszedelmet. — Hasonlítsuk össze a leírással, melyet Tasso az egyiptomi szultánról ad. «Az büszkén ül magas trónján, hová száz ivor lépcső vezet, s nagy ezüst menny árnyékában, arannyal áttört bibort tapos lábával és *barbar ékkel* dús királyi öltönyében látszik ragyogni. Ezer *tekeretbe csavart fehér gyolcs* szokatlan alakú diademát képez fürtein. Kezében tartja királyi pálczáját és ősz szakállá által tiszteletre méltónak s szigorúnak tűnik fel; szemeiből, melyeket a kor még nem bágyaszta el, hajdani merészsége s erélye szikrázik. Minden mozdulatában megtartá az évek s hatalom méltóságát. Apelles vagy Phidias talán ily alakban képezte Jupitert, — de az épen mennydörgő Jupitert» — (XVII. 10, 11.). Hagyjuk ki a *barbar éket*, a mi, átalánosságban, ugyis semmi képzetet nem költ, hagyjuk ki a *turbánt*, e közös fejdíszét minden mohamedánnak: mi sem jelzi ezen leírásban a *keleti uralkodót*; bármely méltóságos vén királyra illeni fog az. Ellenben Zrínyi mily szemlelhetően, mily tárgyismerettel rajzolta a *keleti* fejedelmet! — Hasonló tárgyismerettel, s oly friss változatos keleti színben, minőt hiába keresnénk akármelyik nyugoti elődénél, írja le a szultán hadi podgyászát. A hosszúnyakú tevék, öszvérek, biálók, ökörszekerek, elefántok, — a Szulimán előtt pénzt szóró *hosák* . . . stb. mindez oly költőnek bizonyítja a «sziget-i ostrom» dalnokát, kinek nem csupán finom érzéke s

képzelete van a classicusok szépségeit elfogadni s ujjátermelni, hanem nyílt szeme is, megfigyelni az élet tarka jelenéseit; s ez az, mi egy részét adja Virgil s Tasso mellett sem halványuló eredetiségének.

«Nándorfehérvárra érve, a szultán Petraf basát Gyula ellen küldi. E várat kapitánya Kerecseni László, hitre feladván, az örséggel együtt örök rabságra jut. (II. 52—58).»

Ismét egy-egy történeti epizod, *intő iránynyal*; emnyiben tehát hasonló az Arszlánéhoz, mely az ének elején áll; egyébként annak ellendarabja: Kerecseni gyáva megadása szemközt Túri György bajnoki magaviseletével. Az irányzó ebben ama százados jelige: «ne higyj a töröknek» — melyet költőnk itt és prózai munkáiban nem győz eléggé magyarjai szívére kötni. Egyszerű historiai kitérés, költői alakítás nélkül, s érdeme az hogy — rövid.

«Szulimán Eger és Sziget ostroma közt haboz. Szigetben Zrínyi a parancsnok. Imája a fészület előtt. Az Idvezítő meghallgatja könyörgését, szó hallik a fészületről, mely tudtára adja dicső halálát». (II. 60—86).¹

A költő mindeddig szóval sem említé Szigetvárat, egyszer sem mondá ki hőse nevét. A föltételben (propositio) és a segélyhívásban beszél ugyan az utóbbiról, de nevét elhallgatja, mint el az Aeneásét Virgil, a Godofrédét Tasso. Azt lehetne kérdeni, nem hiba-e, hogy ily későn ismertet meg Zrínyi a fő hőssel; nem hiba-e, hogy az első ének, — mely rendszerint expositio jellemével bir, — csupán az egyik harczoló felet mutatja be? Tasso például a Jerusálem első énekét, — melynek szerkezete nagyjában egyezik Zrínyiével, — nem zárja be, mig Aladint a szent város bitorlóját is színre nem hozza, pedig nem ez a fő hős. Azonban könnyű a felelet. — A roppant török tábor nem indul csupán a kis Szigetvár ellen: célja Magyarországot,

a keresztyénség védfalát megdönteni: s a háború előjátéka, Palota és Gyula megtámadása által az ország két egymástól oly messze eső pontjain, érezteté is már a költő, mily óriási mérvet készül vala venni Szulimán hadjárata. Eddig tehát öntudatosan, művészi helyes tapintattal, kerülé Szigetnek pusztá említését is, hogy annál félelem-gerjesztőbb alakban tüntesse föl a vészt, melyet, habár önfeláldozással, megtörni, visszatartóztatni Sziget hős védőinek leendő dicső feladata. Most a szultán habozása, Eger vagy Sziget felé forduljon-e, tehát maga a történet folyama, vezeti a figyelmet ez utóbbi várra; először nyújtván alkalmat a szerzőnek, hogy fő hősét bemutassa. Egyszerű, keresetlen, mégis oly megható e bemutatás. Megnevezi a költő «az nagy nagy nevű Zrínyit» elmondja, micsoda tisztet visel s a hegedősök naiv modorában veti utána: «utolsó romlásra elég volt mondani: Zrínyi vagyon harcban.» (A mit e helyen a Zrínyi név rettentő hatásáról mond, azt alább, (IV.) az ellen táborban kiütött éji zavar leírásával, cselekvénynyé öltözteti). De, mintha megsokallaná annak személyes dicsőítését, «mert vitéz egyedül mindenható isten» (IV. 47.), nagy öséhez s önmagához egyaránt illő keresztyéni alázattal így zárja be:

Az *isten* úneki adott oly hatalmot,
Ellenség előtte mint fővény elomlott;
Jól ismerte isten, hogy hű *szolgája* volt,
Azért minden ügyében tőle áldatott (II. 63).

Ez önmegadó keresztyéni hangulat képezi a legillőbb átmenetet amaz ünnepélyes cselekvényre, midőn Sziget hőse térdén állva imádkozik a fészület előtt. A hely emlékeztet Buillonra, kit Tasso hasonlóan, mint könyörgőt, hoz először színre, a nélkül, hogy a két ima-jelenetben

egyéb hasonlatosság volna, mint az a körülmény, hogy a fő bajnok itt is, ott is imádkozva lép föl, és hogy valamint Godofréd: *porgea mattutini i preghi suoi a Dio, com' egli avea per uso*» («nyújtja vala reggeli könyörgéseit istenhez, szokása szerint» I. 15.) akképen:

Zrinyi egy *hajnalban* az mint volt *szokása*,
Valamikor hajnalnak volt *hasadása*,
Az szent feszület előtt térden áll vala

Egyébiránt Tassonál nem halljuk az ima szavait, s az egész jelenet különböző.

A «Szigeti Ostrom» költője hosszú, töredelmes imát ad hőse ajkára. Nincs ez fölpiperézve világi díszszel, s ha Zrínyi ez imában követi valamely elődjét, a királyi szent dalnok, az ó-szövetség himnuszainak ihletett énekese az. Midőn Sziget daliája teljes bizodalommal fordul istenhez: «Te vagy énnékem győzhetetlen fegyverem, paizsom, küfalam, minden reménységem» — (II. 65.), a zsoltáírótól véljük hallani: «Az úr én kösziklám, és én váram, és én szabadítóm; én erős istenem, én erősségem; én ő benne bízom; én paizsom és az én szabadulásomnak szarva, én felmagasztaltatásom.» (Zsolt. XVIII. 3). Midőn esedezik: «Hajtsd le füleidet az magas kék égből, Halld meg könyörgésemet kegyességedből» (II. 66.), eszünkbe jut a fohász: «Hajtsd le, uram, a te füleidet, hallgass meg engemet; mert én nyomorúlt és szegény vagyok» (Zs. LXXXVI. 1.) Ha töredelmes szívvel emlékszik az eredeti bűnre: «Nem-e én tetőled csináltattam földből? Nem nagy bűnnel jöttem-e anyám méhéből?» (II. 67.) a költőkirály önvádja zendül meg: «Ime én álnokságban fogantattam és az én anyám bűnben melegített engemet» (Zs. LI. 7.). Ha bűneiből kegyelem által megtisztulni ohajtván így esedezik: «Moss

meg szent lelkeddel, mert rút moeskos vagyok» (II. 70.). Dávid reménykedését halljuk: «Valóban, moss meg engemet az én álnokságimból, és az én bűnömből tisztíts engemet. Moss meg engemet izsóppal és megtisztúlok; moss meg engemet és fehérebb leszek a hónál» (Zs. LI. 4. 9.). Mikor ezt mondja: «Feledközzél meg vétkeinkről. Mert tégedet nem *holt*, hanem ki most is él, Dicsér, és nevedről tisztességet beszél» (II. 71), vagy mikor így fohászkodik: «Ne engedd . . . (a pogány töröknek) hogy az te szent nevedet ők megnevetnék, Mitőlünk, te hol vagy, kevélyen kérdeznék» (II. 73): vagy midőn istent dicsőítve felkiált: «Nem nekünk, uram, nem nekünk tisztességet, De szent nevednek adj örök becsületet» (II. 75): minden hívő lélekben a zsoltár viszhangzik: «Avagy beszélík-e a koporsóban a te kegyelmességedet és a te igazságodat az halálban?» (LXXXVIII. 12.). — «Nem a megholtak dicsérik az urat, sem a kik a föld alá mennek. Hanem mi áldjuk az urat, mostantól fogva mind örökké» (CXV. 17. 18). «Miért mondanák a pogány népek: hol vagyon most az ő istenök?» (Zs. CXV. 2, LXXIX. 10, XLII, 4). «Nem nekünk, nem nekünk, hanem a te nevednek a dicsőséget a te irgalmasságodért, és a te igazságodért» (CXV. 1.). Könnyű lett volna Zrínyinek az ima szövegét teljesen újból fogalmazni: de vajjon akkor nem hiányzott volna-e belőle azon mély vallásos ihlet, mely így általa ki van fejezve.

A hős imáját meghallgatja isten, és nyomban választ is ad a feszületről. Egészen epikai vonás. Így hallják meg az Olympus istenei számtalanszor, és legott csudás módon teljesítik a herosok könyörgését. Így Ascaniusét Jupiter (Aen. IX. 630), Pallasét a ~~Thy~~beris istene (X. 424.), utóbb Hercules (460); Iarbasét Jupiter (Aen. IV. 220) stb. Így Tassonál is a Raimondoét (VII. 79.), Bouillonét, midőn

esőért könyörög (XIII. 72), meghallgatja isten, s azonnal csudás segélye nyilatkozik. — Ennyiben tehát Zrínyi az általános eposzi modorhoz tartja magát; de a csoda, melyet alkalmaz, hogy a kereszt háromszor feléje hajolni látszik, s akkor a fölfeszített Jézus szózatát hallja, tudtomra nem fordul elő, hacsak ez nem valami, előttem ismeretlen legendai rész. A költői czél, mely e csodás jelet által eléretik, a fő hős végzetszerű bajnokká avatása. Az emberi nem megváltója kijelenti neki, hogy «martiromságot fog pogánytól szenvedni»; egyszersmind feltárja előtte a jövőndőt. És ez lelki vigasztalással teljes. A győzelem, melyet ígér, kettős: földi és mennyei. Szulimánnak «hatalmát, erejét vesztí Szigetvára», s így bajnoki önfeláldozása legalább ez úttal — megmenti a hazát a fenyegető végromlástól; sőt vezérnek azon jutalmazó elégtétele is meglesz, hogy «vitéz kezei miatt fog meghalni» a magyar nemzet legdühösb ellene, Szulimán. De meglesz az örök jutalom is, mert a hős lelke istenhez fog szállni, a vértanúk koszorújának elvételére. A mi még ezenkívül a halál gondolatját, világszerint, nyugasztalóvá teszi, az is meg van ígérve: hogy t. i. dicső híre ~~állni~~ fog utódaiban.

De az te fiad György támasztja nevedet,
Felserkenti fénynyel tündöklő nevedet;
Mint phoenix hamuból költi nemzetségét:
Ugy okossággal ez megtartja hiredet. (II. 86.)

III.

A Zrínyiász harmadik énekéhez jutánk. Ez általános elmélkedésből indul ki, hogy «ember tanácsa nem állandó, ha mit elvégez is, ottan megfordúl isten akaratjából.» Az éneket reflexión kezdeni, Ariosto ismeretes modora. Az övéi ugyan-

nem mindig komolyak, többnyire játszi gúnynyal szinezvek s így nem esnek a közönséges reflexiók sorába. Virgil- és Tassonál aránylag gyér s mindig rövid az ily elmélkedés. Ki az Aeneisből, vagy Jerusálemből ugynevezett «bölcsondatokat» akarna szedni, hamar végét érné munkájának: alig jutna minden énekre egy. Róma nagy művésze átérté, hogy a tanelemnek, mint olyannak, semmi joga elbeszélő költészetben; s Tasso sem hagyja mestere nyomát. Egyik sem akar az elbeszélő formában egyebet adni mint elbeszélést, de a legtökéletesbet, mi e nemben adható. E megjegyzést azokért tesszük, kik minduntalan classicaipéldányokra hivatkozva, fájlják, hogy költészetünkben egy idő óta megapadt a philosophiai elem; értvén ezalatt — úgy látszik — a költői művekre amugy kívülről s mintegy parázsan hintendő savát a reflexiónak: az eszmedúszészrevételeket, életbölcsmaximákat, emlékkönyvbe való mondatokat s több effélet. Mintha bizony a költő nem akkor volna bölcseész is leginkább, midőn öszhangzatosalak- s tartalomban előállítja a szépet, azon szépet, mit a philosoph értelmezni sem tud! Mintha szükséges volna ezenfölül, s az öszszhang kárára, bölcselmi közhelyekkel raknia meg költeményét! Valóban egy Goethe-féle «czigánydal» bölcseésziebb is, mint sok ugynevezett «értelmi» költemény. — Zrínyi, hihetően az akkori magyar költészet tanirányának hódolva, sürűbben nyújtja elmélkedéseit, de még sem oly sürűn, hogy eposzát elnyomná a száraz didaxis. Oly helyre szövi azokat, hová épen beillenek; majd cselekvényből hozza ki mint tanúlságot, például fön- tebb Kerecseni és Arszlán basa episodja folytán; majd hősei szájába adja: ritkán elmélkedik saját személyében, akkor is megválasztja helyét; a mi tekintve kortársai s magyar elődei nagy hajlamát a tanító-verselésre, korát

haladó művelt izlésről tesz bizonyosságot. Ilyen alkalmas hely reflexióra az ének kezdete, midőn az érdek valamely cselekvény iránt még nincs feszülőben, midőn az események rohamra nem gátolja még a nyugodt körültekinést. Ariosto csaknem minden ének elején tart efféle pihenőt, Zrínyi nem oly gyakran.

Az elmélkedés *itt* arra szolgál, hogy indokolja Szulimán megváltozott tanácsát, ki előbb Egert akará ostromolni és most Sziget ellen fordul. Költőnk ugyanis «félcsodásan» Isten akaratjának tulajdonítja azt, mi alább emberileg is indokolva lesz. Szulimánnak ugymond, «hamar az *isten* téríté tanácsát. Hamar megfordítá Szigetre haragját» (III. 2.). Egyszerű képletnek, jámbor keresztyéni szólamnak lehetne venni; de nem az. A classicai régiség ismerője számos hasonló helyre fog emlékezni, midőn az isteni hatalom befolyása emberi dolgokra ily röviden, csak egy odavetett vonással jeleztetik. *Halvány-, fél-, rövidcsodásnak* nevezem, a szerint, a mint különböző esetben egyik-másik elnevezés jobban fog illeni. A fenforgó hely, mint közelebbi példára, az Aeneis X-ik könyvére utal, melyből Zrínyi e harmadik énekhez legtöbbet vón át. Ily röviden emlékszik Virgil a Mezentius csatára buzdító Jupiterről: «*At Jovis interea monitis Mezentius ardens Succedit pugnae*» . . . (X. 689.), mit senki sem fog pusztán képletnek venni. — Zrínyi azonban a fenső benyomáshoz oly történeti motivumot is ad, mely elegendő, Szulimán haragját emberileg is Szigetvár ellen fordítani. Ez a siklósi harc, mely a harmadik ének tárgyát képezi.

De mielőtt a szigeti bajnok e diadalmas előharczára mennénk, egy észrevétellel tartozom. A költő, röviden említvén, hogy «Szulimán megfordítá Szigetre haragját» — mindjárt hozzáveti: «Im megmondom okát az ő harag-

jának» (III. 3.), — s úgy kezd a siklósi csata elbeszéléséhez. — Toldy megjegyzi erre: «Hiba, hogy a siklósi dolog által előidézett fordulatot Szulimán tervében a költő a harmadik ének bevezetésében előre jelenti, a helyett, hogy azt az események folyásából utólag eredeztetné s így azon jóltevő hatást, melyet e része a történetnek szülne, elkeseríti. Egy pár versszak kihagyása segített a dologon» (Költ. Tört. II. 16. 1.). — Tehát *hiba*, még pedig szerkezeti, a melyet Zrínyiben nem sokat találunk, mert a *compositio* neki erős oldala. De vizsgáljuk egy kissé.

Az eposz nem regény. Hiú várakozást, vagy ál félelmet gerjesztő eszközök nem illenek komoly méltóságához. Sokkal mélyebb, emberien meghatóbb a részvét, mely bennünk támad hősei iránt, ha ezek sorsát előre tudjuk, vagy sejtjük legalább. Ezért minden kor és nemzet eposírói föl-föllebbentik a jövő események fátyolát, meg hagyják olykor pillantani a damoclesi kardot, mely e vagy ama hős felett függ. Ez két módon történik. Vagy jóslat, isteni kijelentés stb. által, ekkor fatum s a hős maga végzet-szerű; vagy egyenesen a költő által, mit főnebb epicai előlegezésnek (*anticipatio*) mondék, s mely szóval ezentúl annál bátrabban fogok élni, minthogy már Heyne jegyzeteiben is feltalálom. — Mindenikre számos példát hozhatnék fel. Hanem a végzetes bajnok oly gyakori, hogy példát sem kell idéznem; ha mégis említék, csupán alkalmazásért teszem azt. Az Iliász «elkeseredik», jól van; miután az első énektől kezdve (I. 416.) tudjuk, és gyakran emlékeztetve leszünk rá, hogy Achilles rövid életű, nem sokára meg kell halnia, Trójánál elesnie, mert ez fatum. De épen ez költi legmélyebb rokonszenvünket a hős iránt, ki, hogy barátját megboszúlja, nem gondol a végzettel, mely szerint Hector eleste után az övé is nyomban következik; bátran

megy szembe a bizonyos halállal; miként a sértőjén boszútálló méh fulánkot ereszt, noha ez magának is halál. Ezért van, hogy bár Achilles elkényeztetett gyermeke az ion öregnek: daczos, önfejű, dicsvágyó mérték felett, magánboszúnak a közjót alárendelő, harcban kegyetlen, sokszor embertelen: mégis ő bírja legnagyobb részvétünket; mert mindezen hibáit, úgy szólva, vérén váltja meg; a bizonyos halál, melyet ő is, mi is, előre tudunk, elnézővé tesz iránta, mint siralomházban ülő rabtól nem vonjuk el kedvezésünket, mint áldozatbarommal nem bánnánk rosszul. A nibelung-ének durva hőse, Szigfrid orgyilkosa, Hagen, azon perctől fogva megnyeri hajlamunkat, midőn a hableányok jóslata daczára elszántan indul sorsa ellenébe. Ezek, mint tudva van, megéneklék Hagennek, hogy a Rajnán átkelendő nibelungok közül egy sem jut haza többé a Rajna bal partjára, kivéve a király udvari papját. Hagen, átkelés alkalmával, megragadja s vízbe veti a káplánt: elmerülése megczáfolná a hableányok jóslatát. De az szerencsésen kiúsz az elhagyott partra:

Ott állt szegény papocska, rázván lueskos mezét.
Megtudta Hagen ebből, hogy nem hazug beszéd
A bizonyos halál, mit jósolt a hableány;
Gondolta: «mind e hősök ott vesznek, igazán.»

Hogy aztán a hajóból kirakták a teréht,
Három királyfi összes hadát és hadszerét:
Darabra törte Hagen, s elszórá a vizen.
A jó ~~nemes~~ vitézek csodálkoztak ezen.

«Mért tetted ezt, barátom?» kérdezi Dankewart,
«Hogy keljük által ismét, visszafelé, az árt,
Majd a hunok földéről a Rajnához jövet?» —
Később megmondá Hagen: «az többé nem lehet.»

De most csak így felelt rá: «vigyázatból tevém:
 Ha lenne gyáva köztünk, ha volna szökevény,
 Féltében a ki vissza iramna vízen ált,
 Hadd leljen e habok közt gyalázatos halált.»

(*Nib. Not. XXV*).

Mily rendítő nagyság ez a nyugodt elszánás, szemben a végzettel! A drámai hős felidézi a sorsot maga ellen, daczol, küzd vele, s e küzdés alatt bámulatos erőt fejt ki; de mihelyt a fátum legyőzhetlen voltát megismeri, azonnal zsibbad erélye, vergődik ugyan még, de csak magát hálózza be vergődése által, s küzdelme nem küzdelem tovább, hanem a haldokló vonaglása. Ellenben az eposz halálra jegyzett hőse már az első perctől megadja magát a sorsnak; de épen e megadás által tünteti ki nagyságát. A veszély, a halál bizonyos tudata nem csüggeszti el, egy perczig sem gátolja működését, de sőt növekszik erélye, a mint közelebb-közelebb jut az örvényhez; csak néha a halál perczében fogja el egy csodás rémület, s hat rá nyomasztólag közelléte a *rettenetesnek*, melylyel oly elszántan néz vala szembe távolról; úgy hogy e rémület már inkább physikai mint erkölcsi betudás alá esik. Szóval, a tragikai hős bátor a sors ellen, *míg* leküzdhetőnek hiszi; az eposz hőse bátor, *noha nem* hiszi annak. Szép példa erre maga Zrínyi, ki a második énektől kezdve ismeri végzetét (II. 83—86) mindazonáltal csüggedés, habozás nélkül folytatja teendőit, elszánt nyugalommal várva be az elkerülhetlent. Hanem elég e nagyon ismeretes tárgyról.

Szintén gyakori epopoeiákban a másik *estet*, hogy t. i. maga a költő eleve figyelmessé teszi olvasóját szerencséiben a balfordulatra, és viszont. Ide sorozható helyek már az Aeneisből a trójai hős elbeszélése Sinonról (II. 65), midőn előre tudatja annak csalfaságát: «Accipe nunc Da-

naum insidias, et crimine ab uno Disce omnes.» Mai költő ovakodott volna Sinont jóelőre leálarcozni, hogy annál csattanóbb legyen a végfordulat. Ide tartozik a felkiáltás, mely Dido szerelmének gyászos kimenetére előkészít: «Heu vatum ignare mentes! quid vota furentem Quid delubra juvant!» (IV. 65); s még inkább az első titkos összejövetel leírása után föllebbentett fátyol: «Ille dies primus leti, primusque malorum Causa fuit . . .» (IV. 169). Szegény Didó! boldogságod tetőfokán éreznünk kell, hogy tilos szerelmed vége *gyász* és *halál*. Nemkülönben már a seregszámla alkalmával (VII. 756), elsiratjuk Umbro papot, «ki a viperafajt s méreglehelő hydrákat dalával, kezével, álomba szokta ringatni, s marásukat enyhíti vala tudomány. De nem bírta megorvosolni a dardani kopja ütését; nem használtak sebei ellen álomhozó dalok, sem a marsus hegyekben szedett gyógyfű.»

«Te nemus Anguitiae, vitrea te Fucinus undâ,
Te liquidi flevire lacus. —»

Igy sejtjük az éji kalandra vállalkozó Nisus és Euryalus vesztét, midőn Ascanius: «sokat üzenne tőlük atyjának, de majdan szellők tépik el üzenetét s hiú felhőkbe osztatják» — «sed aurae Omnia discerpunt et nubibus irrita donant» (IX. 312). Igy szánja halálának Virgil már első bemutatáskor két ifjú hősét, Pallást és Lausust: «Mox illos *sua fata manent* maiore sub hoste» (X. 438); s hogy unalmassá ne váljak, magát a rutulok legnagyobb vitézét is, midőn mondja: «Lesz idő, hogy Turnus nagy áron venné meg, ne bántotta legyen Pallast; mikor gyűlöli e hadi zsákmányt és e napot» (X. 503). Hogy Virgil e tekintetben is a hősköltemény örök példányát követi, fölösleges érintenem. Csak egy pár, kezem ügyében eső példára mu-

tatok, midőn Homér Ennomos madárjósról eleve tudatja, hogy nem kerülhette el jósló tehetsége által a fekete halált, hanem elesett a gyors Achilles által Xanthus folyá-
mában (II. II. 859), s midőn Amphimachusról mondja, hogy ez «aranynyal ékitve ment harcza, mint egy leány, a dőre! de azzal nem hárítá el keserű vesztét, mert ő is elesett a folyamban, a serény Aeacida kezeitől» — (II. 871). Végre, hogy Tassóból is idézzek, hasonló czélzás van, már az első énekben, Gildippe és Odoardo hű pár elestére (. . . . Oh nella guerra anco consorti, Non sarete disgiunti, *anchorchè morti!*), a mi csak az utolsóban következik be; így fűdi fel a költő, nem számítva csattanó fordulatra, hogy Aladin reményei a háború szerencsés kimenete iránt megghiúsodnak (. . . . di quella guerra Lieti augurj *predendo*, i quai fur vani» — III. 15); hogy Idraote minden bűbájos terve füstbe fog menni (IV. 21.); hogy Argant esküje a keresztyén had romlására, nem teljesedik be (XII. 105). Sőt a homéri körön kívül eső epopoeiáktól sem idegen az ily anticipatio: Firdusinál kétszer is jelentve találjuk Szijavus halálát mindjárt elején a költeménynek. «Isten tanácsában úgy vala elvégezve, hogy Szijavus elessék Turanban ádáz sors és ellenei ármánya miatt.» Alább ismét midőn atyjától búcsút vesz: «sejték mind a ketten, hogy e búcsút sohasem követi viszontlátás.» (Epische Dichtungen des Firdusi, übers. v. Schack I. B. S. 103. 107).

Ennyi példa, azt hiszem, több mint elegendő kimenteni Sziget dalmokát, hogy megfosztott a gyönyörtől, egy kis időre diadal reményében ringatni képzeletünket; hogy a siklói győzelem jóltevő hatását «elkeseríti» De vajon, az anticipatiót mellőzve is, ment volna-e ezen hatás a keserűtől? Hiszen nincs olvasó, ki ne tudja a történetből,

mi sors vár Zrínyire; ha volna is, maga költőnk bevágta előtte a remény útját a második énekben, ott hol nagy ösét végzetes bajnokká avatja. Mit használna ily előzmény után egy kis kaczerkodás az olvasó képzeletével? Szerintem sokkal mélyebb rokonszenvet ébreszt e folytonos «memento mori»; sokkal nemesb eszköze a hatásnak, mint amaz első. Szolgáljon ez a féfiúnak, ki annyi tudománynyal és szeretettel első tárgyalta nálunk tüzetesebben a Zrínyiászt, szolgáljon elégtételül, hogy e hely is azon kevesek közül való, melyeket mint gyanítja «túlszigorral» rótt meg ez eposz szerkezetében. (Költ. Tört. II. 38. l.). Hanem kísérjük a szöveget.

«Musztafa, boszniai főbasa, Szulimán táborába érkezén, a szultán őt Arslán helyébe budai vezérré teszi s meghagyja neki, hogy Arslánt végezze ki. Ez nem mervén bevárni utódját, a táborba jő, «de ugy is megtalálja maga halálát» (III. 4—7). «A császár Musztafa utódjául Mehmet Gujlirgi basát küldi Boszniába, kit útja Siklós alatt visz el s ottan pihenve tábort üt» (8—9).

Költőnk előadása tényeken alapúl. «Solimán — írja Szalay — aug. 3-án Harsánynál, Pécs és Siklós közt táborozott. Arslán, a budai basa, ide jött tisztelkedni; de Szokoli (a nagyvezér) őt e szavakkal fogadta: «mit keressz? kire biztad hadaidat? a padisa beglerbéggé nevezett; te a hitetlenek kezére juttattad a várakat. Jaj neked átkozott!» s a nyomorút megfojtotta a bakó. Helyébe a nagyvezér öcsese, a boszniai Musztafa, neveztetett budai basává» (IV. 344). És valamivel feljebb: «Szolimán Péterváradnál készült a Dunán átkelni s innen Eger alá indulni, midőn hirt vett, hogy kedves tisztjét s egykori étékfogóját Mohamedet (Zrínyinél: Mehmet) a szigeti őrség néhány hadnagyai Siklósánál megtámadták és megölték; két zászlót, hat

szekér ezüstneműt, tizenhétézer aranyat, szóval táborának összes értékesb holmiát felzsákmányolták. E *hír a szultán tervét megmászította* és Zrínyi Miklós megfenyítését, Szigetvár buktatását első sorba helyezte» (U. o.).

Jeles tanúság vehető innen, hogy tudja Zrínyi a történet adatait költői czélokra felhasználni. Oly igénytelenül, mintha csak száraz tények elsorolása volna czélja, veti oda e néhány versszakban Musztafa kineveztetését, Arszlán halálát s Mehmet boszniai útját. Pedig e csomóban múlt és jövő ölelkezik. Arszlán epizódja, mely a szigeti véres drámának mintegy előjátéka volt, a bég halálával itten záratik be; s Arszlán helyet ad Musztafának, hogy ez ismét Mehmetnek nyisson utat, kire a második előjátékban néz szerep, már közelebb Szigethez s a főhős személyes fölléptével. E második elődráma — a siklói győzelem — fog lenni aztán a Jánus-kapu, mely a harc eleméit nagyobb mérvben felzúdíjtja, összehozván a feleket, kiknek küzdelme az eposz sajátképeni tárgya. Ugyde — mondhatná valaki — ha mindez a történetben is ily renddel következik: ha Arszlán üzenete a szultánhoz, palotai kudarcza, ennek folytán letétele, halála, — továbbá Musztafa kineveztetése, Mehmet boszniai útja s veszedelme Siklós-nál, — végre a szultán tervében ezáltal okozott változás, mind-mind kész történeti adat: mi hát ebben a költő érdeme? s mivel tetézi meg a historiás énekek szerzőit, kik hasonlóan a csupasz tények fonalát követik? Nagy a különbség: épen oly nagy mint vak eset és kiszámított terv közt. Nem kezdhette-e Zrínyi más ponton cselekvényét? Nem vezethette-e Szulimánt egyenesen Sziget alá, a palotai és siklói dolog mellőztével? Nem vághatott-e, classicus elődei példáján az események kellő közepébe; vagy nem szedhetett-e föl a történetből egyéb adatokat is,

mint épen a felhozottak? Ki tette őt figyelmessé a dolgok ezen lánczolatára? Ki óvta oly ügyetlenségtől, a melyet például a «Magyar Gyász» írója még a múlt század végén is elkövetett, hogy eposzában minden egyéb előttünk foly le, *csak az nem*, a mi költeménye sajátképi tárgya: a mohácsi harcz? Valóban, ha Zrínyi magyar elődeit s utódait nézzük, — másfél századdal vissza és elé, — bámulnunk kell a művészi tapintatot, melylyel ő a historiát, ferdítés nélkül, alig némi csekély módosítással, tudta illeszteni eposza keretébe. Éles szemmel ragadván meg ama történeti ténynek, hogy Szulimán nem Sziget, hanem egész Magyarország ellen indul, eposzi fontosságát: közelebbi pillanata Arszlán episodjára esik, mely az események lánczolatánál fogva egyenest Siklóshoz, onnan Sziget alá, a főharczok színhelyére vezet.

Minekelőtte odább haladnánk, vessünk még egy futó pillanatot Arszlán episodjára, mely itt bevégeztetik. Láttuk már, hogy annak minden főbb mozzanata egészen történeti: de egyszersmind költői cselekvénynyé gömbölyül Zrínyi kezében. A hiú, szeles, nagyravágyó embert elkapja a gondolat, hogy ura egyene t az ő *tanácsa folytán* hoz hadat Magyarországra. Félig a szultán kegye már övé: teljesen meg akarja nyerni. Ragyogó kilátásai még inkább esztét veszttik a különben is hebehurgyának: Palotához száll oktanul; megveretik. Egy elvesztett csata halálos bűn volt a keleti zsarnokság szemében: a béget is eléri sorsa; ránehezül a cselekvény első mozzanatából természetesen folyó katastroph. Gyávább, hogysem nyugodtan be merné várni halálát, még egy végkisérlettel ura táborába menekül, de mind hasztalan. — Ime egy, bár rövid, de azért nem kevésbé költői cselekvény; egy, bár csupán vázolt, de határozottan kidomboruló jellemrajz. — Ha valaki

megütköznék oly csekélységen, hogy Arszlán, történetileg csak akkor jelen meg szultánja táborában, midőn ez már Harsányig előnyomult, a mi Zrínyinél csak a VI-ik ének elején következik be: annak is kész a felelet. Zrínyi nem mondja, hogy Arszlán kivégeztetése már itt, a III. ének folytán megtörtént; csak annyit említ, leveendő gondját ez episodról, hogy Arszlán nem tudta bevárni Musztafát Budán, hanem «nyomozni kezdé császár nagy táborát. De úgy is megtalálá maga halálát.» Ez történhetett később, ha tetszik Harsánynál is, miután az új vezérnek Budára, s a letett bégnek táborba érkezése szintén időbe telt.

Musztafának nincs egyéb szerepe a költeményben: tőle hát bizvást megválhatunk. Talán azt ha megérintjük róla még, hogy a mit költőnk jellemzéseül hoz fel: «Hires vitéz vala ez Horvátországban, Mert erővel bemene *Krupa* várában», historiai vonás. «A boszniai basa — mond Szalay — *Krupát a Zrínyiek erősségét* huszonhatnapi vívás után bevette» (IV. 339). Ez a szigeti romlást megelőző évben történt. De ideje lesz követnünk Mehmet basát a siklói mezőre, «hol táborát szállítá s maga szép sátorát felvonyatá» (III. 9).

«Siklói Szkender bég, Mehmet látogatására jöven, inti, a nagy Mahometre kéri, ne táborozzon nyílt mezőn, mert Szigetvárbán «éh farkasok laknak», hanem vonúljon be Siklósba éjszakára. De Mehmet, elbizakodva, nem fogadja Szkender tanácsát. Meghíja mulató vendégül éjszakára, de Szkender nem ígérkezik éjjelnél tovább. Egy török ifjú dalt zeng ura Mehmet boldogságáról» (III. 10—39).

Szkender beszéde (10—18.), sajátlagi czélja mellett, hogy t. i. Mehmetet ildomosabb elhatározásra bírja, — arra is van számítva költőnk által, hogy eleven képzetet nyújtson Zrínyi és a «szigeti farkasok» vitézsége felől;

mire a végbeli török félelme, hunyászkodása legjobb bizonyíték. A költő emlité már egyszer, hogy a töröknek «utolsó romlásra» elég volt mondani: Zrínyi vagyon harczban! (II. 62). Mit ott szerzőnk nagy őse felől maga személyében s így némi *kedvezés* látszatával monda, arra most mintegy *kifogás nélküli* tanúkép állítja Szkendert; alább pedig (IV.) a két szilaj ló okozta zavarban, cselekvénynyé öltözteti azt. E szerint az egyszerű előadásról fokozatosan drámai jelenítésig emelkedvén, művészileg hatványozza a benyomást, fictióját mind valóbbszinűvé teszi. Ha a költő most-idéztem saját szavait egyszerűen túlzásnak vettük, vagy őse ilyenén dicsőítését szívesen megbocsátható részrehajlásnak: Szkender szavaira ráfeledkezve már úgy tetszik, mintha nem Zrínyit, az unokát, hallanók többé, ki őset magasztalja, hanem a keserű tapasztalásból ovatosságra szokott, a Zrínyi-névtől reszkető béget; alább pedig az e puszta név okozta páni rettegésnek szemtanúi is fogunk lenni (IV). — Ugyane beszéd oly élénk vonásokkal ecseteli a végbeli török-magyar hadi életet, mikép e rajz csak az ily mozgalmas életben személyesen forgott egyéntől telhetik. A «szigeti farkasok» kik «éjjel s nappal a mezőt járkák», s az ellent «még a hóstátban is fölverik, onnan is lábánál fogva kivonják», — a bán, ki «póroktól» vesz hírt — a föld népétől, mely természetesen a magyarral rokonszenvez — s ha valami nesz üti fülét, legott lesbe áll; az egyes török hullongó, kit «katona vagy hajdú azonnal elkap» — foglyúl ejt vagy lenyakaz s «fejét elviszi, testét ott hagyja» — mind ez oly eleven, élethű rajz, mely a közvetlen szemlélet frissességét hordja magán.

Mehmet elbizakodását jól indokolja költőnk azzal, hogy «hiszen vala bolond alkoránban, Egy török hogy megöl négy keresztyént harczban.» De ez általános indok

mellé, mely csak az ozmanlit, nem az egyént jellemzi, odateszi a különösebbet is, hogy «ő nevelkedék mindenkor udvarban». *Étekfogó* volt, mint láttuk, e szerint egy minden kényelemhez szokott udvaronc, ki a szerencse mostohaságát csak hírből ismerte; elbizakodása tehát nagyon természetes. Táplálja ez önhittséget álszégyene: gyalázatos hírrel indulna — ugymond — Bosznába, ha egy éjjel künn maradni nem merne és «az semmi» előtt oly igen rettegne, hogy már felütött sátrát felszedvén, falak közé rejtőznék. Táplálja még az idő is, mely épen esőre áll, úgy hogy *kicsin csatának* sem lesz módja ez éjjel, nem hogy lenne járása *derekas hadnak*. Így megnyugtattván magát a támadás felől, módfelett sajnálja, hogy Zrínyivel nem lesz alkalmja összeverekedni, kiről annyit hallott; s meghíja Szkendert, töltsék együtt az éjszakát, mulassanak, aztán alhatnak virradtig, mert ő tudja bizonynyal, hogy «kaur» nem fog mutatkozni. Szkender ildomosan óvakodik ellenmondani főlebbvalójának, de nem ígérkezik éjfélnél tovább.

A következő jelenet (28—39) ama ritkábbak egyike a Zrínyiászban, hol a költő, elhagyván a neki sajátabb fönsegest, a kellem színvonalára bocsátkozik. Egy legény aranyos bőr «zofrát» terít a földre, mellé két szép bársony vánkost tesz, a sátort megfüstöli «szerecsen tésztával». Gazda és vendég leül, beszélgetnek, vagy mint főnebb oly jellemzően mondatott, «agg szót kovácsolnak», — hörpölgetik a kávé «kicsin fincsánból, osztán azután vacsorát is esznek.» De az étel után egy szép török gyermek ura hagyásából belép a sátorba, kezében szép gyöngyház «tasán» tündöklök, fejét gyenge patyolatvég (vég patyolat) burkolja. Szép bársony kaftánját lebocsátja egyik válláról, kobzát igazgatni kezdi, ablak felé fordulva — ott ülhettek

ura s Szkender — összehajtja lábait s török módra legugol, aztán kobza szavával megnyitja hangos torkát.

Az ének, melyet a török ifjú zeng, egy legszebb idyll. Nyugalmas, idylli helyeket szőni eposzba, de csak gyéren, a legnagyobb költők tekintélyével sem ellenkezik. Nem hozom fel az Odysseát, mely többet áldoz a kellemnek, mint a fönségnek, s ezért épen az ily jelenetek teszik ragyogóbb oldalait. A meóni szent öreg, miután megteremté a fönséget az Iliásban, monda: legyen kellem! és lőn az Odyssea. (Ha még a Békaegérharczot is övének ismerjük: a szépnek három országa kivan.) De maga az Ilias is nyújt idylli képeket. Mellőzve a sűrű lakomák örömeit, ilyen a legrettentőbb harcok közepett Achilles pajzsának utólérhetlen kedvességű rajza, hol menyegzők, lakomák, szántás, szüret, legelő, csordák és nyájak, ki nem mondható kellemmel váltakoznak. Az Aeneisben, hol a szólam általánvéve magasan jár, nem tudom, mi tartoznék ide: de már Tasso, nem is említve Armida bűvös kertjeit, kellemdús mezei scénát tár elénk Ermina episodjában. A Tancred után epedő szűz eltéved s a Jordán csendes völgyébe jut, hol egy agg pásztor megosztja vele gunyhaja egyszerű nyugalmat s a királyi hölgy idylli foglalkozással gyógyítja szerelmi sebét. Jellemző leend a párhuzam e tassói hely s a Zrínyiász fenforgó jelenése közt. — Erminia, kit bujdoklása közben álom és törődség elnyomott vala, fölébred. Víg madárzaj köszönti a reggelt, folyam és berek susognak, habbal, virággal, játszik a szellő. A szűz felnyitja bágyadt szemeit, pásztor tanyára esik tekintete, hangos ének üti fülét, kísérve erdei *zabsíp* egyszerű dallamától. Fölkel, arrafelé irányozza lassú lépteit s egy ősz embert pillant meg kies árnyékban (kora reggel!), ki nyája mellett kosarat fűz s hallgatja három gyermeke dalát. Erminia köszönti

őket s kérdi: «oh apám, most midőn körösleg harcz tűzében lángol az egész tartomány, hogyan élhettek ily nyugalmas életet?» Fiam, felel az, (Erminia férfimezt visel) családom és nyájam ment vala még itt mindenkor a bánatolomtól: sohasem zavarta még Márs zaja e félreeső zugot, akár ég kegyelme ez, ki őrzi s felemeli az ártatlan pásztor alacsony sorsát; akár, hogy mikép a villám nem esik lapályra, hanem magas tetőkre, úgy az idegen szablyák dühe nagy királyok büszke fejére zúdul: még a kincs-sovár katonát sem kecs egeteti zsákmányra a mi hitvány s mellözött szegénységünk Másnak hitvány és mellözött; nekem oly becses, hogy nem ohajtok kincset, nem fejedelmi vesszőt» — stb. «Volt idő — míg az élet első korában légvárakat épít az ember — hogy más ohajokat tápláltam s lenézve a nyájlegeltetést, elfuték szülőföldemről; Memphisben éltem egy darabig, a király szolgálói közt nyerve állomást, s noha csak a kertek őre valék, láttam, megismerém az udvar hamisságát. Sokáig csalogatva merész reményektől, szenvedtem sokat. De miután virágzó korommal lehanyatlának reményeim s merész vágyaim: elsirattam ez alacsony sors nyugalmit, visszaohajtam elvesztett békémet s mondék: isten veled, oh udvar! Így megtérve szeretett ligetimhez, boldogan éltem le napjaimat.» Erminia szintén elpanaszolja kalandjai egy részét s kéri a pásztort, fogadja be csöndes tanyájára, mit az örömmel tesz, s a királyi hölgy pásztor gúnyába öltözik, legelőre hajtja nyáját s meg visszatereli hitvány vesszővel a zárt akolhoz, fej és köpül. De gyakran, midőn nyári hev miatt árnyékban hevernek barmocskái: bükk- és borostyánfák héjába metszi a kedves nevet s boldogtalan szerelme viszontagságít stb. — (Jer. VII. 1—22.)

Mindazon gyönyör daczára, melylyel Tasso mesteri

tolla ez idylli jelenést elárasztá, s melyről töredékes halvány kivonatom gyöngé képzetet is alig bír nyújtani, egy észrevétel bukkan itt elénk, nem annyira Tassot érdeklő, mint korát, melynek ferdeségeitől ő sem vala ment egészen. Amaz eszményi, vagy inkább *természetlen* pásztorvilág befolyása látszik itten a költőre, melylyel oly örömet játszott a közelebb múlt századok képzelete: csinált, meszterkelt pásztorélet ez, álarczos Corydonjai, Phyllisei seregével. Ime egy udvarból menekült *bölcs* pásztor, ki zavaratlan nyugalommal élvezi a természet egyszerű örömeit, kihez nem hat el a csaták közeli moraja; mellette az «antica moglie» s három dalos fiú: egy örökké csendes oáz a vérontás közepett. Ime a királyleány, ki, mint egy a pásztor-költeményekbe szerelmesült udvarhölgy, Galateává öltözik s ezer meg ezer fába vési Daphnisa nevét. A kincsnek ott semmi értéke: «ha drágakövet s aranyt ohajtanál, — mond Erminia gazdájának — melyeket a köznép bálványként imád: van annyi még nálam, hogy betölthetném vágyadat.» De természetesen a pásztor előtt semmi olyasnak bece nincs; ő «pásztorabb» mint Tityrus (Virg. I. Ecl.), ki még jól tudta használni a bárányaiból kapott pénzt. Ezenkívül, noha mind Erminia, mind vén gazdája, kelet gyermekei, az egész idyllen semmi keleties: Versailles nyírett bokrai ép ugy lehetnének zínhelye, mint a Jordán partja. — Ellenben Zrínyi — noha más költeményeiben ő is hódol a közdivatnak s pásztori vers álarczában zengi szerelmét, — a török ifjú énekében oly, minden affectatiótól ment idylli rajzzal kedveskedik, s oly határozott keleti színnel vonja azt be, minőt hasztalan keresnénk nyugat minden «pásztorosdi» játékiban. A dal Mehmet nevében zeng, mert a török ifjú nem magáról mondja: «vagyon császáromnál *nagy tisztességem*», «el nem fogy-

hat soha az én *értékem*“ (38); a dalnok itt ura énekét hangoztatja s habár ő maga költötte is, nem alanyi az. A szóló tehát Mehmet; apródja csak az «ő nótáját» veri kobzán. Egy kedvencze a sorsnak, mindenütt kél, nyugalom, szerelem veszi körül: a természet neki adóz minden kellemeivel. Mi panasza lehet a szerencse ellen, melynek állhatatlanságát csak hírből ismeri? Kikeletkor a szép zöld erdő, szerelmes fülmile éneklése, égi madarak sok különbsége, víz lassú zúgás, széllengedezés bővítik örömét. De nem magánosan élvez: természet és szerelem nyugodt kéje teszi az idyllt: neki is van *egyese* (kin azonban nem *egy* hív nőt, csak a favoritát kell értenünk) s ezt a költő biztos művészi tapintattal illeszti a képbe, mielőtt tovább rajzolná a természet élvezit. Előbb korán lett volna beszöni: a kikelet rajza által föl kelle ébresztetni az idylli hangulatot; ez meglevén, mindjárt oda képzelteti velünk a szerelmes hölgyet, s aztán folytatja:

Adsz nyáron nyugovást és szép csendeszséget,
Szép cziprus-árnyékokat, hűvös szeleket,
Gyöngé tüvel varrott szép sátorernyőket,
Szomjuság-megoltó jó szagos vizeket.

Ősszel sok gyümölcsessel, citrommal, turuncsesal
Ajándékozz bőven, szép pomagránáttal;
Erdőn vadat nem hadsz, mert nékem azokkal
Bőven kedveskedel, és jó madarakkal.

De télen, az mikor *minden* panaszkodik,
Akkor az én szívem inkább gyönyörködik;
Erős fergetegen szívem nem aggódik,
Mert szép lángos tűznél testem melegedik.

Mindez oly keleties, hogy a hindu költészet leglágyabb idylljeihez merném állítani.

A török ifjú éneke egyszersmind élet- és jellemrajza Mehmetnek. — A hajdani étékfogó, ki «mindenkor udvarban nevelkedék», ura kegye által magas hivatalra emelkedett, mert hiszen «vagyon császárijánál nagy tisztessége» — és meggazdagodott, mert «el nem fogyhat soha az ő bő értéke». Ugy látszik nem annyira cselszövés, udvari ármány segíté e polczra, mint tetszős magaviselet, símaság, hihetően deli külseje is. Nyugalom- és kéjvágyat leheli az apród éneke; nyugalom- és kéjvágy nem cselszövő jellemhez valók. S noha szerencsés helyzetében fel is gazdagodott, nem látszik, hogy fősvénység vagy bírvágy szenvedélye uralkodnék rajta. Elégülten mondja: «el nem fogyhat *soha* az én bő értékem» — tehát nem szükség ahhoz többet szerezni, bizvást neki adhatja magát a nyugalmas élvezetnek. Fegyverforgatásban jártas lehet, ez a török neveléshez tartozott, de hadi tapasztalást nem volt alkalmá szerezni, máskép nem hinné feltétlenül «egy török hogy megöl négy keresztyént harcban.» A bán is tudja róla alább (III. 46), hogy *véres* kardot még nem látott szeme. Talán az udvari gyakorlatoknál kitűnt lovagló és vívó ügyessége által, mert büszkén említi: van jó lova, éles szablyája; sőt Zrínyivel is összemérné kardját, ha ez nagy alkalmatlanság nélkül megeshetnék: de a «lágý folyhók» megfosztják e reménytől: esőben, sárban ő maga sem támadhat, Zrínyiről sem teszi fel, hogy kényelmét fölál-dozza. Szeretné a dicsőséget: de mégis vonzóbb «meleg kávé mellett agg szót kovácsolni, osztán viradtig bizvást alunni». Mert ne tenné ezt, midőn eddigi tapasztalása szerint «lábához van kötve a szerencse», — s nem valószínű, hogy épen ez éjtszaka elszabadúljon. — Látjuk, hogy az elbizakodás Mehmet jelleméből foly. Mielőtt ezt nyomósabban vizsgáltam, hajlandó valék Mehmet elfo-

gultságát ama végzetszerű túlbizakodásnak venni, mely az eposz hőseit, közvetlen a veszélyt megelőzőleg, elvakítja, s melyet a magyar közmondás is ily alakban ismer: «kit isten meg akar verni, előbb esztét veszti annak.» De a szemesebb vizsgálat meggyőz, hogy e gondatlan elhittség nem pillanatnyi hangulat, hanem a basa jellemének állandó vonásai közé tartozik.

Igy szóla az gyermek. De nagy szigeti bán,
 Mehmet jövetelét póroktól meghallván,
 Nem kérkedik világgal; más gondokban van
 (III. 40.)

Következik az ének második része: Zrínyi és a szigetiek készüllete, meg a siklósi harcz. Nem hagyhatom érintés nélkül a szerkezeti ügyességet, melylyel költőnk e második részre az átmenést eszközli. Időrend s az elbeszélés sorja szerint csak itt, a dal után, következnek elmondani, hogyan végződött a multság, jelesül, hogy Szkender még azután éjfélíg ott maradt s akkor «nyugodalmas éjszakát kívánva» beballagott Siklósvárba. De a költő finom érzékel fölismerete, mennyire csökkentené a hangulatot, ha a török ifju éneke után e prózai részletekre szállna; ellenben mint fogja növelni a hatást, Mehmet tétlen kéjelmeinek rajzáról egyenest Zrínyi harczias készülleteire ugorván. Hogy tehát semmi ne gátolja az ellentétek egymás mellé helyezését, ritka ügyességgel már főnebb oda szúrta, mit még Szkenderről mondania kellett (III. 27.):

Szkender így felele: «bátor itt maradok,
Éjfélíg, uram, körülöttem udvarlok,
 És azután osztán várba *beballagok*,
 Néked nyugodalmas éjszakát kívánok.»

«Sziget hőse meghallván a póroktól Mehmet jövetelét, összehívhatja vitézeit. Nyolczszáz lovast, ezer gyalogot ki-

szemel, maga is lóra ugrik s biztató beszédet tart katonáihoz. Siklós felé indítja hadát; egész éjjel mennek, hajnalhasadáskor közel vannak a török táborhoz. Zrínyi hadi-csele.» (III. 40—54.)

A szigeti készülétek rövid leírása, Zrínyi beszéde katonáihoz, mindenek előtt az okosan merész hadvezér képét akarja feltüntetni, ellentétben a basa oktalan magaviseletével. Költőnk, hadtani munkáiban ugyanazon tételeket vallja, melyeket itt cselekvénynyé öltöztet. A «nagy szigeti bán» azonnal meghallja «póroktól» Mehmet jövetelét. S hogy az ily szemesség nem első nála, hogy meg szokta tudni, mi történik az ellennél, már figyelmeztetve vagyunk Szkender bég szavai által: «Te jövedeled is *pór* előtt nyilván van, Melyet ha meghallott szigeti *okos* bán, *Fejemet* kötöm én, hogy régen lesben van» (13). Vessük össze ezzel, mit tart szerzőnk a *kémekről* (Aph. 5.) «Énnekem nincs annyi mesterségem — ugymond — hogy én elegendőképen dicsérhessem az kémektől való hasznót» — és alább: «költs bőven erre, ne menjen ki az te aranyad az erszényből sóhajtvá, hanem ugrálva; jusson eszedben, hogy valamennyi vitéz cselekedet volt ez világon, mind jobbára kémek által ment végbe» (U. o.). Hogy itt egyszerűen *pór* említettik kém helyett, oka, mert az ily végbeli harczoknál a magyarhoz inkább szító földnépe is megtette e szolgálatot s ritkábban volt szükség fizetett kémre. — Továbbá «nem kérkedik világgal», azaz földi szerencsével Zrínyi (mint Mehmet), de «más gondokban van». A *gond* szó említése érezteti velünk, hogy Sziget parancsnoka egy ily kiütésre, mint a siklósi, sem szánta el magát, bár rövid, de érett megfontolás nélkül, mi alább, készülétei- s beszédéből még inkább kitetszik. «Nyolczszáz lovast válogat, ezer gyalogot.» Tudja, hogy Mehmet kétezer lovassal

szállt meg Siklósnál: mégis az ő hadában *gyalog* a túlnyomó. Olvassuk csak szerzőnk hadtani munkáit, melyekben a tactika újabb elveit igyekszik honfitársainál kelen-dővé tenni: s a csekélynek látszó vonás is jelentőssé lesz előttünk. «Gyalog az *erő*, a lovas *futás*» ugymond (Aph. 61). — Az ily kiszemelt hadhoz beszédet tart Zrínyi, de nem addig «mig jó vitéz lovára maga is fel nem ugrott.» Vezértől így van hatása a szónoklatnak. Az *eloquentiáról* írt szakaszban egyenesen nagy ösét hozza fel szerzőnk például, milyennek kell lenni a hadvezérnek, ha beszéde által sergét fel akarja tüzelni. «Semmi mesterség, semmi hatalom ugyan az emberek kedvét és akaratját nem for-gathatja, mint a kapitánnak okos biztató szava . . . Szükséges azért, hogy a kapitán ne reszketve és halován orcá-
val, hanem serényen, bátran mondja ki a szót, hogy azt, mit a nyelve mond, orcájának színe meg ne hazudtolja . . Cato mikor describálja, micsodásnak kell lenni a vitéznek (vezérnek?), azt mondja: kézzel, lábbal, nyelvével, torká-
val fáradozzék és bátorságot mutasson. *Ilyen volt* Szigetben vitéz *Zrínyi Miklós*» (Aph. 28). Nagyon valószínű, hogy az unoka ezt nem csak gondolomra, hanem ismerte-
tes hagyomány szerint jegyezte ide.

A beszéd, melyet hősünk tart katonáihoz, egy jó hadi kiáltvány jellemével bir. Magasztaláson kezdődik. «Minde-nitek olyan, egy országos hadnak Tudna parancsolni s szívet adni másnak.» Aztán régi haditetteik említésével új merényre buzdítja őket. Majd közbosszankodást gerjeszt a török ellen, mely bizvást ül Siklósnál s fennen kérkedik, hogy a szigetiek gyalázatára tölti nyílt mezőn az éjet. Miután így feltüzeltelte hadát, szükségesnek találja mérsék-
leni: «Senkit az nagy *bátorság* el ne ragadjon; Mindent hadnagyától és éntőlem várjon.» — «A jó kapitánynak

(így tanít a szigeti vezér szépunokája is) eszesnek kell lenni: néha a mága hadának bátorságát nevelni kell; . . . néha pedig, ha látja hogy *felettébb nagyon* . . . meg kell zabolázni» (Aph. 56). Másutt: «A vakmerőség hasonló a bolondhoz, hogysem vitézhez; egy bolond, egy részeg, egy hagymázbeteges kész lesz egy toronyból ugrani; de azzal nem leszen jó vitézzé» (Aph. 39). — És ismét az engedelmességről, hogy t. i. kiki «hadnagyától várjon» — ily erős szavakban nyilatkozik: «Ha tudnám, hogy a sereg, melynek én parancsolok, engedetlen volna, inkább egy botot vennék kezemben és disznót mennék őrizni» stb. (Aph. 60). — A bán továbbá inti seregét, hogy: «noha Mehmetnek van tudatlan népe és véres kardot nem látott basa szeme» — mindazáltal «ugy gondolják, mintha *legjobb lenne*» mert «a bizodalom rajtavesztené őket». A túlságos bizodalomtól, az ellen erejének kicsinylésétől nemcsak a költő, hanem a hadvezér Zrínyi sem győz óvni eléggé, többek közt a «nimia securitas» című szakaszban (Aph. 19.), melyből már a II-ik ének folytán idéztem az idevágó helyeket. — Végre keresztyéni vallásos elmélkedéssel zárja be a szóló rövid beszédét.

Igy indulnak el, délután 2 órakor. A «lágý folyhók», a basa bizton-érzetének táplálói, nem gátolják Zrínyit, hogy egész éjjel folytassa útját seregével. Bezzeg nem gondolta Mehmet, «hogy ellensége nem aluszik, hanem gondolkodik, az ő kárára *esővel, hóval* örömet megvereti magát, csak-hogy neki áráthasson» (Aph. 4.). Gyorsan teszi meg a szigeti őrhad éjjeli útját s hajnalig több mérföldet hagy hátra, nem feledvén: «hogy a sólyom- és rárószárnyat nem azért viselik a vitézek, hogy az volna legszebbik madártoll, mert szép a páváé, szép a pelikáné: hanem a *gyorsaságnak* jelére viselik» stb. (Aph. 9). Ily módon:

Hajnal-hasadásban nem messze érének (*oda*),
 A hon a törökök táborban hevernek;
 De menni akarnak, mert immár nyergelnek.

(III. 49.)

Költőnk először is a helyszínnel ismertet meg. Egy mély és hosszú völgy fekszik vala a török tábor mögött. Egyik vége felnyúlt csaknem Siklós alá, a másik Sziget felé volt irányulva, az egésznek hossza negyed mérföld. — E völgy hihetően azon halomláncz közt mélyed, mely Siklós mögött éjszakon keleti irányban vonúl, s mely azon magaslatban végződik, holott Villány tűznedve terem. A török tábor a siklósi mezőn, tehát e halmokon délről, Siklóstól pedig nyugatra feküdt; míg a völgy azokon éjszakeről, délkeleti irányban fut vala Siklós felé. Ki e szerint a völgyön felment, előbb érte Siklóst, mint a török tábort. A völgynek innenső, azaz Sziget felőli, vagy éjszaknyugati vége a *pécsi út* közelében eshetett, mely éjszakeről délre átmetszi a mondott halmokat s azután Turony nevű falutól délkeleti irányban Siklósnak fordul.

Sziget kapitánya a völgy innenső száján, tehát a pécsi út közelében, száz lovast hagyott, oly parancscsal, hogy mihelyt «derekasan megvirrad», csendesen ballagva mutassák magokat, s közeledjenek a pécsi úton a török tábor felé. A «derekas virradtát» nemcsak azért kelle megvárniok, hogy az ellen inkább megláthassa őket, hanem azért is, hogy a csapat zömének legyen ideje a völgy túlsó végeig, Siklós alá, felnyomúlni; mert «hajnal-hasadáskor» történik e dispositió, s a derékhadnak még egy negyed mérföldnyi utat kell tennie a völgyön fölfelé. — Zrínyi tehát a főhaddal csendesen föl nyomúl a völgyön s oly közel jut Siklóshoz, hogy hallatszik bástyáiról az örkiáltás. De a halom még elfödi őket s mély hallgatásban vannak.

Most a száz lovas, parancs szerint, megindul a pécsi úton a török tábor felé. Jól látja őket az ellen, de előbb pécsi török csapatnak véli, minthogy arról jönnek; csak, midőn megtámadtatik, veszi észre tévedését. De a száz lovas a mint a törökre esap, legott vissza is fordul és szalad (a pécsi úton) a völgy innenső torkolatáig, aztán «nyomra siet», azaz, a völgy hosszában Zrínyi hadával egyesülni igyekszik. Az így fellármázott török had, Mehmet parancsára elhagyja táborát s a szaladók után iramlik, tehát a pécsi úton, Siklóstól éjszaknyugatra távozván. Mehmet fia, Rézmán bég, ötszáz lovassal képezi az utóhadat: ő is elhagyja ugyan a tábort, de lassabban jár, mert «okosabb» mint apja és cseltől tart. Zrínyi most kijő a lesből a völgy délkeleti száján Siklós közelében, meghaladja a várat s az ettől nyugatra eső török tábort elfoglalván, szép renddel nyomakodik Rézman bég után. E szerint a török mind Siklóstól, mind saját táborától el van metszve, midőn Rézmán visszafordultával megkezdődik az ütközet.

A szigeti kapitány e rendezkedése, szaknemértő előtt is, némi gáncsra nyújt alkalmat. Hogyan vágja ő el a törököt Siklósvártól a nélkül, hogy seregét hátulról megtámadásnak és így két tűznek tegye ki? Való, hogy csele által hátban kapja Rézmánt és a basát, egyszersmind urává lesz az elhagyott tábornak; de másrésről mögötte kell hagynia a siklósi őrhadat; mely azonban a következő harc folytatán sem tör ki, hanem tétlenül bámulja honosai tönkrejutását a szigeti fegyver által. A pécsi Olaj-bég ott van a segítők közt: hová marad Szkender? vagy tehát ez őrhad oly csekély, s ezt Zrínyi tudja, hogy kiütést semmi esetben sem merészelhet: vagy csele által a szigeti vezér nagyobb kockára teszi hadát, mint ha nyíltan és szemben támadna. Ez észrevétel annál inkább helyén látszik lenni,

mert a harc folytatán lesz egy időpont, mikor csak Zrínyi személyes vitézsége bírja megfordítani a szigetiek hanyatló szerencsáját: ily perczben egy kiütés a várból nagyon veszélyes volna. De ez csodálatosképen elmarad. — Nem tudom, mennyiben e siklósi *csel* történeti, de úgy vélekszem, hogy itt a költő Turnus lesére emlékeztet, noha a kivitel merőben különbözik. Legalább a kezdő sorok ezt juttatják eszünkbe:

«Egy mély és hosszú völgy fekszik tábor mellett . . .»

(III. 50.)

Est curvo anfractu vallis, accommoda fraudi
 Armorumque dolis . . . (Aen. XI. 522.)

Egyébiránt az ének eddigi részén kevés nyoma látszik akár Tassónak, akár az Aeneisnek. Nem úgy a következő felén. — Noha meg lehetünk győződve, hogy egy oly hadvezér mint a Zrínyiász költője, nem szorult arra, hogy csataképeit másoktól kölcsönözze: mindazáltal sűrűn fogjuk találni a fölismerhető idegen nyomot. Talán az ön hadi tapasztalása által nyújtott részletek nem valának méltók eposzi tárgyaláshoz; talán a classicus példányok iránti előszeretet vezérlé tollát: elég az, hogy épen csata-rajzai nyújtanak legtöbb reminiscenciát elődeire. Azonban itt sem vak utánzással lesz dolgunk. Mint a képiró hol egy hol más színbe mártja ecsetét, hogy a festék öntudatos vegyítése által a kívánt hatást előidézze: úgy kölcsönzi ő vonásait majd innen, majd onnan, az átvettét néhol eleve-nebbé, néhol meg bágyadtabbá tevén, a mint czélja kívánni látszik, — és felolvasztván saját erős egyéniségé-

ben annyira, hogy a mit átvesz, az, és mégsem az. De térjünk a részletekre.

«A vak láрма által felriasztott török tábor, Mehmet parancsára, támadói után robban» (III. 55—58).

Mehmet rövid biztató szavai seregéhez kétségkívül Turnus beszédét hangozzák vissza. «A mit imában óhajtók — mond ez — áttörni jobb-karral az ellen sorain, itt az alkalom. Kezünkben maga Mars, férfiak. Most hozza kiki eszébe nőjét, hajlokát; most ne feledje az atyák nagy tetteit, dicsőségét . . . A merészeket segíti Fortuna.»

Quod votis optastis, adest, perfingere dextra.
In manibus Mars ipse viri. Nunc coniugis esto
Quisque suae tactique memor; nunc magna referto
Facta patrum, laudes . . .
Audentes Fortuna iuvat. (*Aen.* X. 279).

Ihon már vitézek — így szól törököknek —
Kit óhajtvá vártunk, ezeknek ebeknek
Vérekben megfesthetjük vitéz kezünket;
Ihon már az idő, legyetek emberek!

Az emphatikus magyar mondat: «legyetek emberek» oly népi, oly közönséges, hogy benne alig lehetne, pedantság vádja nélkül, classikai emlékezést ismerni föl. És mégis úgy van: Zrínyi, nem e népies szólamot, de alkalmazását classikai mestertől tanulta. Az Ilias hősei, társaikat buzdítva, gyakran élnek e kifejezéssel: «ἀνέρες ἄνδρες» — estote viri; kivált mikor nincs idő hosszas beszéddel serkenteni a harczolókat. Zrínyit e naiv emphasis erejére s illő használatára Homér példája tehette figyelmessé. — Egyébiránt Turnus kiáltványa több művészettel van fogalmazva mint a basáé. Ez nem hivatkozik a vitézek családi tűzhelyére, mert az nem forog veszélyben; nem gyöngédebb érzel-

meikre, s általában a zsarnok ozmán viszonyok közt nem volna értelme Turnus főnebbi szavainak. A helyett némi vadabb kifejezés ömlik el Mehmet beszédén, s a korán hívének mély útálata a gyaur iránt, mely az egésznek eredeti szint kölcsönöz :

Hiszem, tolvaj kurvák, mit csináltok rajtunk!
Ide mertek jöni hon (a hol) az mi dondárunk . . .

(t. i. táboroz. A Nemzeti Könyvtárfele kiadásban hibásan nyomtatott kérdő mondatnak : «hon az mi dondárunk?»).

«Mehmet fia, Rézmán, ötszáz lovassal atyja után balag, de lassabban jár mert okosabb levén, cseltől látszik tartani. Zrínyi a lesből kibukkan, a török sátrakig ellenállás nélkül nyomúl s a törököt elvágja mind Siklóstól, mind a tábortól. Rézmán észreveszi a cselt, visszafordul Zrínyire, s üzeni apjának a veszélyt. Egyfelől Rézmán, másfelől Farkasics Péter nagy vérontást visznek végbe» (III. 58—70).

Rézmán, kinek itt kezdődik rövid epizódja, világosan *Laususnak* köszöni lételet. Ez, mint kiki tudja, egy ifjú hős az Aeneisben, a vad Mezentius fia, ki sebesült atyjáért bosszút állandó, Aeneas által elejtetik; ugyan e sors éri majdan a fia vesztén elbúsult atyát is. A római költő ismételve *jelenti* Lausus halálát még mielőtt a viadal kezdődnék, mint ezt már főnebb is érintettem. Öröla és Pallasról mondja : «szépségre kitűnők, de kiktől a szerencse megtagadá visszatérniök a honba Majdan eléri sorsuk *nagyobb* ellenség által» (X. 435.)*) Közvetlen a halálharcz

*) Virgil szavait Tassonál is megtaláljuk, midőn Clorinda és Guildippe, a két harezos hölgy, kétfelé dűlnak a csatán, de nem vinnak együtt :

előtt pedig alanyi rokonszenvét nyilvánítja Lausus iránt egy szép apostrophban (X. 791):

Hic mortis durae casum, tuaque optima facta,
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te iuvenis memorande, silebo.

Hasonlóan előlegezi a miénk Rézmán halálát, midőn első bemutatáskor így ajánlja, szintén nem alanyi részvét nélkül (59):

Volt okosabb is ez, noha ifiantan
Kelle veszni *szegénynek*, más bolondságán.

Most a lesből kiötlő bán veszi egy kissé igénybe figyelmünket. Miután ez a török tábornok ellenállás nélkül hatalmába kerítette, megjegyzi a költő, vagy inkább hadvezér (61):

Vitézeket mind *együtt* csapatban tartá,
Török táboron kapkodni nem bocsátá.

«Hiszeny nyomorúság az, — feddőzik hadtudományi jegyzeteiben — hogy kit vitézséggel, vére ontásával nyér az ember győzedelmet, az *üdtlen prédakapdozással* kelljen elveszteni. Ihon a németek (Tacitus germánjai) mint járnak; elveszték a nyereséget a fősvényységért. Fogd meg előbb a madarat, azután mellyezd; vidd végben a harczot, azután a prédát helyén találod.» (Aph. 15). Tekintve a magyar csapatok laza fegyelmét ama korban, az ily tanács nagyon fölférhetett.

Ma far prova di lor *non é lor dato*,
Ch' a *nemico maggior* le serba il fato. (IX. 71.).

ipsos concurrere passus

Haud tamen inter se magni regnator Olympi:
Mox illos sua fata manent maiore sub hoste.

Kezdődik a csata. Ennek színhelyét így állapítom meg. Zrínyi a lesből kijövéen, akadály nélkül meghaladá Siklóst, elfoglalá a török tábort. A basa már ekkor jól előhaladt a pécsi úton; fia lassabban követi vala. Mindkét dandár Siklóstól éjszaknyugati irányban vonúlt el. Rézmán észrevevén a bajt, zászlóját azonnal «téríté» (visszafordítá) Zrínyi ellen. A szigeti előhadat nem maga a bán, hanem Farkasics Péter vezényli: az első összecsapás tehát Rézmán és Farkasics zászlói közt esik. Mindkét előhad a pécsi úton keresztbe (à cheval) vesz állást, Rézmán homlokkal délkeletnek Farkasics éjszaknyugatnak, Turony helység és az elfoglalt tábor közt. Zrínyi hátrább van, de közelebb mégis a csata színhelyéhez, mint Mehmet, ki már nagyon előnyomult az üldözésben.

Mindenek előtt Rézmán és Farkasics nagy pusztítást követnek el egymás csapatjában, de személyesen nem találkoznak. «Mint az *eleven tűz*, valamerre mennek, Mindenütt holttestek halomban hevernek» (69). Így Lausus és Pallás (Aen. X. 433.), így Aeneas és Turnus. «Mint külön oldalról asszu erdőbe s zizegő babérbokrok közé vetett *tüzek*, vagy midőn magas hegyekről sebesen szakadva zúgással rohannak tengerbe a tajtékzó folyamok, kiki magának utat rombolván: nem röstebbül törnek előre Aeneas s Turnus az ütközetben» (XII. 521). Így Clorinda és Guil-dippe. (Tasso: IX. 70). Egyébiránt az ellen sorai közt dúló hősnek emésztő *tűzhöz* hasonlítása már az Aeneisben sem új: Agamemnonról ugyanezt olvassuk (II. XI. 155):

Mint ha emésztő tűz kiütött a rengeteg erdőn
S mindenüvé viszi egy keveregve futó vihar, és hull
Lángok alatt izzó terepély fák lombja tövestül:
Ugy hullott Agamemnon előtt a futvafutó hős
Trójaiak feje. —

Rézmán először is Frank Andrást ejti el, kinek (63)

Lelke kiment előbb ő meleg testéből,
Hogysem maga földre esett lágy nyergéből ;

azután Csillag Györgyöt «taszítja által szüvé» s «dárdájával együtt kirántja életét» — nemkülönben, mint Tassonál az olasz Argillan, mikor Ariadint megöli «együtt rántja ki lelkét és dárdáját» (ne trae l' alma e 'l ferro insieme. IX. 80.); azután Solymosit és többeket. Farkasics szintén sokat levág, többi közt Jazichi Achmetet, ki noha nem feltűnő egyéniség, Zrínyi az epicusok modorában apostrophét intéz hozzá: «Te is ártatlanul meghaltál» stb. Az ily megszólítás nem ritka, midőn a harcz leírása hosszabbra nyúlik ; nem is mindenkor nagyobb rokonszenvet fejez ki valamely hős iránt, csak az előadás hangját változtatja. Classikai fogás. — Miután néhányat az elestek közül megnevezett, így kiált fel Zrínyi (69):

Iszonyú vérontást nem számlálhatom meg,
Kit ketten mívelnek Farkasics, Rézmán bég . . .

a mi szintén az elbeszélő módhoz tartozik. A hely különösen eszünkbe juttatja Virgil felkiáltását, midőn Turnus és Aeneas harczairól akar beszélni. (XII. 499) :

Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine caedes
Diversas, obitumque ducum, quos aequore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros
Expediat ?

s ezzel költőnk a tömeges harcz rövid festésére megy át. «Mindennek vagyon már szemén (azaz kiszemelt) ellenése, Török és keresztyén össze van keverve, Halók jajgatása, élők *serénysége* (azaz a gyors vívók zaja, fegyvercsörömpölés stb.) Nagy porral kevereg együtt magas égbe» —

(70); mely utóbbi két sorral összevethető ezen tömeges rajz Virgilnél: «Akkor pedig (lőn) haldoklók nyögése; fegyverek és hullák és leölt férfiakkal vegyes félholt lovak hömpölygenek a vérözönben» (XI. 633).

Tum vero et gemitus morientium et sanguine in alto
Armaque corporaque et permixti caede virorum
Semanimus volvuntur equi: pugna aspera surgit.

«Zrínyi meglátja messziről, hogyan bánik népével a dühös Rézmán. Előre sarkantyúzza lovát, a futókat biztatással megállítja. Maga Rézmánra száguld, elejti» (III. 71—76).

A bánnak futó népéhez intézett szavai hasonlóan Virgilre emlékeztetnek. «Hová futtok társaim? — kiáltja Pallas megszaladt seregéhez im a nagy tenger elzárja utunkat, nincs már futásra föld: a tengerbe vagy Trójába fogunk-e szaladni?» (Quo fugitis socii? Ecce maris magna claudit nos obice pontus; Deest iam terra fugae: pelagus Troiamne petemus? X. 369). Tasso nemkülönben e kiáltást adja főhőse szájába: «Mely rémület ez? hová futtok? nézzétek legalább, ki űz benneteket! egy hitvány csapat űz» stb. (Qual timor, grida, è questo? ove fuggite? Guardate almen, chi sia quel, che vi caccia! Vi caccia un vile stuol . . . IX. 47). Zrínyi e kettőből szerkeszté a magáét, ily módon:

. *hová futtok, ti vitéz emberek?*
Nézzétek kicsodák kik tikteket űznek.

Tehát ennyi keresztyént egy török gyermek
Megfutamatat mezőben?

Siklós várában-e ti akartok futni?
Itt akarjátok-e uratokat hadni? . . . (72. 73.)

Miként Pallas a «pelagus Troiamne petemus?» által a futás lehetlen voltát érzékelteti: úgy a mienk is e szavak-

kal: «Siklós várában-é ti akartok futni?» szemlélhetően, és így minden okoskodás- vagy rábeszélésnél hatályosban mutatja meg a futás képtelenségét. Ugyanis, mint a főnebbi helyrajzból kitetszik, a vár a szigetiek háta mögött van, megfordúlva tehát egyenesen oda kell futniok: elől tűz, hátul víz. Ha Zrínyi azért tette hadát e helyzetbe, hogy a futásnak elejét vegye, ez talán mentené dispositióját; de mégis fönmarad a nehézség, mikép hagyhatja háta mögött az ellenséges várat. Különben e biztatás, noha kölcsönzött vonásokból, igen jelesül van összealkotva. Semmi fölösleges; minden, a mi a futókat előbb megszégyeníti, aztán felbuzdítja. Pallas bőszavúbb, aránylag sokat beszél s magyaráz, noha csak *mutatni* kellene. Elég volna mondani: «a tengerbe vagy Trójába akartok-e futni?» hisz a mit előrebocsát: «im a nagy tenger elzárja útunkat» stb. azt ugyanis szemmel látják. Zrínyi elevenebb hatással kérdi: Siklós várába akartok-e futni? — s nem magyarázza, hogy oda nem tanácsos, mert ellen torkába mennének. Egyébiránt annak bizonyságául, hogy semmi sincs uj a nap alatt, vessük össze még Pallas buzdítását Ajas biztató szavaival (II. XV. 504):

Vagy hiszitek, Hector hahogy elfoglalja hajónkat,
Majd hazaútaztok *gyalog* és a *szárazon* innet?

«Mehmet érkezik távolról. Látja fiát veszélyben s mire odajut, megölve Zrínyi által. Dühösen ront a bánra, fiát megboszúlándó, s elesik» (III. 77—85).

Mint magas hegyekből leszállott *küszikla*,
Kinek sehun nem lehet nagy tartalékja,
Nagy sebességgel dül, s álló fákat rontja,
Bont, tör, merre gördül, és semmisem tartja:

Ugy Mehmet, fiának látván veszelelmét,
 Valakit hon talál, elveszi életét;
 Öl, vág, ront és szaggat, az ki menetelet
 Tartóztatni akarja, ő sietését (78. 79).

A hasonlat régi, felnyomozható az Iliásig, s azóta csak-
 nem minden epicus kézen megfordúlt.

..... Hector, valamint egy gömbölyű *szikla*,
 Mellyet az ormóról zuhatag hulláma legördít,
 A tetemes szirt kapcsolatát elmosva vízával,
 És magasan szökdösve ugrál, hogy harsog az erdő
 Háta belé; s szakadatlanul így karikáz, valameddig
 Sikra nem ér, hol eláll azután, noha mérgesen indúlt ... stb.
 (Il. XIII. 137.)

Ac veluti montis *saxum* de vertice praeceps
 Cum ruit, avolsum vento, seu turbidus imber
 Proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas,
 Fertur in abruptum magno mons improbus actu,
 Exsultatque solo; silvas, armenta, virosque
 Involvens secum: disiecta per agmina Turnus
 Sic urbis ruit ad muros (Aen. XII. 684.)

Tasso átvétele nem annyira sikerült. Ő a szent falak
 ostrománál egy lezuhantott gerenda esését hasonlítja
 görgő szirthoz, s így omló tömeget omló tömeghez, a *mi*
 csökkentti értékét a hasonlatnak. Különben Virgilt majd-
 nem szóhiven fordítja: «Mint nagy kőszirt olykor, melyet
 akár régiség mállaszt le a hegyről, akár szelek dühe tép ki,
 rombolva törtet alá, viszi és zúzza magával az erdőket,
 házakat és gulyákat: úgy sodra le magasból a szörnyű
 gerenda párkányt, fegyvereket, népeket» (XVIII. 82).

Qual gran *sasso* talor, che o la *vechiezza*
 Solve d' un monte, o svelle ira de' *venti*,
 Rúinoso dirupa, e porta, e spezza
 Le *selve*, e con le case anco gli *armenti*:
 Tal giù traeva dala sublime altezza
 L' orribil trave, e merli, ed arme, e genti. ...

Ugyane hasonlatra emlékszem még a jó Fénélon próza-eposzában, ha nem csalódom, a IV. ének kezdetén, s remélem többet is idézhetnék, ha érdemlené az utánjárást. Ennyi azonban elég az epicusok *gyakorlatát* feltüntetni.

De ha könnyű vala Zrínyinek utánképezni e hasonlatot: nem kisebb erő kellett hozzá, mint az övé, hogy Mehmetet e nagy képhez illő fokán mutassa be az atyai elbűsulásnak és majd nem állati dühnek. Szavai, tette, kell hogy igazolják ama hasonlatot: hogy ne lankadás, hanem emelkedés álljon be, fokozva mind a basa elesteig. Mehmet szavai a bánhoz sem mentek ugyan visszaemlékezéstől: a halál dilemmája, mit ő felállít, utánnyomozható az Aeneisben: de a mint ő elmondja, a mit hozzátold, a mi cselevénnyel kíséri: az nem másé, az egyedül Zrínyié. Igen — mondja Pallas, midőn Turnussal összetűz: Aut *spoliis* ego iam raptis laudabor opimis, Aut *leto* insigni» — (Aen. X. 449); mondja csataménjének a fia vesztén elbúsult Mezentius: «Vagy ma győztesen hozod vissza Aeneas fejét, s velem együtt megtorlod Lausust: vagy együtt halsz velem; — (X. 862); de úgy mint a basa, csak a basa dühe onthatja ki magát.

Igy mond jó Zrínyinek: «avagy te engemet
Fiam mellé tészesz s elviszed fejemet:
Avagy én ezentül (legitt) kiontom vére-det,
S elevenen megrágom kemény szűvedet (81).

És hiszszük, hogy azt tenné, megrágná a szigeti bajnok szívét, ha ~~na~~dját ejtheti. *) Szól és vág egyszersmind. Ke-

*) Hogy az előkor hőseinél a bosszúnak e vad nyilatkozása nem volt szokatlan, az Edda énekekből is láthatni, melyek ünnevelt hőse, Sigurd, kitépi a sárkánynyá változott Fafnir szívét s megeszi (miáltal oly tehetséget nyer, hogy megérti a madarak nyelvét).

zét csupán a düh vezérli, de az oly erős, hogy csapása kettérepeszti a bán sisakját. Maga Zrínyi szörnyet halna, ha isteni segély nem jő közbe; de

Az isten angyala az csapást megtartá,
Az Mehmet kezében szablyát megfordítá,

hogy t. i. csak lappal sújtson. Nem ok nélkül, hogy Zrínyi most van életveszélyben, a mi alább ritkán történik. A bőszült atya dühének méltó kifejezése kívánja ezt. Mezentius végharczát, nehéz sebein kívül a kétségbeesés lemondása csüggeszti: a basának minden életereje egy utolsó csapásra pontosúl össze.

A főntebbiekből az is világos, hogy a csoda, mely által Zrínyi élete megmarad, noha röviden említettik, nem pusztán képes beszéd, hanem a helyzet által igazolt s művészi öntudattal használt machina, isteni segély a kellő perczben. Az ily rövid csodás mint főnebb is érintém, nem ritka a classicusoknál. Jelen eset különösen Virgil egy helyére húz, midőn Pandarus nagy erővel hajítja dárdáját Turnus felé, de «szellők fogják föl a sebet, szaturni Júnó félrecsavarja a dárdát s ez a kapuba fúródik» (Aenaeas IX. 745).

Excepere aurae volnus; *Saturnia Juno*
Detorsit veniens; portaeque infigitur hasta.

A basa szerepe le van játszva. Sem szól, sem vág többször. «Gyorsan az kölcsönért kölcsönt megfordítja» Zrínyi, lecsapja jobb kezét kardjával együtt. Az ütés oly roppant, hogy Mehmet «lovastul» összeroskad. A bán érzi, mely

«Ott ül Sigurd,
Vérrel föcskendve,
Süti a tűzön
Fafnir szivét.» (*Rég. Edda. VIII. 32. vsz.*)

nagy veszélyből menekült meg: diadal-hevében *insultatióra* fakad a haldokló iránt, a mi máskor idegen az ő jellemétől. Gyorsan leugrik utána, hogy fejét vegye, s felkiált: «Mehmet! rosszul torlod meg fiad veszését; Ezentől kísérni fogod fiad lelkét.» Nem gondolom, hogy itt a költő csupán utánzaná Virgilt, ki a győztes Aeneást így szólaltatja meg: «Ubi nunc Mezentius acer et illa Efferat vis animi?» (X. 897.). Vagy ha onnan vette is a gondolatot, el kell ismernünk, hogy művészien alkalmazta. Nagy veszély volt az, melynek leküzdése a szerény bajnokot efféle *insultatióra* képes ragadni! Mit folytatólag mond: «De ne félj nem halsz meg nagy dicséret nélkül, Mert, lá, megölettettél *Zrínyi kezétől*» — Aeneas szavai a megölt Lausushoz (X. 829):

Hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
Aeneae magni dextra cadis.

De ha Zrínyi pusztá utánzója a rómainak, miért nem Rézmán holtteste fölött mondatja ezt, ki Lausus után van képezve, — miért a basa fölött? Ebben a művészet. A győzelem-ittas bán, egy perczre megfeledkezvén, *insultálta* haldokló ellenét. De rögtön megbánja azt, s nem kérédsből, hanem őszinte becsüléssel vigasztalja ellenét, hogy dicső halált halt.

Rézmán és Mehmet epizódja itt befejeztetik. Ehez, mikép tudva van, a fővonások Lausus és Mezentius kalandjából kölcsönözvék. De Zrínyi nem vette azt teljesen át, — nem a kettős motivumot, mely apa és fiú halálát eszközli. Mezentius, Aeneassal víván, életveszélyben forog. Látja ezt fia, Lausus, «erősen feljajdul kedves atyjának szeretete miatt s könny pereg le arczán.» Mezentius sebesülten hátul; fia előrobog atyját megboszúlni, s elejtetik Aeneas

által. Ezenben a sérült apa, a Tiberis partján egy fatörzsnek dőlve, friss habokkal enyhíti vala sebé, midőn egyszerre fia holttestét pillantja meg, melyet társai paizson hoznak. Fájdalma rettenetes. Nem gondolva sebeivel, elővezetteti csataménjét, Rhoebus nevűt, fájdalommal és lemondással teljes szókat intéz hű paripájához, s visszasietvén a harcza, fölkeresi Aeneast, megví, elesik. (Aen. X. 769—908.)

Zrínyi egyszerűbbé tette a cselekvényt. Rézmán halálát nem indokolja fiúi szeretetével. De igen azzal, hogy apja dőresége miatt («mások bolondságán») kerül veszélybe. A bán csele által vak üldözésre csábítva, Mehmet védelem nélkül hagyá fia kisedet csapatját, s a fájdalomhoz, melyet fia vesztén érez, még önvád is csatlakozik, hogy ő idézte azt elő. Innen a düh, a határtalan elkeseredés, mely esztét veszti. Gáncsúl lehetne felhozni, hogy az eddig lágy kedélyű Mehmet hogyan változik egyszerre át Mezentiusnál is dühösebb szörnyeteggé. Emez ugyanis, habár «contemptor deorum» — habár csupán jobbát és fegyverét nevezi istenének (Dextra, mihi deus, et telum. X. 773): mégis ellágyul a végperczben: maga és fia eltemetését könyörgi Aeneastól. Miért nem követte Zrínyi ez engesztelő katasztrófát, mely oly méltán csodáztatik az Aenaeisben? — Mezentius, kinek bűneit teljes éltén keresztül semmi erény nem ellensúlyozza, kit alattvalói elűztenek, elátkoztak, ki magán kívül istent nem ismer — e vad állat, e szörnyeteg, két emberi vonás által nyeri meg részvétünket: s ez fia iránti szeretete s magába-szállása az utolsó perczben. Ily jellemnél szükséges a kiengesztelés: Virgil ezt lelkesen fogta föl, nagy művészettel vitte ki. De éppen azért, hogy nem követi *eddig* római példányát, éppen ezáltal mutatja meg Zrínyi önálló erejét a jellemalkotásban. A basa nem

Mezentius, inkább ellentéte annak, olvadásig lágy kedély, a szerencsének elkényeztetett fia. Léhasága nem bírta ekkorig becsülésünket; hogy ezt kiérdemelje, *erőt* kell mutatnia. Ugyde oly jellem, mint az övé, csak utolsó elkeseredésben képes *erőt* fejteni ki. A hirtelen változás, mely őt legboldogabb halandóból egyszerre nyomorúvá teszi, végszánásra feszíti erejét. Ki tegnap «világgal kérkedett» — ma táborát, kincseit, fiát — valószínűleg a harczot, a *becsületet* is elveszté: íme indoka jellemében a fordulatnak. Itt nincs egyéb engesztelő mint a halál — és pedig halál kemény szívvel, csüggedés nélkül. Ha Olaj-bég (kissé alább) meglágyúlva Zrínyi térdéhez borúl, joga van hozzá, mert erős jellemet mutatott a harczban: de hasonló cselekvés megútáltatná velünk Rézmán apját. Neki hálnia kell, egy esdő szó, egy gyengébb tekintet nélkül, vérbe meredt szemmel, úgy a mint kardját Zrínyire emelé.

«A török, Mehmet halálán megrémülve, futásnak ered. Ibrahim, pécsi Olaj-bég, szóval, példával ügyekszik helyreállítani a csatát. A szigetiekből sokat levág, ezek közt az életéért hasztalanúl könyörgő Cserei Pált» (III. 86—100).

Ibrahim szózata, melylyel a futókat megállítja (87—91), egész öntetében hasonlít ugyan az ilynemű kiáltványokhoz, a nélkül mégis, hogy lényegesb alkotó részeit idegen nyomra lehetne visszakisérni. Önként fakad az a helyzetből. «Elveszett ama jó vitéz Mehmet basa; mi pedig *szaladunk*, ez lesz *megtorlása* ő vitéz vérenek? serege futása?» — Ily rövid heves kezdettel mutat a lelkes Olaj-bég honosai gyalázatára; ellenök fordítván az okot, melylyel futásukat szépíteni gondolák: t. i. a vezér halálát. Épen mivel a hadfő elesett, ép azért volna becstelenség hátrálni, meg nem boszúlni őt ellenein. E gyalázatot elviselhetlennek tünteti föl: «Mely világszögleten akartok ti élni?

Micsodás emberek eleibe menni, ha elszaladtok holtvezértek mellől? ha testét, fiáéval együtt, martalékul hagyjátok? Ah, ne lássa az ég ily gyalázatát a török névnek!» — Felhozza továbbá, hogy futás által ugy sincs remény a menekvéshez: remény csak elszánt küzdelemben van. Ily biztatással a vezető nélküli had élére állván, példájával serkenti azt, dicséretesen győzni vagy halni. — Az egészben, tudtommal csak két sor van, mely nyilván classikai forrásra vihető vissza, s ez a Virgil-féle: «una salus victis» (II. 354):

Egy reménysége van a meggyőzötteknek,
Hogy semmi *győzedelmet* ne reméljenek —

mely ha kevésbbé sikerülten adja vissza eredetijét, nem csoda, mikor nyelvünk *ma* sem képes a latin *salus-t* röviden, szabatosan kifejezni.

Miután Ibrahim a szigetiek közül néhányat megölt, *Cserei Pált* is leejti lováról. A sebesült bajnok megadja magát, csupán életéért könyörög, nagy váltságdíjat ígervén, de Ibrahim nem kegyelmez. *Cserei* a végperczen elbúsulva, Ibrahimnak közellévő halálát jósolja, de a mit ez gúnynyal kinevet és Pálnak fejét veszi. (III. 92—100.) Az epizód világosan az *Aeneis* különböző helyeiből van összerakva. Ennek főhőse midőn hallja, hogy *Pallas* megöletett *Turnus* által, rohan az ütközetbe, megtorlani a gondjaira bízott ifjú daliát, s útjában öl-vág mindent, ki eléje akad. Egy *Magus* nevű, kit balsorsa szintén fegyverei közelébe visz, átöleli térdét s így könyörög: «Atyád árnyékára, s a serdülő *Iulus* reményire kérlek, tartsd meg életemet, fiamnak, atyámnak. Van magas felházam; elásva hever nálam vésett ezüstnek számos talentuma; csinált és rúd-arany, bőséggel» (X. 524). De *Aeneas* irgalom nélkül válaszol: «Ezüstnek aranynak, melyet emlitesz, sok talentu-

mát kiméld magzatidnak. E hadi alkut közöttünk lehetlenné tette Turnus már akkor, midőn Pallást kivégezé» (U. o.).

Argenti atque auri, memoras quae, multa talenta,
Gnatis parce tuis. Belli commercia Turnus
Sustulit ista prior iam tum Pallante perempto.

Zrínyi e halálos párbeszéd után árnyalta Cserei epizódjának *első* részét:

Vitéz ember, ne bánts, mert jó *rabod* vagyok,
Elég *ezüst arany-pénzt* magamért adok . . . stb.

Kegyetlenül Ibrahim megmosolyodék,
Monda: «nem gyönyörködöm az te pénzedben,
Hadd otthon fiadnak és gyermekidnek

Tülem kegyelmet kérsz. *Zrini elbontotta,*
Mert kérését Rézmánnak meg nem hallotta,
Az vitéz basát is az földön levágta;
Azért *Zrini öl meg téged*, ravasz róka.

Az utóbbi sor szintén Aeneas ajkiról ered, midőn ez Turnusnak kegyelmezni akar, de meglátja vállain Pallas kard-kötőjét s ezen felháborodva megöli, engesztelő áldozatul mintegy Pallas szellemének (XII. 948):

. . . *Pallas* te hoc vulnere, Pallas
Immolat, et poenam scelerato ex sanguine sumit.

Zrínyi e *Magus*-féle jelenetet, noha módosítással, már Tassonál is feltalálta. A «Gerusalemme» végén Altamoro, ki még egyedül áll vala ellen, megadja magát Bouillonnak és mond: «Altamor feletti győzelmed sem dicsőségben nem leendő szegény, sem aranyban. Engemet országom *aranya* s engemet kegyes nőm *drágakövei* ki fognak váltani.» De Godofréd elútasítja hitvány földi kincseit. «Harczolok Ázsiában, — ugymond, — nem cserélek vagy kal-márkodom» (XX. 141, 142).

Ugyane virgili episod csiráit nem volna nehéz utánnyomozni az Iliasban, de az messze vinne célunktól. Egybevetés okáért áljon itten, a midőn Adrastos, — térdeit átkulcsolva, könyörög Menelausnak (Il. VI. 46):

Atrides, kegyelem! vegyed életem érdemes árát!
 Fekszik atyámnak *elég jószág* fejedelmi lakában,
 Ugy *rezek és aranyok*, valamint a *megkalapált vas*:
 Ebből ezernyieket fog néked ajánlani nemzöm,
 Barna hajóitokon ha kitől értendi, hogy élek.

Másik része Cserei episodjának, midőn Ibrahim szívtelességén elfanyarodva, a keserű halál benyomása alatt *jóssá* lesz s megjövendőli ellenfele majdani vesztét. Általában az ilynemű jóslat, midőn a végóra küzdelmei megnyitják lelki szemeit a haldoklónak, különösen hogy gyilkosa halálát előre megjelenti, nem szokatlan eposzi vonás. Példáimat az Iliason kezdhethném. Ismeretes Hector szólama Achilleshez: «Vigyázz, nehogy az istenek értem is boszút álljanak az nap, midőn téged Paris és Phoebus Apollon elejt a scaeai kapunál», s az utóbbinak válasza: «Te most halj meg! én pedig akkor fogadom végzetemet, midőn Zeüs akarja s a több halhatlan istenek» (XXII. 355). Így jósolta meg már előbb (XVI. 853.) Patroclus is Hector kimúlását: «Bizonyára te sem messzehaladsz az életben, hanem vár közel immár halálod, az erőszakos vég, Achilles kezei által.» E homéri példák után fogalmazta Virgil a rövid jelenést, midőn *Orodes* haldokolva feljajdul s így beszél az öt levágó Mezentiushoz: «Nem fogsz, bárki légy, boszúlatlan és soká örvendeni mint győztes, az én halálomon: rád is hasonló vég vár, s nem sokára velem ugyanazon (alvilági) mezők lakója lesz.» Kinek Mezentius «haraggal vegyes mosolygással» így válaszol: «Most halj meg. Felőlem pedig ám lássa az istenek atyja és emberek

királya» (X. 739). — A hely Tassonál is előfordul, Virgil nyomát elég szorosan követve. A haldokló Ariadin mondja ezt Argillannak: «Nem fogsz te, bárki légy, e halállal soká *dicsekedni*, mint örvendő győzedelmes. Hasonló sors vár reád, és *egy erősebb kar* által oldalam mellé fogsz teríttetni.» Mire Argillán *k eserűn nevet* és mond: «Az én sorsom felől viseljen gondot az ég! te azonban halj meg itt, martalé-kúl a madaraknak és ebeknek» (IX. 80). Zrínyi ez utóbbit is szem előtt tartja, midőn így énekel:

«Nem sokáig kérkedni fogsz halálommal;
Nem messze vár téged is kegyetlen halál,
Egy erős kéz miatt lelked pokolban száll,
Engem pedig mennyország vár kívánsággal.»

Nevet kegyetlen bég; akkor hozzá vága,
Mikor Pál még többet is szólni akara,
Az éles szablyával gégáját elcsapá,
Életet és szavát egyszersmind szakasztá.

Együtt az csapással eztet mondja vala:
Az én jövődömet csak jó isten tudja.
Halj meg te azonban, s *mondjad mennyországban,*
Ibrahim Olaj-bég hogy mégyen pokolban.

A sarcasmus, melylyel Ibrahim szavait végzi, megint az Aeneisre utal, amaz ismeretes szóváltásra, mely az agg Priamus és Pyrrhus közt történik. Az ősz király feddi Achilles fiát, hogy nem méltó atyjához, mivel nemtelen gyilkosság szennyezi fegyverét, (a futó Politesnek, Priamus fiának, atyja szemei előtt történt kivégzése); mire amaz vad kegyetlenséggel így válaszol: «Vidd hírül hát ezt, mint követ, atyámnak Pelidesznek s ne feledd elbeszélni neki az én sivár tetteimet, s *hogy fia, Neoptolem, meny nyire elfajzott* tőle. Most halj meg» (II. 535. 599). Végül tartozom vele az igazságnak, hogy a főnebbi «életét és

szavát.....» stb. se maradjon érintetlen, — miután az szintén az Aeneisből vétetett: „*vocem animamque rapit, traiecto gutture*» (X. 348). E szerint kevés az, a mit e Cserei-féle párbeszédben Zrínyiének mondhatnánk, mind-össze is a keresztyén színezet, mely Tassónál sincs; de az átvételért menti költönket Tasso, sőt maga Virgil példája is, kinek eredeti forrását Zrínyi bizonyynyal ösmerte. Ellenben méltó megrovásnak van helye, hogy Cserei jóslata az egész eposz folytán nem teljesül. Mirevaló tehát? Mezentius, Argillan, szemünk láttára vesznek el, csakhamar a jóslat után: Ibrahim, a mint a következő énekben letűnik a színpadról, többször fel sem lép, mit sem tudunk haláláról. Egy *Ibrahim*, mint pusztá név, említettik ugyan alább (VII. 79.) a tömegesen elhullottak közt, de semmi okunk abban a pécsi Olaj-bégre ismerni. Egy ily kiemelt bajnok, mint ő, jelesebb halált érdemlene, annálinkább, mert Cserei jóslata szerint «egy erős kéz miatt» (hihetően Zrínyi által) kellene elesnie. De azt hiába várjuk.

«Farkasics Péter viadala az óriás Rahmattal, minek folytán az elesik, Farkasics nehéz sebet kap» (III. 101—108).

Mialatt Ibrahim így vitézkedik, *másfelől* Farkasics, mint sivó oroszlány, halomra öli a törököt. Már sokan elestek fegyvere által: «Basa kihája is fekszik, földet rágván.» A halálnak e festői képe Zrínyinél gyakorta előfordul. Nem idegen az a népi magyar kifejezéstől sem: *fűbe harap*; egyébiránt már homéri szólam (*ὀδᾶς ἐλῆν οὐδᾶς*), Virgilnél sem szokatlan (*humum semel ore momordit* (XI. 668; *cruentum mandit humum* etc.) és Tassónál is előfordul: («Cade, e co' denti l' odiosa terra Pieno di rabbia in sul morire afferra» IX. 78). — Valamerre megy, «Adatik ő neki széles és tágas út», épen mint Aeneas: «Proxima

quaeque metit gladio, *latumque* per agmen *Ardens* *limitem* *agit* ferro» (X. 513). Egyébiránt a magyar néprege képdúsabb alakban ismeri, hogy t. i. a hős *menet* gyalog-ösvényt, *jövet* országutat csinál az ellenség közt. Továbbá mindenki szalad Farkasics elől: «Nem különben, (mint) mikor kilövik az álgyút, Csinál széles nyílást, az mig helyére jut» (valószínűleg eredeti hasonlat). Csak egyedül a nagy óriás Rahmat nem szalad el, bátran hozza *botját* Farkasicsra. Régen elhagyta Rahmat harczi ménjét, gyalog, *mint egy torony*, («*ῥῶτι πύργος*» Hom.) hordozza a szörnyű botot. Farkasics látja, hogy nem jó lesz ezt karddal bevárni, mert «vagy maga terhével leveri, vagy a bottal»: puskához nyúl tehát és Rahmatot célba veszi. „*Félénk eb*, kiált ez, *messziről* akarsz látni halva? De bár *pattantyúst*, (ne puskát) végy oltalmazdúl, mégis étke leszesz *ebeknek és a hollóknak*.“—Látjuk, hogy Rahmat a hősök azon középkori fajtájából való még, kik előtt szegyen, gyávaság volt Schwarz Bertold találmányát igénybe venni a harczon. *Orlando* jut eszünkbe, midőn a Cimosco által (Ariosto költése szerint) már akkor feltalált lőfegyvert megátkozza és a tengerbe süllyeszti, mint oly ördögi eszközt, mely vég-hanyatlása lenne a lovagkornak és minden személyes vitézségnek (Orl. Fur. IX. 90). — Mindazáltal Farkasics mellbe lövi a fenyegetőt, ki, mielőtt eldőlné, botjával félholtan teríti Farkasicsot lova mellé, maga is rázuhan és átkozódva bocsátja ki lelkét. Az egész viadal gigászi mérvben van tartva, s igazolja főnebbi észzrevételemet költőnk hajlamáról az óriási dimenziók iránt. Tudtommal nincs másunnan véve.

«A török minden ponton futásnak ered. Csak Olaj-bég nem akar elfutni, halni akar. Gyalog jő roncsolt fegyverében, de így is ellenáll a tömegnek; hanem Zrínyi felszó-

lítására megadja magát. A bán összehívja seregét: a győzelem övé» (III. 109—117).

A kép, melyet Zrínyi a csataroncsolt Olaj-bégről ad, tassoi vonásokkal van ecsetelve. Solimano bukott királyra is gondolhatunk, kinek az éji harez után «sisaktaréja, mely rettentően emelkedék, le vagyon hullva, sisakját disztelenül hagyva és sután; páncélja összetörött, s a büszke királyi pompának semmi nyoma többé külsején» (X. 1.); de méginkább Altamorót juttatja eszünkbe a rajz, kit Zrínyi e megadási jelenetben nyomról nyomra követ. «Üzi Godofréd a legyőzötteket, s aztán megáll, mert látja Altamort *gyalog, vérrel festve* kezében *fele-kard, fél-sisak* a fején, *száz kopjától* verdesve és környülfogva. Kiált az övéinek: megálljatok! és te barone, add meg magad (én *Godofréd vagyok*) foglyomúl!» (XX. 140).

Sisaknak csak az *fele* vagyon fejében, . . .
Szablyája *eltörött*, csak *fele* kezében,
Maga lustos porban és keresztyén vérben.
Száz lik van paizsán, *száz kopja* darabok,
Most már *környülvették* az egész gyalogok. . .

Igy szóla Zríni: «add meg, vitéz magadat, . . .
Vagyok Zríni, ne szégyeld megadásodat,

Altamore, a mint e *nevet* (Godofréd) hallja, felel: Teszem, a mit parancsolsz, mert méltó vagy arra (és *fegyvereit* kezébe adá)“ a mienknél is, de drámaibb hatással:

Ottan *kard* darabját a bég *elhajítá*,
Zrínyi nevére mert szívét meglágyítá.
Az jó grófnak *térdéhez* ily szóval futa:
«Uram, te nevedre bég magát megadta.
Higyed, hogy senkinek én *másnak* magamat
Meg nem adtam volna, míg birnám karomat . . .

Semmi kétség, hogy az átvett hely *erősebb*, mint az olaszé. Altamor a csonka vasat kezébe adja Godofrédnak: Ibrahim elhajítja azt. Mint fegyver, úgy sem ér semmit, nem védelem annak a ki hordja, nem tisztesség, a kinek átnyújtatik. E mellett a végső lemondás fájdalmát sokkal hősiebben fejezi ki, mint ha egyszerűen kezébe adná. Az elhajításban volt keserűség, de nem dacz Zrínyi ellen, vagy a mi benne daczosnak tűnt fel, szépen kiengeszteli Olaj-bég, midőn *térdéhez fut a nagy grófnak.* — Szóval e megadás egyike a leghathatósabb helyeknek a Zrínyiásban, és Zrínyi tette azzá. — Még egy hasonlatra kell visszatérnem :

.... mint *küsziklúnak* nem ártanak *habok*,
 Úgy semmit nem tehetnek bégnek gyalogok,

mely eléggé ismeretes a classikai világból. Íme az Iliászból Hector előtt a görögök (XV. 618):

Mint valamely roppant meredek tengerfoki *szikla*,
 Mely zuhogó szélvész rohamát elvárja keményen,
 S a testes *habokat*, melyek őt ostromlani szokták:
 Így állt s nem szaladott meg az argiv Trója fiának.

Nemkülönben Mezentius (Aen. X. 693), kiről olvassuk:

Ő, valamint köszál, mely nagy tengerbe szökellik,
 Szélvészek rohamával szembe, kitéve haboknak,
 Ég ~~szél~~ hullám egyesült erejét megtörve kiállja,
 És maga nem rendül

hasonlóképp Solimán arab főnök a Jerusálemben (IX. 31):
 «De valamint a viharnek kitétetett hegy, mely hullámok-
 tól verdesve áll a tenger fölött, szilárdan feltartja a hara-

gos ég villámait és bántalmát, a szeleket és roppant habokat: úgy az ádáz szultán . . . »

Ma come alle procelle esposto monte,
Che porcosso dai flutti al mar sovraste,
Sostien fermo in sè stesso i tuoni e l' onte
Del cielo irato, e i venti e l' onde vaste:
Cosi il fero soldan . . . stb.

Zrínyi rövid hasonlata csak visszaemlékezés, a Tassóé szándékos követés, Virgil után.

Ibrahim megadása engesztelő mozzanattal rekeszti be a siklói véres napot. A diadal Zrínyié volt már a nélkül is: de szebb így a diadal. A nagy bán megfúvatja trombitáit, összehívja seregét. S mivel a nap is már lovait «oceanum tengerbe usztatá»; nincs idő Szigetbe visszamenniök: ezért hálni a basa táborába szállítja népét. De nem mulasztja el szerzőnk híven hadi oktatásaihoz, megjegyezni, hogy diadalmas elődje «szorgalmas istrázsait járatá» éjjel a tábor körül; noha nem igen félhetett újabb támadástól. Végre ily szavakkal zárja énekét:

Mi volt másodnapra
Azt bizom *negyedik* rész históriámra.

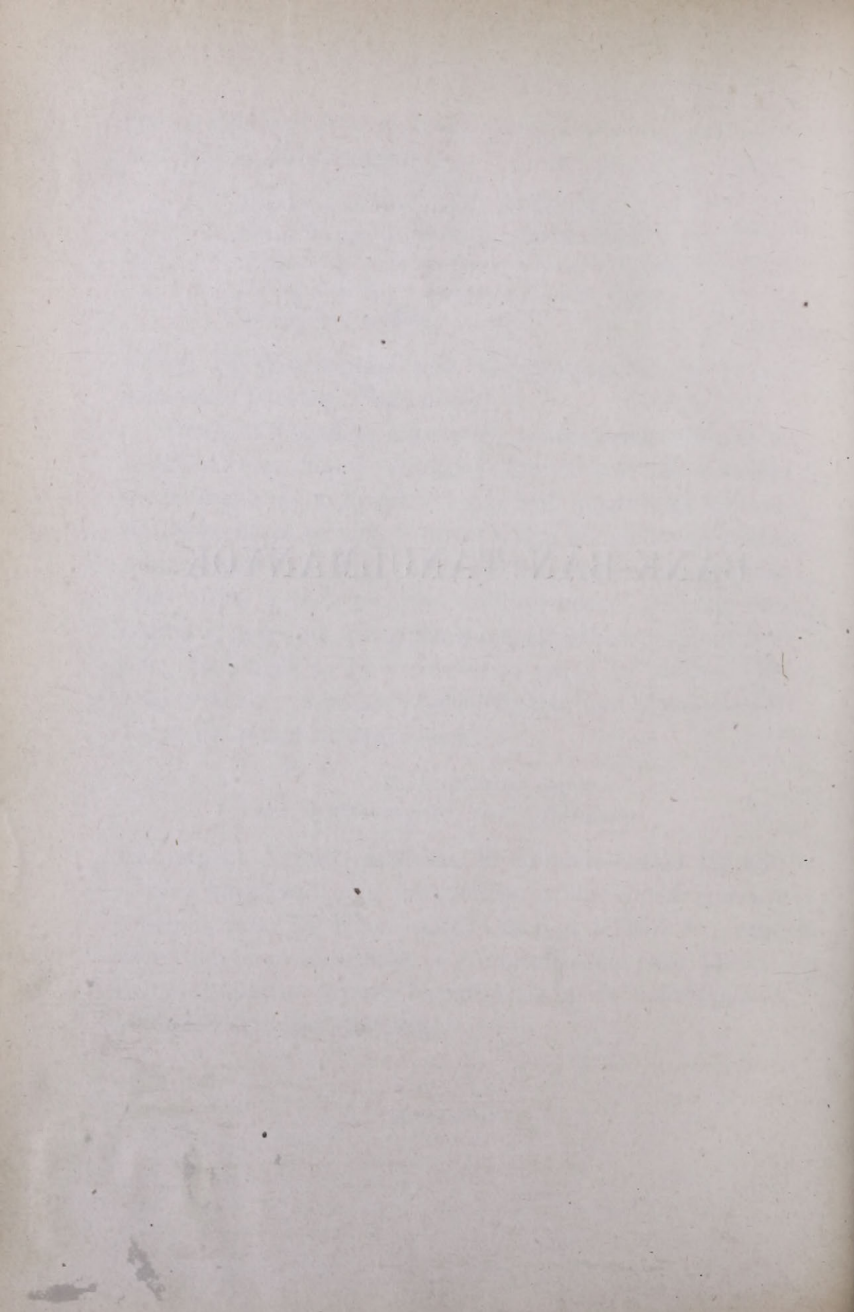
Ez megint Ariosto modora, ki minden énekét így köti össze a következővel, s negyvenötször ismétli ez ígéretet, a nélkül, hogy két-ízben hasonló módon fejezné ki; annyira ügyesen változtatja a rímkrónikások ezen játékát. Zrínyi csupán ez egyszer használja az eposz méltóságához különben sem illő átmenetet.

(Itt vége szakadt.)

BÁNK-BÁN TANULMÁNYOK.

(TÖR E D É K.)

1858.

BÁNK-BÁN TANULMÁNYOK.

I.

A TÖRTÉNET.

II. Endre király 1213-ban a galicziai s lodomeriai tartományokba indult seregével. E hadjárat egy előbbinek volt következménye. Misztiszlavics Dániel, Galiczia és Lodomeria fejedelme, az oroszok és lengyelek támadása ellen Endréhez folyamodott vala segélyért, s a király 1206-ban haddal ment Galicziába, Dánielt Lodomeria birtokában megerősítette, Galiczia kormányával a szuszdali orosz fejedelem fiát kínálta meg, s mindkét tartomány nevét királyi czímei közé sorozta. De a magyar felsőség ezen tartományokban csak névleges volt, Endre mondott hadjáratával korántsem szilárdítá azt meg; az általa megerősített fejedelem Dániel, nem sokára kénytelen volt felzendülni alattvalói dühe elől Magyarországba menekülni, s Endre nem igen törődött visszahelyezésével; csak midőn a fejetlenség tűrhetetlenné vált, miután a fellázadt galicziaiak két más fejedelmet, Vladimirt és Románt, 1212-ben megöltek, gondolt a rend helyreállítására, s így létesült az 1213-diki hadjárat, mely még 1214 elején is távol tartá Endrét országától. Ez alatt történt a véres episod, a királyné megöletése.

Gertrud királyné, Endre neje, leánya volt Berthold-

nak, Merania hercegeének. Egy Merania, Meran, Tirolban fekszik, az Etsch vize mellett, s az e nevű várost ma minden turista ismeri. De derék Szalaynk megtanít, hogy a magyar történelemben szereplő meráni hercegek neve nem ezen tiroli Merantól veszi eredetét, hanem a dalmát-albániai tengerpartnak hol Maronia, hol Merania, Mirania nevek alatt előforduló hegyes vidékétől (tehát a mai Montenegro táján), mely Kálmán óta a magyar koronától függött, s hűbérileg a Dachan és Andechs, Istriában is birtokos két bajor nemzetségre volt bízva, melyek innen «Dux Meraniae» s váltva «Dux Dalmatiae» czímmel, mint egy jelentésüvel, szoktak élni. Ily meráni herceg, s ennyiben a magyar korona hűbérese volt Berthold, kinek leányát Endre, talán akkor, midőn, mint Dalmát- és Horvátországok hercege, vele szomszédi viszonyban állott, feleségül vette.

Hogy az Imre király s öcsese Endre közt meg-megújuló villongásokat részben a Gertrud nagyravágyása idézte elő, szitotta, vagy legalább Imre így volt meggyőződve, mutatja az a tény, hogy midőn Imre pártos öcsését a kheenei erősségbe záratta foglyúl, Gertrudot nem tartá tanácsosnak megszenvedni országában, hanem haza küldte szüleihez, honnan az csak Imre halála után jött ismét vissza. Távolléte alatt Imre kibékült öccsével, kibocsátotta fogságából, sőt érezvén közel végét, fiának, az öt éves Lászlónak, gyámjává tette. Endre nem látszott idegennek a gyermek iránt: de Gertrud megjelenése fel forgatta a jó viszonyt; úgy hogy Konstancia, Imre özvegye, kénytelen volt fiával s a koronával Leopold ausztriai herceghez futni, s ennek fegyveres oltalmától várni visszahelyeztetést országába, de a gyermekkirály, a hadi készülétek alatt (1205) meghalván, Endre lett a király, s

Gertrúd nagyravágyása jogszerűleg érte el azt, mi után eddig törvénytelen utakon áhítozott.

A hatalmas asszony «ki a női gondolkodásba férfias lelket sző vala», tüstént belemarkolt az ország gyepölőibe, mi sehogys sem tetszett a nemzet főbbjeinek. Nevelte az elégületlenséget, hogy a királyné öcsesei egymás után nénjök szárnyai alá vonulva, s ennek kegyeire támaszkodva, parancsoló hangot kezdetek vinni az udvarnál, majd a gyöngé Endre által, neje ösztönzésére, *főfő hivatalokkal* lönek elhalmozva. — Négy fivére említették: Eckbert, babenbergi püspök, Henrik, isztriai határgrof, Otto, merani herczeg és Berthold. Az utóbbi mindjárt nénje trónra jutásakor feltűnik az udvarnál, s úgy látszik ő volt legifjabb a testvérek közt, mert még 1206-ban nemcsak teljeskorú nem vala, de közel sem járt a teljes korhoz. Mindazáltal, daczára ifjúságának s tudatlanságának, Bertholdot Endre (1206-ban) kalocsai érsekké választatta, s három év múlva Dalmát- és Horvátországok bánjának nevezte ki. Bertholdot az udvarhoz nyomban követte Eckbert püspök, pápai küldetésben ugyan, de egy darabig ott maradt, s a királytól terjedelmes földbirtokot nyert adományúl a Szepességen. Később hivatala visszakívánta Németföldre, de miután az 1208-ban orozva meggyilkolt hohenstaufeni Fülöp német császár megölése miatt ő és testvére Henrik, isztriai határgrof, gyanúba jöttek, ismét nénje udvaránál keresett és talált menedéket, honnan csak 1211-ben térhetett vissza püspöki székebe. És így 1208 óta három kegyelt testvér volt az udvarnál: Berthold, Eckbert s a hasonlóan oda menekült Henrik. Ottóról a negyedikről nincs emlékezet, de utóbb (1217.) ez is követte Endrét a szentföldre, s így hihető, hogy ő sem maradt ki nénje kegyosztogatásiból.

II.

A MESE LÉNYEGE.

Otto, (meráni herczeg) nénje Gertrúd magyar királyné udvarához jöven, meglátja valahol, s megszereti *Melindát*, Bánk-bán nádor ifju szép nejét. Gertrúd *beteges* öcsese kedvtelését hajlandó elősegíteni, s e czéllal *Melindát* udvarához hivatja, palotahölgyei közé. Azonban *Ottó* lassan halad a hódítással: mit nénje már-már unni kezd, s hogy utoljára még alkalmat nyújtson neki, egy udvari vigalmat rendez. E vigalom napján kezdődik a darab.

Ezzel egy időben a királyné ellen, ki a galicziai háborúban távollevő férje helyett kormányoz, országszerte nagy az elégületlenség. Panasz van rá, hogy a magyart mellőzi, honfiai elömozdítja, kik az országot zsarolják, a népet koldússá teszik, s több ilynemű. Az udvarhoz közelebb levő elégületlenek élére *Petur-bán*, a bihari ispán veti magát. Ez formaszerinti pártütést akar szervezni a királyné ellen, melynek célja a Gertrúd megölése, az idegenek kormányának megbuktatása, fentartván maga a király iránti loyális érzelmöket. De hogy a fölkelés annál nyomatékosb legyen, *Petur* a nádort, Bánk-bánt is bele akarja vonni. Ez nincs az udvarnál, körútját járja az országban. *Ottó* célját a nádor nejével már többen sejtik az udvarnál, ezek közt *Petur*. Ez jó alkalom, Bánkot a királyné ellen ingerelni: *Petúr* tehát gyors követ által, titkon legnagyobb sietséggel az udvarhoz hívja a nádort, (hogy lássa a *nagy* dolgokat, melyek itt történnek), de minden részletesb magyarázat nélkül. Bánk a legnagyobb feszültségben jó, s álköntösben, rejtett ajtón, megjelenik a királyi palotában, épen mialatt a vigalom foly. *Petúr*

összejő vele, meghívja, a *haza* nevében titkos tanácskozásra, saját házához, s végül tudatja vele, hogy jelszavuk *Melinda*. E név, mint tör, hat Bánk szívébe: felfokozott, de mégeddig határozatlan érzelmeiből a szerelemféltség kezd kiválni, s e bizonytalanságot nem tűrhethvén: «Világot, itt! világot!» kiált fel, s megy: «a setétben ólálkodókhoz» — a pártütökhöz, kiktől felvilágosítást remél.

A palotában foly a vigalom. Ottó (egy nála «lézengő» kóbor lovag, Biberach által) Melindát találkozásra kéri fel, éppen azon szobába, honnan Bánk eltávozik, s a hölgy ígérkezett. Melinda ártatlanságában, még nem is gyanítja czélját e találkozásnak, s midőn Ottó előtte vallani kezdi szerelmét, Bánk a féltés által üldözve, a rejtek ajtón visszajő s látja, hogy Ottó Melinda kezét hosszasan homlokához nyomja. Bánk szédelegve hanyatlik vissza, a honnan jött; de nem távozik el, hanem kívül marad. Hallhatja, hallja is tehát, midőn a mind szemtelenebb Ottót Melinda megvető szavakkal útasítja vissza, s ott akarja hagyni, de a királyné jó, Melinda ennek is szemrehányást tesz és távozik; hallja, midőn Gertrúd öcscsét leszidja, nem a csábításért, hanem az ügyetlenségért, s mikor Ottó, nénjét engesztelendő, késznek nyilatkozik Melindáról lemondani, Gertrúd e gyávaság miatt még jobban tűzbe jő, s öcscsét megvetve távozik el. Ottó Biberachot szólítja, tanácsát kérni. Ez azt javasolja, menjen nénje után, kérje meg, mondja, csak próba volt az egész: kérje ki, hogy nénjével s Melindával (holnap úgy is el kellvén utaznia) üríthessen egy búcsúpoharat; egyszerűsmind *porokat* ad Ottónak, Gertrúd számára *altatót*, Melindáéra *hevítt*. Ez utóbbi párbeszédet Bánk nem hallhatja, mert Biberach, ki őt már Petúrral folyt jelenete után

megpillantotta volt, csak sűgva, s a szoba ellenkező oldalán adja tanácsait. Bánk egy magánbeszédben tör ki: küzd benne a királya iránti *hűség*, s a királyné elleni *bosszú*. Ő mindkettőnek eleget akar tenni, «két fátyolt tépni le *házájáról*, s *becsületéről*». Melinda azonban még ártatlan, az iránt megnyughatik; s így először is a pártütést akarja lefegyverezni.

Ez alatt a békétlenek már össze vannak gyűlve Petúr lakásán, ki a habozókat szilárd eltökélésre buzdítja, s már el van határozva a királyné megbuktatása «ha véresen is,» midőn Bánk érkezik, a békétleneket, Petúron kívül, szép szóval lefegyverzi, ez utóbbit, ki föltételéhez makacsul ragaszkodik, mint a király személynöke, a többiek által elfogni parancsolja; mire Petúr, ki csak a királyné, de nem egyszersmind a király ellen pártütő, Bánk lábaihoz hajol, s a hűségre visszatér. E szerint a lázadás Bánk erélye által, el volna nyomva, de jó Biberach, ki az Ottónak adott ördögi tanács után jobbnak látja a «magyarsággal tartani,» — s elég világosan tudtára adja Bánknak, hogy mialatt ez a pártütéssel bajlódik, a palotában meg is történhetett Melinda gyalázatja. Bánkban a féltés szörnye ismét feltámad, — s ha még *késő* nem volna, — mire Biberach némi reményt nyújt, — siet a palotába vissza, előbb kérven a pártosokat, maradjanak együtt, «ha talán szükség lehetne rájuk.» Biberach is utána megy. — Ez, ugy látszik, hamarabb elér a palotába, ott találja Izidórát, egy thüringi német kisasszonyt, ki titkon Ottóért eped s mindig nyomában van; s mondja neki, siessen rögtön Melindához, mert Ottó ennek hevítő, a királynénak altató port adott be. Izidóra fut, látja Ottót Melindától *rendetlenül* kirohanni, s midőn Melinda ajtajához ér, jó Bánk-bán dühösen, hátul megragadja, belöki

Melinda szobájába s miután mindent kivallott, a mit tud, egy mellék szobába zárja.

Bánk és Melinda találkozásának viharosb része el van rejtve a néző elől. A szín, (III. szak.) Bánknak az előtte térdeplő Melindához intézett szavával nyílik meg: «hazudsz!» Nem hiszi, hogy «Ottó és Melinda» nem «egyaránt örültek», hogy az utóbbinak beléegyezése nélkül történt; noha ezt Izidóra vallomása is megerősíti. Melinda esd, állítja, hogy büntelen, kéri ne mondja meg testvéreinek, (Mikhál és Simon spanyol menekültek), ki-mélje, mert nemcsak feleség, — *anya* is. E szóra Bánk belök egy oldalajtót, s a mellék szobában alvó kis fiára riad: «te átkozott kis alvó mit mosolyogsz?» Az átkozott szó szíven sujtja Melindát: «atyaátok egy anyáért!» kiált fel, s ettől fogva tébúlás jelei mutatkoznak rajta és elsiet. Bánk, egy viharos magánbeszédben, a királyné megölésének gondolatára bukkan:

És a királyné álmos volt! — Nem-e?

(megijed)

Ha!

«Mely gondolat lesz agyvelőmben első

Zsengéjekor már *meghatározás*? — —

Épülj fel, izmosodj meg, gondolat! —

Veled épül ismét csak fel, *örök lenyugtóm*

Felett, megéledő becsületem!»

Ezen gondolat «megizmosodását» elősegíti a zárját feltörő Izidóra, kitől Bánk, hogy Gertrúd bűnös volta felől teljes bizonyosságot szerezzen, kérdi, soká beszélt-e a királyné Ottóval a mulatság után, s válaszul kapja: «és a kegyelméből csaknem kijött: de majd Melinda megbékéltetése»; elősegíti Tiborcز paraszt, Bánk szabadosa, ki saját osztályának az idegenek általi elnyomatását legsötétebb színekkel festi. Bánk Tiborcزت Melinda fölkeresésére küldi,

maga pedig kis fiát viszi el, mindkettőt biztos helyen akarván tudni, mielőtt az őt «vérpadra vihető» nagy tett kiviteléhez fogna. A belépett Biberach e szóval fejezi ki Bánk lelki állapotát: «Bánk, örülést mutat tekinteted» — mire a nádor feleli: «Tudom, tudom; de hallom is közel-létét eszem lerontatása hír-kürtjének, és azért kívánom azt *használni* addig, míg egészen el nem veszejtem.» — Az egyedül maradt Biberachhoz csak hamar lihegve fut be Ottó, tanácsot kérni, hová rejtőzzék nénje haragja elől: de Biberach, miután megtudja tőle, hogy «megesett a dolog» — kijelenti neki, hogy ezennel végkép megválik tőle, sőt bosszantásul azt is, hogy a «dolgot» Bánknak fölfedezte; mire a dühbe jött Ottó kivont karddal fenyegeti, de Biberach hidegen figyelmezteti, ne feledje, «hogy egyedül ő (Biberach) tudja, ki volt Fülöp királynak gyilkolója». Ottó visszahökken, s a távozó Biberach után menve, kéri, ne hagyja el, de miután az hátra se néz, utolérve ledöfi, s elsiet. A lerogyott Biberach segélykiáltására Myska-bán a királyfiak nevelője, többekkel berohan, s Biberach siet elmondani, hogy Ottó dőfte le, s kéri, segítse, gyógyítsa, nagy dolgokat fog fölfedezni, melyek a királynét s hazát illetik. Myska saját házához viteti a haldoklót.

Még az nap, kevéssel naphunytá előtt, a királyné mély gondolatokba merülve ül szobájában. Levelet kapott Pontio di Cruce illir helytartótól, hogy az ország alrészein lázadás készül, változtassa meg kormánya rendszabályit. «Csak szűnyogok, — csak szőnyeget nekik» — mond elbizakodva a hatalom-ittas nő, ki semmit sem tud arról, hogy közelében is pártütés létezik. Izidóra jó, honába kérérdzik, megvallja, hogy Ottót szerette, de többé nem szeretheti, mert az, Biberach meggyilkolása által

beszennyezte lovagi becsületét, egyersmind elmondja, mi történt vele az éjjel, mit mondott Biberach, hogyan látta Ottót Melindától kifutni, hogyan kényszeríté Bánk mindent bevallani, s hogy menekült a bezárt szobából; mely utóbbi által — hajnalban idegen szobában lenni — szüzi erényét is meggyalázva érzi: egygyel több ok, hogy hazájába vissza menjen. Gertrúdot a fölfedezés nagyon leveri, Izidórát oly reménynyel, hogy kérése teljesülni fog, távozni hagyja; «az egy halál —» fordul meg már elméjében; de úgy látszik, reménye van még a dolgot valahogy elsimítani, hivatja hát először is Melindát, de miután látja, hogy ezzel, kinek tébultságát döbbenve veszi észre, nem boldogulhat, a nádor után küld. Mielőtt Bánk jöne, a rég künn várakozó Mikhál-bán betör. — Ez az ősz öreg spanyol, Simon-bánnal együtt testvére Melindának. Tudta és akarata nélkül a pártütők közé keveredett, s miután czéljokat, a királyné megölését, meghallotta: kérte őket, bocsássák követül a királynéhoz, remélve, hogy esdeklései által azt kormánya megváltoztatására birhatja. De nem-hogy czélját érné, sőt oly ügyetlen, hogy a pártütők közül, öcsese Simon nevét kiejti, a miért Gertrúd ezt elfogatni, magát Mikhált is börtönbe hurezolni parancsolja. Az érkező Bánk találkozik Mikhállal az előszobában, és még mindig nála levő kis fiát ennek gondviselésére bizza, arra gondolván, «hátha útja» a királynétól «hóhér kezébe vinné» őt. Belépván, színlett engedelmességgel közelít a királynéhoz: de midőn ez, «hitveséről» kezd szólni, Bánk azt feleli, hogy ő ugyan házas, de «*hitvese nincs*», — s Gertrúd, egy darabig nézván Bánkot, elsiet. «Jó angyalod súgta ezt» — mondja Bánk, örülve mintegy, hogy még nem kellett elkövetnie a gyilkosságot. De Gertrúd visszajő, hozván Melindát, feleletül Bánk szavaira, hogy

nines hitvese. Bánk, szerencsétlen nejét az utána bekullogott Tiborcztól haza küldi, ősi várába; maga is, Gertrúd parancsára távozni akart, de ez ismét maradni parancsolja: mire Bánk, a gyilkolás kényszerűségét maga előtt látván, felkiált: «vége! vége már neki!» — Gertrúd feljűl akar kerülni, Bánkot számadásra vonni a titkos hazajövetelért, az Izidóra meggyalázásáért stb. Bánk szemrehányások hosszú sorával felel, s midőn a megijedt Gertrúd csengettyűhöz nyúl, ezt zsebébe rejti. A szemrehányás mind merészebbé válik, Bánk gyilkolási szándéka nagyon is szembetűnő lesz, s a királyné segílyt kiált. Erre a mellék szobából jő Ottó, de meglátva Bánkot visszafut, s az ajtót bezárja, melyet Bánk hiába próbálván feltörni, iszonyú átkokba tör ki a csábító ellen, s azzal végzi: «átkozott a hely, a melyben születél.» Gertrúd gyilkot kap most, s e szóval: «hitvány, ne bántsд hazámat», Bánkba akarja ütni, de ez kitekeri kezéből s utólérve agyon szurdalja: hanem kívül zajt hallván, «elvánszorog».

Most Myska-bán, ki a házánál haldokló Biberachtól megtudta a királyné élete elleni összeesküvést, jő, s még kívül kiáltja: «mentsд magad királyné, pártütés!» majd belépve látja, hogy «már késő!» Ez alatt a zendülők már künn «verekednek». Ugyanis ezek, Mikhál követsége eredményére várakozván, midőn az őszt börtönbe hurczoltatni meglátták, felbőszülve hozzá fogtak véres szándékuk kiviteléhez, s már a királyi palotára rohantak. Ottó féltében, a királynéhez menekül oltalomért, s midőn vérében fetrengeni látja, nevét ordítva, mellé rogy. — A haldokló elfordított arcát a földhöz nyomja: «Ottó, Ottó! gyilkosom» kiáltván; mi a jelenlevő Myskát azon gyanúra hozza, hogy Ottó ölte meg a királynét, annál inkább, mert Gertrúd meghal, a nélkül, hogy az Ottóra mondott

«gyilkos» szót visszavonná; Petur kívül kiált: «az egész nemzet kiírtságok» — mit Myska meghallván, a nevelésére bízott királyfiukat megmenteni siet; Ottó is elfutna, de szembe jő Petur s a lázadók. Petur Ottót az öngyilkosságban meggátolván «összevágni» parancsolja, de Myska-bán fia, Solom mester berohan katonákkal s míg a lázadók ezekkel viaskodnak, Ottó elillan; Petur is társaival keresztül vágja magát, Solom és a királyiak üzőbe veszik.

Mire a királyné teste ravatalra teríttetik, megjő Endre Galicziából. A csapás által nagyon le van verve, de mint király, mérsékelni akarja fájdalmát. A gyilkosság és pártütés részleteit apránként tudja meg: eleinte senki sem gyanítja, hogy Bánk követte el a ténnyt. Először Solom jelenti, hogy a bosszuló fegyver elérte a gyilkost, Petur személyében. Petur egy házhoz menekült, melyet Solom körülfogatott legényeivel, s Peturt ő maga levágta, Simont elfogta s most rabul behozatja. Simon esküvel állítja, hogy nem Petúr ölte meg a királynét: mert ők már halva lették. Aztán, s a pártütők által kiszabadított Mikhál jő, a Bánk kis fiával, ki elbeszélvén a rajta történeteket, a király mindinkább látni kezdi, hogy nője nem ártatlanul esett el. Mégis el akarja hurezoltatni Simont és Mikhált, az utóbbi tehát Bánk gyermekét a király gondjaiba ajánlja; midőn Bánk maga betoppan. Első tette fiát elkapni a király mellől, kinek bosszújától félti, vak Bélára emlékezvén; aztán, nádori nyaklánczát «Gertrúd köporsó-aljára vágja» — mert «vereslik is még vére rajta» — ezzel jelentvén, hogy ő a tett elkövetője. Elmondja, miért ölte meg. A király nagy belküzdés után el akarja vitetni: de Bánk kijelenti, hogy Endre neki bírása nem lehet; mert *Árpád* és *Bor* vére közt csak Ma-

gyarország — a nemzet — lehet bíró. E közben látszik ablakon át, hogy Petur-bán s egész háznépe lófarkon hurezoltatik, mi, a mint később kiséül, Gertrúd idegen kegyenczeinek a műve. Solom, a parancsán kívül történt dolognak végére járni, elsiet, s azzal jó vissza, hogy Petur már kiszenvedett, s halála perczében Bánkot átkozta mint *alattomos* gyilkost. Bánk, ki előbb, mintha nemes tettet követett volna el, büszkén emelte homlokát, az *alattomos* szóra megdöbben, önvádat érez; a király felszólítja vitézeit, ki hurezol meg nevében Gertrúdert; s miután senki sem akar megvinni Bánkkal, maga kész kiállani a viadalra. Erre Solom előlép. Atyja, Myska-bán hallotta úgy mond, hogy a haldokló Gertrúd utósó szava ez volt: «ártatlan»: ő tehát ősz atyja szavára megví. Épen indulnak a vitézre, midőn Myska-bán belép, s megtudván fiától, hogy Bánkkal vinni akar: «megállj — mondja — hát Bánk az *orozva* gyilkoló?» Az *orozva* szó ismét lelkébe szúr Bánknak. Midőn pedig Myska elmondja, «hogy a haldokló Biberach megesküdött, ujjait a keresztre téve, hogy Gertrúd ártatlan» Solom felkiált: «úgy átkozott legyen, ki kardját egy *alattomos* gyilkos vérébe mártja!» — Bánk erre nem szól, magába süllyed: az előbb büszke Bor-ivadék *alattomos* gyilkossá törpült. Csak akkor eszmél, midőn hallja egy pásztori síp szomorú hangját közeledni, — ismeri azt, Melinda sokszor enyelge, hogy ha meghal, azt fuvassa sírján. Most Tiborcz fuvatja azt, ki Melinda holttestét, ennek végakarataja szerint, oda viteti, hol Bánk feltalálható. — Melinda halála így esett. A Petur kezéből menekült Ottó előbb a városban egy polgár lakára rontva embereivel, hol tudta, hogy nénjének nagy összeg pénze van letéve, azt elrabolta, a polgárt halálosan megsebzette. Aztán emberei Bánk házára rontottak, hol Melinda volt,

felégették, feldúlták, Tiborecz szabadította ki a haldokló Melindát is, s kívánságára, miután meghalt, férjéhez hozatta. Bánk fájdalma tetőpontra hág, óhajtja a halált. A király kérdi mit tegyen ő most: Végre Myska és Solom kérelmére megkegyelmez Bánknak «úgy is már ennek a kegyelem irtóztatóbb; a büntetés irgalom lenne.» Bánk tört szívvel ennyit kér: engedje a király Melindát tisztességesen eltemettetni; s a király fájdalmas, de engesztelő szavai zárják be az egészet.

III.

BÁNK JELLEME.

A Petur által titkon visszahívatott Bánk akkor jelenik meg először (21. l.*) midőn a vigalom már vége felé van. «Utolsó táncz» kiáltá épen egy udvornik. Szinpadi utasítás szerint «úti köntösben, zavarodva mutatja magát egy zugajtón. Nemes méltóság, mindenben *gyanakvó* tekintet; *fojtott tűz*, mely minden pillanatban kitörni láttatik; és minden körülmény azt árulja el, hogy mindenkor *nagyobb indulat* dühösködik belülről.» E gyanakvó tekintet, fojtott tűz, s belől dühöngő indulat azonban még nem a *szerelme-féltés*. Biberach ugyan később (59. l.) mondja neki, hogy már akkor, midőn szép nejét az udvarhoz felhozta, «dörömbözött szerelme féltő nagy szíve» — de miután Petur semmi olyat határozottan nem izent, a féltés e pillanatban csak *mint* homályos alap, vagy mint dispositió, lehet jelen a többi érzelmek hátterében. Mostani kedélyállapota

*) Idézve mindenütt az 1821-ben, a szerző gondolai alatt megjelent *első* kiadást, mint a mely szerző intencióit leghívebben feltünteti.

1. *boszankodás* a miatt, hogy míg a nép inségben jajong, az udvarnál pazar vigalom van napi renden; mert hogy ez nem első, kitetszik a királyné szavaiból (11. l.): «ez ma udvaromban az ily esztelenségek közt utolsó fog lenni»; 2. bizonytalan *feszültség* a titok miatt, melyért őt Petur oly sietve hivatta az udvarhoz. — Az első érzelmet fejezi ki, mindjárt megjelenésekor: «Ha! hogy mindent így kelletik találnom!» — és alább: «Hazánk különböző vidékein jajt s bánatot találtam; s itt, ime, ellenkezőt talállok, s nem tudom, melyik tehet *rémítőbbé*.» (21. l.). A második érzelem nyilatkozik, valamint mindjárt külső megjelenésében, úgy e szavakban is: «Petur, miért hivattatá te engem vissza, még pedig *titokban*!» S midőn Petur, rejtelmesen kezd «e titokról» beszélni, «e titokról, még pedig sötétben, és hogy abba Bánk is belé van keverve, s ha veszteségre jön a dolog, övé lesz a nagyobb»: Bánk feszültsége mindinkább fokoztatik, s midőn csaknem tetőpontját érte, Petur megadja a végső dőfést, e szavakkal hagyván el Bánkot:

Jójj még ez éjjel — itt ha eloszlanak —
Házamhoz. A jelszónk leszen *Melinda*! (23. l.)

Erős boszankodás a királyné, az udvar viselete ellen; fokozott feszültség a titok miatt, meglepetés az éji összejövetek hallásán: és most egyszerre, mint jelszó Melinda neve! Miért éppen ez? «Melinda!?» kiált föl, fájdalmas kérdéssel, aztán «sok ideig nem tudja magát szóra venni».

Az — Melinda — jelszavok!
Melinda szép, mocsoktalan neve
Ma szemfödélül szolgál egy *sötétben*
Olázkodó csoport között stb. (23. l.)

E rejtély miatti feszültség, aggodalom foglalja most el egész valóját. Midőn a lopni utána besurrant Tiborc paraszt nevéről szólítja: «elárultattam?» kiált föl, czélozva titkos megjelenésére, de hihetően azon titokra is, melylyel e perczen küszködik lelke. Megriad, mintha rajta érnék a gondolaton, hogy Melinda irányában ok lehet a *féltésre*. E szót még nem mondta ki, de maga az indulat mind határozottabb alakot ölt keblében. Csakhamar felkiált (24. l.):

Melinda! és mindig Melinda
 úgy *elomla törhetetlen élted*
 Hogy abból *a gazoknak* is jutott?

Tehát el kellett Melinda «törhetlen éltének», jó hírének, szeplőtlen ártatlanságának «omlania»; különben nem jutott volna abból a «gazoknak»; — mely czímmel, királya iránti hűségében, az éji titkos gyülekezőket, Peturt és társait, tiszteli meg. A féltés e jelenetben gyorsan növekszik, a nélkül hogy Bánk tudná, mi specíficus ok van arra. «Ki lenne az? ki lenne az?» riad fel; «Világot itt! világot!» s hogy a gyötrő bizonytalanságtól szabaduljon a «sötétben ólálkodókhoz» Petur s a békétlenekhez indul, mint kiktől egyedül remélhet felvilágosítást.

Elindult tehát Petur házához, hová meg van híva. De, úgy látszik, még az útból visszatért, előbb, hogysem Peturral, vagy békétlen társaival összejött volna. Pár jelenet után megint mutatkozik a kis zug-ajtón. «Vad indulat, mért kergetsz vissza ismét?» szól magában (34. l.) A vad indulat mi volna más, mint a szerelemféltés. Peturhoz indult, hogy ettől bizonyost tudjon: de útközben a távozás onnan, hol Melinda személye maradt, oly gyötrelmessé vált, hogy vissza kellett térnie. Melinda az udvar-

nál, a vigadók közt: s ő hogyan távozzék? Mi történhetik az alatt, míg ő távol lesz. Visszatérése tehát nem léha színpadi fogás, hanem a szenvedélyből, a hánytvetett lélek állapotjából folyó szükségesség. — Azon perczben érkezik, midőn Ottó Melindának «lecsüggő keze után hajol s azt hosszasan homlokára nyomja.» Bánk látja ezt, s tenyerét e kiáltással tapasztja szemére: «Oh véghetetlen szent könyörületesség!» Erre a színpadi utasítás következő: «erős muzsika; Bánk megijedve szédeleg ki, vissza az ajtón.» — Az «erős muzsika» a vendégek oszlását jelenti: de miért *ijed meg* Bánk? Azért, hogy az oszló vendégek által fölismertetik? Az utasítás *szavaiból* majdnem azt lehetne következtetni. Midőn e darab 1839-ben a pesti színpadon először adatott, a közönség s ítészet úgy látszik oly kevéssé fogta fel Bánknak e jelenetét, hogy Vörösmarty ezt jegyzi meg rá atheneumi birálatában: «kihagyatni kívánnók azt, midőn Bánk-bán együtt találja Melindával Ottót, (ha egyébiránt ezen megjelenés nem a színész *tévedése* (!) volt) s a helyett, hogy (mint valószínű)megrohanja visszamegyen.» És visszamegy első tekintetre azért, hogy az oszló vendégek által föl ne ismertessék. Nagy hiba volna, kétségkívül. Azonban Kátona e hibát nem követte el. Külső és benső ok harczol, hogy lehetetlen így érteni. Külsőnek elég az, hogy a Bánk «zug-ajtáján» egy vendég sem fog távozni, s ezt ő tudja, hisz maga is azért választotta titkos bejárónak. De miért is félne oly nagyon a fölfedezéstől, miután annak ránézve semmi gyanítható rossz következménye nem fognalenni: legfőlebb megtudnák, hogy visszajött, itthonn van. De a benső okot is jelenti szerző, e szóval: *vissza szédeleg*. Nem a fölfedeztetés miatti ijedség veri őt annyira le, hogy szédelegve hanyatlik vissza; ez képtelenség: hanem az amit

látott, amire patheticus felkiáltása vonatkozik. Az «erős muzsika» Melindának *figyeltető*, vegye észre helyzetét, egy ifjúval magánosan maradni; ezért felkiáltásai: «Ah, oszlanak!» s mingyárt alább: «bocsáss!» — Ottónak, ki még eddig a hódításban kevésre haladt, *serkentő*, bátorító, hogy már most nagyobb tüzzel — mert akadály nélkül — vallhatja szerelmét; Bánknak végre csak *kábító külhatás*, mely társul szegődik benső levertségéhez, azon villámcsapáshoz, mely a látott jelenetre lesújtotta. S épen ez magyarázza meg, miért nem rohan Bánk e perczben a csábítóra, miért «szédeleg ki, vissza az ajtón»: — nincs annyira magánál, hogy azt tehesse; előbb össze kell szednie magát.

Bánk «visszaszédeleg» hát a kis ajtón; *el* azonban nem megy. Elmennie képtelenség, lélektani lehetlenség volna. De nem is gondolhat oly kicsinyes célra, hogy majd hallgatózzék. Hihetően, mihelyt eszmélete annyira visszatér, be fogott rontani, a csábítót semmivé tenni. Erre mutat, hogy rejtekében kivonta kardját, s így jelenik meg utóbb (41. l.) De az eszmélet perczében, figyelmét olyasmi ragadja meg, mely őt további rejtekben maradásra kényszeríti. Ottó szerelemvallását (34. l.), érzelmi tompultságában talán nem is hallotta; vagy ha igen, várja Melinda feleletét. Hisz mi van most inkább érdekében, mint megtudni, vajon Melinda igazán *hűtlen-é*. A hölgy válasza: «Bánk, Bánk, emlékezem szavadra» (35. l.) s a mi erre következik, megnyugtató Bánkra nézve. Melinda *megvetéssel* utasítja vissza csábítóját. Változás történik Bánk indulatjában: Melinda hűsége iránt nyugodtabb, csak a *szenny* gyötri még; melyet a — bár nem sikerült — kísérlet neje «szép mocsoktalan nevén» s családi becsületén hátrahagyott; ezt kell még lemosnia.

Vérrel, rögtöni gyilkossággal-e? Lehet, hogy már ekkor lovagiasb bosszúra gondol; de ha nem is, dühének kitörését, mely Ottót véráldozatul kívánná, késlelteti a királyné megjelenése. (35. l.) Hallja ennek gúnyos szavait Melindához, s Melinda csipős válaszát, melyben egyenest a királyné vádoltatik, mint a ki Ottó céljait elősegélte. Új fölfedezés Bánknak: hogy rontaná el a dolgok ily meglepő fejleményét dühös megjelenése által! Gertrúdnak Ottó ellen intézett szemrehányásai, melyekben ezt lehordja *gyávaságaért*, noha «kétértelműek» Bánk előtt, mégis felnyitják szemét annyira, hogy most már nem Ottó a főszemély, ki becsületének elégtétellel tartozik, hanem maga a *királyné*. Miután hát Gertrúd elment, s Ottó egy kis korig egyedül maradt is (40. l.), Bánk nem rohan elő azt meggyilkolni: ezzel csak magát tenné tönkre, a nélkül, hogy teljes elégtételt nyerne becsületének. Im ez a lélektani fejlemény, mely Bánk hosszas rejtekben maradtát megfoghatóvá teszi, sőt belsűkségnek mutatja elő.

A mi ez után következik: Ottó jelenetét Biberachkal, midőn ez amannak *hevítő s altató* porait Melinda és a királyné számára átadja, ezt nem hallja Bánk; mert, hogy ne hallja, Biberach előrelátása gondoskodott. Az udvariak közül csak Biberach tudja, hogy Bánk visszajött, tudja pedig, mert már előbb (23. l.) véletlenül megpillantotta volt: ő hát most, félve, hogy Bánk lesködhetik, Ottót a szín elejére, a kis ajtóval ellenkező oldalra vonja, s ott is csak *súgja* neki ördögi tanácsait. Eszerint Bánk mit sem tud a Melinda erénye ellen, physicali szerekkel intézendő új támadásról.

Ily felfogás után érthetőbbé lesz előttünk a homályos magánbeszéd, melylyel Bánk az I. szakaszt (felvonás) be-

zárja. Miután a szín megürült, Bánk előjön a rejtek ajtón. Utasítás szerint „*meztelen* fegyverrel; magán kívül sok ideig tipeg-tapog.» Mire a meztelen fegyver? hisz tudja, hogy már senki sincs a teremben. Oly pont, hol a magas pathoszt hajsza választja a nevetségéstől. Csak az kell, hogy az előadó színész hadonászva, fenyegetve jöjjön kardjával, s Bánk Falstaff-szabású vitézzé törpül, kiben a merészség csak az ellenfél távozásával vet lobbót. Pedig ez mélyen gondolt utasítás, mely kulcsot ad Bánk hosszas rejtekben maradtához, egyszersmind előbbi fejtegetésemet igazolván. Azt jelenti vele a költő, hogy Bánk, mihelyt künn annyira magához jött, kardrántva be akart rohanni, de a jelenetek folyama visszatartóztatá. Most kivont kardját *öntudatlanul* hozza kezében, mert lelke annyira el van foglalva, hogy nem figyel külső viseletére.

Hogy e tetem fagyos, hogy e szemek

Vakok, hogy e *fülek* dugúlva nem

Valának! — Egy királyné, és — Melinda —

Oh, oh! (41. l.)

e szavakban tör ki rég elfojtott indulata. Látott, hallott mindent, a Melinda ellen tervelt új támadáson kívül. Melinda hűsége nyugtatólag hata reá, ama feszült bizonytalanság is eloszlott, tudja, hanyadán van. Ezért mondja:

Megint lehellhetek, megint,

És érzem azt, hogy élek. A *homály*

Eloszla — megviradt — felébredék.

De rögtön feljajdul sebzett becsülete, mely elégtételt kíván. Ez elégtétel nagysága, — s következményeitől mintegy eliszonyodva kiált fel:

Irtóztató kilátás a *jövő*

Nappalra! —

Fölösleges érinteni, hogy bár a királyné megölése — a darab szerint — valóban másnap megtörténik, itt nem

erre van ezézés. Csak a metaphorát folytatja: «felébredék» — a mi ezentúl következik, irtóztató. Semmi körülmény nem mutat arra, hogy Bánk agyában már megszületett Gertrud megölésének gondolatja. Sőt aligha viseltetik Ottó ellen is ily szándékkal, *most*. Nem hozom fel a védelmet, melylyel (a II. szakaszban 47—57. ll.) a királynénak Petur és zendülő társai ellenében pártját fogja; ez lehet politika is; meg azt is mondhatni rá, hogy Bánk monopolizálni akarja a bosszúállást, kivált ha e kérdését

S mit véte *nektek* e meráni asszony?

a *nektek* szó megnyomásával olvassuk. *Nektek* nem vétett, *nekem* igen, az én dolgom lesz elbánni vele. Nem ezt hozom tehát fel, hanem a mi utóbb, Biberach jöttével, történik. E «lézengő Ritter» elég világosan gyaníttatja Bánkkal (58—60. ll.) hogy a *gyalázat* aligha már *meg is nem történt*: s Bánk dühe mégsem a rögtöni bosszúállásra irányúl, hanem *törvényes* elégtételt szomjaz:

El, a királyhoz, — a császárhoz — a
Pápához elmegyek, s hogy elpirúljon
Lerántom e parázna biborosról

A szép álorezáját kaczagtatón. — (stb. 60. l.)

Igaz, mondja később: «meggyilkolom a biboros gazembert» (Ottót), de hogy gondolatinak főiránya a törvényes elégtétel volt, kitetszik abból, hogy midőn Biberach figyelmezteti (61. l.) ez eljárás sikeretlenségére, ő ezt feleli:

Német! te megnyitottad a szemem!
S ily *kübaságot* akartam tenni?

De *most* sem egyenes gyilkolásra, hanem *cselre* gondol, melyet azonban nem látunk kifejlődni.

Szeggel szeget! hisz a *tilalmas* és

Megengedőhető ravaszkodás

Ugy állnak el (különböznek), mint a *Hazug* s *Igaz*.

Mind ez, mondom, annak bizonyítására, hogy Bánk az I. szakasz végén nem foglalkozik még a királyné megölése eszméjével. Más elégtételt akar. Ily eszmére csak a III. szakasz folytán, akkor is *ijedve* bukkan (66. l.):

És a királyné álmos volt! nem-é?

(*megijed*)

Ha!

Mely *gondolat* lesz agyvelőmben *első*

Zsengéjekor már *meghatározás*? — —

Épülj fel! izmosodj meg, *gondolat*! —

Veled épül ismét csak fel, *örök lenyugtom*

Felett, megéledő *becsületem*.

De mi hát tulajdonkép, a mit Bánk az I. szakasz végén, magánbeszéde által kifejez? — Először is helyzet akarja higgadtan átgondolni, s *eszélyes* cselekvésre készíti magát. «Bizalom» ártott neki, ebből óhajt kiábrándulni, hogy többször ne csalódjék. Hogy az «emberi vak bizalom», melyet itt levetközni kíván, főleg Gertrúdot illeti, kitetszik a felkiáltásból, melyre közvetlenül fakad: «És egy ily *asszony* öröz meg, oh magyar hazám!» (42. l.) A *haza* szó, honfi tisztét juttatja eszébe, jelesül a kötelességet, mely reá mint nádorra, mint a távollevő király helyettesére néz, most midőn tudja, hogy pártütés «ólalkodik a sötétben». «De hát Melinda!» jajdul egyszerre föl. Hogyan engedje ezt csak egy perczig is, «a fertelmes asszony» körében, «kit hogy ördögi érzéseiben meg ne lephessen a jobb ember, *érthetetlenül* beszéli *kétféleképen* gondolatjait?» Bánk itt Gertrudnak Ottóval folyt jelenetére czéloz (35. l.), melyet kihallgatott, a királyné «kétféle-

képen» beszélte gondolatait, de Bánk nem azt mondja a főnebbiekkal, hogy ő *nem értette* meg. Miért fakadna ki ellene, miért nevezné «ördögi érzésű fertelmes asszony-nak?» — Sőt igen is jól értette, noha «kétféleképen» beszélt: annál méltóbb bosszújára. De ő ezt, a bosszút, el akarja nyomni. Higgadtan, részrehajlás nélkül, pártatlanul akar eljárni kettős tisztében: mely 1. a királyi ház s a hon megmentése, 2. Melinda megszabadítása az udvar dögvészes legétől, s becsületének visszaküzdése. «Két fátyolt szakasztok el — ugymond — *Hazámról és Becsületemről.*» Hogy ezt elérhesse, hideg, szenvedélytelen vérre van szüksége, s az érzés mámorában azt véli, hogy ily hideg meggondolásra szert tehet, épen mint a részeg, ki azzal mutatja leginkább gyöngeségét, hogy magát józannak hiszi.

Szedd rendbe, lélek, magadat, és szakaszd
Szét mindazon, tündéri lánczokat,
Melyekkel a királyi székhez, és
A hitvesedhez, gyermekidhez oly
Igen keményen meg valál kötözve!
Ugy állj meg itt, *pusztán* . . . stb. (42. l.)

Ugy állj meg, pusztán. Hitvesedet, családodat, ne szeresd annyira, hogy miattok csak egy perczig is késsél a párt-ütés miatt veszélyben forgó királyi szék megmentésére sietni; de a királyi széket se szeresd annyira, hogy a családi szennyért elégtételt ne követelj, s ha *nem nyersz*, véreddel is ki ne vívd azt. Erre vonatkozik: «A bocsánatot hörgés közt is mosolygom, ha ölettetésem *ezekért* léssen.» (42. l.) azaz, *akármelgik* tisztem teljesítésében kész vagyok feláldozni életemet: de *jó híremet* sem úgy mint *honfinak*, sem úgy mint *család-apának*, a halál le nem törülheti.

Bánk kettős czélja, ha ellenmondás nincs is benne, nem egyforma határozottságban tűnik föl. Mert míg egyik, a pártütést elnyomni, határozott, világos; a másik, becsülete megtorlása, bizonytalan, homályos, határozatlan. Ölni *maga* nem akar, láttuk: mit akar tehát? Ezzel nem vagyunk tisztában: *mert ő sincs*. Csak azt érzi, hogy meg kell bosszúlnia becsületét *valahogy*, s e szándékát fenjen kiáltja, ezért meghalni is kész, de a nélkül hogy tudná, mikép fogja azt végrehajtani. Ez gyöngeségre mutat jellemében: de ne feledjük, hogy Melinda hűségét csak most tapasztalta, és ez lelohasztá előbbi dühét. Királynéját, csak a *szándokért*, meggyilkolni, ezt a loyalis Bánk nem teheti. Elégtételt akar, igen is, de annak mivolta iránt még nincs tisztában. Most két sietős dolog vár rá: Melindát az udvarból hazavinni, és a lázadást elnyomni. Az elsőt, tudva Melinda hűségét, *halasztja* addig, míg a pártütéssel dolgát végezi, mi a II. szakaszban történik.

A jelenet, midőn Bánk a békétleneket lefegyverzi, s magát a vad Peturt is engedelmességre hajtja, (47—57. l.) Bánk jellemét a legszebb világításban mutatja fel. Neje hűsége iránt megnyugtatta, Gertrúd elleni gyűlöletét egy kis időre feledve, vagy elfojtva, érzelmeiben oly *lucidum intervallum* áll be, mely tisztán engedi látnunk Bánkot, a tetterős férfiút, a magyar hazafit, a király hívét s távollétében most személynökét. Férfiás belépte, s hogy már a köszöntéskor *álmódottnak* nevezi a titkos gyülekezet czélját, merészségét bizonyítja; még inkább az, hogy midőn az öreg Mikhál, ki tudta nélkül vegyült ily társaságba, ótalomért hozzá siet: «Bánk! kedves édes öcsém! . . . Te

ments meg engem e *haramiák* közül,» ennek védelmére kardjához kap; majd, megtudván az öregtől, hogy ez ily kiáltásra ébredt: «Le a királyi székből! Pártütés!» egészen kirántja kardját, noha egyedül van, szembe annyi pártütővel. De csöndesedik, midőn Petúrtól hallja, hogy nem a király, csak a királyné ellen akarnak föllépni; annál inkább, mert Petúr a családi sérelemre is tesz célzást, mely Bánkot e királyné környezetéből érte. Békén hallgatja végig Petúr vádjait Gertrúd ellen, csak néha tesz egy-egy ellenvetést; s midőn az magát kibeszélte, mint *lehetetlenséget* tünteti föl: a *királynét megölni*, s a *király iránt hív* maradni.

És így hazátok elbúsultjait
 Játsszani akarjátok, s *királytokat*
 Ugy *tenni a királyi székre*, hogy
Gertrudis estén szíve megrepedjen
 egyszersmind *szeretni*
Is, ölni is szándékoztok; mivel
Gertrudis épen a király maga! — — (52. l.)

Erre Petúr a törvény és szokás szentesítette alkotmányon a királyné által ejtett sérelmeket hozza fel, s Bánk így felel:

Ezen szokast tekintve, mi
 Szükség *setétben bódorogni?* Ha
 Törvény s szokás szerint cselekszetek, nem
 Csak *én*, hanem minden *magyar* segítő
 Kezét sietve nyujtaná — (53. l.)

mi által, «mintha hályog esnék le a pártütők szeméről» — átlátják, hogy van törvényes útmód a sérelmek orvoslását eszközteni. Bánk hogy őket még inkább meggyőzze, a polgárháború veszélyeit rajzolja, majd a királynénak, habár bűnös voltát elismeri, kel védelmére, s még arra is talál mentséget, hogy az «ön felekezetét» jobban szereti, mint a magyart:

— Ha németek

Között közületek király lehetne
Egyik, nem előbb volna-e előtte
Még ott is a *magyar*? (54. l.)

A nemzeti büszkeségre számított ezen ügyes fordulat-
tal a békétleneket teljesen lefegyverezve kimondja, hogy
ő nem akarja titkos összeesküvés által érni el célját
mert:

Hogy Bánk leüljön a setét szövetség
Gyász-asztalához, ahhoz *nem csekélyebb*
Mint *bánki sértődés* kívántatik. (54. lap.)

Tehát egy esetben mégis pártütő lenne. A *bánki sértő-
dés*, nem egyéb, mint ama nagy sérelem, mely e perczben
csak megkísértve, de végrehajtva nincs: Melinda tényle-
ges gyalázata. Ha így van, Bánk e szavakkal olyat *anti-
cipál*, mi csak később fog kifejlenni, s ez *hiba*. Itt nem
Bánk, itt a *szerző* beszél, mint a ki tudja, mi fog követ-
kezni. Ha Bánk ilyesminek csak lehetőségére gondolt is:
hogy nem ragadta ki Melindát *azonnal* a veszélyből,
midőn tehetette; hogy engedte egy perczig is az udvarnál
maradni? De ő nem gondolt erre. Melindát a kísértés
ellen *erősnek* találta, s ez mostanra megnyugtató őt.
Hogy hasonló kísértésnek elejét vegye, szándéka hölgység
az udvartól eltávolítani, a mi nem épen oly sietős, hogy
néhány percznyi, vagy órai haladékot ne szenvedjen. Van
hát ideje a lázadókkal végezni; de nem volna akkor, ha a
«*bánki sértődés*» csak gyanítja is. Mondom, ez itt *hiba*,
másként Bánk egész jelleme szétomlik. Hiszen csak nem
gondolhat ilyet: most még nem leszek lázadó, mert a
sértés nem elég nagy arra; bevárom, hogy a gyalázat
tettleg elkövettség, s akkor «leülök a setét szövetség

gyász asztalához» én is. — Ezt a szerző gondolta így, Bánk nem.

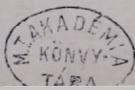
Eltekintve e hibától, mely három sor kihagyásával jóvá tehető, Bánk jelenete a békétlenekkel művészileg van kivíve. Ez utóbbiak, a nádor beszéde által legyőzve, már szét akarnak oszlani, midőn Petúr, még mindig nyakasan állva feltételében, esküjökre kényszeríti őket hogy maradjanak. Bánk kéri Petúrt, hagyja őket békén oszlani, különben «ő fog kívánni tőlök *egy*et»; de Petúr dühösen tartja vissza társait, vérszomjas átkokat lehelvén a királynéra, mi Bánkot erélyesebb föllépésre kényszeríti, ez alkalommal jellemének egy szép vonását is feltüntetvén, hogy t. i. ment a *nemzeti elfogultságtól*; midőn így felel Petúrnak:

Wárdán, belőled most a *nemzeti*
Rút gyűlölet, nem az igazság beszél.
 Jertek velem, magyarok! Szánjátok őtet,
 Mert nem gonoszságért gyűlöl; hanem
 Azért, mivel *más más köntöst visel* (56. l.)

A «magyarok» indulnak; Petúr is, elszigeteltsége miatt, drásticos kitörésekre fakadva, s kimondva, hogy «maga is tud hóhérja lenni azon utálatosnak» el akar menni: de Bánk méltóságos állásba teszi magát, s «kívánja az *egy*et,» mire előbb figyelmezteté:

Ezen haza s felségárulót
 Lánczokba verjétek — parancsolom,
 Én a király személye én — maga
 Parancsol Endre, a király. (56. l.)

Petúr, loyális érzelmében fejedelme iránt «Bánk lábaihoz hajol» s hódolva annak, ki Endre képét viseli megadja magát: «királyom!» De Bánk nem elégli csak meg-

törni a pártos főurat, ő *szívét* is meg akarja nyerni. Elhurczoltathatná, czélja így is el volna érve: de nem teszi azt, hanem «elérzékenyedve emeli fel» a térdelőt:

«Petur, Petur, kedves bátyám, ölelj meg» (56. l.)

aztán eszébe juttatja régi hűségét Endréhez, hogy már az Imre király elleni testvér-háborúban a mellett harczott, miért jószágait is elvesztette, bujdosó lett; eszébe juttatja, mit mondott akkor atyja sírján:

«igazad vala,

Atyám — az isten nem segít soha

Felkent királyok ellen!» — (57. l.)

úgy hogy az elérzékenyült Petúr, Bánk «nyakába esve,» ismétli e szavakat, visszatér a hűségre, s Bánk méltó önérzettel kiált fel:

Oh Endre! győzedelmeskedj te bár

Országokon: de ilyen győzedelmet

Mint Bánk neked nyert most, nem nyersz soha! (57. l.)

E gyönyörű napfényes episód után, mely Bánkot legnemesb oldaláról mutatja, ismét elsötétül minden. A lézengő Ritter, Biberach, jő; s már a «Melinda» jelszóra megint felpattan Bánk sebe. «Hol loptad el *hugomnak* a nevét?» kérdi Mikhál a némettől, s ez úgy felel, hogy Bánk szívébe nyilallják a szó: «A hol *magát más lopta*: a királyné dombérozó mulatságában.» Bánk ezért a kóbor lovagra riad; ki színlett nyugalommal czélozgat arra, mikép vették rá Bánkot, hogy «szép együgyű feleségét» az udvarhoz vigye; s hogy «ezt a regét sokan tudták,» — de ő, Biberach, «véletlenül *azt is* kitanúlta, mit szorgalommal *sem tudtak sokan*» — jelesül, hogy mióta Bánk itt gyűlésez, azóta is *történt* valami; s Petúrhoz fordulva, — folytatja:

Ispán uram, te oly merőn tekintesz
 Rám s nem tudod, hogy *csak ezen éjszakát*
 Lett volna szükség *el nem lopni Bánk-ban*
Nagy-úrtól, és hogy addig, míg *ti itt*
Vele vagytok — otthon *Ottó és Melinda* — (59. l.)

Rövid félbeszakítás után Bánk részéről («fattyú! megöllek!»), a ritter hidegvérrel teszi hozzá:

«Ládd Bán hogy *egyikének*
 Vagy *másikának* utjában ne légy
 El kelle országvizsgálásra menned.» — (60.)

s az így eleve kifőzött ármányra mondja Bánk:

hiszen
 Ni itt *világos* egészen, a mit én
Üres fejű ki nem tudtam találni (60.)

nem magára a megkisértett csábításra, melynek fül- és szemtanúja volt. (34. l.)

Bánk szenvedésének kifakadása, mely itt következik, az indulat hevében, sokkal zavartabb, hogy sem benne határozott eltökélést kereshetnénk; de ha az örültek beszédében is van valami logika: nem csalódunk, ha ez indulatos kitörésből lelke irányára vonunk következtetést. *Első* ösztöne is nem a királynét *meggyilkolni*; hanem a «királyhoz, — császárhoz, — pápához» menni, szóval, törvényes elégtételt követelni, — s ezt «hideg vérrel, állhatatosan» nyíltan:

hogy merően
 Nézvén *szemek közé, becsületes*
Tekintetemnél elvakúljon a
 Szentségtörő.

Igaz, hogy rögtön átesap: «Meggyilkolom *ott előtte* (a király, pápa stb., vagy éppen *királyné* előtt?) a biboros gazembert» (Ottót): de Gertrúd megöléséről itt sem szól,

s Ottót is *nyíltan* — s talán csak azon esetben, ha törvényes elégtételt nem kap — akarja megölni; s ha ezért vesztő padra viszik, fenjen kiáltani, hogy «hitvese virtusát bosszúlta meg.» Erre mondja Biberach, hogy törvényes elégtételt ne várjon; mert «csóka csókának szemét ki nem ássa» — a gyilkot is hiába feni, mert útját állják; vesztő helyen sem fogja méltó bosszúját hirdethetni, mert «az ily rikoltozót» titokban oltják el. Bánk igazat ad a ritternek: «Német, te *megnyitottod a szemem*: s ily *kábaságot* akartam tenni?» Tehát semmi kilátás nyílt, törvényes bosszúra: *cselhez* kell folyamodnia. De a nyílt, őszinte Bánk nem az az ember, ki cselt tudjon szőni, s így e szándék teljesedésbe nem megy: hacsak később, a királyné jelenlétében szinlett alázatosságát, s egy kis ideig elfojtott érzelmeit annak nem vesszszük. — Most egy reménysugár lövell szívébe: «Megmenthetem talán még, nemde?» kérdi Biberachtól, s ez biztató *talánnal* felel: mire Bánk egészen átadja magát ez édes reménynek, de kéri mégis Petúrt társaival, ne oszoljanak szét, hogy megtalálja őket *hahogy talán* szükség *lehetne* rájuk. Szükség csak ama nem várt esetben fogna lenni, ha Melindát már meg nem menthetné; de erről most alig kétkedik, ezért a nagyon feltételes mondat: *hahogy talán lehetne*. Majd Mikhálhoz, a nyugalmat óhajtó öreg Mikhálhoz fordul, és saját keble érzelmét, a reményt, melytől önmaga éled, fejezi ki, midőn mondja annak:

ősz, remélj

☛ Egy nyúgodalmas éjtszakát. (16.)

Sőt a remény, hogy Melindát megszabadítja, bosszúját is lenyomná, nem beszél többé arról; Ottót, a gyáva herceget, csak kaczagni akarja, megveti, s a királynétól csak menekülni óhajt:

Csak egyszer ötlet a kezem közé
 Vehessem, oh mikép fogom *kacznai*
 A *gyáva herceget*; s ha *húsomat*
Lerágja a kerítő asszony, akkor
Még csontomon is elviszem Melindát, stb. (62.)

nem bosszúlni, csak menekülni, s magányba vonulva boldog lenni kíván. — Ily érzülettel siet az udvarhoz, s Biberach követi oda.

Hogy a III. szakasz elejét megérthessük, szükséges a közben történeteket elmondani. Midőn Bánk az udvarba ért, Melinda szobája ajtajánál, kívül találta Izidórát, a német udvarhölgyet, s azt vállon ragadva, belökte a szobába, s kérdőre vonta, mit keres ottan. A megijedt Izidóra megvallá, hogy imént «lihegve jött eléje Biberach, s megtudván tőle (a leánytól) hogy a királyné lefeküdt, kérte, menjen Melindához, mivel mind a királynénak, mind Melindának *italt* adott Ottó, amannak altatót, ennek mást. Izidóra szaladt, és látta Ottó herceget *rendetlenül* futni ki Melindától.» Bánk e vallomás után Izidórát egy melléktérembe zárta, s hihetően közte és neje közt viharos jelenet volt, melynek eleje, igen jó tapintattal nincs színre hozva. A III. szakasz nyitásával csak végét látjuk már e jelenetnek: Bánk asztalnál áll, s kezére bókoltan kiáltja Melindának:

Hazudsz! —

De minő hazugsággal vádolja Melindát? — Ez nem tagadta, hogy megtörtént az eset, csak azt a mivel Bánk vádolja e szavakban: «Ottó s Melinda *eggyaránt* örültek! (65),» hogy t. i. ő *szándékosan* követte el a bűnt. «Pokolbeli tűz ége csontjaimban, — mond alább (66. l.) — és a

királyné alunni ment — álmós volt.» De miért nem hiszi ezt el Bánk, midőn már Izidóra is tanúskodott? Izidórát hihetően bűnrészesnek tartja, azért is bánt vele olyan durván. Féltesdűhe gyanakvóvá tette minden iránt. Azonban mégis megszánja az előtte fetregő Melindát, föl-emeli, könnyein ellágyúl: de ismét erős akar lenni, megint nem hisz annak. S midőn neje kiméletért esd, mert hisz nem csak feleség: *anya is*: Bánk félig öntudatlanul löki be az ajtót hol kis fia alszik: «Te *átkozott* kis alvó, mit mosolyogsz.» Az *átkozott* szó szívéen találja az anyát, de Bánk, noha ez nem volt nála czélzatos átok, elfásultságában nem vonja azt vissza, hanem egy bombaszttal felel; mely körmondatos hasonlat oly lelki állapotban, mint az övé, nem illik a helyzethez:

Mint vándor a hófúvásokban, úgy
Lelkem ingadoz *határtalan*
Kétség között, s eszem egy nagy oceánban
Lebeg, veszejtve minden csillagot.

E *határtalan kétséget* sokkal jobban fejezi ki Bánk egyéb szavai s tettei, mint e nagyon is öntudatos bombaszt által. Midőn Melinda őrvöngés jeleivel távozik, a fásultság közönyével mondja férje: «Menj, menj, hová a történet viszen»; de legott Melinda szavai zúgnak fülében: «alunni ment, — álmós vala» s hánytorgó agyában *most először* fogamzik meg a királyné meggyilkolásának eszméje (55. l.)

«Épülj fel, izmosodj meg, gondolat!»

És valóban e gondolat szemünk láttára *épül fel, izmosodik meg*, oly jelenetek következvén, melyek a királyné elleni bosszúnak gazdag tápot nyujtnak. Előbb Izidóra szakasztja fel ajtaját, s kérdőre vonja a nádort, hogy

merte őt, nagy család ivadékát, bezárni. A felelet, melyet Bánk erre ad, dagályosnak látszik, de csak látszik. Dagályos akkor, ha azt *egészben* Izidórához intézettnek olvasuk: így a puffadt előrész, s a sovány, gúnyosan udvarias utórész csaknem nevetségesen üt el egymástól. Urceus exit. De nem ok nélkül adja költőnk színpadi utasításul, hogy Bánk: «csak maga elébe néz». Jelenti ezzel, hogy Bánk önlelkével foglalkozik, nem Izidórával. Csak most bukkant a királyné megölése eszméjére: s ez őt inkább elfoglalja, hogy sem Izidórát számba venné. E gyilkos gondolattal eltelve, mondja:

Ha engemet Prometheusom csak egy
Hangyának, és az égi tüzet talán
Még abba is sajnálva, egy hideg
Szerszámnak alkotott volna —

következnék: akkor sem tűrhetném bosszúlatlanúl e gyalázatot; akkor is vérét kellene ontanom a királynénak; de észrevévén hogy nem egyedül van, az elkezdett körmondatot Izidórához intézett szavakkal végzi be:

— úgy

Szolgálatodra tán lehetne hangom.

Izidóra e megvetést visszaútasítva, figyelmezteti, hogy ő a királyné barátja: Bánk maga elé mutat, s a szenvedélytől zavartan mondja: «Nézd, nézd az árnyékot» (előttem csak árnyék, halott már az, a kinek barátságával kérkedel) «Halgass oroszlán (dühös indulat) az a királyné» — (ne merd bántani). «Oh hazug! csak árnyék.» — Izidóra e szavakra, melyeknek összefüggését nem érti, Bánkra ijedve néz, háborodottnak gondolván: «Bán, Bán mi lelt téged? Nagy úr mi lelt? könyörületességből

felelj» — Bánk ráriad: ki innen! s Izidóra menni akar, de Bánk e kéréssel állítja meg:

Egy szót csak, irgalmas lélek, hiszem

Az éjjel *Ottóval* még a mulatság

Után soká beszélt a királyné? (67. l.)

Bánk a felől akar tisztába jönni, vajon a királyné, ha csakugyan altatót kapott, miként azt már Izidórától tudja, nem kicsinált czéllal vette-e azt be, hogy magát mindenből kimoshassa. Mert azon esetben, ha a királyné *tudtán kívül* vette be az altatót, Bánk nem tekintené oly vétkesnek, hogy megölje. Hallotta ugyan Gertrúdnak Ottóval folytatását, melyben ezt gyávaságaért leszidta; de a megkísérlett csábítást akkor sem tartotta elegendő oknak a gyilkosságra. Most is azon tépelődik, hogy bár a királyné céljai bűnösök valának, magában az elkövetett tényben ártatlan lehet; tudta, és — tekintve Ottó iránti előbbi viseletét — most már akarata ellen is mehetett véghez. Hisz, ha beléegyezett volna, mi szükség volt úgy altatóra. E kétség gyötri Bánkot; azért kérdi Izidórától, hogy a mulatság után beszélt-e még Ottóval a királyné: *nem együtt főzték-e ki a támadást Melinda erénye ellen ily módon, hogy a királyné valami — színleg altató-por bevétele után fekünni menjen, s Ottónak szabad kezet adjon.* Izidóra, ki előbb a Bánk eszelősnek látszó beszédén megdöbbsent, s megsajnálta őt, e kérdésből látva, hogy nincs semmi olyan baja, meg akarja magát bosszúlni a bezáratásért, — különben is szerelemföltő Melindára — s csipős feleletével úgy intézi, hogy Bánk érezze azt:

És a kegyelméből csaknem kijött:

De majd *Melinda* megbékélteté. (El).

Bánk érzi a fulánkot: fel is jajdúl: «kigyói nyelv!» — aztán a felelet szavai zúgnak lelkében. «Mebékélt» — mondja, gondolván: tehát a királyné kegyelméből Ottó azért jött ki, hogy ez a csábításban nem boldogult; hanem miután Melinda magát feláldozta, mebékélt. A két felkiáltás: «mebékélt: álmos is volt!» így függ össze; *meg is békélt*: azaz *önkint* beleegyezett; *álmos is volt!* azaz, tette magát, mintha az egésről mit sem tudna, sőt hogy gyanúba se lehessen fogni, valami port vett be, s fekünni ment. Ezért folytatja Bánk így:

Szépen kidolgozott csalárdkodás —

előre kifőzött terv; s ez ármányért jellemzi a királynét a következő sorokban oly vastag színekkel.

Ezek szerint Izidóra rövid jelenete nagy fontosságú Bánk véres elhatározására; s hogy «a gondolat megizmosodjék». Ha a királyné altató-port vett s nem *előleges cselből* vett: nem akarná megölni. De Izidórával e jelenete Bánkot az ellenkezőről győzte meg.

A mi hát Bánk személyes, vagy *családi sérelmét* illeti: kész az ok tette végrehajtására. Most következik, hogy a nemzet, a nép sérelme szólaljon fel. Ezt eszközli Tiborcz-jelenete. Bánk ez alatt folyvást saját lelkével foglalkozik ugyan, de azért hallja Tiborcz panaszát, ki saját osztályának, a népnek, Gertrud és az idegenek általi nyomatását legsötétebb színekkel festi. Midőn Tiborcz azt gondolva, hogy Bánk ő rá nem is hallgat, figyelmezteti: jelentősen válaszol ez:

Beszélj, beszélj; igen

Jól hallok én *panaszod*; de a *magam*

Panasza is beszél. —

A családi sérelemhez a nép, a nemzet sérelme is hozzá járul, a mi Gertrud megölését annál igazságosabb büntetéssé emeli Bánk szemében.

Nem szükség érinteni, csak a kevésbbé figyelmes olvasó kedvéért jegyzem meg, hogy Bánk e jelenete Tiborczczal nem rendes *párbeszéd*, melyben t. i. amaz ennek szavára felelgetne. Bánk lelke a gyilkosság eszméjével küszködik; tudja, látja ugyan Tiborcz jelenlétét, hallja szavait, de csak mintegy gépileg, s a mit ennek mond, az is főleg saját lelki állapotára vonatkozik. Így, midőn Tiborcz köszöntésére felkiált: «Utonálló!» majd így: «Minek is becsület az emberek között!» némi homályos emlékezet lebeg előtte, hogy Tiborczot ez éjjel már látta egyszer, s ez akkor valami *lopásról* beszélt; de az is ködlik elméjében, hogy ez a paraszt eddig becsületes volt: innen felkiáltásai *Tiborcz irányában*. De ugyan e szavak *befelé* is fordulvák: ő ki eddig oly *becsületes* volt, most kénytelen *gyilkolni*, mint egy *útonálló*, mert a *becsülettel* semmire sem boldogul. Hogy e magyarázat igen valószínű, mutatja a következő, bár töredék-mondat: «azért teremtettem» — mely határozottan *első* személybe van áttéve. A közelebbi válasz: «Munkálkodó légy, nem panaszkodó» már egyenesen Tiborcznak szól; nem azért, mintha Bánk nem tudná, hogy a nép nyomora honnan származik, hanem e közönyös vigaszszal mintegy le akarja rázni magáról Tiborczot, ki zavarja némileg lelke benső működését. S ez így foly tovább: Tiborcz festi a maga és osztálya inségét, melyet rájok a királyné kegyenczei hoztak; Bánk — folyvást saját gondolatján tépődve, — hallja a panaszt is; lelkébe szívja mintegy öntudatlanul, s táplálja vele a véres bosszút. Csak ezt találok kissé inkább vigjátékba, mint ily magas pathoszhoz illő helynek:

Tiborecz.

Oh, mint örültem, hogy *szabad* levék!

Bánk.

Miként örültem én *bilincseimnek*.

Nagyon is *öntudatos* játék az ellentéttel, a francia klaszikus drámák, s a régi verses vígjátékok dialogusa ez; Bánk helyzetéhez épen nem illik. Mintha Helenát s Hermiát hallanók a «*Midsummernights-dream-ben*»:

Herm. The more I hate, the more he follows me.

Helen. The more I love, the more he hateth me.

A jelenet vége felé, egy szép sugár, a *háládatosság* Tiborecz iránt, tör át a vastag ködön, melybe most Bánk szelleme burkolva van; egyszersmind megható vonással festi az úr és paraszt közötti *patriarchalis viszonyt*. Bánk a hű parasztot Melinda fölkeresésére küldi, hogy ezt aztán haza, Bánk házára, kísérje. Tiborecz búcsúzáskor „*Atyánk*“ szóval nevezvén Bánkot — a szó fiát hozta eszébe, ki még mindig a mellékszobában alszik; ezt meg kell mentenie, biztos helyen tudnia, mielőtt valamihez fogna: s a belépő Biberachchal, ki rajta örülés jeleit lát, keveset szólván, fiával eltávozik.

Bánk innen, úgy látszik, egyenesen a királyi udvarba megy: vagy ha nem, akkor nem tudni hol töltötte a napot. Mert nejével jelenete, a III. sz. elején, hajnalban kezdődik, s a scenák szakadatlanul folynak, úgy, hogy midőn Bánk eltávozik Melinda szobájából, legfőlebb reggelnél nem képzelünk nagyobb időt. A kis Soma is, Bánk fia, még mindig aludt, úgy kellett atyjának feköltenie, hogy elvigye, A IV. szakasz elején Gertrud már így kiált fel: «*Nap-est!*» — Bánk tehát Melindától csak nagy fictióval mehet egyenesen a királynéhoz. Talán a pártütőkkel

tanakodott? Igaz, hogy midőn, az előbbi jelenetben Tiborcz említi a *titkos szövetséget* (70.) Bánk felkiáltott: «Ha! — *ezt* hogy feledhetem — Istenem!» — de ezen az egyszeri megemlékezésen kívül, nem látszik, hogy a békétlenekkel egész nap köze lett volna. Ide mutat, hogy fiacskáját a királyné előtermében adja Mikhálnak, midőn már ez fogságába hurczoltatik, holott ha előbb találkozott volna a pártütőkkel — kik között Mikhál is napolt — még ottan át fogta volna neki adni. De ide mutat az is, hogy Tiborczot a III. szakaszban Melinda felkeresésére küldvén, az öreg paraszt jelenti Bánknak, hogy Melinda a királyné szobájában van, s e jelentés és a királyné hívása folytán megy Bánk oda. «Itt van Melinda, azt mondad Tiborcz?» ez első szava, midőn belép. — Tehát a III. és IV. szakasz közt *kitöltetlen* hézag maradt, egy egész nap, reggeltől estig; holott épen úgy lehetne ez amannak közvetlen folytatása.

Bánk a királynéhez indul, mert Tiborcztól hallá, hogy Melinda ott van, de egyszersmind Gertrud is *hivatta*. Ez utóbbi nélkül talán nem ment volna egyenesen oda, hogy megölje, talán inkább a «setét szövetség gyász asztalához» ült volna le, a pártütőkkel vitte volna ki bosszútervét. Szemére is veti a királynénak alább (110. l.): «Te engemet magadhoz hivatál, *szikrát okádó vérem éktelen dühében*.” Tán ezért maradt el a «megengedhető csalárdkodás», melyről fentebb szó vala.

A «szikrát okádó vér éktelen dühét» azonban, belép-
tekor elfojtja: engedelmességet színél, csak midőn Gertrudis a *hitvesét* említi, mondja: Miféle *hitvesem*? s alább: «Való hogy én *házas* vagyok; de *hitvesem* nincsen. Gertrud «egy ideig nézi, végre elsiet.» Bánk kardját *félíg kirántja* s mond: «jó angyalod susogta ezt neked». —

Azon perczen volt, hogy megölje, mintegy örül, hogy azt meg nem tette. Tiborczt kiáltja elő, ki a háttérben áll: miért? talán csak azért, hogy ne legyen *maga*. (Tiborczt az elfojtott éktelen düh annyira megcsalta, hogy ura viselkedését *hidegnek* találja: «Uram! iszonyú ezen *hideg* magad viselete!» — De miért mondja ezt Tiborc? tudná Bánk czélját? vagy csak azt várta, hogy Bánk, az elnyomott nép érdekében fel fog szólalni a királyné előtt? Az utóbbi inkább valószínű; Bánk nehezen közölte vele bosszúczélját, melybe maga is inkább csak *sodortatik*, mint öntudatosan megy.) — Most a királyné távollétében egy hosszú monológban szellőzteti «a szikrát okádó vért» — s ez, úgy látszik, lohad is egy keveset, mert a királyné visszajöttével nem ott kezdi, hol távoztakor hagyta volt, nem a *gyilkosság*on. Gertrudis Melindát hozza: «Itt van» mint egy válaszul Bánk szavára, hogy hitvese nincs. Az őrzöngő Melinda felkiált: *gyermekem!* majd: hol van Soma; azt hiszi, megölte Bánk. De ez iszonyodva hárítja el e vádat, s az ablakon kinézve, Mikhált mutatja, ki éppen tömlöczbe hurczoltatik. Annak kezénél van a fiúcska, mondja. Az ártatlanul börtönbe hurczolt ősz Mikhál sorsa meghatja, sírásig lágyítja Bánkot; s bár ez egygyel több ok a királyné ellen dühödnie, a meglágyulás percében Gertrúd parancsára: «Távozzatok!» — igazi vagy színlett engedelmességgel Bánk is elmenne, s legalább *most* nem hajtaná végre a véres tettet. «Jobbágyaid vagyunk» — mond, meghajtván magát, indulnak, ő, Melinda és Tiborc: de a királyné parancsolja, hogy Bánk maradjon. E szóra, látván a gyilkolás elkerülésének lehetlenségét, «a falhoz támaszkodva» kiált fel: «Vége! vége már neki!» nincs mód, hogy meg ne öljem; itt maraszt. «Tiborc vezesd hát asszonyod», nekem maradni, nekem nagy dolgot kell

végrehajtanom. «Menj csak! a nap — a természeti nap — elnyugtával az *örvendezők* is elnyugosznak.» A királyné nem éli túl az estét. Következik a búcsú Melindától: s azok távoztával mintegy ijedve, s szórakozottan kérdi Gertrud: «Bánk itt maradt?» — Ő parancsolta s most nem tudja. Gertrudis — mint a vétkes hatalom rendesen szokott — feljül akar kerekedni, kérdőre vonja Bánkot titkos visszajövele, Izidóra elzáratása stb iránt: «illik-e ez?» kérdi mindannyiszor, mire Bánk fásult rövidséggel felelget: *nem*. «Becsület-e ez?» kérdi Gertrud.

Bánk.

Nem. Oh az én becsületem

Melinda elbúcsúzásával el-

Búcsúza; Mihál-bánnal és fiammal

Elzárattott: ha mi még megmaradt,

Ezernyi sok szegény között hazámban

Felosztva van, — — minek az is?!

E néhány sorban vértette indokait mondá el. Melinda meggyaláztatása, Mihál ártatlan fogsága; a nép és nemzet nyomora, mind ennek szerzője a királyné. A következő hosszas beszéd, melyben elmondja mi sorsa van a becsületesnek — ellentétben a becstelennel — nem csak általános reflexió, bár annak látszik, mert az helyzetéhez nem is illenék. *Szenves* beszéd az, reflexió álarczában; annyira szenves, hogy midőn elvégzi, a királyné rémülve kiált fel: «Istentelen! távozz!» — De Bánk, a helyett, hogy távoznék, leveti álarczát, *közelebb lép*, s eltökélve mondja: «Nem. Avagy azt hiszed, hogy nem maradtam volna itt parancsolásod nélkül?» — de ebben maga is kételkedik: «Meglehet» — folytatja és «magában» szól: «Tán nem maradtam volna még is itt!»

«Nagyasszonyom! Melinda *helyett* köszönni kell.»

Melinda *helyett*. Melinda, szegény, nem tud köszönni. Miért nem tud? ki tette háborodottá? Érezzük, de a királyné is érzi, miféle köszönetre céloz Bánk: azért figyelmezteti alattvalói helyzetére, a tiszteletre, melylyel királynéjának tartozik: «Jobbágy!» — De Bánk túl tette magát ezen:

«Nem ugy van asszonyom. *En urad*
S *bírád* vagyok; mig a király oda
Lészen, *királyod* is vagyok. —

Gertrud éppen ha nem rögtöni gyilkos szándékot is, de olyat lát, hogy Bánk ő felette *ítéletet* akar tartatni, hogy ezt ne tehesse, egy parancscsal híveihez, kik az udvarnál vannak, ártalmatlanná tenni készül. Az udvarnál mindenki engedelmeskedik neki; a palotaőrök Bánkot elfoghatják, vagy megölhetik, mielőtt veszélyes tervei kiviteléhez fogna. Gertrud hát esengettyű után nyúl, de Bánk elkapja, zsebébe rejti, s midőn Gertrud *Udvarnik* után kiált, kardját fenyegetve félig kirántja, s torkába fojtja a segélykiáltást. Azt is tudatja vele; hiába kiált most, mert Bánk, a királyhelyettes, megparancsolta, hogy senki bejönni ne merjen. Gertrud elhal; Bánk elkezdí szemrehányásait: az inséget, melyet körútjában talált, s mely Gertrud kegyenczeinek műve; az alkotmány s törvények lábbal tiportatását, — a *lázongó hajlamot*, mely az ország nagy részén el van terjedve, s ez utóbbira mondja Gertrud *elbámulván* «Talán úgy?» talán Bánk is egyike azon lázadóknak, kikről részint Pontio di cruce leveléből, részint Mihál vallomása után tudomása van. Végre Bánk magán panaszára fordul, csak egy sorral érinti ezt: de ez egy sor fájdalmasabb, mint a többi összesen, s legott a bosszú siettetését eszközli.

— Végtére egy követ
Hírül hozá, hogy *itt* mik esnek. Ál-
Köntösbe' visszajöttem és találtam —

(nyögve)

Oh többet is, mintsem remélheték!

(Szünet)

Nőm gyalázata az, a mit nem reméltem. Erre szünetet tart, fájdalmas szünetet, mely után a királynénak értésére adja, mi szándékkal jött ő ide.

Ah, büszke lélek, fel nem érted észszel,
Hogy gyermekem miért adám amaz
Öregnek? Asszonyom! ha utam *innen*
Hóhér kezébe vinne engemet?

Gertrúd e rögtöni bosszúra még nem gondolt. Voltak nehéz sejtelmek, de a halált ily közel nem vélte. Elsárgulva támaszkodik az asztalra, majd székébe rogyva kiált: «Bánk! mit akarsz velem?» — Bánk heves invectívákba tör ki. — Gertrúd a lovagiasságra vonatkozik, melylyel levante a nő iránt viseltetni köteles: de Bánk, fokozott dühében erre sem hajt most, nem tart egy ily nőt lovagi bánásra méltónak, a ki *kenőcsli testét*, lel-két. — Itt a női hiúságon ejte mély sebet, ezt nem tűrheti Gertrúd, a *kenőcslés* vádja ellen egész nőisége felforr, s «megsértett büszkeségének legnagyobb dühével felugorván,» — megátkozza Melindát, Bánkot, Ottót. — Bánkot dűhe mind közelébb hajtja a gyilkossághoz, Gertrúd már segélyért kiált: «emberek!» s Ottó jó a mellékszobából. Ez kellett még, hogy Bánk dühössége tetőpontját érje el. Ottó rögtön visszafut, s az ajtót becsapja s bezárja maga után: Bánk rohan de hiába küszködik, hogy az ajtót betörje, — s iszonyú átkokba fakad ki a csábító ellen. E fokozott indulat már maga is elég volna, hogy a vértettre

ragadja, de költőnk még ezzel sem elégszik meg.— Midőn Bánk mondja: «átkozott *a hely*, melyben születél»: Gertrúd gyilkot kap, s e szóval: «hitvány! ne bántsд hazámat!» Bánkba akarja ütni, de Bánk kitekeri kezéből, kergeti, s elérvén leszúrja. «Vége! volt nincs» mondja, erős pathoszszal; de mindjárt utána teszi: «de ne tapsolj hazám — ni reszket a bosszúálló.» — Kivül zajt hallván, elvánszorog, nem ugyan megfogatástól félve; de *mert a tető* mindjárt reá szakad; — szabad légre van szüksége.

Azon perczben, midőn a tett végre vala hajtva, midőn Bánk vérbosszúját kielégítette, már a *lelkiismeret* vádja is fölébredt. Ezért mondja: «de ne tapsolj hazám» — «és ni reszket a bosszuálló.» — Majd, kívül zajt hallván, mint közönséges gyilkos, mint Kain, megijed, biztatásra van szüksége, ezért kiált fel: «Örvendj becsületem!» stb. De ez erőltetett vigasztalás nem képes megnyugtadni: «ki, ki! a tető mindjárt reám szakad» — fojtó a szobalég, hol a vérbűnt elkövette.— Később elhallgattatja lelkiösmeretét, erőszakolja a büszke érzést, hogy joga volt ezt tenni, becsülete érdekében, s midőn (V. szakasz) a király előtt, Gertrúd holtteste mellett megjelenik, büszkén emeli fejét, s vallja be a gyilkosságot. Azon meggyőződéssel hallgat-tatá el a lelkiösméret szavát, hogy Gertrúd csakugyan bűnrészes volt *magában a tettben*, mely indokból származott a gyilkosság is, mint főnebb láttuk. Büszkén sorolja hát el vádjait a király előtt, s midőn ez fogságba akarja vitetni, önérzettel hivatkozik nemzetségére, mely Endré-enél nem alább való:

„Árpád és Bor vére közt
Folyó dologban bíró csak Magyar-
Ország lehet —»

azaz: párbajt kell vívniok, a királylyal vagy ennek lovagjával.

De e büszke önérzet eltűnik lassankint, a lelkiösmeret elnyomott vádja mind hangosabbá lesz, s Bánk, önmaga szemében is gonosztevévé süllyed alá, midőn hallja hogy a haldokló *Petúr* átkot mondott az «alattomos gyilkosra.» Itt Bánk összehasonlítja *Petúr* nyílt, férfias föléptét — melyért mégis lófarkon hurczoltatott — saját eljárásával, s magát a mellett eltörpülni érzi. Nem is feledheti e szót, kétszer is ismétli: «*Petúr* engemátkozott *alattomos gyilkosnak*» — Majd Myska-bán jó: *orozva gyilkolónak* mondja Bánkot, ez is lelkiösmeretére támad: «*Orozva?*» kérdi fájdalmasan, aztán elhallgat. Sokáig hallgat, s oszlop módra áll, földre szegzett szemekkel. — Bánkkal, a király helyett, Solom mester akart megvívni, Myska-bán fia, — de apja nem engedi: hisz Bánk nem méltó arra, hogy vele lovagias ember megvíjon, mert Biberach, ki a Myska házánál halt meg, haldokolva megesküdt, hogy a királyné ártatlan, mit sem tudott «*Ottó* izetlenkedéséről.» — Solom elveti kardját: «úgy hátátkozott legyen, ki a nemes kardot bemártja egy alattomos gyilkos vérébe!» — Ime Bánk hová süllyedt: a büszke Bor ivadék, most ön és mások vádja által megsemmisülve áll: s ez Bánk büntetése, iszonyúbb a halálnál: meg a mi következik, Melinda gyászos vége.

Gertrúd magában a tényben ártatlan volt.

Bánk azon meggyőződésben ölte meg, hogy *magában a tényben is részes.* A mint a tettet elköveté, már belvádát érzett, de még nem tudja miért.

E belvád fejlik az V. szakaszban boszuló mardosássá.

IV.

GERTRÚD JELLEME.

«Gertrúd nem egészen érthető» — mondotta harmincz évvel ezelőtt Vörösmarty a királyné jelleméről. Azóta e színmű sok ízben adatott, diadallal járta be hazánk különböző színpadjait, jeles színészek és színésznők vetélkedtek jellemei felfogásában, a napi sajtó figyelemmel kísérte az előadásokat, észrevételei, utbaigazitásai nem hiányzottak; úgyhogy ma már tán csak én vagyok, ki magamat a harmincz év előtti referens álláspontjára helyezve, Gertrúd jellemében itt-ott homályt veszek észre, s annak eloszlatását megkísérteni szükségesnek gondolom. De ha egy részt e primitív álláspont nem nagy ajánlatul szolgál következő fejtegetésemnek: más részt megvan az az előnye, hogy bármennyire hiányos legyen felfogásom egyéb tekintetben, nem áll egy vagy más szereplő befolyása alatt, s így a darab jellemeit tisztán magából a műből ítélhetem meg. Lehet, hogy így sem mondok valami újat, vagy érdekest: de legalább, a mit mondok, saját vizsgálatom eredménye lesz.

Mennyire akarta szerző Gertrúdot Melinda gyalázatjának bűnrészesévé tenni? Nem teljesen. Lássuk előszavát. «Ilyen nevelésű öcsék közt — ugymond — Gertrudist se reméljük igen angyalnak; nem is szolgálhat nagy védelmére az, hogy ő anyja egy szent szűznek (Erzsébetnek), mert az nem neki köszönheti neveltetését, a midőn még kicsiny korában elvitték a thüringiai herczeg számára s egy klastromban nevelődött. *Csak mely tiszteletre*

méltó állapotja az, mely engem valamennyire mentségére kényszerített.“ Tehát nem volt czélja szerzőnek, hogy Gertrúd egészen az Ottó aljasságáig sülyedjen; mentségére kényszeríté «a mély tiszteletre méltó állapot,» hogy királyné s egy szent szűz anyja; de még inkább az, a mit Katona elhallgat ugyan, de művébe nyilván beléfectetett: Bánk tragikai bűnhődése. Láttuk, hogy ez csak azon meggyőződésben volt képes a vértettet elkövetni, hogy a királyné teljes mértékig részese a Melindán esett gyalázatnak, e hitben tette magát önbírájává, s ebben áll tragikai fellázadása a létező világrend, a törvény, a társadalom ellen, melyért bűnhődnie kell. Ezért van Gertrúd kevésbbé vétkesnek tüntetve föl, mint Bánk gondolja. — Mennyire hát bűnös?

A prologban (11. l.) Ottóhoz intézett szavai egyszerűen a vigalomra is vonatkozhatnak. «Mondhatom neked, hogy *ez ma* (érthetnők a bált) udvaromban az ily eszte-lenkedések közt utolsó fog lenni; — mert hogy tégedet herczegem örvendezőbbé tégyelek, soha *jobbágyaim kedvét* nem áldozom fel.» «Jobbágyaim kedvét,» azon elé-gületlen magyarokra is mondhatja, kik pazar vigalmain az országos nyomor közepette megbotránkoztak. Bánk vagy Melinda nevezve nincs: s ha utóbbi jelenetében Ottóval (37.) így dorgálja öcscsét:

nem tiltottam soha
Tőled szerelmet! vidámság, öröm
Minden csak a szolgálatodra volt:
S most *fajtalan véred tilalmas úton*
Melinda birására csörgedez —

majdnem azon gondolatra jövünk, hogy Gertrúd beteges öcsce felvidítására, kész ugyan mulatságokat rendezni,

azt sem bánja, ha szeretkezik, de nem tilos úton, nem férjes nővel, legkevésbé egy Melindával. Azonban ily fel-fogás mellett Gertrúd igazán «nem érthető» maradna. Mert, ha megengednők is, hogy Bánkot merő jóságból vette rá nevének az udvarhoz küldésére, a mi nincs úgy, említett jelenete Ottóval (35—40. ll.) mi kétséget sem hagy fel, hogy öcsese szándékát tudta, elősegélte, annak nem sikerültén boszankodik. És így önmagának ellentmondana, olyasmiért dorgálván öcsesét, mire maga készíté az utat. Már első szavai a herczeghez (prolog. 11. lap): «Ottó, no jőj, látod leereszkedem s magam jövök hozzád» s végül: «Te holnap utazol» mélyebb czélzattal birnak, hogy sem csupán a szándéklott vigalomra értsük. Egy királyné, egy Gertrúd, nem «ereszkedik» így le, nem keres fel valakit nyomós ok nélkül; s az «elútazás» kényszerűsége sem állna be, ha csak mindennapi udvariasság volna szóban. Igen is! a királyné tudja öcsese szándokát, tudva segélte azt elő, midőn Melindát udvarához hozatta; Ottó azonban oly lassan boldogul, hogy nénje már unni látszik, büszke, hiú lényét sérti az öcsesében tapasztalt férfiatlanság, ezért akar, a vigalom mámorában, még egyszer s utoljára alkalmat nyújtani a gyávának. Az alkalom kedvező: Ottó s Melinda találkoznak (32. l.): de a csábító gyalázatosan útasíttatik el. Ekkor lép be *Gertrúd asszonyaival*. (35. l.)

A királyné egy ideig «megáll a háttérben» s nézi hol a «bosszús Melindát, hol a magát feltalálni nem tudó Ottót.» Éles szeme azonnal észreveszi, mi történt: tán hallgatta, talán épen leste is a kimenetelt; ez rögtöni megjelenését kiszámítottnak fogná feltüntetni. De ha ezt, mint egy királyné méltóságával össze nem férőt elvetjük, s egyedül a véletlennek rójuk is föl hirtelen beléptét:

annyi bizonyos, hogy a tényállással tisztában van, mielőtt szólana. Öcscse modora, (tán ügyetlen erőszaka is) Melindát bosszúra tüzelte; így a czéltől messzebb van, mint valaha: ez a tény. Ha látná Gertrúd, hogy a pásztoróra szépen foly, egész csendességgel vissza vonulna; vagy föltéve hogy hallgatózott, — be sem nyit vala, kivált *asszonyokkal* (újabb ok, hogy megjelenését kiszámított-nak vegyük). — De így érdekében van oly színt adni a dolognak, mintha csakugyan történt volna valami; érdekében, a megkisérlett csábítást megesettnek tüntetni föl. — Ez érdek, látszólag, Ottó *álbecsülete*, az az hódítási képessége, melyet nem irtózik, kegyetlen morállal, egy ártatlan hölgy jó neve árán menteni meg; de alapjában egész más; mint alább meg fogjuk látni. Ezért úgy színli, mintha édes találkozást vélne megzavarni, melyet botrányosnak tart:

Hogy sokszor oly hivatlan érkezik
Az ember!

kiált föl színlett meglepetéssel; aztán, folytatva szenteskedő szerepét, a nőjellem ama sajátos vonása szerint, hogy mindig kevésbé hajlandó ily botlást ön nemének elnézni, mint egy férfinak, Melinda ellen fordul, «indulattal» kérde: «mi volt ez itt?» Nehogy azt véljük, mintha Bánk nejét *ily nyilvánosan* azért feddené e szavakban, hogy ellenállt, hogy felbőszült csábítója ellen. Sőt inkább: ez indulatos kérdés arra van számítva, hogy Melindát *asszonyai szemében* ellenkező világításban tüntesse föl, mi teljesen sikerül is, ha Melinda szó nélkül, zavarodva távozik; de keserű gúnyos válasza, és elég érthető czélzásai az erénye ellen maga a királyné által kivetett hálóra, megghusítják Gertrúd szándokát; ezért mondja, ajkát harapva a «szinte illetlenül elsiető» Melinda után:

«a kis majom harap!» — de nem akarván, hogy Melinda czélzásai a jelenlevők előtt valami fontos dolog színében tűnjenek föl, csekély sérelemként veszi azokat, s elégli büntetésül, hogy Melinda negyed napig elébe ne bocsátassék. Így fogom én föl e rövid, de praegnans jelenetet.

A mi most következik, tisztán mutatja Gertrúd erkölcsi sülyedése fokát. Miután asszonyait elküldte, s Ottóval négyszem közt maradt, ingerülten vonja kérdőre öcsését: «Ottó! hát mi volt ez? — mi ingerelte oly nagyon felötet?» s midőn Ottó válaszolja: «szivem», — kifakad.

Ottó. Mi lelt?

Gertrúd. Azt kérded, bíborunk
Bemoeskolója?!

s alább:

Ki vagy te? és ki én?

Az én anyám, s hazám Merania

Szült téged? a nagy Berchtold vére így

Fajúlt el? (37. l.)

Ottó vastag esze nem érti nénje bosszankodását. A jelenet elég világos, hogy szórt figyelem is észre vehesse, mikép Gertrúdot nem a megkísérlett csábítás, hanem annak *nem sikerülte* bántja. Miért? Ha *kimondott* szavainál tovább menni nem akarunk, szégyenli a királyné, hogy oly gyáva, férfiatlan öcsce van, ki egy asszonyt nem bír elcsábítani. A becsület álfogalma, mint az főleg romlott udvaroknál nem egyszer vala uralkodó, így is eléggé indokolná bosszús kitöréseit. De ez csak héja a dolognak. Gertrúd nem az a nő, ki valódi érzelmeit hímezetlen kimondja. Más rejlik itt az *álszégyen* köntöse alatt: *félelem* a következményektől. Tekintsük helyzetét: az mindent megmagyaráz. Maga fejezi ki e szavakban (38. l.)

Itt áll im a *gyűlöltetett* (Ottó) s az a
Szép *győzedelmes* (Melinda), kit meg *kellett* volna győzni,
Amott megy — *útálván ezt* (Ottót), *engem is*
Kerül.

De nemcsak «kerüli»; ez még nem volna nagy baj. Bánk a hatalmas nádor, a király személynöke, rövid nap visszatérhet, s akkor Melinda panaszszal fog borúlni keblére. A bukott, a császnak engedő Melinda nem volna veszélyes, titkát, szégyénét óva rejtegetné férje szemei előtt: a *győzedelmes*, ki ép erénynyel szabadult ki a bűn hálóiából: ez nagyon veszélyes, nemcsak Ottóra, de a királynéra is; hiszen Melinda tudja, imént hányta szemére, hogy öcscsének ő nyujta segédkezet. Innen csak egy a kigázolás: Melindának *el kell bukni*, mielőtt férje visszajőne. De nem úgy, mint a hogy Ottó később elejti, erőszak, hevítő szerek által, — semmi sem volna ellenkezőbb a királyné céljaival, — hanem *önkint*. Ezért nem tetszik neki, midőn bárgyú öcsce le akar mondani Melindáról; ezért biztatja, hogy végezze be a mit elkezdett, és azért lesz magán kívül dühében, mikor látja, hogy Ottó nem csak nem érti, sőt ostoba tanácskérései által azt árúlja el, hogy képtelen ily hódításra. Dühösen taszítja el magától a gyávát, s átkozódva hagyja ott.*

Ezekből tisztán érthető, mennyire vétkes a királyné Melinda irányában. Vétke először a *laza erkölcsi* fogalom, mely szabadosnak, udvari hanghoz tartozó játéknak veszi az erény behálózását. Innen indulva ki, elősegéli öcsce bűnös vágyait, a mennyire azt egy asszony, egy királyné teheti. De Ottónak férfiatlan gyávasága által, (mert ügyes

* Színpad i utasítás szerint: az *asszonyok követik*. Ez tollhiba, mert asszonyait már előbb (36. l.) elküldötte. Ily jelenetnek nem is lehetnek azok tanúi.

csábításnak ellenállható női erényben Gertrúd nem hisz), oly helyzetbe szorúl, hogy a mi előbb játék vala, most *kényszerűség*: Ottó félúton meg nem állhat, hogy magával őt is el ne rántsa. S így midőn ezt a győzelemre képtelennek ismeri föl, nem látván menedéket, dühös átokban tör ki. De bár mennyire óhajtsa Melinda bukását: ennél tovább nem mehet. Képtelenség volna Ottónak *erőszakra* segédkezet nyújtania, vagy ezt tudva csak meg is engednie. Hisz miért szeretné Melindát megejteni? hogy hallgasson, hogy férje előtt *vádlóul* ne lépjen fel. A vétkes Melinda hallgatna is, de a csábszer s így *erőszak* által tönkre tett Melinda nem fogna hallgatni, sőt ezerszer súlyosbá tenné a vádat, melynek következményeitől mostan retteg.

Igy fogva fel Gertrúd helyzetét, nem találunk ellenmondást abban, a mi következik. A dölyfös, haragos aszszony, ki csak most hagyá el öcscsét megvetve s megátkozva, csak imént száműzé Melindát személye köréből, néhány percz múlva mindkettővel nyájasan találkozni fog. Ottó, Biberach tanácsára, nénje után megy, hogy megkérlelje, s mondja azt, hogy az egész csak próba volt, mely által a magyar nők kikiáltott hűségét akará megkísérteni, s kérjen bűcsútalálkozást, mivel úgy is holnap elútazand. Gertrúd e kérésnek szívesen enged: vajon oly ostoba-e, hogy elhigye Ottó silány ürügyét? Oh nem, de érdekében van a történt botrányt elsimítani, vagy Melindát oly helyzetbe hozni, hogy arról panaszkodni ne merjen. Ottó új kívánata ez érdeknek szolgál: vagy sikerül a kopasz mentséggel Melindát eláztatni, s kiengesztelve hallgatásra bírni, vagy ha mint Gertrúd hiszi, Melinda Ottónak nem czélja, csak modora ellen lázadt fel, a hódítást megint foganatba tenni. Szóval reménye van így vagy úgy, kimenekedni a hínárból: ez fejti meg, hogy az

előbb dühös, büszke asszony oly könnyen engesztelhető. E találkozás nincs színre hozva, csak elbeszélés után tudjuk, hogy megtörtént: Ottó, Biberach tanácsából, Gertrúdnak altató, Melindának hevítő-port kevert italába, s amaz fekünni ment. Más kérdés, hogy a felingerült Melinda hogyan volt ily összejövetelre birható: de ennek vizsgálása akkor lesz helyén, ha majd Melinda jellemét fejtegetjük.

Gertrúddal csak a negyedik szakasz elején találkozunk ismét. Este van, ugyan azon nap estéje, melynek reggelén a III. szakasz játszik. A királyné saját szobájában asztalnál ül, mélyen gondolkozva. Mi lehet tárgya mély gondjainak? — Mögötte udvarnok áll, kezében egy «világtörténet könyvvel,» — mit ugyan a néző épen nem tudna, ha Gertrúd alább e könyvre vonatkozólag Solont és Lycurgust nem emlegetné. E könyv aligha nagyon foglalkoztatja most lelkét, úgy látszik csupán szórakozást keresett benne. Az udvarnok kezében egy nyitott, s már olvasott levél is van. A levél, mint végre (121. l.) megtudjuk, Pontio di Cruce, templomvitézek nagymesterétől s illyriai helytartótól jött. Tudósítás van benne az ország alrészein kitörni készülő lázadásról, egyszersmind tanács, hogy a királyné változtassa meg kormánya rendszabályait. De e levél sem nagy részben okozza Gertrúd mély gondjait. «Csak szűnyogok — csak szőnyeget nekik» — mond kicsinyelve a lázadást. Mi aggasztja tehát? Nyugtalanul kérdi magában: «De hol van Ottó? — Törnek ő rá, mert öcsém.» Mély gondolkozása e szerint arra irányúl, a mi fő cselekvénye a darabnak. Ottót már a III. szakasz folytán kerestette, (77. l.) de az rettegve bujkál hatalmas nénye előtt, azt híven, hogy mindent tud: pedig Gertrúd azért keresteti öcscsét, hogy megmentse. Jellemző egyébíránt a

föntebbi szavakban, hogy Gertrúd szerint csak azért tört-nek Ottóra, *mert öcsese*. A rögzött gonosz jellemvonása ez, ki az igazság elvében nem hívén, a vétek méltó megtor-lását csupán személyes indokból magyarázza. Mert hiszen, ha többet nem tud is annál, a mi lefekvéseig történt, még sem mondhatja el jó lélekkel, hogy öcsese ártatlanul üldöztetik.

De nem tud-e többet? Nem tudná-e, hogy öcsese czél-hoz ért? Tekintve ennek Kaini rejtőzését, valószínű, hogy eltitkolta nénje előtt. Azonban a harmadik szakasz foly-tán értesülünk, hogy midőn Gertrúd Ottót keresteti, Me-linda a királynénál volt. (77. l.) Melinda ugyanis, csakha-mar azután hogy Bánktól őrjöngve elfutott, a királynéhez ment. Nem vette volna észre Gertrúd Melinda szavaiból, s mint képzelhetni, szemrehányásaiból, hogy a merény nemcsak megkísértve, de végre is van hajtva? — Hogy ez iránt magunkat tájékozhassuk, szükség a következő két jelenést figyelembe vennünk, melyek elsője Gertrúd és Izidóra, másika Gertrúd és Melinda közt foly le.

Izidóra azért jön a királynéhez, hogy tőle engedélyt nyerjen hazájába visszatérni. Kérelmét oly felfedezések-kei indokolja, melyek Gertrúdra nézve egészen újak és megdöbbentők. Bevallja, hogy Ottót szerette, de már nem szeretheti, mert az „*félénk gyilkossá*“ lett, orozva, lovagi-atlanul megölvén Biberachot. Felfödözi, hogy Ottó az éjjel Gertrúdnak altató, Melindának hevítő port adott. Tőle hallja Gertrúd először, hogy Bánk itthon van, s e szóra «megmerevedik», sokára halkán mondja: «A nagy-úr?!» Izidóra elbeszélése után az is világos, hogy Bánk nemcsak haza jött, de neje gyalázatát is tudja, mert épen Izidóra kénytelen volt neki «mindent» bevallani. Annál rettentőbb. «Bánk itthon, —» ismétli a királyné, jeléül,

hogy e gondolat nagy súlylyal nehézkedik lelkére. Azon-
túl alig hallja többé Izidóra szavait. «Ottó!» «Meránia!»
«Berchtold nemzete!» ezek egyes felkiáltásai, vonatkozván
a gyalázatra, melybe öcsese az egész meráni fajt keverte;
«dicső kinézéseim!» a lehetőségre gondolva, hogy nagyra-
vágó álmai Ottó merénylete által megsemmisülnek; végre
megátkozza öcsesét, s miközben Izidórát elbocsátja «va-
lamin *nagyon* láttatik gondolkozni» s ez eszmére bukkan:
«az egy *halál* —».

Izidóra eltávoztakor egy udvarnok lép be, s Gertrúd
parancsolja: jöjön Melinda. Aztán, hogy sötét eszméit el-
oszlassa, nagyravágó álmaiba merül, de fenhéjázó magán-
beszéde végén, ismét e fagyasztó gondolatra bukkan:
«átkozott! mitől foszthatsz meg, Ottó, még *tán* enge-
met!» Ekkor jő Melinda.

Már belépése olyan, hogy elárulja elmezavarát. «Hir-
telen jő, megáll, merően néz.» «Ez a magyar királyné?»
kérdi eszelősen. Gertrúd, mintegy csodálkozva felel: «ké-
rdezed?» Az egész jelenet eleje arra mutat, hogy Gertrúd
nem tudja Melinda örültségét. Igaz ugyan, hogy sértő
szavaira mondja egy párszor: «eszelős» «eszeveszett» —
de csak akkor «néz rá ijedve» — csak akkor kiált fel:
«Ha! istenem — Melinda!» mikor beszéde felötlően
zavaros lesz, kétségtelen, hogy csak most veszi észre
Melinda lélekbaját. Igazolja ezt az is, hogy Melindát *hi-
vatta* magához, tehát céljának kellett lenni vele. De mi
célja lehetne egy örültséggel? Semmi: ha ezt tudja, bizony-
nyal nem is *hivatta* volna; s mihelyt észreveszi hogy Me-
lindával nincs mit beszélni, esenget és Bánk után küld.
Céljait könnyen sejthetjük: előbb Melindát hallgatásra
bírni, s miután ezzel nem boldogul, Bánkot valahogy
kiengesztelni, önmagát kimosni.

Ha most tesszük fel a főnebbi kérdést: alig lehet más feleletet adni, mint, hogy a királyné e szakasz elején mit sem tud a lefekvése után történekekről. Nem: hogy Ottó szerek által győzött, hogy megölte Biberachot, hogy Bánk itthon van, hogy Melinda megőrült. E nem tudás két körülménnyel ütközik egybe. Először: Melinda már volt egyszer a királynénál, így említetik a III. szakaszban. (77. l.). Ha ez áll, fel kell tennünk, hogy Melinda első ízben semmi jelét nem mutatta lelki zavarának, vagy csak oly mértékben, hogy Gertrúd azt indulatlán kitörése gyanánt vehette. De ez alig valószínű, tudván hogy Melinda kevéssel azután ment a királynéhez, midőn Bánktól őrjöngve futott el. Azonban fogadjuk el a föltevést, hogy Melinda akkor nem mutatta eszelősségét: nem kellett-e emlegetnie képzelhető szemrehányásai közben oly dolgokat, melyekből Gertrúd a tényre, s a kivitel módjára stb. következtessen? Nem ismételte-e, a mit a III. szakasz elején Bánknak mondott vala: hogy «ő ártatlan,» hogy «pokoli tűz ége csontjaiban» s több efféléket? Nem emlegette-e férjét Bánkot, hogy itthon van? Másik körülmény azon időhézagban fekszik, mely a III. szakaszt a IV-től elválasztja. A harmadik szakasz, mint már említettem, hajnalban kezdődik, s folyton foly színváltozat vagy egyéb megszakadás nélkül, s így legfőlebb a reggel óráiban vége szakad. A negyedik kevéssel nap hunyta előtt veszi kezdetét. Lehetséges-e, hogy Gertrúd a palotában történt oly nagy dolgokat csak este tudjon meg? Szerző valószínűleg úgy képzelte, hogy a III. szakasz betölti az egész napot, s annak közvetlen folytatása a negyedik. De lehetséges-e az időnek ily kinyújtása? Összevonni az időt, hosszabbról rövidebbre, könnyű: a képzelet villámgyorsan ugorja át a hézagot: de azt képzelni, hogy a mi előttünk szakadatlan

foly le, egyik szereplő a másiknak adván az ajtót, tehát a mi a felvett időközben *valósággal* is megtörténhetett, az jóval nagyobb időre nyúljék, — az lehetetlen. Ha pedig szerző, a két szakasz folytonosságából indulva ki, úgy vette (pedig alkalmasint úgy) miszerint Melinda nem is kétszer jelen meg a királynénál, hanem a harmadikban elfutván Bánktól, a IV-dikben megy Gertrúdhhoz: akkor a szerkezet még hibásabb, mert Ottó már a III. szakaszban említi (77. l.) hogy Melinda nénjénél van.

Legegyszerűbben úgy volna segítve e bajon, ha Melindának Gertrúdnál léte a III. szakasz folytán nem is említették. Akkor megfoghatóbb lenne, hogy Gertrúd előtt új események mind azok, melyek lefekvése után történtek, s tisztábban állna előttünk Gertrúd helyzete a IV. szakasz elején. Így is volna oka az aggodásra, így is megfejtethnők, miért keresteti Ottót. Ha nem tudna is többet annál, mi lefekvése előtt oly nyugtalanná tévé, ez elég indok arra, hogy Ottót, ha már diadalához reménye nincs, megszöktesse a vihar elől.

Azon percztől fogva, hogy észreveszi Melinda roncsolt lelki állapotát, Gertrúd viselete megváltozik e boldogtalan nő iránt. Szánalommal tekint rá, mi becsületére válik romlott szívének. Melinda bukását könnyelmű udvari morállal segíté előidézni, azután a kezdett ösvény el nem hagyása főbenjáró érdekke vált: de mindig oly föltevással, hogy Melinda — mert asszony — hajlandó lesz bünt és gyalázatot játékból megosztani. Most visszadöbben az eredménytől, és sajnálva tekint az áldozatra. De a szánalom nem nyomhatja el sőt neveli a veszély érzetét: minél teljesebb Melinda romlása, annál nagyobb a vesz, mely Bánktól fenyeget. Gertrúd, szellemi erejében bízva, bátorságot vesz e viharral szembe nézni, egyenesen, rögtön, mielőtt

annak egészen kitörni ideje volna. Csenget és hivatja *Bánkot*.

A jelenés, mely Bánk érkezte előtt, Gertrúd s a betolakodó öreg Mikhál közt lefoly, ez utóbbi jellem tárgyalásakor lenne alkalmasb helyen bonczolandó: itt csupán a hatásra szorítkozom, melyet e jelenés Gertrúd kedélyén hátrahagy, s ennyiben a nádorral a találkozást előkészíti. A fogságba hurczolt ősz Mikhál, e szókkal vált meg a királynétól:

..... Jó éjtszakát! te nagy
Sorsodban elvakult kevély eszű
Reszkess szerencsédől — jó éjtszakát!

Bármily eszélyesen, méltósággal, nyugodt önuralommal s politikai szívtelenséggel viselte magát a királyné e jelenet folytán Mikhál iránt: egészben e szín lehangoló benyomást tőn kedélyére. Az engedelem nélkül berontó ősz ember, ki elől az örült Melinda kétségbe esetten szabad, elrejtteni gyalázatát, s ki nem tudja még, miért fut el szerető húga, — s ha tudná, tán szíve repedne meg — oly látvány, a mi szélesb körben mutatja Gertrúdnak a bűntény horderejét; mely saját könnyelműsége által idézve föl, most áldozatra áldozatot kíván; — az őszinte hűség, s szeretetből ellene emelt vád, s kérelme, hogy javítsa meg rendszabályait, a prófétai hang, a térdre hulló öreg Mikhál, ki nem magáért, hanem *ő érette* reszket; kit lehetlen meg nem szánni, hűtlennek, gonosz indulatú pártosnak tekinteni, (90. l.) de a kit mégis, miután érzelmei túlárjában öcsését Simont elárulta, ezzel együtt befoгатni politikai kényszerűség, ha a pártütést el akarja nyomni; végre maga azon fölfedezés, hogy nemcsak távol az ország szélein, de itt is forr ellene a lázadás — forr pedig most, midőn a nádorban sem bízhatik, sőt oka van

ettől legjobban rettegnie: mind ez, ismétlem, összehat arra, hogy Gertrúd ne feledje könnyen Mikhál végszavait: «Reszkess szerencsédől.» — És nem feledi: visszhangzik e szó lelkében, miután Mikhál eltávozott, visszhangzik még akkor is, midőn Bánk jelentve van (100), de még nem lépett be: s a lemenő nap látásával együtt újra a *halál* eszméjét költi benne. Az önbizalom, határozottság, melylyel Bánkot hivatá vala, Mikhál jelenete folytán csüggedésnek adott helyet: midőn az udvarnok jelenti a nádort, Gertrúd türelmetlen *döbög*: «ne még:» csak miután magát kissé rendbeszedte, veti utána: «jőjjön». — Talán azt hiszi, hogy már eléggé ura érzelmeinek; talán átallja az udvarnok előtt, mintha ez belátná gyöngeségét, hogy a kit maga hivatott, most nem meri elfogadni; azért ad a: «ne még!» után: «jőjjön!» parancsot. De csalódott, ha magát Bánk ellenében erősnek hitte: nem állhátja ki a belépő nádor tekintetét, «remegve néz a földre» s annyira szórakozott, hogy feledi, hogy Bánk az ő parancsa folytán jelent meg. Mert hogy ez valódi szórakozottság, nem csak színlett, kétségen túl esik: hisz Bánkkal szemben most, ha valaha, teljes lelkierőt, nyugodtságot kell mutatnia, nem csüggeteg szórakozást, mely büntudatot árulna el. Ez elfogultság tart a rövid párbeszéd folytán is (101. l.):

Gertr.

A hitvesed —

Bánk.

Miféle *hitvesem* !

Gertr.

Nagy úr !

Bánk.

Való hogy én házas vagyok;

De *hitvesem nincsen* —

Gertrúd

(*egy ideig nézi, végre elsiet).*

«Egy ideig nézi, végre elsiet.» Állapodjunk meg e helynél, mert ha van homály Gertrúdban, ez az. Mit nézett Bánkon? miért siet el? A magyarázat, mely először feltolakodik, ez: Gertrúd, Bánk külsején remegve látja a belül háborgó gyilkos szenvedélyt, s annak kitörése elől keres a gyöngébb nem védelmet ösztönszerűleg. Igazolná ezt elfogultsága, mely Bánk jelenlétében erőt vőn rajta; igazolná Bánk tette, ki a nő távoztával kardját félig kirántja s felkiált: «jó angyalod susogta ezt neked!» — igazolná, a mit Bánk később (110. l.) mond: «Te engemet magadhoz hivatál, szikrát okádó vérem éktelen dühében.» E szikrát okádó vér, ez éktelen düh, bármint elfojtva is, kell hogy kifejezze magát Bánk viseletén a belépéskor: e szerint Gertrúd távozása meg volna fejtve. Azonban e felfogásnak ellent mond az, hogy Gertrúd nem sokára *visszajő*, nemcsak, sőt Melindát is hozza, mintegy feleletül Bánk szavára, ki azt mondá, *nincs hitvese*. Ha látta a gyilkos szándékot, a szikrát okádó vér éktelen dühét, s attól ijedt meg, hogy mer visszajönni — és pedig Melindával a szétromcsolt áldozattal, melynek látása Bánkot ezerszer jobban felbőszítheti? Ez oly merész játék volna, mely által még Gertrúd jelleme is elvesztené a valószínűt. Vagy talán arra számít, a mi csakugyan be is következik, hogy a felbőszült férj, boldogtalan neje láttára oly fásultságba fog esni, hogy képtelen lesz a már-már aczélján lebegő gyilkosságot azonnal végrehajtani? A jelenet, midőn Gertrúd Melindával visszajő, valóban ily «elfásító» — vagy inkább *ellágyító* hatást gyakorol Bánkra, mi annál természetesebb, hogy ezt megelőzőleg ideje volt a «szikrát okádó vért» egy hosszú magánbeszédben szellőztetni. De ily hatás minden emberi számításon kívül esik: és hogy Gertrúd a bőszerű indulat meglohasztását ily módon remélje eszközölni, az nem

lehetséges. Mert ki kezeskedik, hogy Melinda látása nem épen ellenkező hatást tesz a dühében már is magán kívül levő férjre? vagy — ha percznyi ellágyulás állna is be, — hogy nem követi azt még nagyobb kitörés, mely első perczen vér-áldozatot kíván? — E szerint se a rémület, se a kiszámítás nem fejtven meg előttünk Gertrúd távozását, s visszajöttét Melindával: csaknem azon útszéli gondolatra jövünk, hogy miután Bánk azt mondta: «nincs hitvese» — a királyné csupán e szó megezáfolása végett távozik el. De ne sértsük Katonát ily gyermekes felfogással: nem ok nélkül adja ő színpadi utasításul, hogy Gertrúd «egy ideig nézi» Bánkot, s az után «siet el.» Csak arra emlékezzünk, hogy valahányszor Bánk az indulat legmagasán hányatik, külsején mindannyiszor delirium jelei vehetők észre. Így már a III. szakaszban (67. l.) Izidóra ijedve mondja:

Bán, bán! mi lelt téged? — Nagy úr, mi lelt?
Könyörületességből felelj —

és nem sokkal lejjebb Biberach (76. l.): «Bánk örülést mutat tekinteted.» Daczára a látszó hézagnak, melyet a III. és IV. szakasz közt ismételve megjelöltem, minden arra mutat, hogy Bánk Melinda szobájából, hol utoljára Biberachkal találkozott, egyenesen, vagy nem sok késedelemmel, jó a királynéhez; hisz kis fia is, kit onnan magával hozott, egész a királyné ajtajáig mind vele volt. Az örülés jelei tehát, melyeket Biberach észre vön, még nem tüntek el arczáról, külsejéről, midőn a királynéhez belép, sőt indulatát, ha lehetséges, még fokozta az öreg Mikhál sorsa, kit az előszobán keresztül börtönbe látott hurczoltatni, fokozta az a körülmény, hogy belviharát Gertrúd előtt el akarta fojtani. Szerintem ama rövid jelenetnek egyedül helyes felfogása ez. Gertrúd Bánk jöttével re-

megve néz a földre, csüggedt, szórakozott: de midőn Bánk felkiált: «miféle hitvesem» dőbbenve néz rá: «Nagy úr!» — majd Bánk különös beszédére: «Való, hogy én házas vagyok, de hitvesem nincsen» — egy ideig nézi, s szavait, külsejét egybevetve, azt gondolja, hogy ez is a megőrülés pontján van. Csak így lehetséges, hogy Melindával vissza mer jöni. Bánk rögeszméje úgy hiszi Gertrúd az, hogy nincs hitvese: ha Melindát megmutatja neki, örvengő dühe lecsillapúl. E csalódás természetesen eloszlik, mihelyt Bánk összefüggően beszél: — azonban egy más körülmény neveli Gertrúd biztosság érzetét. Bánk, kit már neje látása némi fás hangulatba ejtett, majd a gondolat, hogy Melinda őt kis fia megölésével gyanúsítja, apai érzékenységét zaklatta föl, most ablakon keresztül megpillantja ősz süvét, Mikhált, kit az utczán börtönbe visznek. A látvány egész a könnyezésig ellágyítja őt, úgy-hogy a királyné parancsára engedelmesen távoznék, nem volna ereje a gyilkos tettet *most* végrehajtani. Gertrúd látja ezt, s ily érzelemmel szemközt nem tartja veszélyesnek Bánkot marasztani. Még a búcsúzási érzékeny jelenet van hátra Bánk és Melinda közt, mely Gertrúd biztosságát méginkább növeli, úgy hogy ez feljül kerekedik, s a nádort ő fogja kérdőre. Tekintélyét veszi elő, hogy azzal a jobbágnak imponáljon. De hiába: a nagy-úr elfojtott s ellágyult dühe fokozatosan elétör; s egy reflexio álarczában (106—107.) már oly határozottan nyilatkozik, hogy Gertrúd ijedve kiált föl: «Istentelen! távozz!» De Bánk közelebb lép, s tudtára adja, hogy parancsa nélkül is itt maradt volna, mire Gertrúd még egyszer kísérti meg használni tekintélyét: «Jobbágy!» — hanem most Bánk egyenesen kimondja, hogy e tekintélyre mit sem ad: ő nem jobbágy, hanem ura, birája, s Endre távollé-

tében királya is Gertrúdnak. Ekkor nyúl Gertrúd csengettyű után.

Mielőtt tovább mennénk, itt lesz helyén visszatekinteni az érzethullámozásra, melyben Gertrúd keble a szakasz elejétől fogva hányatott. Nyugtalan aggodalmak a megkísérlett merény következményei miatt, megdöbbsentő fölfedezések, egyre súlyosbiták helyzetét, koronkint a *halál* elősejtelve, de még bizalom önmagához, szellemi felsőségéhez, hogy mindent jóvá tehet. Elszánt merészség a veszélylyel szembe nézni, de mely ismét, Mikhál jósigéi folytán, csüggedéssé lohad, s Bánk beléptével egy percze teljes elfogultságnak ad helyet. De noha Gertrúd remeg Bánk előtt, s nem állja ki annak tekintetét, arra nem gondol, hogy ez *egyenesen* gyilkolási szándékkal jött. Előbb zavart elméjűnek gondolja, s azért hozza Melindát, — aztán észreveszi ugyan, hogy Bánk nincs megháborodva, de lágyúlt érzelmei biztossá teszik őt, hogy önszemélye nem forog veszélyben; ezért meri nemcsak marasztani, sőt szemrehányással is illetni, megelőzendő mintegy, hogy Bánk *ő ellene* vádat emelhessen. Hanem Bánk nem hunyázkodik meg, sőt vakmerőbb lesz. Gertrúd még most sem gondol arra, hogy Bánknak feltett czélja volna őt meggyilkolni, s hogy ily szándékkal jött volna ide; azt hiszi csupán, az indulat heve ragadja, s reménye van őt illő korlátok közé utasítani. Bánk a csengettyűt elkapta, zsebébe rejté, Gertrúd segélykiáltását félig kivont karddal elnémítá — s a királyné még egyre nincs kétségbe esve. Csak midőn Bánk, határozott, s aránylag nyugodt hangon mondja neki :

Ah, büszke lélek, fel nem érted észszel
Hogy gyermekem miért adám amaz

Öregnek ? (Mikhálnak). Asszonyom ! ha *utam innen*
Hóhér kezébe *vinne engemet* ?

akkor „*sárgúl el*“ Gertrúd és «támaszkodik egy asztalra», különben elesnék. Bánk hideg gúnynyal folytatja : «ugyan ne gondoskodjék egy eszes atya, gyermekéről?» s a királyné «székbe rogyik» felkiáltva: Bánk! mit *akarsz velem!* Eddig azt hitte, indulatos emberrel van dolga, kinek hevét kormányozni lehet: most látja, hogy Bánk azon *eltökélt* szándékkal jött hozzá, hogy megölje. E pillanattól kezdve Gertrúd elveszti önuralmát, csak vergődik a rémület és düh közt. — Előbb félenként viseli magát, majd Bánk lovagiasságára hivatkozva, mint nő esdekel kiméltet: de midőn Bánk kimondja, hogy ily nő iránt nincs kötelezve lovagiasságra — mert kenőcsli *testét* lelkét, — ezt nem tűrheti: a női hiúság fellázad, főkép a *kenőcslés* vádjá ellen, s kitörő dühhel kiáltja: «Gonosz hazug! ki tette azt?» — Kétségbeesve szabadulása felől, nem akar veszni boszúlatlan; előbb a gúny fegyveréhez nyúl, s Melinda esetét udvari nevetséges «*cronique scandaleuse*» színében emlegeti, de Bánkra nézván megbánja s engesztelően végzi beszédét (112. l.):

Bánk.

Melinda *jó nevét* te hagyta az
 Udvarnak a nyelvére tenni: légy most
 Isten, s hitesd el véllek, hogy Melinda
 Bánk-bánra érdemes; úgy letérdelek
 S imádlak *én*, kit ők nevetnek.

Gertrúd (keserűen).

Ugy?

Csak *hadd nevéssenek*; hisz a hasonló
 Történet életünknek azon szokott
 És kedves ízetlenkedésihez

ijedve, nyomon visszafut s elzárkózik; s mialatt a hozzá nem férő Bánk átkokban szellőzteti dühét, Gertrúdnak alkalma volna elillanni. Miért nem teszi ezt? Főnebb megjelölém a pontot, melyen túl a királyné nem ura többé érzelmeinek, csupán vergődik, hányatik hullámról hullámra: kétségbeeső átok, gúny, szánsalom, ijedség a halál percében, ezek hirtelen változó érzései. Most, öcsese láttára «undorodva rogy székébe.» — Ottó aljassága föllázítja nem ártatlan, de finom nőiségét; majd «ablakhoz szalad,» hihetően hogy segílyt kiáltson, de eszébe jut, hogy most az ajtón is menekülhet, «használni akarván az alkalmatosságot, el akar sietni» — azonban «Bánk utolsó szavára» melylyel Ottó ellen szórt átkait végzi: (115. lap).

Örökre átkozott légy, átkozott!

És átkozott a *hely*, melyben születél!

«mint egy tigris, neki dühödve, tört kap, és Bánkba akarja ütni:»

Hitvány ne bánts *hazámat*!

Tehát a honleányi, megint engesztelő vonással szelídítve, a különben *önvédelmi* tett. Ez jól van így, hanem, mint indok fölösleges. Azon percztől fogva, midőn Gertrúd a Bánk gyilkos szándékát belátta, helyzete az *önvédelem* minden lehető eszközére felszabadítá. Az *erős és gyöngye* viszonya állt be közöttük. Most a gyöngének alkalma volna elfutni igaz, s Gertrúd e perczben választhat élet és halál közt. Menekülni, kilátást nyújt az életre; de *bosszúlatlan* menekülni: az nem fér össze Gertrúd jellemével. Bánk «megfordulván kitekeri kezéből a gyilkot», Gertrúd «sikoltva fut az asztalig» ott Bánk «utóléri s agyon szurdálja.» Csupa színpadí utasítás. Gertrúd, a Bánk feleletére: «Én? *kerítő*! (én vagyok hitvány?) csak

sikolt és fut, a *kerítő* nevet elnyeli, vagy nincs ideje visszafelelni, bár még sértetlen; mikor pedig Bánk «*agyon szurdálja*» e szókkal: «sziszegj, sziszegj kigyó! te itt maradtál!» lerogyva csak ennyit ejt ki: «Ah!»

De *agyon* szurdálva, azaz megölve még nincs. Bánknak nem felel többé, de midőn az eltávozott, «fel *akarna* emelkedni» (tehát nem sikerül) s felkiált:

«Meghalni — nem királyi széken — ah!»

Bánk azért sietett el, «mert kívül zörgés és több kiáltás» hallatszott: «Hamar!» Myska-bán jó: hív udvari ember s a királyfiak nevelője. Szavát hallja még kívülről, s megismeri Gertrúd a hangot: «Mentsd meg magad, királyné! *pártütés!* ezt mondta a *haldokló*» — (Biberach, lásd 133. l.) de azt is, hogy a királyné semmit sem tudott «Ottó izetlenkedéseiről», tehát ártatlan. Myska szentül hiszi ezt, s midőn Gertrúd, a végső perczben, egy anyai enyhítő vonással, gyermekeire gondol, nem hiába szorítja s emeli ég felé kucsmáját, s tesz egy banális felkiáltást. Myskának a gyilkos kilétéről sejtelve sincs, valami pártütőre gondol; Gertrúdis az *Ottó* nevét ejti ki, Myska talán hallja, de «kívül láрма verekedés» vonja magára figyelmét, majd Ottó fut be, nénjétől oltalmat rimánkodva, s «ordítva rogy mellé midőn meglátja», Gertrúd pedig elfordított ábrázattal rebegi még: «Ottó! Ottó! *Gyilkosom!*» Myska már másodszor hallja ezt, s kérdi is: Ottó? (a gyilkos) a ki ugyan erősen szabadkozik: «Nem, az! nem az!» de a királyné nem *bír*, vagy nem *akar* mellette bizonyítani, s midőn Myska feljajdul is: «Nagy királyné! *így* kell kimulnod?» végszava a *haldokló*nak csak ennyi: «így, — ártatlanul.»

Kíméletből hallgatta-e el Gertrúd *gyilkosa* nevét, s hárítá Ottóra a gyilkosság gyanúját? Róla ezt föltenni

alig lehet. Bánk tette oly nyilvános, hogy Gertrúd nem látja szükségesnek azt constataálni, nem is gondol erre, miután azt hiszi, hogy Bánk az összeesküvés feje. De öcsésére haragszik, kinek kedvéért magát így feláldozta, s gyilkosának nevezi nem azért, hogy környezetét félrevezesse, hanem szemrehányásból, mint az egész bajnak okozóját. Így fogom fel, mert a haldoklót e perczen nem tartom képesnek afféle ravaszságra, hogy az egész Bánk-Melinda tragédiát akarná örökre titokba burkolni az által, hogy a gyilkosságot saját öcsésére keni. Csak Myska-bán együgyűsége okozza, hogy e gyanú rövid időre lábra kap.

Egyébiránt Gertrúd szerepének nincs vége a halállal. Az egész V. felvonást végig játszszá, mint néma személy. E felvonás, a hányszor én e drámát színpadon előadva láttam, csak tableau-szerű fontossággal látszott bírni, mely alatt a közönség már kendőjét kalapját szedte, s oszlani készült. Pedig éppen itt fejlik ki *Bánk tragikai bűnhődése*, mint fentebb előadtam.

(Több jellem ily részletes rajza nem készült el; a következők csak előkészítő vázlatok.)

V.

A többi szereplőket három (illetőleg négy) csoportba állíthatnók össze, a szerint, a mint a dráma főbb személyei köréhez tartoznak. Így lenne:

1. *Gertrúdis köre*: Ottó, Biberach, Izidóra.
2. *Bánk-bán köre*: a) Melinda, Mikhál, Simon, Tiborc. b) Szélesebb értelemben még: Petur és a lázadók, ezek közt ismét Mikhál és Simon is.
3. *Endre köre*: Myska-bán s fia Solom mester.

1. *Gertrúd köre.*

Az első csoportozat élén *Gertrúd* áll, a magyar királyné. Leánya ő Berchtoldnak, Meránia herczegének, s e névre, e hazára büszke. Endrével kénye kedve szerint játszik; nagyravágyása ezt hódítási háborúkba keveri. Most is azért van távol a férj, hogy Galicziát elfoglalván, neje hatalomvágyának áldozzon. A gyöngé Endre csak árnyék ily nő mellett. Midőn leányukat, a 4 éves Erzsébetet (Sz. Erzsébet) Pozsonyvárbán Lajos thüringeni herczeg (Landgraf) számára átvette a követség: Endre a király, mint jelentéktelen személy állá Gertrúd mögött, úgy hogy Bánknak kelle köntösét megrántania, s figyelmeztetni, hogy lépjen előbb. A királyné volt minden, mindenben: «egész ország az ő nyelvén látszott lebegni.» Ez alkalommal pazarló hajlamainak is fényes jelét adta. Annyi kincset rakott ki, ajándékul a thüringi herczeg számára, hogy «elvakult Thuringia»; mégis e «csekélységet» idővel több drágasággal ígére tetézni. Minden magyar szeme könnybe lábadt e tékozláson, mely az ország s magánosok kincstárából folyt ide. Mert Gertrúd a főurak tulajdonát elvevé s odadta a «hazájabeli czinkosinak»; kihúzta a szegény magyar kezéből a kenyeret, s *meráni* fegyveres ette azt meg. Az ősök várait lerontatá, vagy *meráni* fegyverest rakott azokba; elszedte a jövedelmes hivatalokat s idegennek osztá; a magyarnak kárpótlásul, a pusztá „*bán*“ czímmel kellett megéernie. Egyik öcscsét Eckbertet, ki Ottóval együtt Fülöp (német) király megölése gyanújában állva, hozzá menekült, a szepösi tartományyal ajándékozta meg; másik öcscsét Berchtoldot, ifjú és tudatlan létére, érsek, bán, vajda, főispán ranggal tetézi. Udvarában túri, előmozdítja a léha erkölcsöket; csak a botrány az, mitől retteg, nem a bűn. Pazar vigalom van ott napirenden,

míg a haza a merániak okozta inség jajától visszhangzik. E mellett férfias nő, ki túl vágy emelkedni neme gyöngeségén; a világtörténet nagy példáit olvassa s feljajdul: mért nem lehet egy asszony *Solon* s *Lycurgus*! Hatalomsovár lelke nem elégli Magyarország uralmát: Lengyelország, Podolia, a kevély Velence — Európa harmada birásáról álmadozik — s ha e gondolatra szédülni kezd, pirúlva gyöngeségén, ismét erőt vesz: «hisz ha egyszer annyira segítné Endre fegyvere, semmivel se lenne az széditőbb, mint mostan ez» — a jelenlegi polcz. — Mind e hatalmat azonban nem politikai magas czélok elérése végett, hanem csupán azért óhajta, hogy női szeszélyét semmi ne korlátozza. «Saját eszünket s akaratunkat a legostobább köntösben is annyira szentté teremteni, hogy azt egy egész ország imádja . . .» E szavakban fejezi ki végezelját a hatalomnak, mely után sovárogo. Hatalomvágya hiúságból, ereje gyöngeségből, férfiasága nőiségből ered. Ez a különbség közte és a «Solonok, Lykurgusok» közt.

Gertrúd öcsese *Ottó*, leghitványabb jellem az egész darabban. Gyáva, kéjalgó, ostoba: minden bűne a lelki és testi erő hiányából ered. Már is egy örgyilkosság bűne terheli: részt vett Fülöp német király alattomos megölésében. Ezért menekült nénje szárnyai alá, kinek támaszát, gyámságát minden nyomon igénybe veszi. De egy szersmind e hatalmas támasz elbizottá tevé a kis lelkűt: biztossága érzetében átadja magát kéjencz hajlaminak, legkisebb önuralkodás nélkül. Azonban még a kéjencz előnyeivel sem bír, hogy személyes tulajdoni által birjon hódítani: gyáva a szerelemben is. Még bünt sem volna képes elkövetni nénje segélye, s a meghitt Biberach mephistói tanácsa nélkül.

Biberach «egy lézengő ritter» Ottó mindenese, szellemi gyámja a vétek útján, vele jött az udvarhoz, hol azóta tartózkodik. Hidegvérrel párosult szellemi nagy fensőbb-sége teljesen uralkodik a gyöngé Ottó felett, mihez járul, hogy ennek legveszélyesebb titkát, Fülöp megölését tudja; miben, úgy látszik, segéde volt. Egyébiránt a herczeghez nem hűség vagy szeretet láncza köti: hanem haszonvágy s azon gyönyör, melyet romlott szíve érez, ha azt a bűn hálóiiban vergődni látja. Jellemének kulcsát ő maga adja kezünkbe. (79. lap.) Világra jötte már megölt egy anyát, miért apja a bölcsőtől fogva kezdte gyűlölni. Ez jó családu, de tékozló ember volt. Biberach a gyűlölséget hasonlóval viszonzá, s atyján tanulta gyűlölni az emberi nemet. Midőn elég erős volt, néha jól meg is öklözte apját. Ez végre feladta. Biberachnak büntetésül a szent földre kellett volna mennie, «ölni»: de félt, hogy apja az alatt minden örökségét megiszszá. Nem ment. Daczáért egy klastromba dugták, — honnan elszökött, nem lévén kedve még életben «szentté» lenni. De köszönheti, hogy ott tanult, mert atyja tékozlása miatt vagyon nélkül maradván, azontúl az «emberi vakságból» kellett élnie. Esze és ármányai által «ritter, paraszt, szegény, úr, herczegek» lettek barátaivá, és csak egyszer múlt kevésbe, hogy tor-kára nem forrt. Hihetőleg a Fülöp meggyilkolását érti, melynek következtén urával a Magyar földre kényszerült ugrani.

A «lézengő ritter» Ottó jellemének mintegy kiegészítője, mindjárt a prológban föllép. Közönye, melylyel Ottó elragadtatását le akarja hűteni, arra számítva látszik, hogy ezt még inkább feltüzelje, legalább e hatást idézi elő. Mindazáltal intéseit e helyen őszintéknek vehetjük. Nem mintha erkölcsileg kifogása volna a szándékos csábítás ellen:

de mert nagyon veszélyesnek tartja egy Bánkkal játszani ilyet. Gonosz szíve gyönyörködne Ottó kelepczébe jutásán, ha önsorsa ezével összfűzve nem volna; ha nem rettegne a következéstől. De ama *gyönyörtől* sem szeretné magát megfosztani, az által, hogy Ottót a lebeszélés minden eszközeivel visszatartsa: ezért megelégszik száraz, gúnyos ellenvetésekkel, csak midőn Ottó elment, akkor mondja:

Ej, ej; kegyelmes úr, vigyázz, vigyázz; mert
Egy ily keszeg sovány fiút az izmos
Bánk-bán — bajusza egy végére tűz.

Az első szakaszban Ottó Melinda fölkeresésére küldi, hogy ezt találkozásra kérje. Biberach történetesen azon szobába is benyit, hol az *incognito* visszaérkezett Bánk Peturral beszél, s hallja ez utóbbinak szavait, midőn Bánkot házához titkos összejövetélre híja, mondván, hogy jelszavuk Melinda. — A lézengő ritter Bánkot megpillantva, ijedten huzódott egy szögletbe, s így a beszélgetők által észre sem véve, megint kisuhan. E váratlan kis jelenet, mely Biberach részéről eléggé indokolva van az által, hogy Melindát keresi, ad irányt a lovag további tetteinek. Tudja — s egyedül ő tudja az udvarnál, — hogy visszajött Bánk, a rettenetes; s ha már előbb veszélyesnek tartotta hercegét a merényben gyámolítani, most épen arra gondol, hogy Ottót cserbe hagyja, elárulja, s ezáltal a magyar párt, különösen Bánk bizalmát megnyervén, anyagi jutalomban is részesüljön. Ottóval, midőn ez (26) követsége eredményét tudakolja, csak félvállról beszél: célozgat ugyan, bízva hercege ostobaságában, a hazajött Bánkra, de világért sem tudatja vele, mily veszélyes a játék, melyet játszani akar.

Ottó.

Frissen, — beszélj — találhattad magát. (Melindát.)

Biberach (jelentőleg).

Találtam — a galamb helyett *oroszlánt* (Bánkot).

A herceg nem érti a czélzást: Talán haragszik? kérdis Biberach nem tartja lelkiismeretben járó dolognak kegyurát felvilágosítani, csak midőn ez a megígért találkozás örömeiben elragadtatik, jegyzi meg a ritter óvatosan: «no csendesen! Dicsérd csupán multával a napot!»

Még egy halványabb, de szelídebb alak járul e körhöz: Bendeleiben *Izidóra*, thüringeni leány. Cserébe maradt a királynénál, akkor, midőn ennek leányát a thüringeni követség elvitte. Gertrúd mintegy leányul fogadta őt, távozó leánya helyett, ez által akarván a kicsiny Erzsébetnek Izidóra anyjában szerető dajkát biztosítani. «Jó Bertha — mondá annak, — légy leányom anyja, mint én anyja leszek a tiednek.» Azóta udvaránál tartja Izidórát, s ezt hála és tisztelet köti a királynéhoz, habár nem szereti is. «Ah igaz, — mondja Izidóra Gertrúd ravatalán — hogy a királyné *kedves* nem vala: de ezt ugyan még is nem érdemelte.» — A német leány titkon Ottót szereti, s e titkot egyedül Biberach tudja, ki azt oly ígérettel csalta ki, hogy a herceget viszont szerelemre bírja, mit beváltani gondolatjában sincs, csak «száraz reménynyel» tartja az epedő szívet.

2. Bánk köre.

Bánk-bán, a fejedelmi *Bor* nemzetségből, fia «*Kunrád* grófnak» kiról a darab folytán tudjuk, hogy tagja volt azon küldöttségnek, mely a spanyol Constantiát Imre király számára feleségül hozta, s már előbb, huszonhat évvel korábban mint a darab játszik, tehát még III. Béla

alatt (1187.), a velenczések ellen harczolt Jaderánál, hol vele Bánk is, — akkor még «gyenge ifjoncz», jelen volt. Ez utóbbi körülmény képessé tesz bennünket, meghatározni Bánk életkorát, a hogy azt szerzőnk képzelte. Bánkot a jaderai ütközetben, bár gyenge ifjoncz vala, tizenhat évesnél gyermekebbnek alig tehetjük; így a dráma kezdetén érett férfiú, negyvenkét éves lehet; melynél ifjabb korban a nádori magas hivatalra nehezen is juthatott volna fel. Atyja, spanyolországi útjában, két bujdosó spanyol gróf — Mikhál és Simon — ügyét fogta fel, kik vele Magyarországra jöttek, magukkal hozván kis nővéröket *Melindát* is. E viszonyból fejlődött ki Bánk házassága Melindával. Történetileg áll, hogy Imre 1199-ben ülte mennyegzőjét aragoniai Constantiával: ha tehát a spanyol menekvők kibujdostát ez évre tesszük, jóformán hozzávethetünk Melinda korához. Ő a menekvéskor (97. l.) nem látszik többnek 6—7 éves gyermeknél. Most Bánktól egy kis fia van, ki már jární tud, mert apja «vezetheti» (75. l.), 4—5 éves, mintegy. A darab 1213-ban történvén: Melindát 20—21 évesnek gondolhatni, s e szerint igen ifjan, 15—16 éves korában, lett Bánk nejévé. Nem ok nélkül bibelődöm e részletekkel. Ily korkülönbség mellett, ily zsenge ifjúságban aligha szerelem vitte Melindát Bánk karjai közé. A hála volt az, jóltevőjének fia iránt, s a nagyrabecsülés, melylyel Bánk nemes, férfias tulajdoninak adózott, kiről lelkesedve mondja: «midőn kezem megkérte — — *szép se volt igen*; de egy Alphonsus, egy Caesar állt előttem.» (35. l.). Adjuk ehhez a heves déli vért, a spanyol származást, s indokolva látjuk, miért nem hajlandó Bánk, ifju nejét az udvarhoz vinni, miért tartja azt falusi magányában. A *féltés* csirája oly természetesen fakad fel e körülményekből, mint szunynyadó magból a növény.

Melinda bátyjai *Mikhál* és *Simon*, emez koros férfi (46 éves), az már gyenge ősz, *Mortundorf* grófok Spanyolországból, *Bojóth*-ról. (?) Nem volt utolsó — mint Mikhál beszéli — a bojóthi faj Spanyolországban. Paizsán a taréjos egyfejű sast régtől fogva ismeré sok ellenség. Már ő és öcsese férfiak valának, midőn anyjok Melindát szülte. Szép volt a leányka, mint az Erköles. Akkor szült neje Mikhálnak is egy fiat. — Azonban egyszer jövének a „*Mohádik*“ s a mórok hatalma megint eltenyészett a spanyol földön. Mindenfelé e kiáltás hangzott: «a mohádik! nem messze vannak a mohádik.» — Simon kétkedett, Mikhál tétlenül várta be. Egy éjjel a mohádik rajtok ütöttek, mindenöket feldúlták, elrabolták. Szerencse, hogy szülőik már az előtt elhaltak volt. Mikhál egyetlen fia is áldozatul esett: holttestét Simon mentette meg. Futottak a halál elől, Simon a fiú holttestével, Mikhál és Melinda. Simon nem hitte, hogy a fiú meghalt, s midőn arról meggyőződött, fájdalma még a Mikhál fájdalmát is meghaladta. Ez köti Mikhált Simonhoz, a testvéri láncznál is erősebben. Mikor az üldözők elől nyomot vesztettek, Simon kezével ásott sírt, melybe a fiút eltemette. — Ily helyzetben találta őket egy magyar, ki Imre királynak a spanyol Constantiát (nejét, Alfonzó aragóniai király leányát, 1199.) vivő követségéhez tartozott. Ez *Konrád* volt, Bánk-bán atyja. Mikhál nem mondja, de érteni lehet, hogy ezzel jöttek Magyarországra, ennek pártfogására részesültek a király kegyében, ki őket javakkal ellátta, s e viszony folytán lett Melinda Bánk neje.

A két spanyol indigenát azonban szünet nélkül gyötré hazafiúi fájdalmuk a mór bilincsben szenvedő Spanyolország miatt; s az, hogy miután Mikhál fia meghalt, Simon pedig gyermektelen, bennök kihal a bojóthi *Mortundorf*

gróffaj. — De az utóbbi keserv csodálatos módon, örökre változik. Simon neje egy koldús asszonyt becstelennek mondott, s elkergetett, mivel kettős gyermeke volt. Büntetésül mintegy, az isten *hét* fiát adott neki egyszerre. Nehogy férje által becstelennek ítéltessék, nem merte a dolgot Simonnak fölfedezni, hanem egy fiút magánál megtartván, a többit egy banyának adta át, hogy veszítse el. Simon vadászat közben, a banyára bukkan, ki rémülve megvall mindent, s felmutatja a hat fiút; Simon a banyát hallgatásra esketi, s a hat fiút nála hagyja, föltartás végett. Csak majd, ha nagyra nőnek, szándékozik az anyának megmutatni, hogy akkor haljon meg — de örömében. — E hírrel örvendezetteti meg Simon Mikhált: e kis episod van szöve az *első* jelenetbe.

Simon, bár folyvást habozva s kételkedve, a «békétlenekhez» csatlakozik, mire őt nem annyira az ügy iránti buzgalom, mint Petúr és a magyarpártiak barátsága viszi. A vénség miatt elgyengült Mikhál, ki a királyné vigalmán, hol a pártütés hajlama először nyilatkozik, többnyire szunyókált, azt sem tudja miről van szó, legfőlebb oly «vitézi társaságot» vél keletkezőben, mint a *kalandosoké* volt*) Simonnal mégis elmegy Petúr házához, s ott is többnyire alszik: mily nagy lesz ijedelme midőn e szókra ébred: «le a királyi székből asszonyom — ha véresen is!» A nem sokára belépő Bánk elébe e szavakkal fut: «édes öcsém, ments meg e haramiák közül» — s midőn Bánk a pártütést ügyesen lefegyverezte, nyugodtabbnak érzi magát. De ez nem soká tart: Bánk, kapott hír folytán, maga kéri együtt maradásra a békétleneket: a pártütés tehát ismét folyamatban. De mielőtt Petúr és társai valamit tennének, Mikhál magára vállalja a követséget, hogy a

* Anachronismus.

királynét esdekléseivel más gondolatra vegye. Egy órát kér a pártütőktől: addig halaszszák a tettet. A palotába megy: ott sokáig kell kinn várnia, pedig ideje drága. Majd meglátja Melindát sirni, kérdezi okát: de Melinda nem mondja meg. Ez a gyermekes ösztigen megzavarja, beront Melinda után a királyi terembe. Követségéről megfeledkezve, csak Melinda keserve aggasztja. A királyné figyelmeztetése eszébe hozza követségét, hozzá fog azt előadni. De zaklatott érzelmei áradozó beszédbe sodorják, s midőn a Spanyolországból történt futásokat előadja, akaratlanul kiejti száján, hogy Simonnak ő most hálátlansággal fizet. Ebből megtudja Gertrúd, hogy Simon a pártütők egyike, elfogni parancsolja (de ez a kitört lázadás miatt teljesezésbe nem megy). Mikhált pedig rabságba viteti. Mikhál az előteremben Bánkkal jő össze; s ez átadja neki kis fiát, Mikhál azt magával viszi a börtönbe; majd a pártütők által kiszabadíttatik, s jelen van az V. felvonás folytán Gertrúd holtteste mellett.

Petúr-bán szilaj, heves, nyugtalan fő. Már a «testvéri háborúban», midőn Endre fellázadt bátyja Imre király ellen, Petúr a lázadók közt, Endre pártján vala. Ezért Imre megfosztá minden jószágától, maga is csak szökésben talált menedéket. A bujdosó, szökése éjjelén, Bánkhoz ment, a törvényes király hívéhez, fölkeresé ezzel együtt atyja sírját a czinteremben, ráborúlt, s bűnét megbánva emlékezett annak szavaira: «igazad van, atyám, az isten nem segít soha fölkent királyok ellen!» — Ugy látszik, e töredelem s Bánk közbenjárása még Imre kegyét visszaszerzé neki, s ez esetben még inkább indokolva látjuk e makacs jellem ellágyulását Bánk szavaira (57. l.). Lehet azonban, hogy javait és állását csak Endre trónra léptével nyerte vissza, kinek azóta folyvást híve. De e hűség

nem gátolja őt, hogy a királyné megbuktatására pártütést szervezzon, s e működésben látjuk őt a darab kezdetén.

Nem hagyhatjuk érintetlen a patriarchalis viszonyt, mely Bánk s a szegény *Tiborc*z közt van. E becsületben megöszült, hív és őszinte parasztot hosszú évek emléke fűzi a Bánk családjához. Már atyjának szolgája volt, s midőn Jaderánál «egy rossz velencei» halálos csapást mért Konrád gróf és fia Bánk fejére, *Tiborc*z fogta fel azt, s most is viseli homlokán a sebhelyet. Ezért, s mivel egyébkint is becsületes vala, a rabszolga megnyeré szabadságát, de csak vesztére, mert a királyné által kegyelt idegenek, az összes magyar néppel együtt őt is nyomorba döntötték, elannyira, hogy kénytelen szolgasága idejére sóhajtani vissza. Ez inséges állapotban, valamint maga, neje, őt éhes gyermeke táplálását Bánk időnkinti segélye nélkül nem volna képes megszerezni, úgy egész osztálya nyomorának enyhítését, az idegen huzavona korlátozását, egyedül Bánk erélyétől s hazafiságától várja.

3. *Endre köre.*

A még hátralevő személyzetet egy harmadik, nem oly jelentékeny, csoportba állíthatjuk össze, *Endre* körül. A királyról, a már mondottak után, elég annyit tudnunk, hogy az még nem jött vissza Galicziából, de útban van, s az V-ik szakasz (felvonás) elejére megérkezik. Hű udvaroncza, s a királyfiak nevelője, *Myska*-bán az udvarnál maradt, ennek fia, *Solom* mester egy lovagias vitéz magyar ifjú oda van a királylyal, s a hazatérő *Endre* egy csapattal őt küldi előre, hogy «győzödelmes érkezésének hírmondója legyen», s így elébb mint a király, már a IV-ik szakasz végén, megjelenik.

IRÓI ARCZKÉPEK.

ИВОІ УВОСКЕБЕК

IRÓI ARCZKÉPEK.*

I.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN.

Azon év, mely Zrínyi Miklós, a «Szigeti veszedelem» nagy költőjének erőszakos haláláról lőn emlékezetessé (1664), egyszersmind oly epikai mű első megjelentének az éve, mely, társaival együtt, sokkal nagyobb népszerűségre vala kelendő, mint a nálok hasonlíthatlanúl remekebb Zrínyiász. Olvasta-e Zrínyi a «Murányi Vénust»? Nem lehetetlen, mert halála minden betegség nélkül, csak november 18-án következett be, Gyöngyösi pedig a «stubnyai hévvizeken», tehát nyári napokban, írja Vénusához az ajánló-levelet, s föltehetni, hogy a nyomtatás akkorra már kész volt, s ha egyrésről a könyvvarusi közlekedés lassúsága ama korban nem könnyen repítette csak a hírt is Kassától (hol a mű megjelent) Csáktornyaig: más részről Zrínyinek mindenhová kiterjedő figyelméről föltehetni, hogy még dicsőséges harczeit közt sem, annál inkább csáktornyai pihenése alatt az utolsó hetekben, nem került az irodalmi új jelenség. Ha olvasta,

* Megjelentek a «Koszorú» 1863. és 1864. évi folyamában, e költők könyomatú arczképei kíséretül.

bizonyára érdekekkel fogta olvasni magát a leírt tárgyat; pártfelének, barátjának, Veselényi Ferencznek kalandos egybekelését Szécsi Máriával, mely a nélkül is minden ajkon forog vala; bizonyára nem egy helyt tapsolta meg az új költő virtuoizitását, nyelv és versbeli könnyű bőségét, eleven képzelmet a festésben, rhythmusának magyarázatját, olykor merész újításait a szolás-módokban s több ilyeket: de az egésznek alkotásáról, a cselekvényről, az egyes jellemek ábrázolásáról a «Szigeti Veszedelem» írója nem sokkal lehetett külön véleményen, mint évtizeddel előbb (1653.) Liszti László epikai munkájáról («A mohácsi veszedelem») vagy ugyanannak krónikás modorú, össze nem függő verselményeiről («A magyar vezérek és királyok emlékezete»), s tankölteményéről («A szerencse állhatatlansága»). Liszti, bár «Mohácsi Veszedelme» két évvel utóbb lát világot, mint az «Ádriai tenger Szirénája» (Zrínyi verses munkái); bár kétségtelen, hogy az utóbbinak hatása volt rá, sőt az tette talán költővé is, compositióra nézve egy csöppet sem tanult elődétől, sőt visszavitte az elbeszélést száraz krónikai tények (legfőlebb bővített és kiszínezett) elsorolására, oly mértékben, hogy mint a prózai krónika-íróknál szokás vala, még földrajzot, Magyarország terjedelmes geographiáját is jónak látta előadni eposzában. Műve, úgy látszik, nem sokára feledésbe ment: már egykorúit többet tudhattak botrányos életéről, s annak következtében hóhérpallos által történt haláláról (1660 körül), mint verseiről, melyekben, még a részletekben is, oly kevés az ihlet. Több kiadást nem ért, egészen korunkig, midőn a Nemzeti könyvtár föltámasztá halottjaiból. És im, egy Liszti munkáinak sorsában osztozik majdnem a «Zrínyiász» is: Kazinczyig s 1817-ig kell várnia újabb kiadásra;

míg a «Murányi Vénus» — első megjelenté után — a múlt századnak csaknem minden tíz esztendejében újra meg újra nyomatik (1702, 25, 29, 39, 51, 67, 71, 75, 96), ami kétségtelen bizonyosság népszerű volta felől.

Az új költő, ki 1664-ben vetélytárs nélkül foglalta el a magyar epikai irodalom csúcsát, nem vala már ifjú. Születési éve nincs még kinyomozva; de alig néhány évvel lehetett ifjabb Zrínyinél, ki újabb felvilágosítás szerint nem 1616-ban, hanem 1618-ban született. Dugonics, és utána Toldy, hozzávetőleg 1620-ra teszik a Gyöngyösiét; a miben meg is nyugodhatunk, ha figyelembe vesszük s ha áll az, hogy költőnk 1640-ben már Veselényi komornikja, 1653-ban házas ember és (a mi bizonyos) táblabíró. De lehetett valamivel fiatalabb is, mi után nem tudjuk, hol töltötte serdülő korát, hol és meddig végezte iskoláit, s valjon a Veselényi szolgálatába egyenesen mint komornik vétetett-e fel, vagy e címre csak később jutott, azelőtt apródi szolgálatot teljesítvén. Mert Gyöngyösi hosszú életkora (84 év) s legkésőbb vénségében is folytatott irodalmi és közhivatali ernyedetlen fáradozása olyan formát sejtet velünk, hogy e hosszú életből még néhány évet le kell alkudnunk, s bár maga mind munkái előszavában, mind (jegyzőkönyvileg fenmaradt) némi nyilatkozataiban emlegeti öregségét, ezt nem kell oly magasra számítanunk, mint Dugonics, elégséges adatok nélkül, teszi. A Veselényi szolgálatába kerülés, a házasság, sőt — oly pártfogó mellett mint Veselényi — a táblabírárság is megállhat, ha Gyöngyösi 5—6 évvel fiatalabb is. Így aztán első föllépte «Muránynyal» nem esik élete 44-ik, — és lelépte Charikliával a 80-ik évére; sem kihalta a hosszas alispánságból a 84-dikre!

Különbén Gyöngyösi benső életéről, költői fejlődésé-

ről, magán jelleme s viszonyai felől alig tudunk többet, a semminél. Nyilvános pályája leginkább az, a minek egyes mozzanatai fenmaradtak, elegendő számmal és hitelességgel arra, hogy közszolgálati során végig tekinthessünk, de soványan arra nézve, hogy emberi valójába mélyebben bepillanthassunk. A mit e, leginkább jegyzőkönyvi adatok mutatnak, oda megy ki, hogy Gyöngyösi köztisztviselőként álló nyilvános jellem volt megyéjében (Gömör), s népszerűsége, mely eleinte nem volt nagy, idővel fokozatosan növekedett, már akár azért, hogy pártja (ha volt ilyen) hosszabb ideig fenn bírta tartani uralmát, akár, hogy Gyöngyösi mindenkinek — pártkülönbség nélkül — szeretetét meg bírta nyerni. Legalább én a megyebeli közvéleménynek némi fordulatát látom Gyöngyösi javára, s talán e fordulatnak — összevetvén az életrajzi adatokat művei szellemével — valószínű magyarázatát is jól sejtem. Közpályára Gyöngyösi 1653-ban lépett, Gömörmegye táblabírájának «rendeltetvén». Dugonics, a jegyzőkönyv után, e szót használja, mi főispáni kinevezésre mutat, a mint hogy a táblabírák, egészen korunkig, rendszerint kinevezettek. Ettől fogva 1681-ig semmi nyomát nem találjuk közszolgálati működésének, vagy újabb emelkedésnek a megyei pályán, de a mondott évben kettős jelét adja bizalmának Gömör, elébb valami élelmező küldöttség tagjául Hevesbe rendelve, (ily megbízatása azelőtt is lehetett táblabírói tiszténél fogva) az után a soproni országgyűlésre követül választván. Hogy volt a megye megelégedve Gyöngyösi követségével? adatok hiányában nem mondhatni meg, de úgy látszik, népszerűsége nem gyarapodott általa. Ugyanis a rákövetkezett tisztújító széken (1683.) a megye annyira ellenzékbe tette magát a főispánnal, b. Andrássyval, hogy az általa alis-

pánságra kijelölt három egyént egészen mellőzte, s a maga három jelöltjéből választott e főhivatalra. Gyöngyösi a főispán jelöltjei közt volt — s bukott. — Hanem ettől fogva nőttön-nő emberünk népszerűsége. 1685-ben kétszer küldik ki; elébb Caraffához, meg valami számvetésre a katonasággal. A következő tisztujtáson (1686.) elnyeri az alispánságot, melyről alig bir lemondani. Mint alispán (1687) egyszersmind követül küldetik az országgyűlésre; 1688-ban kétszer mondott le megyei hivataláról, de csaknem erőszakkal megmarasztják; így minden évben 1693-ig a midőn sikerül nyugalomba vonúlnia. A hét évi alispánság után másik hetet közhivatal nélkül tölt, de 1700-ban s attól fogva haláláig (1704) megint ő az első alispán. Halála éve bizonyosabb mint születéséé, mert az 1704-ki jegyzőkönyv, melynek Dugonics *szavait* látszik fordítani, szeptember 30-áról azt mondja, hogy «Gömörvármegyének érdemes alispánja Gyöngyösi, a mult napokban vett búcsút a világtól» — s akkor helyette nem utódját választották meg, hanem hivatalánál fogva helyettesítették a másod alispánt; utódja csak e szept. 30-ki tisztujtó széken választatván meg. Ha Gyöngyösi nem a *mult napokban*, hanem például a *mult évben* halt volna meg, egyszerű helyettesítés helyett azóta új választásra került volna a sor.

E szembetünő gyarapodása Gyöngyösi népszerűségének a megyei közpályán lehet becsületes jellem, értelmi fensőbbiség, tapasztaltság, hivatalos buzgalom, megnyerő viselet stb. *eredménye*: de lehet az is, hogy az uralkodó közvéleményben fordulat állott be Gyöngyösi javára, s fordulat ő magának is politikai színárnyalatára nézve. Nevet-séges volna az akkori megyei életben oly oppositíót keresni főispáni és megyei párt közt, minő későbbben kifej-

lódott; de azt talán föltehetjük, hogy a választók hazafisága *egy* nüansszal különbözött a kinevezőétől, s maga Gyöngyösi, mint első bukásából sejthetjük, ez utóbbi ajtón nem birt vergődni népszerűsége. A kormányférfi Veselényit (kinek titkos hazafi törekvéseit sűrű fátyol fedte a közönséges szemek elől) a *hivet* híven magasztaló hű *komornyik*, a Murányi Vénus költője, megyei szolgálatra *kinevezve*, úgy látszik eleinte nem volt kedves ember azon, bármily halvány ellenzék előtt, mely később is jelét merte adni függetlenségének, hogy elvesse a főispán jelöltjeit. De némi fordulatnak kellett beállani a költő politikai viseletében, minek kulcsát legjobban kezünkbe látszik adni egyik művének a sorsa, melynek címe *Palinodia*.

E görög szó *visszaéneklést* jelent, megczáfolását énekben annak, a mit a költő másszor zengett; visszavonását a magasztaló vagy ócsárló költeménynek. Gyöngyösi a klasszikai (legalább latin) irodalom nagy kedvelője, bizonyosan ismerte e szónak ily értelmét, tudva és szándékosan használta így. Hiszen Horácz versei közt is fordul elő *palinodia*, melyben visszavonja előbbi gúnyos bántalmait egy nő irányában. — Gyöngyösi az 1681-diki országgyűlés alkalmával egy költeményt írt volt az új nádor Esterházy Pál tiszteletére, melyben «a maga gyámoltalanságán kesergő Nympha» az az Magyarország a «kardos griff (Esterházy czimere) oltalmába folyamodik.» Akkor ezt nem nevezte *palinodiának*; ellenben négy sor dicsőítő latin verset írt hozzá, az Esterházy griffre, s bókoló ajánlólevelet a nádorhoz. — Nem találta-e később valósulva a «kardos griffhez» kötött reményeit? elég az hozzá, Gyöngyösi nem sietett e munka kiadásával, s midőn végre 1695-ben kinyomatta, elhagyta belőle az ajánló levelet, el a griffet magasztaló latin verseket; el a költő saját *nevét*;

ellenben a főcímet így változtatta: *Palinódia. Prosopopoeia Hungariae.* (Vissza-éneklés. Magyarország személyesítése.)

Miért nevezte palinódiának, holott a költemény szövege ugyanaz maradt, minden lényeges változtatás nélkül? Semmi józan okot nem gondolhatni, egyebet annál, hogy *megbánta* e költeményt, szerette volna visszavonni egészen, de mivel kéziratban el volt terjedve, el nem nyomhatta; hogy hát mégis láttassa véleménye fordultát: a *palinódia* szót függeszté elébe, s ajánló-levél, latin magasztalás és saját neve kihagyásával bocsátá nyilvánosságra. Talán csak személyes neheztelése volt Esterházyra; de az is valószínű, hogy e fő uraság nem igen vala népszerű a megyei közvélemény előtt, melylyel Gyöngyösi most már kézen fogva haladt, és hogy a kardos griff nem úgy kardoskodott az ország mellett, mint Gyöngyösi, mint az alsóbb nemesség, mint a megyei hazafiság várta.

E fordulat költőnk viseletében még inkább szembe tűnik, ha összevetjük két fő munkáját: a «Murányi Vénust» és «Kemény Jánost». Az első mint láttuk, 1664-ben, az utóbbi 1693-ban jelent meg. Mindenik előbb készült, de Kemény a Vénusnál kétségkívül utóbb. Már a tárgy választásban észre vehető a különbség. Amott Veselényi, mint Ferdinánd híve, s a Murányi vár elszakadása Rákóczytól: itt erdélyi dolgok, erdélyi fejedelem magasztalása. Mintha Gyöngyösi a közvélemény ama felét is meg akarná nyerni «Kemény» által, mely épen nem rajong vala a Murányi költeményben kifejezett eszméért. E különbsége a két tárgynak határozottabban színeztetik a felfogás, jellemzés, előadás által. «Murány» hősét amaz erénnyel ragyogtatja költőnk leginkább, melynek mai neve: loyaltás; maga is ez érzelemtől van áthatva. «Kemény-

ben erdélyi fejedelmet magasztal, nemcsak a Barcsay ellen *pártütő* főhőst, hanem a második Rákóczy Györgyöt is. A murányi költemény egyenesen kárhoztatja a Rákóczyhoz szító magyarságot, azon első Rákóczyhoz, kitől a «békesség teherbe esik, s tőle nem remélt háború születik, Ferdinándra s *reánk* hada készítettik» . . . mire aztán: «felzendül a föld, s pártütések esnek, királyához marad hűsége kevesnek, Rákóczy György mellé Erdélybe repdesnek» — minek eredménye az, hogy «végtére országunk maradt kis rongya is tékozzatik» — úgy hogy a költő feljajdul: «veszni tért kis hazánk, forgott mely sok koczkán!» — és erős invectivában tör ki a magyarok ellen:

Oh! a régiektől elfajult nemzetség!

Hiredben, nevedben koresosult nemesség!

Heában rögzött meg a vad erkölcs benned,
Az ujságok (lázongás) nélkül nehéz már ellenned.

Nem nevel semmi jót az ujság-követés,
Szívmaró, s félelmes a gonosz pártütés.

Ellenben: «igaz királyunknak alig volt oly *híve*, mint a Veselényi *tökéletes* szíve» stb. Ugyane Rákóczynak a fiát «Kemény»-ben nem számítva azon magasztalásokat, melyek a költő által egy hírmondó szájába adatnak, s hol többi közt így dicsérteti a fejedelmet:

. . . mint Turnusnak, olyan keménysége;

Dicsőségre vágyó szíve nemessége,

Nem ijeszti semmit dolga nehézsége,

Ha hal is, csak légyen jó hírt szülő vége —

nagy szívnek mondja, mely «ég a szép dicsőség lángjával; Hectorként küszködni nem szün bajnokával» s midőn elesik:

Megfesti a földet kiontott vérével,
 A gyulai mezőn sebesült testével,
 A hol sok pogánt ölt tulajdon kezével;
 Maga is elfogyván akkor vett sebével.

Igaz, hogy mind ez a Rákóczy, mind Kemény, török ellen csatáznak, az utóbbi épen német segélylyel s így azt lehetne mondani, hogy költönket régi sympathiái vezérlik e két fejedelem magasztalásában: de nem lehet észre nem venni, hogy az irónia, mely a «Murányi Vénusban» az erdélyi párt ellen volt irányozva, itt a német hadak ellen fordul, s Kemény bukása leginkább ez utóbbiak megbízhatlanságának tulajdoníttatik. Leírja ugyan pompásan Montecuculi hadait a *mustrán*, szép sereg, jól fegyverzett, jól fegyelmezett, de mindjárt utánna veti gúnynyal:

Immár is madarát a győzelemnek,
 Mellyesztik, noha még sok híjja van ennek!

A mint hogy a következő meg is mutatja. Keményt a segítő hadakba vetett bizodalma jégre viszi; Montecuculi húzza, halasztja, kerüli az ütközetet, vagy mint a költő, nyilvános sarcasmussal kifejezi:

A nagy Fábiusnak talán példájával,
 Akara a német, mászkáló hadával,
 Az ütközetnek távoztatásával
 Diadalmaskodni!

Mondám, hogy az irónia Murányban az erdélyi párt ellen nyilatkozik. Szécsi Éva, Illyésházy Gáborné, Mária nővére, együtt lakik a várban, s ennek kulcsa, férje és Rákóczy nevében, őnála áll. Gyöngyösi nem tartja magát vissza némi gúnyos czélzásoktól az Éva és férje rovására, s a komikum is, melylyel a vár bevételét fűszerezni akarja, az ő rovásukra történik. Hű porkolábjuk csúnyán

és bűzösen viseli magát Veselényi előtt, midőn ez rá-
ijeszt; Éva «öregasszonya» pedig, mikor álmából föl-
verve a vár kulcsát akarják vele elhozatni, nem tudja fel-
öltetni zavarjában köntösét, úgy szaladgál sokáig «sokak-
nak láttára». — Ellenkezőleg Keményben, ama *fabiusi*
hadak, Magyarországra

. . . . mikor bójönnek merő Achillesek,
Vágják a törököt, a nyelvek élesek.
Elesapja hasokat azonban levesek,
Nyögve kullognak ki, s nem olyan mérgesek.

Mert:

Ha a magyar égből sokat bévehetnek,
Ritkák, kik halálos döggel nem fizetnek;
Régi koporsója országunk ezeknek.

Nem szaporítom az idézetek számát, mert ennyi is
elég feltüntetni a különböző szellemet, mely Gyöngyösi-
nek korábbi és későbbi művén előmlik. Azt azonban
épen nem állítom, hogy költőnk egész lélekkel az erdélyi
párthoz csatlakozott. Ha egyéb nem, az a fennmaradott
adat is megczáfolna ebben, hogy fia, Gábor, épen a
Rákóczy Ferencz zendülésekor vesztí el megyei jegyzői
hivatalát; meg a költőnek Koháry Istvánhoz intézett
ajánló-levele is, melyben (ne feledjük: kinek ír) a Tökölí
felkelést kárhoztatva emlegeti. Azt sem állítom, hogy
feszült lábon állott volna a főispánnal Andrássyval, kinek
még 1700-ban is bemutatja hódolatát egyik ajánló levele
által. Gyöngyösit én ama hazafiakhoz számítom, kik, az
alkotmány érdekében, reménynyel néztek az erdélyi
ellentállásra, anélkül, hogy csatlakoznának a mozgalom-
hoz. És egy Lobkovitz-Caraffa világban mi is lehetett
volna egyéb?

Igy, a fenlevő kevés adat s önmunkái után megki-

sértve némi fogalmat nyújtani Gyöngyösi jelleméről a köz irányában: áttérhetünk magán életére s viszonyaira, bár e tekintetben még kevesebb adat áll rendelkezésünk alatt. — Vallására nézve Gyöngyösit r. katolikusként bizonyítja egyik munkája: a «Rózsakoszorú». De türelmetlenségnek semmi jele munkáiban, még annyi se, mennyit a türelmes, felvilágosodott, az üldözést nyíltan kárhóztató Zrínyi nagy műve rúgói közé felvett. Nála ugyanis isten a magyar népet többi közt azért ostromozza a török által, mert «gyönyörködnek különb-különb vallásoknak» — Gyöngyösinél még ennyi jelét sem találtam a felekezetességnek, s munkáiban — az egy Rózsakoszorút kivéve — átalán kevés a vallási vonatkozás.

Pártfogói s az általa tisztelt egyének irányában, mint ajánló leveleiből s munkáiból kitetszik, a kor szokása szerint, épen nem fukar a tömjénezésben, sőt áradoz a magasztalástól. De azt is ismételve kimondja, hogy a *születés* maga nem érdem, sőt mint Palinódiája esetéből láttuk, ki is merte olykor mutatni neheztelését a magas ranguak ellen. Így jelleme szolgainak nem mondható.

Nemesi osztályból származtat mind kora ifjonton Veselényi szolgálatába fölvétele, mind megyei hivatalai, mind birtoka és birtokképessége eléggé mutatják. Szécsi Máriától ajándokul kapott egy Babaluska nevű falut, és azt bírta 1659-ig, a midőn Koháry István (a költő) kiváltotta tőle 1200 forinton. Az egész eljárás úgy történt vele, mint nemesi birtokkal. Házai voltak, mint előbeszédei s ajánló levelei költéből kitetszik, Csetneken, Krasznahorka-Váralján és (Toldy szerint) Ochtinán, melyek közül az utolsót és az elsőnek helyét ma is kegyelettel mutogatják az ottlakók. Neje Békényi Zsófia, hihetőleg pelsőcezi (mindenesetre gömöri) birtokosnő, mivel ottan

ügyvédeket vall. Házasságát költőnknek Dugonics nem tudom mi alapon teszi épen 1653-ra, mivel forrást nem nevez. Egy fia említettik csupán: a föntebbi Gábor, de házasságuk több gyermekkel volt megáldva, mert már «Vénusát» nagyobb részint «úton, s sok értetlen csöcsömök kiáltásával zajgásokkor» írta, kik közül a nagy rész életben is maradt, mert Andrassy főispánnak (a Charikliához írt ajánló levelében, 1700) úri jóakaratába ajánlja «gyermekkeit» is. E szerint, úgy látszik, patriarchalis családi életet élt az agg költő; bár hivatala és *beteges* állapota, melyről panaszkodik, gyakori nyugtalanságot szerze neki. Már Vénusát, mint főnebb érintők, «nagyobb részént úton» írta, a «stubnyai hévvizen» fejezte be, hihetően nem puszta mulatságból, hanem egészségi szempontból időzvéen ott. Koháryhoz intézett ajánló levelében (1690) «a munkát gyengén győző egészségtelen öregségét» említi, az Aporhoz adottban (1693) «tántorgó öregséget» alkalmaz magára egy latin idézetből, s ugyan ott alább «törődött öregségével» menti magát.

De mindez, amint főnebb mondtam, akkor is megállhat, ha Gyöngyösit 4—5 évvel fiatalabbnak vesszük. Nem áll pedig ennek ellent Dugonics azon számítása, hogy Gyöngyösi 1640-ben lett Veselényi komornyikja — s hogy így, akkorra iskoláit végezve, legalább 20 évesnek kellett lennie. Mert Dugonics azt, hogy költőnk ép a mondott évben került a füleki kapitány szolgálatába, csak állítja vagy fölteszi, de nem bizonyítja semmivel. Mondja ugyan: «valamit Gyöngyösi Istvánról írásba foglalok, mindazoknak alapja leszen azon jegyzőkönyv» — (t. i. a melyet Szathmáry K. Miklós alispántól, Gömörmegye protocoluma kivonatául kapott) de ép e vallomása bizonyítja, hogy arra nézve, mikor kezdődik Gyöngyösi szol-

gálata Veselényinél, *semmi adata* nem volt, miután képtelenség, hogy Görmörmegye jegyzőkönyvbe vette volna azt, hogy a füleki (különben is nógrádbeli) vár kapitánya kit fogad komornyikjául. Maga Gyöngyösi, a Murányi Vénus címlapján, időmeghatározás nélkül nevezi magát *ő nagyságok* komornyikjának; tehát annyi bizonyos csak, hogy Veselényi és Szécsi Mária házasságuk után, azaz 1644 után, viselte e bizalmas hivatalt. Ott volt-e már a megénekelt kaland idején, vagy azelőtt is — és micsoda minőségben Veselényinél: az Gyöngyösink írásából ki nem tetszik, s Dugonics semmi adattal nem bizonyítja. Házasságára nézve is, melyet Dugonics 1653-ra tesz, csak annyit látok igazolva, hogy 1659-ben már házas ember, akkor történvén a főnebb érintett ügyvédi vallomás, a jegyzőkönyv szerint. Mindazáltal Dugonics hozzávetését a házasság évére nézve megállhatónak tartom, a «Murányi Vénusból» vett okokkal, melynek immár keletkezési idejét akarom vizsgálni.

Gyöngyösi e költeményt nem írta mindjárt a megénekelt esemény után. Sőt annyi idő jött közbe, hogy megfeleldhette annak évét, 1646-ra tévén, a mi világosan 1644-ben történt. E feledékenység arra is mutat, hogy nehezen volt költőnk akkor még Veselényi oldalánál: csak később, másoktól hallotta elbeszélni. Ha maga részt vesz, ha saját élményeihez köti annak emlékezetét: hogyan vét vala el két egész esztendő? — De nem is írta *kevéssel* a kiadás előtt (1664), mert címlapján megjegyzei: «melyet írt volt mostan pedig, újabb megjobbításával a verseknek, kibocsáttatott és nyomtattatott».* Továbbá nem írta egy huzomban s rövid idő

* Dugonicsnál a mű első kiadásának éve 1674. Ezt Toldy sikeresen lerontja az által, hogy akkor már se Veselényi se Szécsi

alatt, mert szintén maga szavai ezek: «addig toldozgattam sokszor félbenszakasztott munkámat, hogy sokára még is *ujjonnan* felvett pennámmal a dolgon végig *ballagtam*». Oly időszakra kell tehát tennünk, mely mind a leírt kaland, mind a kiadás évétől távolacska esik: legalkalmasabban 1653—59 közé. S íme talál: egyfelől az, hogy Zrínyi és Liszti megjelent munkáinak (1651, 1653) hatása buzdította a megkezdésre, másfelől az, hogy «sok értetlen csöcsömők» zajgása közt folytatta és végezte be költeményét.

Mert épen 53-tól 59-ig szaporodhattak leginkább az «értetlen csöcsömők».

Ha Zrínyi példája ösztönözte a «Murányi Vénus» szerzőjét költői művek írására: fájdalom! az alkotásban, s mind abban, a mi fő, sokkal inkább Liszti krónikás modorát követte. Zrínyi alkotó nagy erejével, Gyöngyösi nyelv-rhythmusbeli bájjával, megteremhetett volna a magyar epósz, már két századdal ezelőtt, a minek Gyöngyösi behízélgo és népszerű külsőségei mellett, kiszámíthatlan eredményei lehettek volna az elbeszélő költészet fejlemére a múlt század folytán s a *belform*a iránti érzék gyarapítására. Mert nem kell hinni, hogy az oly magas költői tulajdonok iránt is, minő az alkotás *egysége*, *formabeli telje* és *kerekded volta*, csak néhány művészi léleknek volna fogékonysága: benne van ez az emberi természet alapján, mint a köznép meséi, mondái, balladái bizonyítják. S ha Gyöngyösi ép annyi erővel, bájjal, könnyűséggel és magyar ízzel a külső előadásban, a benső alko-

Mária nem élt, s így művét Gyöngyösi nekik nem ajánlhatta. De nem történhetett-e, hogy művét az ajánlással, megküldötte rég azelőtt kéziratban nekik; s most (1674) a kéziratot, ajánló levelestül, csak kinyomatta? Toldy sem hivatkozik az eredeti kiadásra.

tás nagyobb tökélyét, a mese és cselekvény fejlődetes kerekességét, a jellemek határozottabb és egyéniebb rajzát párosítja: nem tudom elhinni, hogy ezáltal művei kevésbé lettek volna népszerűek.

A mint hogy Zrínyi kapósságának sem e tulajdonok voltak ártalmára; hanem a többnyire zord, rhytmustalan külső, s a nyelv szabatos összeforgatása, mely sok helyütt egész a magyartalanságig ment.

Gyöngyösi a compositióban nem vitte tovább az események némi csoportosításánál (Gruppierung). Hogy nyersen és pusztán a történt dolgokat adta volna, mint Tinódi, történeti rendben: nem lehet mondani. Volt neki bizonyos terve az összeállításban. Csak hogy ez még távol esik a költőileg kerek és egységes munka tervétől. Munkájának egyes részei egy-egy ily eseménycsoportot képeznek. Így a «Murányi Vénusban» az I. rész körül csoportoz, miként gyúlad Veselényi szerelemre a még nem látott Szécsi Mária iránt. A II. rész e szerelmet kölcsönösen teljességre érleli. A III. rész az eredményt adja elé: Murány várnak Veselényi kezére játszását. «Keményben», az I. könyv a hős (Kemény János) szerelmét Lónyai Annával, az eljegyzésig; a II. könyv tatár fogságát, melyből leginkább jegyese áldozatkészsége által szabadul ki; a III. könyv egyéb viselt dolgait, fejedelemségét, halálát a csatatéren.

Költői érdeket az alkotásnak nemcsak az elbeszéléstől idegen, mythologiai vagy történeti epizódok, úgy a hogy beillesztése, hanem (péld. Murányban) az által is igyekezett adni, hogy hőse kedvéért mozgásba teszi az Olymp isteneit. Hősei és a velök viszonyban lévő személyek szája *beszédeket* ad, közöttük *levelezést* költ; melyek ugyan mind Gyöngyösiéi, s az érzelmeket, indulatokat nem tud-

ják egyéníteni, se drámailag fokozni: de általánosságban olykor jól festik. Jellemalakjai csak külsőségekben különböznek egymástól, de bensőleg ugyanazok; például a szerelmes Veselényinek szakasztott mássa a szerelmes Kemény. Azaz mindkettőben Gyöngyösi előhordja, a mi szépet tud mondani a szerelemről, s olykor, azok nevében bizonyos lyriai hangulatba játsza magát, mely nincs hév, áradat, bensőség nélkül és könnyen ragadja magával az olvasót. E lyrai ömlés az leginkább (bár sokszor helyén kívül használva, tulságig víve, avagy oda nem illő dissonantiákkal zavarva) ami Gyöngyösit, kortársai szemében költővé s kedvenczczé tette; nem, mint sokan tartják, pusztán külső leírásai, mythologiából vett képei s idézetei, meg a nyelvnek, verselésnek bája s magyaros zamatja. S meg kell vallanunk, Gyöngyösi, bármily gyöngye mint elbeszélő: ebben az egyben, t. i. *alanyi* hévömlésben — ma is valódi költő. Egyes emótióit bátran tehetni Balassa Bálint egy-egy darabja mellé, sőt az újabb nyelv, nagyobb előadási ügyesség által fölējök is. Gyöngyösi nem volt a gépi technika embere (hiszen a földolgokban nem is értett hozzá) sem a száraz tudományé: ő lelkesedik írása közben; színt, életet ad a szónak, szárnyat fűz a gondolatnak és sokszor repül jóval magasabban a közönségesnél, noha, tapasztalás után, mindig féltünk kell a lepottyánástól.

E melegség, könnyen hangolhatóság, teszi lényegét Gyöngyösi költészetének, s ez fejti meg úgy erényeit mint hibáit. Szeme, a hevülés jobb óráiban, ragyog s megélesül a természet jelenségei iránt, szavai képekké válnak, ajakán árad a rhytmus, nyelve új fordulatokkal, szokatlan, de mégis jó-magyar kifejezésekkel terhesül meg, s az esetleg tollába ötlött tárgyon egy nadály szívósságával

csügg s addig ott nem hagyja, míg minden oldalról ki nem facsarta, mint a citromot. Ezek művészi rendező elme kormányja alatt jó tulajdonok, de Gyöngyösinél ép e kormány hiányzott leginkább.

Mondám; az esetleg tollába ötlött tárgyon. Mert Gyöngyösi alkotásának egyik idomtalan kinövése épen abban áll, hogy egy-egy tárgyat, egy-egy képet vagy gondolatot, mely elbeszélése folyamán esetleg előbukkan, megragad, és mintha iskolában feladott thema volna, ír róla, bőven, a mennyit tud; már a mikép a tárgy s egyéni hangulata hozza magával: vagy pusztá elmélkedést, vagy színezett descriptiót, vagy más oly költeményt, mely mint egy különálló, az egészhez alig kapcsolt rész, akasztja meg az elbeszélést. S ilyenkor többnyire *kitesz magáért*, belehevül a magának feladott themába, s nem tágit, míg ki nem fárasztja magát is, az olvasót is. Eposzait ily themák csoportjára lehetne elosztani. Például a «Murány»-ban, (apróbb kitéréseket mellőzve) mindjárt elől 1. kíváztatik a *hír* leírása. 2. Szózat a *pártoskodás* ellen. 3. A *sze-relem* leírása, példákkal. 4. Irassék le *Cupido lakása*, stb. «Kemény»-ben: 1. kíváztatik *hős levél* (heroida): «Lónyai Anna levelet ír tatárfogságban sínő jegyesének Kemény Jánosnak». 2. Irassék *echós* vers: «A buslakodó Keményt vigasztalja a Viszhang» stb. Elmélkedések, leírások és több efféle, minden nagyobb elbeszélő költeményben fordulnak elő, de sehol oly gyakran, s annyira csupán *magukért*, csupán *ad vocem!* illesztve be, mint Gyöngyösinél.

Ez előszéretete ily themák, ily kitérések iránt annyira uralkodik Gyöngyösin, hogy képes érette a felvett hangulatot megszakítani. Csak egy példát hozok erre. Midőn Veselényi kevesed magával be akar lopódzni az

ellenséges Murányba, egyik hadnagya út közben le akarja beszélni a nyaktörő vállalatról. Veselényi «mord tekintettel» — «dorgálja» a gyávát, de egyszersmind alkalmat vesz, ily hangulatban, elmesélni neki a Páris ítéletét, eleitől végig, hogy megbizonyítsa: kitartás kell a szerelemhez.

Ily modor aztán könnyűvé, de egyszersmind léhává teszi nála a *jellemzést*. Ő nem gondolja át jellemeit, eleitől fogva végig, s nem látszik törődni azzal, hogy cselekvéseikben következetesek maradnak-e vagy sem. Ő a történeteket adja egymásután, csak arra ügyel, hogy minden beálló fordulatnál az olvasót előkészítse a változásra, vagy hőse ilyen vagy amolyan viseletét reflexiókkal, példákkal stb. igazolja. Itt aztán bezzeg hasznát veszi amaz ügyességnek: themaszerű feladványaira bőven, a tárgy minden oldalát ürgetve-forgatva, megfelelni. Például: ha Kemény János nem mer szembe szállni az ellenség túlerejével s annálfogva húzza-halasztja az ütközetet: költőnk előáll és elmélkedik arról, mily szükséges hadvezérben az óvatosság; ha ellenben vakon neki megy a bizonyos veszélynek: akkor a hősi bátorságról a hazáérti önfeláldozásról, az élet megvetéséről tart magasztaló beszédet. Igy hősei soha nem jöhetnek oly következtelen helyzetbe, hogy Gyöngyösinek bő készlete ne volna mentességökre vagy tettök magasztalására, miután ritka oly vétség, melyet bizonyos szempontból mint erényt ne lehetne magasztalni. Hogy ily módon a valódi jellemzés porba esik, mondanom sem kell.

Alkotás, jellemrajz dolgában nem sok tehát az, a mi dicséretest mondhatnánk Gyöngyösiről, kivált oly előpélda után, mint a «Szigeti Veszedelem». Nem is érne e célra semmit, elmondani kivonatban két fő műve: a

«Murány» és «Kemény János» meséjét, mert ezekben, mint főnebb előadám, legfeljebb némi csoportítása van az (igaz vagy költött) eseményeknek, s nem sajátképeni compositió. De itt-ott a jellemzés mutat egy-egy vonást fel, mi előttem azt bizonyítja, hogy Gyöngyösi, ha ide fordítá vala figyelmét, ha a jellemrajzolást tanulmány tárgyává teszi, ha nagyobb gonddal dolgozik e tekintetben; szerencsésen tudott volna jellemezni. Hogy példákat említsek, Veselényi gyöngéd udvariasságát hozom fel, midőn kedvesét palástjára ülteti le, mert a «sűrű köd hullatván harmatot, megnedvesítette, a szép pázsit hantot» — és oly igazi oly a helyzetből fakadó szavakkal mondja neki:

Boldog az az óra, melyben láthattalak!

Sok óhajtasomra ide várhattalak,

Ismeretlen szolgád kezén foghattalak,

Özveggy palástomon megszállhattalak!

mely vonással szépen egyezik később ama lovagiasság, a mint a vár titkos elfoglalása által meglepett és megijedt Évát, Mária testvérét, bátorítja és vigasztalja, úgy hogy e két vonással tökéletesen élénk állítja Veselényit, mint lovagias férfiut. Az a kár, hogy efféle vonások gyéren, s mintegy a költő öntudatán kívül fordulnak elő, s tán egyrészt anecdotaszerűek, mint az a másik, melyet Gyöngyösi minden scrupulus nélkül elmond, nem gondolva vele, hogyan illik «Venusa» bájaihoz s micsoda nem szép képzeteket költ fel általa: tudniillik, hogy Murányban *vérhas* uralkodván, Mária e betegségben szenvedőnek teteti magát s orvosszereket kér Évától, hogy elámítsa szerelmi kínjának valódi oka iránt.

Gyöngyösi nem írta e munkát *hőskölteményi* praetensioval. Noha a Murány kezdete, az istenek tanácsa, a

Veselényi szerelmét fölgerjesztő s célra vezető hatalmak ez állításomat megczáfolni látszanak; noha Keményben sok a harcziás részlet, a hadak leírása és ütközetek rajza; még is azt mondom, hogy a költő előtt nem lebegett egy Virgil-féle epopoeia, hanem legföljebb ovidiusi elbeszélés. Zrinyi a *fönségre* irányzott művével; Gyöngyösi csak a kellemre. Már választott tárgya: mindig és mindenütt a *szerelem*: eléggé bizonyítja állításomat. Gyöngyösi a *szerelem* költője. Murányban ez a mozgató hatalom; Kemény Jánosban ez foglal el legnagyobb részt. Amaz ókori regény, a Chariklia, melyet Gyöngyösi már agg korában nem röstelt átdolgozni, ezen fordul le; tankölteménye a Cupido, szerelmi csáb gyógyszer akar lenni, de maga is oly csábos gyógyszer, hogy a költő jónak látta művét kéziratban megtisztogatni utólag. Ha a «Daedalus temploma» övé, ebben Ariadne, de kivált Pasiphaë szerelme tulságosan is mellettem bizonyít: úgy hogy méltó vezekléssel fordítja a költő a «Rózsakoszorúban» földi szerelmeit amaz égire, a szűz anyához s kereszten függő istenséghez. — Ne keressünk hát Gyöngyösi műveiben egy oly magasb világeszmét, a minő «Sziget Ostromá»-nak alapúl van vetve; az ő elbeszélései nem léledzenek oly magasra.

Toldy a magyar *verses regény* kezdőjét (vagy folytatóját) látja benne. Méltán, ha választott tárgyait, ha a mozgató alapeszmét tekintjük, mely nem más, mint a *szerelem*. De kevésbé érdemlik a *regény* nevet, ha a compositiót nézzük, mely nem tud kikerekedni, s a jellemzést, mely nagyon hiányos. Az utóbbi nem is volt erős oldala a régi regényeknek; de a szerkezet némi szövevénye — bonyolódás, kifejlés — mindig megvolt, mióta regényes műveket írnak: a régi görögök ilynemű kísérleteiben úgy,

valamint a középkoriakban, melyek XVI-ik századbeli magyar átdolgozásait költőnk ismerte. Ezeket akarta-e utánózni? Nem hiszem, mert akkor nem választ oly tárgyakat, oly események leírását, hol a szabad költés annyira meg van szorítva, mint akár a Vénusban, akár Keményben. Mindenik egykorú esemény: tudja, hallja, beszéli minden ember, a költő nem ferdíthet semmit, szemtanúk czáfolnák meg. Így is van dolga a hitetlenekkel: «Az olvasóhoz» (Keménye elé készült előszavában) váltig mentegeti vagy igazolja magát költeményes dolgok belé vegyítése miatt. «A poesist is követtem — ugymond — ezen verses históriácskámnak (Kemény) dispositiójában, azért szaporítottam azt holmi régi fabulás dolgoknak, hasonlatosságoknak, és más efféle leleményes toldalékoknak közbevetésével, a kik nélkül a *historia* és abban levő dolgok *valósága* végben mehetett volna ugyan, mindazáltal azoknak nagyobb ékességére és kedvesebb voltára nézve inkább tetszett azt az említett dolgokkal *megszínlennem*, mint azok nélkül. *Tinódy Sebestyén módjára* csupán csak a dolog *valóságát* fejeztem ki, a versek együgyűségével».

Higyük el, Gyöngyösi szavára, hogy ő nem akart egyebet írni, a dolgok *valóságát* tekintve, mint *historiát*, de azt kellően *megszínlenni* fabulákkal, s ebben térni el Tinóditól. Nem hiába hivatkozik (s épen nem gúnyosan hivatkozik) ez elődjére, ki, úgy látszik, még az ő korában is elég népszerű volt arra, hogy Gyöngyösi egy részben követőjének vallja magát. És követte nemcsak abban, hogy a dolgok «*valóságát*» a «*versek együgyűségével*» (azaz költői átalakítás nélkül) fejezte ki, hanem abban is, mi egyik főoka volt Tinódi kelendőségének, hogy *magával egykorú* eseményeket ragadott meg, olyat, ami úgy

szólva napi tárgy volt, mely frisen él vala még az emlékezetben, s mely a korbelieket leginkább érdekelte. Ilyen volt a murányi kaland; ilyenek az erdélyi hős viszontagságai. Nem annyira *regény* tehát, amit költőnk ír, mint *novella* (új esemény) a szónak első, eredeti értelmében.

Tinódi modora felfrisítve, «megszínelve» — a régi s az új, — a hagyományos alap és az egyéni szabad működés: íme másik titka Gyöngyösi népszerűségének. Zrínyi úgy szólva, szakít a multtal, a magyar költészet multjával; a verses históriáktól egy hatalmas ugrással az epopoeia csúcsára szökik, a rhythmus megszokott kellemét a gondolat merész fönsége váltja fel, mely körül a századokon át bizonyos költői formába verődött nyelv töredékei úgy hevernek, mint titáni kézzel összehányt szikladarabok. Gyöngyösi magába szedi a hagyományt, vérévé teszi, áthasonítja; az egykorú olvasó feltalálja benne mindazt, a mi elődeiben tetszik, és még valamit, mely a költő egyéni sajátja; régit és újat: a hűséget ahhoz, a szabadságot ebben. Külön *népiesről* még szó sincs: a mi nemzeti, az népi is; az elemet költőnk úgy olvasztja magába, hogy sehol meg nem látszik a forradás; még a hol *tudós* költőnek mondaná is valaki, hol klaszikai tudományát találja föl: ott is érezzük amáz elem lüktetését,

Zrínyi megelőzte korát, de nem hatott rá; Gyöngyösi megtalálta a magáét, és előbbvitte.

Miben?

Könnyű ezt kérdeni, most, mikor ránk nézve mindkettő, Zrínyi és Gyöngyösi, avúlt régiség, azon különbséggel, hogy a mi ez utóbbinak erős oldala volt, az már rég beolvadt nyelvbe és irodalomba, többé nem tekintjük mint az *övét*, hanem mint közös mindnyájunk sajátját;

míg az első még egyre ott áll zordon fenségében; arra nézve, mi benne jeles, nagyszerű: nem követve, meg nem haladva, utól nem érve senkitől.

Gyöngyösi jó tulajdonit megette az idő, hanem gyarapodott is belőlök; ez volt sorsa. Mívelő szellem volt, tovább egy századnál, éppen a kor embere, szükséges láncszem a fejlődésben. Ne sajnáljuk tőle népszerűségét.

Ama kérdésre annál bajosabb megfelelni, mert röviden nem, csak nagy részletességgel lehetne, ami e vázlatnak messzi meghaladná határait. Mindazáltal teszünk egy kísérletet röviddé vonni össze észleleteink eredményét Gyöngyösiről.

Főntebb kijelöltük a szempontot, melyből tekintve Gyöngyösi ma is — költő. Ez ama hév áradat, maga az író kedélyében, melyet ép ezért *alanyinak* neveztünk. Most kiegészítem: Gyöngyösi *alapjában lyrai költő* volt. Ezt tudtomra még nem mondotta ki senki: de aligha nem érezte akárhány olvasója. Benne az epósi tulajdonok sokkal alantabbi rendűek, hogysem őt kiválóan epicusnak ismerhetnők. Alkotni, jellemzeni nem tud, csupán a leírásokra van éles szeme.

Ellenben lyrai oldalát tárgyának mindig megragadja, objectiv csak annyiban, hogy mást beszéltet. Ilyenkor igazi elemében látjuk: legszebb helyei ezek. Dallá olvad az elbeszélés, a párbeszéd hősei ajkán. Maga is érzi, sőt egyhelyt kimondja ezt. Mikor Veselényi szemben van Máriával, a helyett, hogy a szerelem tördelt szavait adná szájába költőnk, s tárgyilag beszéltetné őket, így ír:

Le se veszi szemét szép ábrázatjáról,
Mint a saskeselyű mikor naphoz járúl, —
Örmest rózsákat szedne orcájárúl,
Nem lehet: Énekét így kezdi szájárúl:

Szívem rejtekének tündöklő csillaga!
 Helena szépségű kedvemnek világa!
 Felderült napomnak nálad van világa!
 S új fénynyel tündöklő est-világossága!

Hattyúi termeted mert, szívem, igen szép,
 Vagy is vidám, deli, egész testedben ép,
 Nyelved friss, eszed nagy, orczád is kedves kép,
 Magad kelletése szemeket fogó lép.

Ha rózsám szépségét kezdeném számlálni,
 A mi benne tetsző, azt mind feltalálni,
 Aki azt meghallja, tudom meg fog állni,
 Vagy, hogy többet halljon, nálam is fog hálni.

Méltán mondja, hogy *ének*; mert ez nem beszéd, hanem dal. És így dalolnak Gyöngyösi személyei, szóval és írásban; így ő maga, mihelyt fölmelegül. Természetes aztán, hogy e lyrai lendülésben kevesebb a tárgyilag jellemző, mint az általános emberi. A szerelmes beszéd olyanná válik, melyet *minden* szerelmes elmondhat: ez épen lyrai jellem. (V. ö. Veselényi levelezését, beszélgetéseit Máriával, Keményét Annával, az echóval; Anna heroidját stb.)

Gyöngyösi e szerint, a megénekelt tények ujdonsága, kalandossága, történeti hűsége által gerjesztett érdeken kívül, úgy hatott korára, mint lyrai költő. Az általános érzelemnek adott alanyi kifejezést, oly melegen, mint előtte kevés, oly hangzatos formákban, mint előtte senki. Midőn tulajdonkép az irodalomban lyrai költés alig, — mondhatni nem is volt: ő elbeszélés álarczában a lyra hiányát pótolta. Tovább egy századnál — másfelet is mondhatnánk — majdnem egyedül ő volt az, kinek műveiben szépnyáink s déd-ükeink az általános emberinek lyrai kifejezését feltalálták. Nem csoda, ha népszerű volt.

E sark-tulajdonához járúl, mint szintén elmondám, éles szeme a leírásokban. E kettő: lyraiság és descriptióra nagy hajlam s tehetség, nem zárja ki egymást. Hiszen Byron ép ezekben bámultatik. Gyöngyösi leírásaiból, noha az idézet máris sokra megy, nem állhatjuk meg, hogy fel ne hozzuk a kovácsok descriptióját, kik a tatár fogságban Keményt megvasalják. Már a régiek csodálták e helyet, s Dugonics, Gyöngyösinek utolsó kiadója (1796) nem győzi magasztalni: Ime az elevenebb rész:

Hatan állnak elő kovácsok számából.

Vaspor szenyje ülte hizott pofájokat,
Szenek pozdorjája füstölte nyakokat,
Sok szikra csipdeste feltűrött karokat,
Egy-egy pöröly tölté befogott markokat.

Ritkúlt a szakállok csapdosó tüzekkel,
Éktelen homlokjok pörzsöllött szemekkel,
Orcájok varasúlt gyakor égésekkel;
Merő félördögök kormos személyekkel.

.....
Felgerjedvén a tűz, a szikrák ropognak,
Hevül a vas, arról a rozsdák pattognak,
Az erős kovácsok mellette forognak.

.....
A fúvó gégeje körül szít ez tüzet,
Pemete-botjával az hint reá vizet,
A verő pörölyhöz készít némely kezét,
Fogó szájától falt vasat némely vezet.

Hajnalszint mutat már a vas setétsége

.....
A repülő szikrák dongnak a műhelyben,
Húnyt a nap; setéte van az éjszakának,
Fényes tüze látszik akármely szikrának
.....

Üstökös csillagot minden ütés csinál,
 Sok ugrosó szikra szökdécsel a kohnál;
 Tüzes lidérczekre éjen ha ki tanál:
 Itt minden fuvallás több szikrát ád annál,

mikor aztán az öt darabból álló vas kész:

Suhog rajtok a víz, melylyel megöntötték,
 Vége van a műnek, a pörölyt letették,
 Izzadt homlokjokat, nyakokat töröltették.

Messze vinne példákkal mutatni meg, Gyöngyösi érde-
 meit a költői szólam, nyelv, a rhythmus és rím emelése
 körül. Mindezekben ő hatalmas újító — de a réginek, a
 megszokottnak alapján. Dictiója képes, feltörekvő, közön-
 séges dolgokat szépítve mondó, annyira, hogy néhol abba
 a hibába esik, melyet a *precioz* szó jelöl; — mindamel-
 lett magyaros, egy-egy közmondás, népi fordulat visszás-
 ság nélkül olvad belé. Ime vagy két sor, dictióját izlel-
 tetni. A jegygyűrűnek: küzködnék kövei az égi tüzekkel,
 Dulják azokat is ragyogó fényekkel». — «A nap sugáritól
 sebesült a felhő». — Anna arcza mikor elpirúl: «Olyan
 mint a gyenge papirosnak teste, kinn innét is látni, ha
 ki mit túl feste». — «Hamar-sarkú szerencse». — «Ezek
 is (Kemény és Anna) kedveknek elszakadt lánczszemét
 még összeköthetik». — A tatár khánnak: «Meghízott a
szíve kövér prédájával». — Midőn Anna sír: «Esőző sze-
 mével orcáját hintette». — «Egeket ostomló szíves óhaj-
 tás». — «Tulajdon vérenek borúl bíborába» (az öngyil-
 kos). — «Barátság nem tudó komor szegénység». —
 «Tapsoló szív» (örvendő). — «Tolla vitorláját a szél haj-
 togatja» (süvegnek). — «Kik a napot híjják fényekkel
 csatára» (boglárok). — «Déllel játszó nap ragyogványi»
 (délibáb). — «Tapsol a reménység örömmel szívekben».

— «Dongnak bogarai a vad Boreásnak» stb. — Az efféle, Zrínyin kívül, szokatlan volt az akkori költészetben. Ép ily merész Gyöngyösi a mondatrészek összeforgatásában is, de Zrínyinél annyiival szerencsésebb, hogy inverziói nem tetszenek magyartalannak. Volt már előtte is a költői szóforgatásnak bizonyos hagyományos útja; Gyöngyösi ez úton haladott tovább, míg Zrínyi egész önkény-nyel forgatta össze a mondat részeit: (pl. «Földre megtompítván esék maga vasát» t. i. a dárda, Zrínyinél). Maga ugyan költőnk gyenge okot mond erre egyik előbeszédében. «Énnekem is esett úgy construálnom némely szókat, hogy a közönséges magyar beszédnek jó *rendi ellen* vagyon». És tette ezt, mint ugyanott mondja: «a versek *cadenciája* kedvéért». De hogy ez csak olvasói felfogásához mért mentség akar lenni; hogy tudta, érezte, mire való versekben az ily eltérés a közönséges stílustól, kitet-szik alább, midőn oda veti, hogy az ilyenek: «a verseket ékesíteni szokták inkább, hogy semmint valami dísztelen-ségére szolgálnának».

Nyelvre nézve felölelte az egész akkori magyar nyelvet, tájszavaival s mind avval együtt, mi a régi nyelvből tudomására volt. E részben a nyelvtanuló, a költő, még most is járhat hozzá iskolába. Szókötésben, hajlításban még újított is önkényileg, mint maga bevallja. Efféléket: «vágyni valamit» (valamire h.), «guzslya» (guzsalya), «ostromja» (ostromolja) önkényesen csinált. Oly szók, melyeket e század elején újítottaknak mondtak volna, ő nála gyakoriak, mint: remény (-ség nélkül), hon (itthon helyett is), lak, dal stb. Ez utóbbit még Erdélyi is új szó-nak tartotta, a magyar népköltészetéről írtában. — De az *ikes* igék iránti érzék már hanyatlík Gyöngyösinél.

Végre a rhythmus eleven érzéke egy akkori költőben

sines annyira kifejlődve, mint ő nála. Az úgynevezett sándorvers, legmagyarabb formában nála mutatkozik. Sajátsága ennek, hogy rendszerint a közepén s végén van egy-egy nehéz ütem (tactus) a többiek, nem ugyan rendes mértékkel, de könnyen lebegnek. Gyöngyösinél már a gondolat e rhythmus szerint képződik: a kettő egy test, egy lélek elválhatlanúl. A rím kéttagúságát ő állandósította meg, s gyakran talál szép rímeket; noha többnyire a képző és ragszócskák ismétlésével is beéri.

Gyöngyösi hatása irodalmunkra oly nagy, oly tartós vala, hogy még a múlt század végén is költők egész iskolája (élén Dugonics) állt elő, mely őt vallá mesteréül. Nem akarom ez iskola ízléstelenségeit magasztalni: epicai formákban meg nem haladták, egyébben utól nem érték Gyöngyösit. De valahányszor a magyar költészet és nyelv oda jut, hogy idegen befolyástól lesz szükség menekülnie: mindannyiszor nyereséggel fordulhat vissza a néphez, s irodalomban Gyöngyösihez.

II.

ORCZY LÖRINCZ.

Ha a fővárosi közönség, nap heve által befutott utcáiból, az Orczy-kert hűs árnyai alá, üdébb levegőjére s kristály-forrásához siet: bizonyosan mindenre gondol inkább, mint hogy e kert egy régi jó magyar költő emlékezetével jöhet kapcsolatba, nemcsak névazonosság, hanem szorosabb viszonymál fogva is. Báró Orczy József, e szép kert alkotója, ki maga is verselt, fia volt ama Lőrincznek, kinek arczképét minap vették lapunk olvasói. Ily szellemi örökség utján, a fiu *szép* iránti érzékét mintegy az

apáé folytatásának, — az általa létre hozott gyönyörű kertet (minő akkor kevés volt az országban) mintegy kettejük közös művének tekinthetni; s a képzelet nem nagy csigázásával mondhatjuk, hogy e nyájas parkban a költő *Orczynak* szelleme leng körül, s az itt minden bokorból zengő fülmile-dal, az ő emlékezetök hív fentartója.

Kivált az öreg Lőrincz báró — «egy kis kopasz ember, kurta dolmánykában» — gyakorta jő én velem szembe, ha e pesti paradicsom árnyékos útain merengek. A csendes, nyájas liget, mely mintha éppen a fővárosi zajból menekülne; e kellemes oáz, homoksivatagok közt, hol nem messze kellene mennünk, hogy egy *bugaczi csárdát* találjunk; e kert, hol több a természet mint a mesterség; e pár rozzant hajlék, mintha mondaná: «Bizony nagy hívság van a sok építésben», — szóval az egész környezet oly illő hozzá s költészetéhez. Még a háttér is, eme «nagy épület» — egykor lelkesedés által a magyar hadi dicsőség iskolájul emelve, most kórvitézek tanyája, még ez is illő háttér oly férfiú életéhez, ki a *vitam et sanguinem* korában mindkettőt ifjú lelkesedéssel viszi áldozatul, mégis, élte későbbi szakán írott verseiben, a *dulce bellum inexpertis*-ről zeng változatokat, s éppen nem lelkesül katonai tapasztalásin.

Báró Orczy Lőrincz, fia Istvánnak, született 1718-ban. Rangjához illő nevelés után, egyike volt ama lángszívű hazafiaknak, kik a hét ellenség által megtámadott szép ifjú királyné oltalmára önkéntesen fegyvert ragadtak. Orczy jász, kún és hajdú ifjakból maga egy lovas ezredet állított ki. A hét éves háború megszűntével mint tábornok lépett ki a hadseregből, s 1764-től fogva Abaujmegye főispáni helytartója, majd főispánja volt 1784-ig. Külö-

nösen a Tisza és mellék folyói szabályozása körül sokat fáradozott, mint királyi biztos. Jutalmául ezen, s a hadi és polgári pályán tett egyéb szolgálatainak, három falut kért fel, királyi adományúl, pénzért, de, mint verseiben panaszolja:

Három rongyos falut királyomtól kértem,
Drágán szabott árát meg nem fizethettem —

úgy látszik elesett azoktól. Hanem II. József, 1782-ben, Sz.-István rendje középkeresztjével diszíté. Örsi jószágga Hevesben, a Tarna vize mellett, volt rendes lakhelye, a miért neve barátai közt sokszor csak: *az örsi bölcs*. Meghalt Pesten (1789), de hamvai Örsön nyugsznak.

Költeményei közül a legrégebbek 1756 évszámmal fordulnak elő. De évszám nincs mindenik fölött, s így korábban is írhatta már. Maga említi, hogy némely verse, «álgyüzengés közt» készült, s így már katonaságában foglalkozott költészettel. Munkái első gyűjteményét még 1763 körül sajtó alá készíté, de ki nem adta. A mit tőle bírnak, az csak később, Révay Miklós gondjai alatt jelent meg, két ízben. Első ily czímmel: „*Költeményes Holmi egy nagyságos elmétől*“, (Pozsony, 1787); másik: „*Két nagyságos elme költeményes születményei*“ (Pozsony, 1789), hol Barcsai az egyik «nagyságos elme». Egy-két darabja más gyűjteményben is jött ki, de azt mellőzhetjük.

A «Költeményes Holmi» három első darabja mindjárt érdekes világításba állítja elénk a költő egyéniségét. Az első mintegy ajánló levél gróf Barkóczy Ferencz esztergomi érsekhez, ki őt versírásra buzdította. «Otromba hajdúra harangöntést bízál» így szabadkozik költőnk, a közmondás szerint. Aztán mit is írjon? megírtak már mindent. Előszámlálja némi gúnynyal az ajaka végén,

mennyi tudós könyv van már a világon. Hát még mennyi elveszett Budán, Alexandriában stb., ez még jobban ijeszti őt az írástól. Azonban, ha az érsek így biztatja: igen, a derék s jó könyvek elvesznek, de

Megmarad élete Stilfrid-, Argirusnak,
Mását még árúlják Nyúl históriának,

ily értelemben nem bánja, ha ír is, jó lesz könyve: *hátszótánnak* (azaz mesének). De osztályozni sem tudja költeményeit, azok nem tartoznak semmi fajhoz:

Ugy vedd, mint találod: ez nem história,
Épen nem poéma, nem is elegia,
Oda vagy satira, nincsen titulusa:
Részeg poétának mázolt papirosa.

E bevezetés mind nem elég. Más kettőt ír még: «Ezen munkához» s «Ezen munkában foglalt versekhez». Amabban egy szeretetre méltó tréfával elmondja, hogy nem félti ő könyveit a mostani bölcsektől, hanem *régiektől*. Cicero, Seneca, Maro, Ovidius, Flaccus stb., az újabbak közül Pope, Voltaire s mások: ezektől retteg ő, hogy megtépik könyvét, mint a szajkót, kiki elveszi a maga tollát s «csak táblája marad e nyomorúlt könyvnek». Hanem azért mégis neki biztatja, intvén: «pipát ne gyűjt-sanak veled; járj békével!» — «Vers! kit csak *természet* tud jól feltalálni, és nem a *mesterség* szokott hajigálni...» kezdi a másikat, s fél, hogy természetes, magyaros versei nem tetszenek, mert

Románs kell mostani asszonyi rendeknek,
Ki sok-rét írja le módját szerelemnek, stb.

de vigasztalja magát, hogy majd csak akad valaki; «Ki házához viszen s feltesz *gerendára*». Tehát nem a főrend, hanem az egyszerűbb emberek közt remél közönséget.

Ez önkiesynylő tréfák után ne gondoljuk, mintha Orczynak komoly czélja nem lett volna a költészettel. Az érsekhez intézett prózai levelében, elmondva, miért nehéz magyar nyelven verset írni, ekkép folytatja: «látom, a németek szinte csak ezen esztendőekben kezdetek csinosabban írni és verselni. Azért én sem veszem reménységemet, s azt tartom, valamint a francziák nyelveket kipallérozták, egy század esztendőtől fogva: a mi magyarink is fogják ezeket követni, s fogunk írni mind szépen mind csinosan . . . Megvallom herczegségednek, én egész célom az volt ezen zavart írásomban, miképen *felébreszthetném nemzetünket írásra*. Mert meg kell vallani, sok tudós emberünk vagyon, de félénk». — Vegyük ehhez a körülményeket. Faludy és Amade óta (kik szintén csak írtak, nem nyomattak) alig akadt figyelemre méltó a magyar költészet terén. Az egész XVIII. század, Orczyig, úgyszólván meddő volt költői termelésben — nagy hallgatás az, melyet ő megszakít. Ha kiadja verseit iratásuk idejében: ma nemzeti irodalmunk újjászületését nem Bessenyeitől, hanem Orczytól számítónk; ámbár így sem tagadható a nagy befolyás, melyet társas úton, s kéziratban levő munkái által is, gyakorolt az ifjabb nemzedékre, épen arra, melynek költészetünk új életre hozását köszönjük, s mely az irodalom történetében «franczia iskola» néven ismeretes.

Orczy, a kora műveltsége színvonalán álló férfiú, mint verseiből is kitetszik, nemcsak ismerte, de némileg követte is a franczia költőket. Boileaut, Voltairet gyakran említi, sőt fordít is belőlök. A vidor tanirány és satira, mely költészetén átvonul, leginkább franczia példányokra utal. A *négy* rím és *hosszas* rím nyügét is, a francziák példájára, ő kísérlette meg elhányni először: «Bárcsak —

mond fentebb idézett levelében — a verset végezõ hangot ne csinálnánk oly sok betükbõl. Ám, a francziák sem négy strófát (azaz négyrímû versszakot) nem számlálnak, sem pedig három-négy betüt nem kívánnak cadentiákra. Mi pedig el nem akarunk menni a régi szokástól: annyira szereti nemzetünk a régiséget. Én nem voltam oly szorosan kötve ezen *előítélthez*. — De a francziákon kívül, ismerte az angolokat is, Miltont, Popet; s figyelemmel kísérte a német reformtörökvéseket. Gottsched hatását magasztalva emeli ki:

Im, a bárdolatlan német nyelv mire ment,
Hogy Gottsched Leiptzighból Bécsben tekintett;
Elején munkának éretlen nevetett,
Most már gyönyörködik, hogy verset is ejthet, —

melyet egész öntudattal, mintegy követendő például állít a magyar elé.

Mindazáltal Orczy költészete lényegben annyira *magyar*, hogy egyik idegen utánzásának sem mondhatni, a *francziáénak* sem. Ha Orczyt a «francia iskolához» számítja az irodalom-történet, ez csak onnan van, mert, mint főnebb mondám, költői műveltsége egy részét a francia irooalomnak köszöni, mert az általa kedvelt vegyes nem (didaxis, satira, epistola) s egy-két formabeli újítás nagyjában oda utal; s végre, mert az utána sarjadott költőivadék, melyhez buzdítóul, társul csatlakozott, éppen a «francia iskola» lön. De amint egyrésről a tulajdonképi francia iskolához képez átmenő hidat: éppen úgy vehetni másrészt *Gvadányi* elődjének is: elsőnek ama vidoran-komoly és tanítva-gunyorokás nemben, hol szellem, hang, kifejezés, szóval minden — tősgyökeres magyar.

Az említett három költemény, egy-két fővonásban, előre olyannak tünteti fel Orczyt, a minő marad végig. Kimondja, hogy a *természet* a mesterség fölött áll: természetesnek találjuk mindenütt. Sok ismeret, olvasottság látszik verséből; de gúnynyal érdekli a pusztá *tudást*, nem abban áll az *igaz bölcsesség*. Tiszteli a vallást, neveti a dogmai szörszál-hasogatókat; a türelmetlenséget «kövezni» szeretné. Daczára katonai multjának, a háború rendszeres gyilkosság előtte. A főrend erkölcsi romlottságát, nemzetietlenségét, divatozó hívságait, benső nyomorát szánakozó megvetéssel nézi: s vígaszképen az egyszerű «mester-gerendákhoz» fordul. Egy-egy játsszi szökeléssel, tréfás öngúnynyal vidítja tárgya komolyságát; ezeken kivált érzik a magyar zamat. «Pipát ne gyűjtsanak veled!» — mondja könyvének. Alább generális Beleznaít «hajlandóság szerint pipás, kártyás társának» nevezi, s mintha látnók, hogy «másznak együtt az *ürbői* halomra» — hogy telepednek le a szőlő tövében «s esznek a vastag szakács főztéből» — vagy készítettetnek «jó tarhót, gulyás-taligánál». — A «bugaczi csárdá»-t ismeri minden ember. Ez kicsinyben hű tükre Orczy egész költészetének. Előbb a csárda leírása, mely mutatja, mennyire otthon van költőnk a pusztán. Bizonynyal «zúz vagy havas eső» — nem egyszer «áztatta köpönyegben» őt is, nem egyszer menekült egy bugacziforma csárda alá. Aztán alkalmat vesz komolyan bölcselkedni a hiuság, az építésbeli fényűzés ellen. Végre neveti a bolond főurat, kinél «patkós csizma nem hág palotában» — s ki maga is «megáll pitvarában s bémenni ha akar öltözik kapczában» (harisnya). Mennyivel jobb ennél az egyszerű csárda, szűkség idején; hol — mint azt is praecise tudja — *kecskeméti* kenyér sül a kemenczében s *kőrösi* bor van a pinczében.

Mindamellett csalódásba esnék, ki Orczy költészetét *népiesnek*, vagy magát, az egyszerű köznép iránti rokonszenvéért, *democrata* irányúnak akarná jellemezni. Népiesége a még romlatlan magyar érzetben s annak oly naiv kifejezésében áll, mely akkor közös vala még a nemzet minden osztályával. Gondolkozás módját pedig, mely elszórva mindenütt feltalálható, mintegy góczba gyűjti: «A szegény paraszt néphez» intézett «Beszéd» — egyike legrégibb költeményeinek (1756). Becsületére válik szívének, kétségen kívül, a rokonszenv, melyet ebben nyilvánít. De ő nem *javítani* akarja a nép sorsát, hanem ellentétül a nagyok czifra nyomorúságával, azt ecseteli, mily boldog a paraszt, a kézműves, a munkás polgár a maga egyszerűségében:

Szurkos fiacskádnak hamis mosolygása,
Szeretett társadnak czuppant csókolása,
Szép idő, friss szellő, madarak szólása,
Végzik örömedet — s egy tál zsíros kása,

tehát ne vágyj többre, boldog vagy, leghasznosabb tagja vagy az emberi társaságnak, nem úgy mint a henyélő, hiú, boldogtalan úri rend. Orczy kétségtelenül atyja, jóltevő volt jobbágynak, résztvevő barátja a népnek, de a democratiai fogalmak annyira nem voltak (kivált nálunk) a kor szellemében, hogy még költőnk barátja Barcsai is, kin pedig már érzik a franczia szabadabb szellem lehellete, a Therézia-féle úrberről így nyilatkozik egy főasszonyságnak:

Jut eszembe, midőn urbár hirdetésén
Nálad táncz közt sirtunk hazánknak esésén.

Orczyé is inkább tehát amaz idylli fölfogás, mely a város, a főbbek, a világiak romlottságától az egyszerű falusi,

mezei néphez fordul, s annak boldogságát *eszményítve* magasztalja.

A «Költeményes holmi» többi darabja csak bővebb kifejtése azon eszméknek, melyekkel eddig találkozunk. Mellőzve néhány fordítását, Boetius-, Voltaire-, Boileau-, Horatiusból, s mellőzve néhány szárazabb eredetit is, már kezdő sorai által a «Magyar hazának» című ragadja meg erősebben figyelmünket. «Föld! kinek határát az isten őrzötte» szólal meg majdnem ódai hangon, és a magyar haza boldog állapotát festi a *béke* ölen. «Hétszáz hónapja múlt, úgymond, hogy ellenség tábora nem érte határát földednek». A hétszáz hó több mint 58 év, s ha a szatmári békekötéstől számítja, úgy e vers későbbi munkái közül való. «Álom a tudományoknak jobb rendben való intézéséről» egy *visió*, melyben Mária Thérézia Apollót hívja segélyül a tudományok rendezésére s Apolló nevében a költő elmondja nézeteit. „*Más a tudomány, más a bölcsesség*“, fejtegeti most is: „*lelket kell szépíteni, ez a tanulság*“. — «Tudom, hogy *czókosok* (czopf) egész regementje, s Loyola serege, és a klastromok *henyélő* fellege ellened lesz: de te bízzál, hogy lesz vége». — Richvaldszky préposthoz intézett levelében, felszámolva, nem minden gúny nélkül, ennek hittani roppant tudományát s dícsérve túlbuzgalmát, játszilag oda veti:

Excommunicálván minden eretneket,
Ezektől nem veszel ki talán engemet,
Hogy játszi Voltairból mondok néha verset,
És Pope vagy Racine ragadja elmémet —

s azzal végzi, hagyjon békét e végére mehetetlen titkok búvárlásának, jobb ha pihen addig. — «Szívbeli sóhajtás a bölcsesség után» cím alatt ismét a pusztá tudás hiú-

ságát rajzolja. «Elég nagy tudomány, ha jól tudunk *élni*, ha a jó *erkölesben* tudunk elől menni». — «A mulandóságról» czíme jelenti tartalmát. «Gazdagság, titulus, tisztelet, dicsőség, fényesség, nagy hír, névtekintet — mind csak füst, múló árnyék». — «Nagy urakhoz a gyönyörűségek változásáról» . . . hívja őket az egyszerű természet ölébe. Boldog, ki úgy lakik festett palotában, hogy onnan jó kedvvel tér halászkunyhóba — mondja. «Hívások megvetéséről», «Világi tekintetek megvetéséről», — mind azon szellemben.

Erősebb satirai ér lüktet a következőben, melynek fölirata: «Egy ifjúhoz, ki a városi lakást a falusinál inkább szereti». Eleven gúnynyal ír le egy fővárosi estélyt. Beléptedkor — így szól Jancsinak — csaknem megfész, úgy szorít magához a gazda. Vezet nagy sebesen *pimpós* asszonyához, leültet a szófa mellé, vagy *csorbán* levő egyik asztalához küld. Kártyáznak, míg feljő az ebéd. Itt hárman, ott négyen mereszti szemöket. Nagy csendesség, figyelem van: ki szunnyad, ki izzad, ki erősen figyel. Ez dobbant lábával, hogy más kapta a vörös hetet s neki 36 *fischt* kell berakni. Amott egy *nagy úr* buba van merülve, hogy máshoz került a tökkirály. Mint szánja Orczy a szerencsétlent! Fáró-asztal is van. Közepén ül a játék *főpapja*, újján nagy két gyémánt. Kártya keverése illik a markába, pirúl és mereszti a szemét. Ránczolja homlokát, látva, hogy sok *füles* kártya lepi az asztalt. Nyernek, vesztenek. Némelyiken az is megesik hogy «még ma a zsidókhoz megy a bársony kankó». — De ím kilencz óra: asztalhoz kell menni. Harmincz szolga hozza az ételeket ezüst medencékben: ez *ármadának* a konyhamester a *commendója*, ki büszkén takarja fel a földött tálakat. «Nevét, ízét, bűzét egyedül ő

tudja» — mond a költő. Ezt finom Párisból a napokban hozták — kár hogy kicsint szagos. A konyhamester hosszú papiros listáról elszámolja az idegen étkek litániáját. Leülnek. De az *abroncsos szoknyák* miatt (1762) nehéz széket kapni. «Iparkodj székedhez, máskép kiszorítanak, Térded összehúzzad, *szenvedd*, ha borítanak, Csendesesen ülj, máskép, hidd el, megpirítanak». — A társalgás hidegen megy, mert a jelenlevők úgy vannak egymással, mint kutya és macska. A *kisasszony* csak késhegyen vesz az ételből, nem mer enni, «félti összeszórólt gyenge kis derekát». — Mellette a *piros menyecske* tartózkodik leves ételtől, «mert fél, ajakának lemegy a festékje». De bezzeg eszik amott egy gróf «mint a farkas» és iszik «tányér alatt levő lista szerint». Júlia azonban társalgást kezd a kalendáriumból, vagyis az időről. Aztán keztyű, báb, czipő, párisi, turini, brüsseli csipke jő szóba. Egy kis pletyka is támad, megszólják a távollevőket. Majd fordúl a beszéd jeles actorokra, bálházakra, comédiákra stb. Azonban édességekre kerül a sor. «Kézzől-kézre megyen s *ívecske* s mindenféle állat (czukorból) kiben van *verscske*. Ezt az «asszonyi rend» félve olvassa; rikojtozva nyomják kézből-kézbe, s eltitkolják, ha igazat mond. Vacsora végén következik az ivás. Szeretnének lefekünni, de *Chloris* meg *Thyrsis* énekelnek, azt kell hallgatni és dicsérni. Most a *táncz* következik. Első a *menuette*, aztán futosó *anglia*, majd *teyer* és *furlana*, melyben «lehet tánczosának szorítani derekát» — végre lassú *lengyel*. Azonban virrad, kiki haza megy: «Lehányja köntösét, ledül az ágyára. Elfáradt, keresztet sem vethet magára, Felkél talán másnap tizenkét órára». A költő ily mulatság helyett jobb szereti két jó barátja társalgását s inti a balgatatag paraszt népet, ne irigyelje az urak helyzetét. Hosz-

szasabban időztünk ez egy darabnál, hogy lássuk a részletezést, mely érdekes mint korrajz, s érdekes mint eleven satirai festés. Efféle Orczynak több költeményében található. Ereje inkább is mutatkozik a satiricus, mint a komoly, például természetfestésben. Az utóbbira, mint sikerült példát, ide írjuk a Beleznaihoz szóló levélből:

Nagyoknak a piros hajnal fel nem virrad,
Öröm nap keletkor reájok nem árad,
A hold járásában, hasztalanul fárad,
Harmatja gyémántnak nálok nélkül szárad.

Csengő patakoknak sullogó folyása,
Álmatlan rigónak füttyülő szólása,
A fülemülének zengő csácsogása,
Nékiek nem tetszik, sem kútak forrása.

Az árnyékos völgyek nékik nem nevetnek,
Zöld halmokban, fákban nem is gyönyörködnek,
Virágos réteken le nem telepednek,
Ilyes mulatságot semmire becsülnek.

«Quadrillának (játék) eredete», megint a *kártya* ellen fordul. — «Egy ifjúnak, ki hadi életre adta magát». — «Jól vagyon — mond a költő — próbáld meg, te is megisméred, Ugy lehet jutalmad, jajgatással kéred, És a mit kerestél, soha el nem éred». — Aztán egy öreg katona képét festi neki, a ki «háromszáz hónapot tölte a táborban» — és most mankón jár. — «Hány közember vagyon — folytatja — *harmadik glédában*, kinek Sándor vére pezseg a karjában». E nézet az, mire czikkünk elején czéloztunk. — «A magyar szépekhez», — ismét egy eleven satirai festés, végződő a jó magyar háziasszony dicséretével. Rokontárgyú, de még gúnyosabb az «Egy megmátkásodott ifjúnak» című. Itt rendre veszi az asszonyi hív-

ságokat és bűnöket, melyek között a *tudáskodás*, a *vers-firkálás* is megvan.

Végre inkább máshova célzó satira a «Vigasztaló beszéd a *zigányokhoz*», kiknek henye életét gonoszúl dicséri s csudálkozik, miért nem vették be még őket a szentek közé, holott egész apostoli szegénységben s baráti henyélésben élnek. — Egészen elüt Orczy más költeményeitől: «Egy úr beszélgetése a káplánjával,» melyben az úr (a költő) a kifejlett mesterségek, művészet és luxus jótékony hatását magasztalja a bigott káplán ellenében.

De ideje hogy végét szakasszunk e részletezésnek, a hátralevőben inkább csak általános körrajzra szorítkozunk.

A *Két nagyságos elme költeményes szüleményei*, mint feljebb mondtam, részint Barcsai részint Orczy műve. Legnagyobb részét e két jó barát verses levelezése teszi. Kár hogy a levelek nincsenek jól rendezve, a mint egymásra felelnek; így az olvasó, ki sorba megy rajtok, néhol meg sem értheti. — Elöl van mindjárt Orczynak egy hosszabb költeménye a «Szabadságról.» — Nem tudná az ember, hogy az voltaképen felelet Barcsai levelére. Barcsai felsóhajt a szabadság után, melyet ő épen nem úgy ért mint Orczy, s kérdezi barátjától, nem tudja-e, hol bujdosik a szabadság? Orczy jól érti barátja rajongását s méltónak tartja egész nagy költeményt írni neki válaszul. Eleinte ő is rajongást tett, hanem a mint sétál a Gellért hegy körül, *egy kis kopasz ember* (ez maga Orczy, tehát a vénebb, tapasztaltabb Orczy) megüti vállát, s tart neki hosszú leczkét, mely e témából indul ki: *Ember sorsa rabság*. Születésétől haláláig a viszonyok rabja. Azután sorba megy a nemzeteken: sehol sincs szabadság, csak a helvéták egyszerű életében, — no meg a magyar aristo-

craticus szabadság oly király alatt mint Therézia. E loyaltás jellemzi Orczyt minden versében; s bármennyire neveti és gúnyolja a «cifra pántlika» — után szaladókat, ő hív és áldozatkész, nem ugyan *morgás* nélkül, ha érdekeit mellőzve látja. Igazi typusa egy korabeli magyar nemesnek; míg Barcsait a *francia philosophia* szellője már elkapta egy kissé. Ez a különbség kettőjük gondolkozása közt.

A kötetben foglalt levelek s költemények közül az *első rész* Barcsai műveit tartalmazza, a *második rész* Orczytól van, kivéve Arcadia leírását (222. lap), mely nyilván Barcsaié, Orczy maga hivatkozik rá, (160. lap). «Minap Arcadia szélére vezettél.» Jó lesz figyelemben tartani annak, ki valaha e költeményeket rendezni akarja. — Ha ezeket rendben olvassuk: igen érdekes párvonalt húzhatunk a két költő egyénisége, gondolkozásmódja, költészete között. Barcsai mint főnebb láttuk, szabadelvűbb. A politikai változások, napi események élénken érdeklik: Lengyelország felosztása van épen napirenden. Orczy szereti, ha a birodalom hadserege győz, de jobban a békét; az országok változását bízta ő istenre. Barcsai egy homályos allegóriában nyugatra utalja a magyart: Orczy ellenmond: nem, nem, *keletre!* a hol még nincs mérnök, nincs comiszar. — Barcsai, a budai egyetem megerősítő oklevele kihirdetésekor, ódára lelkesedik: «Mit hallok, magyarok! Pindus tetejéről?» Orczy válaszában: «Tehát meghallottad Pindus tetejéről . . .» világos a satirai hang, mint a ki a bölcsességet nem a sok tanításban és tudásban helyezi, főleg a természet-tudományok haladása iránt épen nincs valami nagy lelkesedéssel. Barcsai ódája azon végződik: «Küldjete Gyöngyösi lelkéhez, Térjen onnét vissza megint nemzetéhez, s adjon kedvet néki született

nyelvéhez.» Orczy erre így válaszol, érintve gúnyosan Franklin találmányát:

Elég, hogy Budán már menykőtől nem félnek,
 Ha az ég háborog s zörög, csak nevetnek,
 Hét aczélos póznán fellegek repdesnek,
 Ég csattanásának süveget nem vesznek.
 Hogy föl meg üst (ezüst), arany hideg föld gyomrában,
 Só mint válik kövé vizenyős almában (alom),
 Azt tudják, s több ilyen elrejtett titkokat
 Beszélvén *megvetik előszült apjokat.*
Ne várd hát, hogy ezek Gyöngyösi lelkének
 Valaha oszlopot s oltárt emeljenek,
 Sőt ezek temetik feledékenységben
 Mind azt, mind ki tudós volt anyja nyelvében stb.

másutt pedig a villámhárítót a *gőzhajóval* teszi egy vonalba (1777) egyforma képtelenségnek vagy hiúságnak tartván.

Látok már hegyeken aczélos nyársakat,
 Hogy menykő ne érjen bádogos tornyokat,
Tűzi pára hajtja a terhes hajókat,
 Sodrott szél (villany) gyógyítja a romlott tagokat...

s e találmányoktól nem minden gúny nélkül várja, hogy *faluról az erkölcs* bejön városokba, s hogy az *igazi bölcsesség* országa derül fel, úgy, a mint ő érti.

Költészetben Barcsai tanultabb, simább, szabályosabb; de Orczyban több a genialitás. Egy-egy ötlet rendszeren ő töle származik, melyet aztán ismételve fölemlgetnek. Néha barátja patheticusabb, hangját satirai árnyalattal kíséri, Barcsai nagy hangon leír egy hadi gyakorlatot: Orczy jó tanácsokkal felel, hogyan *pucolja* hogyan őrizze hidegtől, melegtől katonáit. *Paraszt* hetes végezze a dolgot körülöttük: János uram a (közlegény)

«nótára» aludjék, «kimélje mint lehet tagját és ereit Gyengén és keztyűbe takarja tenyerit» stb. S ezt oly levelére Barcsainak, melyben azt mondja magukról: «Róma katonái *így nem gyakoroltak!*» — Barcsai, francia iskolánk modorában, szeret egy csomó, leginkább ujkori francia nevet és eseményt összehordani: Orczy ez ostentatiót többször finom gúnynyal fogadja. «Mely megszede hordoztál tudós irásoddal» — kiált. Elmegyek veled akárhová, de a vége az lesz, hogy a zsidó királylyal felkiáltunk (minden hiábavaló) s visszatérve s a genevai tónál (Rousseau) *egy ingre vetkezünk*. Mily jellemző ez! Barcsai egy elég csinos allegóriában lefesti barátja «Tokaji szüretjét» — s erre Orczy pajzánon úgy felel, mintha Barcsai kissé feszes istenei — s istennőinek *bajuszokat* festgetne.

Összefoglalva az eddig mondottakat: Orczy érdeme növekszik az által, hogy oly korban szólalt meg, midőn a költészet halálos dermedtségben feküdt, s példája, ösztönzése által nagy mértékben hatott irodalmunk fölélesztésére. Mint a romlatlan magyarság fajképe (typus) s mint oly bölcs, ki az erényben s önmérsékletben helyezi a főbölcsességet, eszméire nézve conservatív, de ez egyzersmind forrása satirai erejének, melylyel a műveltség erkölcsrontó hatása ellen föllép. E vidorkás gúny (egyes apróságot, mint az adhortatió mulierum, nem számítva) ő nála jelenik meg először: ő tehát comico-satiricus költőink apja. Ötleteiben sok genialitás van; szeme, kivált satirai leírásokban éles, képei elevenek. Nyelv, és szellem magyar zamatú, elannyira, hogy ma népiesnek látszanék. A mi hosszadalmasság, kivált tanító verseiben előfordúl, az inkább a kornak s a négyes rím nyügének tulajdonítandó, melyet ő kezdte megtörni először. Méltó minden-

esetre, hogy a mai költő-ivadék őt se hagyja ki tanulmányáiból, mert bár maga mondja :

. ne is csináljunk verseket,
Mert, hidd el, *fiaink nevetik ezeket*,
Mint mi most megvetjük a régiebbeket . . .

e *nevetés* csak akkor *jogos*, ha azon biztos tudaton alapúl, hogy a régieket mindenben meghaladtuk.

III.

GVADÁNYI JÓZSEF.

Nem tudom szerencse-e nagyobb, vagy költői érdem, ha valamely költőnek sikerül a képzelet világából oly alakot idézni elő, mely a nép minden osztályában ismerőssé válva, mintegy az élők, a járókelők közé vegyül, idő folytán a nemzeti monda hagyományos alakjaihoz csatlakozik, s az együgyűbbek előtt mint valóságos élszemélynek marad fenn emlékezete. Tagadhatlan, hogy szerencsés körülmények nagyon elősegítik a költőt, úgyannyira, hogy olykor csekélyebb tehetségnek jut a pálma, míg a nagyobbat feledés borítja el ; de miután a szerencsés körülmények malasztja sem minden egykorúra terjed ki, sőt inkább nagyon ritkának jut oly mértékben, hogy teremtett alakjai mintegy a nép-mythológiába vétessenek föl : úgy hiszem, a pusztá véletlenül, a szerencsén kívül, jó rész valami derékség rovására tudandó, több vagy kevesebb a szerint, a mint a mű későbbi korok bírálatát kiállja ; de mindenesetre költői érdem, melynek természetét vizsgálni méltó is, érdekes is.

Gvadányi nem mondható nagy költőnek, némely műveiben költőnek is alig. Ha pedig a csínt, izlést

(s a mit közönségesen annak neveznek), a felruházást, a versbeli előadás bájait nézzük, mögötte marad saját kora költészeti haladásának is. 1787-ben lépven föl, s attól fogva szinte a század végéig dudolván olykor vizenyős, olykor pusztán okoskodó vagy leíró és historizáló rithmusait, úgy látszik nincs szerepe ama fejlődési nagy mozgalomban, mely egyfelől Bessenyeivel francia minták után indulva, már-már Péczelyig haladt; másfelől Baróti-Szabó s a classicusok nyomain az ódaköltő Virághoz emelkedett; míg a harmadik fészekből, Ráday Gedeon uttörő kísérletei óta, már egy Kazinczy emelgette szárnyait; sőt épen az az irány is, melyhez maga Gvadányi számítható — a Gyöngyösi iskola — egy Csokonaiban kezde megtisztulni. Ugy látszik, mondom, az öreg «lovas generalis» szakolczai magányában elmaradt mindezekről, bőven ontva négy (utóbb két) rímű verseinek iszapos árját, koczogó rímeit, melyek feltalálását nagy érdemül róttá magának, de melyekben s átalánfogva a külső poesisban fölül nem múlta, el sem érte Gyöngyösit, «a kihez fogható magyar poétát, szerinte, még nem szült anya e világra.» De ez elmaradás csak látszó, inkább külsőségre vonatkozik: Gvadányinak olyasmi sikerült, a mi egynek sem haladottabb kortársai, egynek sem összes magyar elődei közül: *csupa képzeletből egy pár alakot teremteni*, mely, mint kiesinynek nagynak ismerőse, nemzedékről nemzedékre fönmaradjon.

E két alak, nem szükség mondanom: a «Peleskei Notárius,» s a talán még népszerűbb huszár kalandor «Rontó Pál.»

Ha e műveket a kritika mostani szemüvegén tekintjük, bizonyára se a feltalálást, se az alakítást, se a jellemzést nem találjuk affélének, mi a költői szüleményt már

bölcsejében halhatatlanságra jegyzi el. Bizonyára távolról sem mérkőzhetnek a génusz olynemű teremtetett alakjaival, mint egy Don-Quixote, egy Gil Blas, vagy akár Tom Jones s tisztelendő Adams pap Fieldingnél. Mindazáltal, habár szűkebb körben, ép úgy élnek mint amazok, épen úgy bevették magukat a nemzeti phantasiába, honnan nem egy hamar fognak elenyészni, kivált ha időről-időre találkozik újabb elmetehetség, mely a meglevő alakot a közfejlődés igényei szerint újra öltözteti, miként ez nem rég a Notáriussal szerencsésen történt. Ily mértéke a hatásnak mindenestre valami még akkor is, ha jó részét külső viszonyoknak, szerencsés véletlennek, vagy mint egyik jeles műbíránk szokta kifejezni magát, «az idő árjának» tudnók be.

Első, mit e nagy népszerűség kimagyarázására, mint szerencsés mellék körülményt felhozhatni, az olvasó közönség fejletlen állapota. Könnyű volt, mondhatná valaki, e pár alakot összeütni Gvadányinak oly közönség számára, mely nem törődött az alakítással, nem is tudott hozzá; melynek primitiv képzelete, egy-két vonásból, ép úgy kiegészíté a költő hiányos vázait, mint a mily könnyen megteremti a gyermek eleven képzelme egy vesszőből a paripát. Van benne valami. Gvadányi nem csak az egyénítésig nem jutott el; olykor még a typusból is kiesik. Notáriusa majd tanult ember, majd tudákosságban nevetéses; egyszer józan felfogással a költő véleménye tolmácsa, másszor bohócza ferdeségeiben. S e kettőség, hogy t. i. okos és balga ember egyszersmind, nincs a jellemben összeforrasztva oly módon, mint például a Cervantes nagyhirű lovagjánál, ki csak arra nézve bolond, a mi rögeszméjét érinti, egyébként okos ember lévén. Csupán egyet hozok fel. A notárius egyben-másban tanúlt, olva-

sott, gondolkozó férfiú volna, ki osztályából értelmisége által kiemelkedik, habár az újabb kortól, a nagy világtól, el van maradva. A mellett igaz ember, egyenes szívű, hivatalában buzgó, a falu ügyei jól folytatásában büszkeségét helyező. Hogy illik tehát szájába végrendeletének az a cynicus helye, midőn dicsekszik, hogy bibliothékája csak 50 kalendáriumból áll, melyekbe igazat *nem igazat* beirkált, még hozzá is *toldott*, s a falusi notáriusok: «hogy ha jegyzésimet gyakran olvasgatják, a tudatlan népet ők megvakíthatják, a portiót rájuk duplán felvethetik, és így ennek felét szintén eltehetik.» — Gvadányi itten, hogy az osztályt gúnyolhassa, a becsületes notáriusok típusát a semmirekellők típusává alacsonyítja le.

A magán könyvtárak «50 kalendariumos» — állapota, az az mulattató magyar könyvek ritkasága, szintén előmozdíthatá Gvadányi népszerűségét, oly közönségnél, mely a magyaron (s legfőlebb latinon) kívül más nyelvben járatlan vala. Minden idő és minden néposztály meghozza bizonyos számmal a költői fogékonyságú elméket; fejletlen állapotban a mesék, énekek, — később, az olvasás, nyomtatott művek terjedtével, a históriák, kalandos elbeszélések stb. publicumát.

Ha már e számmal a létező s hozzáférhető könyvek mennyisége nincs arányban, megesik, hogy az egy-két előkapható munka addig vándorol kézről kézre, házról házra, míg érdemén kívül is népszerűvé kell válnia. Ilyforma állapot is tehető fel, kivált a Notárius megjelentekor. Az előbbi két század irodalmi hagyománya részint elkallódott, részint elavult. A XVIII-dik kevés újat hozta egész addig elő, akkor valamint később is, az irodalmi ujjászületés csupán a választott elmék körében folyt, nem hatva ki nemcsak a tulajdon értelemben vett népre,

hanem a jobbmódúak s tanultabbak nagy tömegére sem. A francia iskola még kaviár volt ennek; a latin iskola formáitól, nyelvétől visszaborzadt. Azt a néhány könyvet koptatta hát, mely leginkább megfelelt ízlésének, mert mintegy a XVII. század költészetének folytatása volt, s a megszokottság kényelmével kínálkozott. Az *egykönyvű* publicum legháládatosabb. Azaz, oly közönség, mely kevés könyvet újra meg újra olvas, népszerűbbé teszi az író, mint az, melynek van módja válogatni s kapkodva olvasni. Ez a másik szerencsés véletlen, melynek részt lehet adni költőnk népszerűsége megalapításában.

Azt is lehetne mondani, hogy műveiben az érdem inkább a tárgyé, mint a költőé. Választott tárgyai oly közel érintik a magyar nép-életet, alakjai annyira ismerős körből vannak szedve, hogy már ezáltal bizonyosan tetszeniök kellett. Mellőzve, hogy a tárgy-választás már költői érdem, alább e pontra még visszatérünk.

Vége az «idő áramlása» — szintén a külső tényezőkhöz tartozik. Gvadányi, a nyomás által, melyet a 80-as évek a nemzeti szellemre gyakoroltak, megtörve találta Notáriusa utját, egy oly satiráét, mely főleg az idegen ruházat ellen irányul.

De mindez elégtelen költőnk alakjai népszerűségét igazolni.

A közönség fejletlen állapota nem bizonyítja még, hogy a mit kedvébe fogad és tartósan felölel, az el lehet minden költői becs nélkül. Sőt a művelt fajta közönség hamarabb téved e részben, mint a parlagi józan ész. Az ízlésnek korszakos ferdeségei már művelt, de félreművelt olvasó-közönség átka; mely soha sem érinti a tulajdon értelemben úgynevezett népet, ennek dalait, regéit, költői világát. Elannyira, hogy ha ez utóbbinak valamely költői

alkotás tetszik, húzamosan, firól-fira: kell lenni vagy a szerkezetben, vagy a jellemzésben, vagy az előadásban oly talpraesett valaminek, a mi e népszerűséget költőileg is indokolja. Látni fogjuk alább, hogy e részben Gvadányinak is vannak érdemei.

A könyvek ritka voltából merített ok sem elégséges kimagyarázni, miért épen Gvadányi könyvei váltak oly kapóssá. Mert habár eleinte szűk vala is a népszerű mulattató irodalom, mégis volt néhány terméke, s a század vége felé mindinkább szaporodott azok száma. Miért nem szorítá háttérbe Gvadányit egy sem? Miért, hogy a mindenféle Záton hercegek el nem törlek a Notárius, a két kalandor emlékét? Miért hogy a középrendnél annyira népszerű «Etelka» is csak mint puszta név — minden alak nélkül — maradt fenn, míg amazokkal egyszersmind az alak is benyomult a nemzeti phantáziába? Egy példa itt helyén lesz. Gvadányi könyveivel egy régibb munka versenyzett a népszerűségben, szinte korunkig: Haller «Hármas Istóriája» — a XVII-ik századból. A ki ez utóbbi kapóssága főokát a népnél megfigyelte, az tudhatja, hogy kedvességét nem az első részben foglalt Nagy Sándor-féle kalandoknak, nem is a harmadikban leírt trójai veszedelemnek köszöni, hanem a «Példabeszédek» című középső résznek, mely az ugynevezett «római gesták» — nyomán *formába kerekedő* elbeszéléseket tartalmaz, s így költői érdekű. Ime a köznép parlag, de józan izlése hogyan találja meg a helyes utat kedvencei választásában.

A mi Gvadányi választását illeti, hogy annyira ismeretes körből vette tárgyait és alakjait: ez ép úgy fordulhat vala *ellene* is, ha nincs jóra való költői tehetsége érdekessé tenni a mindennapit. A népies phantasia nem a megszokott

dolgok elbeszélése, hanem a csodás, kalandos felé hajlik; s az akkori közönség bizonyára nem oly eseményeket várt egy könyvtől, minő egy falusi notárius utazása Budáig és vissza. Érezte költőnk állása e nehézségét a publicummal szemben. A gúnyos mód, a mint e felől nyilatkozik előszavában, művészi öntudatról tanúskodik. «Ezen falusi notáriusnak is — úgymond — a munkája nem mindennek fog tetszeni. Egyike azt fogja előadni, hogy Szathmár vármegyéből Budáig tett utazás nem hosszas, azért is emlékezetre való dolgokat nem igen foglalhat magában és hogy az utjában történt viszontagságok is mind csekélységek. De ha hosszabb utazások leírásában gyönyörködnek, utasítom őket Magellán és Cook utazások olvasására, ha ez is rövid volna, Columbus és Americus Vesputius utazásokra, vagypedig scythák, vandalusok, francusok, normanusok, sclavusok vándorlásaira. Ha Jeruzsálembe jéruszálemi János királyt fogják kísérni, tudom meg fog Palaestináig az üstökük izzadni . . . Ha mind ezek sem tetszenek, már a dologba tovább én sem mehetek: hanem kérdezzék meg azon angyalt, ki Ádám első atyánkat a paradicsomból kikergette: hogy a szegény Ádám merre bujdosott? A harangodi pusztának vagy pedig a Iatóság-nak vette-e útját? — A szegény notárius, mivel *Mahomettel a holdvilágon keresztül nem utazott*, hanem csak Budára ment, hosszasb utazását nem írhatta.» Mintha mondaná: «Ti kacskaringós históriát vártok tőlem: de tudja Pál, mit kaszál.»

Nem találom végre igazságosnak, letudni valamely költő érdeméből, hogy az «idő árja» segíti; föltéve, hogy e külső segítséggel költőietlen módon vissza nem élt. Melyik nagy költő nem egyszersmind kora teremtménye; s a mint egyrésről onnan meríti táplálékát, úgy

viszont főérdeme épen abban áll, hogy kifejezője bir lenni a közhangulatnak, s irányt jelöl, midőn ez irány még csak homályos sejtelen a sokaságnál. Gvadányi is ha előkészítve találta útját, ez szerencséje, de nem von le érdemből; ha pedig, csak részben is, képes vala a közérzületet tolmácsolni, ez becsületére válik költészetének. Én nem tanulmányoztam az 1790-dik évi *magyar divat* történetét, de tekintve, hogy a Notárius 1788. újjévre jelent meg, nem csalódom talán, ha a nemzeti visszahatást a magyar öltözet tekintetében, főleg a Gvadányi népszerű könyvének tulajdonítom.

Most már, noha kimért terünkhöz képest csak rövideden, azt fogjuk előadni, mit tett Gvadányi maga, ez egy pár fő alakja megelevenítésére.

Először is arra törekedett, hogy képzelt alakjait ön-maga személyétől elszigetelje, külön válaszsza.

Az általa e végre használt eszközöket részint *külsőknek*, részint *bensőknek* lehetne mondani.

Külső eszköznek veszem az elhitetés ama módját, miszerint a költő majdnem okiratilag bizonyítja, hogy alakjai valóságos élő személyek voltak, s hogy az események mind úgy történtek, a mint ő elbeszéli. Midőn a Don-Quixote első kötete megjelent, valaki, Cervantesen túl akarván tenni, szintén adott ki egy könyvet a híres lovag viselt dolgairól, Cervantes a II-dik kötetben úgy bosszúlta meg magát, hogy vetélytársa könyvét maga Quixote úr kezébe juttatja, ki nagy indignatióban tör ki, mennyi hazugságot összeirt ő róla az a *másik*. S mindjárt hiteles személyek előtt, bizonyítványt ad ki, hogy a vetélytárs könyve hazugság, az az igazi csak, a mit Cervantes irt róla. Az ily fogás, bár frivolnak tetszik, és komoly műben az is volna, rendkívül hatásos arra, hogy a költött

alakot valóságos élő személynek képzeljük, hiába tudja eszünk, hogy ez csak oly költemény mint a többi, akaratlanul hat ránk az ily cselekvények meglepő közvetlensége.

Gvadányi, minden előpélda nélkül a magyar irodalomban, rájött e módjára az elhíttetésnek. Nemcsak hogy a történet elbeszélését magok az illető személyek szájába adja (Rontó Pál is ott érdekesebb, hol maga beszél), hanem másképp is lehetőleg igyekszik azt a meggyőződést támasztani olvasóiban, hogy alakjai élő személyek voltak, s az események valóban megtörténtek. Notáriusa első részéhez előbeszédet ír, melyszerint annak kéziratát Borsod megyéből kapta, s az egész könyvben nem is árulja el, hogy ő a valóságos szerző. Igaz, hogy a III-dik részben elárulja magát, midőn a notárius, hallván fiától, hogy az ő budai útja kinyomatva közkezen forog, csodálkozik rajta: «mert azt más orrára nem kötöttem — úgymond — *magam sem vettem pennára.*“ Ez ellenmondás: de úgy kell lenni, hogy a közönség, szokatlan lévén az ilyesmihez, nagyon is szaván fogta Gvadányit, nagyon is elhitte neki, hogy a nótárius *maga* írta le budai utazását; elannyira, hogy a szerző szükségesnek látta a III-dik részben, a gyengébbek kedvéért bevallani, hogy a peleskei jegyzőnek semmi köze az ő poétai dicsőségéhez. Egyébaránt e III-ik részben sem tágit attól, hogy a nótárius valóságos élőhaló egyén; összegyűjt körébe néhány közrendű tisztelőjét a Peleske táján eső falvakból, kik előtt a nótárius formaszzerű testamentomot tesz, s mindenik aláírja és megpecsételi, az aláírások és *locus sigillik* zárván be a könyvet nagy hitelességgel. Hát még, hogy siratja el a III-dik részhez irt «ajánló levelében» — «Nincsen már az élők közt a szegény nótárius — úgymond — nem is fog már Budára több utazást tenni, mert most nem *zsufa* fa-

kóján (izabella), hanem Szent-Mihálynak karórágó paripáján vágatott az örökkévalóságba, melyért is szomorú gyászba öltöztettem múzsámat, hogy sirassa meg esetét, s a vért szomjúhozó Párkákat átkozza meg; de meg is érdemli ezt «*egy olyan jeles Hazafi*, a kinek neve a késő jövődőségénél is emlékezetben lészen.» — Ki ne hinné el neki, hogy igazán szivéből fájlalja a «jeles Hazafi» halálát, kit sem a hortobágyi bikák, se a tiszafüredi vasas németek, se a Csörsz árka hullámai, se a pesti osztriga és idegen ruházat el nem pusztíthattak, s ime most a «Párkák» — iszonyú keze kitörlé az élők seregéből.» Hasonlóan igyekszik Rontó Pált is élő személynek bizonyítani, elannyira, hogy maig sem tudjuk, létezett-e valósággal ily egyén, vagy Gvadányi állította elő merőben, mint typust, az előtte oly ismeretes huszáréletből. Ide járul az a nagy közvetlenség, melylyel alakjainak családi és más életbeli viszonyaira kiereszkedik; vagy midőn a notárius meghalván, azonnal beszövi a «sirató asszonyok énekét» — valamint Rontó Pálba is — mikor egy koldússal csavarog — a «koldús énekét» — s több efféle, de a mi már az alakítás benső eszközeihez formál átmenő hidat.

Shakespeare a költői alkotás erejét valahol így fejezi ki: «a költő tolla a légi *semmit bizonyos* alakkal, *lakhelylyel és névvel* ruházza fel» — (the poets pen turns them to shapes, and gives to airy nothing a local habitation and a name). Bizonyára a környezetnek, melyben az ily költött alak él, jár-kél, mozog, tárgyismerő s talpraesett rajza igen sokat tesz, hogy magát az alakot is oly igaznak fogadjuk el, mint környezete. Ugy hogy a költő, ha ebben derekas, felét már jóformán megtette alakító munkájának; hátra levén a másik, mindenesetre nehezebb fele, maga a jellem. Gvadányi az alakítás ez alsóbb régióiban,

a környezet biztos rajzában ritka jelességgel mozog, mely virtuósítása nagyon elősegíti, hogy alakjait élő lény gyanánt fogadjuk. Hol az apró körülmények ennyire egyeznek az előttünk ismeretes valósággal, szinte lehetetlen, hogy a bennök járó-kelő egyén ne legyen valódi. Kivált nótáriusa első részében meglepő eme körrajz biztossága. Meghatározza a tiszaháti falut, honnan a notárius kiindul, a «kecsegés» Szamos mellől. Lóháton more patrio. Lova zsufa fakó: felteszi hátára a nyeret, kulacsát az első kápára köti, iszákját a hermez szíjára. Viszen szalonát, sőt vereshagymát. Az abrakos tarisznyában, kefe és lóvakaró mellett, egy szép fehér czipót. Elbúcsúzik családjától, az egész községtől. Mielőtt felülne a lovára, megrántja üstökét. Indulásakor egyet rikkant, s nyargalva megy a falu farkáig. De ott megveregeti lova nyakát s csak lassan léptet. — Ime oly részletek, melyeket minden nagy útra induló közsorsú magyar lovas így tett volna hasonló esetben: mégis mennyi elevenséget kölcsönöz egy notárius alakjának! Kövessük még egy kissé.

Nagy-Károlyba érvén, megnevezi az útezát, a hova száll, egy ismeréséhez. *Bélteki* bort isznak. De a ló *dézsából* kapja a vizet, nincs válú a kúton. Piricsei collegája *dadogva* beszél. A Nyírségen keresztül jól él dinnyével: Debreczenben egy szücshez száll a Csapó-utezába. Lovát pinczegádorba kénytelen kötni, mert a szücs nem tart istálót. Ennie adnak, de bort nem tesznek fel: így hát neki kell gazdálkodni a kulacsból. Reggel, mikor a *veres* toronyban négyet üt az óra, felkészül s útnak indul. De borát megitták, útba kell ejtenie a «Fehérló» fogadót, hol diószegivel tölteti meg kulacsát. Vesz még a piacon (mit mást Debreczenben?) fehér czipót (a *kenyérsoron*, persze) és fenék szappant. Ugy aztán kiballag a «Látókép» —

esárdáig; hol erősítésül pohár *ákovitát* kér; következik a Hortobágy. Itt a leírás minden sora egy-egy kép a pusztai életből. Hogyan állítja meg a gulyás egy *nem oda!* rikantással a bősült gulyát, mely aztán a kúthoz és *sóhelyére* vonúl. Hogyan *fordítja* meg a bográcslust. Hogyan tesz egy darab *orsfát* (reves fatapló) a notárius pipájára. Később, a bikákkal történt kalandja után, a juhász mikép gyógyítja meg borsos pálinkával, s ajándékoz neki hevedert *törött* (nem készített, csak nyersen puhára tört) bőrből. — Fűreden, senki terhére nem akarván lenni, hova szálljon egyébüvé, mint a helység házához, hol a helység *gazdája* gondoskodik magáról s lováról. Másnap nem érvén falut, tüzet rak és szalonnát süt:

Pányvára lovamat jó fűbe kötöttem,
Köpenyegre néki abrakot öntöttem,

Aczéloamat frissen, kovám elővettem,
 Erre jól megérett bükkfa taplót tettem,
 Két-három csapással tüzet is ütöttem,
 És száraz perjével lángot gerjesztettem.

Erre száraz fűzfaágat bőven raktam,
Kecskerágó fából nyársacsakát faragtam,
 Szalonnát rávonván, a tűznél forgattam,
 És zsíkját szép fehér czipómra csorgattam.

Mely része cseppentett vala, elharaptam,
 Erre borral töltött kulacsomat kaptam,
 Szemem könybe lábadt, azt úgy kotyogtattam;
 Ily hercegi módon magamat tractáltam.

Budapesten minden máskép fordul. Ott a környezetnek nem élethű rajza, hanem satiricus *túlzása* levén a czél: a notárius alakja is elveszti a támaszt, mely eddig emelte képzeletünkben. Itt volna már szükség, hogy alak

és jellem önállóan érvényesítse magát. A parlagi, de tiszta, romlatlan magyarság összeütközése az idegent majmoló fővárosi szellemmel, számtalan comicus jelenetre adna alkalmat. Szerző e helyen *korbácsot* ad hőse kezébe, mely sokszor nem a comicumé, nem a satiréé — hanem egyszerűen — korbács. Kit elől-utól talál, mindennek vastag tréfát vagy gorombaságot mondhat vele. Itt már a notárius személye alig személy többé, hanem csupán Gvadányi bosszúságának hordozója, az idegen divat mai ellen. Élő alakból egy eszmévé párologott. A költő alig engedi többé, hogy a notárius rovására ne vessünk: környezetére hárítva minden comicumot. Olykor a furcsát egészen kívül eső dologban keresi; például, mikor a notárius végig néz egy budai rácز temetést s a szertartások leírásában csufondáros kedvét találja, mint rendesen a míveletlen ember szokta más vallásnak czeremóniáit nevetség tárgyává tenni. Szóval a notárius okosabb ember mint egész Budapest, s olyan ember, ki nem érti a tréfát. Szinte jól esik midőn — mert zsufa fakójának jó vevője akadván, eladta — a *szathmári görög* sátoros szekereire ül, hogy haza menjen Peleskére, hol a család és falu ügybajai ismét eszünkbe juttatják, hogy ő volt a mi kedélyes notáriusunk.

Szerkezete Gvadányi műveinek a legegyszerűbb. A notárius első részében útleirási, Rontó Pálban ugyanaz, életírással párosítva. De ez szerintünk nem volna baj. Ő nem akart se víg epost, se víg regényt írni. Aztán Cervantes compositiója sem egyéb útleirási szerkezetnél. Fő baj az, hogy a notárius alakját nem tudta egészen kivinni s alapeszmével — az idegen viselet elleni nemzeti oppositio — költőileg egybeolvasztani. Rontó Pál alakja — de csupán az övé, Benyovszkié nem — összeállóbb: de ez

meg *semmi méltó eszmével* nincs kapcsolatban, csupán a kalandok újság-ingere teszi érdekét. Így, bár Gvadányi a víg jellem alkotásban nevezetes kezdeményező marad: művei értéke nem terjed tovább, csak a meddig ez alakítás sikerült.

A notáriusnak, mint mindenki tudja, három része van. Első a «Budai utazás» — mely legnépszerűbb, legjobban is megérdemli. Másik a «Peleskei Notárius Pokolba menetele.» — Igen ritka könyv, melyről még ez előtt pár évvel az irodalomtörténet nagy bűvára Toldy, sem tudott egyebet, mint hogy Baselben 1792-ben nyomták. Most már egy példánya előkerült, s tudjuk micsoda. Prózában irt 65 lapnyi munkácska. Én valószínűnek tartom, hogy e formában csak *vázlata* akart lenni egy versben kidolgozandó II-ik résznek: de miért, miért nem, Gvadányi ráunt, s így adta sajtó alá. Tartalma*, hogy a notárius *élve* leszáll a pokolba, és leírja a látottakat. De a notárius alakja benne úgyszólván semmi: alig egy-két helyen vehetni észre, hogy ő beszél. Jellemrajza benne nincs. Harmadik rész: «A Falusi Notáriusnak elmélkedései, betegsége, halála és testamentoma.» — Ebben van egy kevés tárgyiasság a *környezetre* nézve: de az «elmélkedésekben» a költő össze nem állólag keveri egybe a maga józan bölcséletét a notárius és környezete bizarr ötleteivel; egyszersmind az utóbbiak szájába oly dolgokat adva, melyek jóval fölülmúlják azok eszme- és tudás-körét. A mi benne cselekvény-forma van: röviden ennyi. A notárius egészsége gyengülvén, elmélkedik az emberi sors változásáról, s hogy e bölcselmi tárgyat megvitassák, összehíja a kis-náményi organistát, az angya-

* Lásd bővebben: Koszorú, 1863. I. félév, 209. l.

losi notáriust, a tyúkodi mestert, a lázári molnárt, a gyarmati kovácsot, a tóthfalusi hídvámost s a komorzáni oláh harangozót. Ezek együtt elmélkednek, vitatkoznak: míg a notárius hirtelen rosszul lesz, de a felesége meggyógyítja. Ujra sessiót tart, hasonló philosophusokkal mint elébb; hosszú vitatkozás után elájul. A felesége szeretne Géczbe küldeni Toty (ty-vel, nem Tóti) Dorkó kenő-fenő asszonyért, de az már meghalt, küld tehát a szathmári borbélyért, s miután a notárius ismét rosszabbul lesz, stafétát jurátus fiának Pestre, ki hazajövéen az atyjával sokat beszél: de a notárius hirtelen recidiváz, meghal, testamentomát felbontják s elolvassák. — Toty Dorkó boszorkány életirása hosszasan be van szöve, de az első részben nem szerepel oly módon, mint a színpadi bohózatban: a notárius kalandjainak összekötése e boszorkánynyal Gaál József szerencsés ötlete.

Rontó Pál és gróf Benyovszki Móricz kalandjai ismeretesbek, hogy sem itt e könyvről szükség volna bővebb fejtegetést adnunk. Minden iskolásgyermek elolvassa még ma is. Csupán fentebbi megjegyzéseinket ismételjük, hogy az alakítás csak a huszár személyében sikerült, s leginkább addig, míg ez maga beszéli kalandjait. Mihelyt a Benyovszkiról szóló II-ik részben, a költő veszi át a szót: azonnal vége az elevenségnek. A szibériai kaland, a szökés, Afanázia, Madagascar stb. még azután is érdekelnek, de ahhoz már a költői érdeknek semmi köze. Legfelebb a Rontó Pál személye körül marad valami a comicus hatásból, melyet ránk fiatal kori alakja tett.

Ennyiben határozódik Gvadányi működése az alakító költészet terén: mert «istenmezei polgárja» — már teljességgel nem alak. E név alatt írt ugyanis egy satirai munkát az 1790-ki országgyűlésről, következő címmel:

«A mostan folyó országgyűlésnek satyrico-critice való Leírása, a melyet egy *Isten mezején lakó Palócznak* színlelése alatt *irta* azon buzgó szívvel bíró Hazafi, a kinek pennájából folyt ki a Falusi Notáriusnak Budára való utazása» stb. Az ajánló levélben aláírva «istenmezei Polgár». Itt a néven kívül alig van valami, ha csak az illet nem vesszük valaminek, hogy a palócz, ha kedve szerint végződik a diéta, haza megy — úgymond — Istenmezejére, lefekszik szobája fölt kemenczéjére, ott 'eszik sült tököt szájának ízére. Prosit.

A satirában Gvadányi inkább vastag, mint elmés. Orczy gúnyoros helyein több a csín, a finomság, a só. De talán ép ezért lehetett nagy hatása a magyartalanság elleni csúfolódásnak. *Ad captum* irt. Mennyiben folyt be Gvadányi műve az 1790-ki magyar divat felkarolására, nem tudom, de hogy, habár e tárgyban a törvényjavaslat megbukott is, történt némi intézkedés: azt Gvadányi maga írja Notáriusa III-ik részében. «Budán, ezer hétszáz és a kilenczvenbe' az országgyűlésén együtt lévén szembe', egy szívvel lélekkel meghatározottatott, *nagy büntetés alatt* ki is adattatott, hogy ki ki a nemzet köntösében járjon, *fiscalis actiót* fejére ne várjon. De ezen *rendelés* csak a nemességet illesse, nem a pórt vagy paraszt népséget» stb. Ennek daczára már 1795-ben tele a költő szája panaszszal *a rendelések* meg nem tartása miatt.

Gvadányi magyarsága jó hírben áll, maga is tartott rá. Mindazáltal hiányzik abból az erély, a rövidség, a szabatosság, mely utóbbi tulajdonokra nézve Gyöngyösivel ki nem állja a hasonlítást. Ama terpedtség, mely a múlt század vége felé prózán versen uralkodik az író tömegnél, magyarságát inkább negatív, mint positiv érdemnek

tünteti fel. Mindazáltal a mai germanisált kor hasznossal forgathatja könyveit.

Gróf *Gvadányi József* született Rudabányán, Borsodban, 1725. Mint nagyatyja, *Guadagni Sándor*, császári tábornok I. Leopold alatt, ő is katonai pályára lépett, végig szolgálta a hétéves háborút, 1773-ban tábornokságra emelkedett, s 1783-ban, miután 43 évi szolgálata alatt tizennégy táborozásban vitézkedett, nyugalomra lépén, azontul szakolczai házánál élt a tudománynak és irodalomnak. Több számra menő verses könyvein kívül nevezetes munkája egy nem fordított, hanem önállóan compilált egyetemes történet: «A világ közönséges históriája,» — melyet a VI-ik kötetig vivén, belehalt, dec. 21-én 1801. Méltó mindenesetre, hogy neve a jók között emlékezetben maradjon.

IV.

SZABÓ DÁVID.

A magyar költészet, azóta hogy írott emlékei vannak, le a múlt század közepéig, egy szakadatlan folyamot képez. Az énekszerzés mestersége, ha ugyan ennek mondhatni, a mint a nép dalaiból vándor lantosok kezébe s innen az írók tollára átment, sokáig megtartá eredeti jelleméből a rhythmust, a nélkül azonban, hogy benső formáira nézve tökélyesbült, vagy bár a népi alkotás színvonalán maradt volna. Már az ugynevezett hegedősök énekeiben (a mennyire ismerjük) kevés van, a mi akár dalló, akár elbeszélő nemben, a valódi népköltészet benső formáira csak törekvést sejtetne is; az írott költészet egészen elszakad ama belformáktól, a nélkül, hogy

helyettök mást állítana. De a külső rhythmus hatalmas oly szilárd, hogy egyes elszigetelt, kivételes tünetmennyeket leszámítva, uralkodik nemzedékről nemzedékre, mint egyetlen verselési mód, melyre fogékony a magyar lélek és fül. S midőn e rhythmus a XVII. század derekán Amade s némileg Faludy kísérleteivel éppen arra a pontra jut, hogy a hozzá illő benső formát is (a dalban legalább) megtalálja, mintha még nem volna egészen elkészítve a föld *nemzeti* költészetünknek, hirtelen szünet áll be, néhány évtizednyi pangás; melyből, az ébredés órája ütvén, egészen különböző irányokat látunk kisugárzani.

Hárma ez irányoknak, melyeket ugyanannyi iskolának szokás nevezni, egyezik abban, hogy mindenik előtt külföldi minta lebeg; a negyedik, mely a régi magyar rhythmus fonálát veszi fel, mintegy visszahatás amazok ellen. Francia iskola, latin iskola; népszerű iskola.

A hagyományos költészetből legészrevehetlenebb az átmenet a francia iskolához, mely idősorra is legelőbb lépett föl. A tizenkét szótagú rímes vers, melyet használ, még jóformán a régi rhythmust zengi vissza, csupán a négy rím kettőre apadását sínli a Gyöngyösihez szokott fül. De még Orczyt, s olykor Barcsayt, alig veszi észre, hogy idegen útra csapott. Az egész iskola egyre-másra, elfogadható lenne a «régi jó» költészet folytatásának, ha nyelve, tárgyai, modora valami szokatlan újítás lehet nem éreztetnék. A nyelv nem az a köznapi bőbeszéd, fordulásai szokatlanok, rövidsége a lassú értelmet cserben hagyja. A tárgyak sem az eddigiek, s az előadást Hercules, Aeneas stb. ismert példái mellett egy csomó *Turenne*, *Vauban* stb. hallatlan nevei teszik élvezhetlenné. Szóval új irány ez, melynek Péczelyig kell haladnia, s

Csokonayban más irányokkal egyesülnie, hogy népszerűségre kapjon.

Erőszakosabban lép fel, épen Szabó Dáviddal (1777), a másik irány, mely a régi, leginkább római példák után indul. Itt már a szakadás világos. A magyar költészet hagyományos formáival semmi köze többé az új kísérletnek. Nemcsak a rím van eldobva: ez még tűrhetőbb volna; a közönség deákos része hozzá gyalulódnék a latinból ismert ódön formákhoz; a többi olvashatná próza gyanánt. De a nyelv, az új hangzású szavak, a soha nem hallott szófűzés! Valóban nagy erkölcsi bátorság, mondhatni reformatori buzgalom kellett ahhoz, hogy valaki a közérzékkal, a századok óta megszokottal így szembe kelljen. És Szabó Dávid megtette.

Mellőzzük itt a harmadik (új) irányt, mely leginkább a német irodalom ébredező mozgalmait tartá szemmel, (s nem lehetetlen, hogy valamikor *német* iskolának fogja nevezni irodalom-történetünk). Kísérletei még gr. Ráday Gedeon fiókjában rejtőztek, s leendő apostola, Kazinczy Ferencz, még csak holmi «Amerikai podocz» fordításán gyakorlá ifjú erejét. A negyedik (népszerű) iránynak, mely a múlt hagyományain és a ponyva termékein kérdzik vala, szintén még késett Dugonicsa, Gvadányija.

Egy jókora kötet jelent meg Kassán, 1777-ben: «Új mértékre vett különb verseknek három könyvei, melyeket szerzett esztergam-megyebeli pap, erdélyi, baróthi Szabó Dávid, mostan a kassai főiskolában az ékesen szóllásnak királyi professora». Az új mérték épen azáltal volt új, mert régi volt, a rómaiaké. Hatlábú, alagyás, lantos versekre oszlik a könyv. Amazok a hexameter, a distichon, az utóbbi: lyrai schemák. Szabót ugyan e formák első

magyar megkísérelőjének épen nem mondhatni: már a XVI. század óta akadunk elvétve ily nyomokra. Közvetlen előtte is történtek kísérletek, melyeket azonban ő nem ismert. Vele egyidejűleg, sőt már elébb, az ország más részében a szintén jezsuita rendű Rájnis hasonló czélra törekedett. A két férfi semmit nem tudott egymás törekvéséről, s midőn Szabó amazét meghallotta, felszólítá közös fellépésre. De Rájnis késett; Szabóé lőn a *jégtörés* koszorúja.

Ha az «Uj mértékre vett verseket» mai szemmel lapozzuk, igen alanti vélemény támad bennünk Szabó Dávid költészete iránt. Jobbadán alkalmiak, nem igen emelkedve felül az alkalomszerűsége. Egyházi, iskolai előljárók magasztalása. Névnapi köszöntők növendéke szüleihez, azon Pyberékhez, kiknek lakásán, Virthen, többször nyájasan időzött; hol később életét is munkás nyugalomban végzé. Dicsőítése Virthnek és lakóinak. Levelék pap barátjaihoz, annyira nem epistolai hangon, hogy némelyik csupa *megbízások tára*, pattogó versekben. Küldj burnótot, mert kifogyott szelenczéből, megleled a csomagot az ima-zsámoly körül, stb. A *lantosok* közt: anecdoták, *ódai* formákban. «Prókátor tenyerét megkeni két pörös, — Ez borzas tehenet, más pedig egy ökröt, Pajtájába vezet . . .» — Mikor aztán arra kerül a sor, hogy az ügyvéd szóljon cliensei mellett, hallgat. «Szólj ökör» — mond az, ki ökröt adott. De az ügyvéd nem szólhat, mivel az óda szerint:

Egy (mely torkom elállja)

Tehenet elnyeltem.

E kis idézetből is sajdítja már az olvasó, hogyan bánt költőnk a nyelvvel. Az «egy — tehenet» összetartozik. Nem

javalom, de bámulom merészségét. Könyve teljes a legszokatlanabb szócserékkel. Igaz, hogy szórakási szabadságát, mérsékelt arányban, még rímes elődeitől örökölte, kiket, úgylátszik jól ismert. A kötszők (de, sőt, mint stb.) a *ki mely* hátravetése, az *a* névelő kihagyása már Gyöngyösi előtt, nála s utána sem ritkaság. «Helyekbe sok bűgönd gyűlt volt a *melyeknek*. Áldozatnak tartá *sőt* azt kiönteni. Béfedett szívének *de* levonván kérgét. Véget vét a halál *mert* egyéb mindenben». *Gyöngyösi*. De a mi ezeknél, mondhatni, kivétel: Baróti, öntudatosan, szabálylyá teszi magának, s új inversiókra bátorodik, minő a fentebb idézett, addig hallatlan szórend is. Lássunk még néhányat. «Elkomorodva valék első leveledre, verembe *mint az esett* farkas megkomorodni szokott». — «Egybefagyott föld nyögne *midőn*». — «Hat *szál* (mely az idén itten készüle) *szövétnek* már fogytára szét, már oda *része nagyobb*». — «Bűn minden kárát *mondani tudja ki meg?*» — «Estefelé *leveled* második éri kezem». — «Zápor után *le* felénk nap mosolyogva tekint». — «És szabadíta *ki fel*». — Ilyenek Szabónál, versei első gyűjteményében gyakoriak, nem is említve a kevésbbé felöltő, s *nekünk* már szokottá vált fordulatokat, rövidítéseket, újításokat.

Képzeltetni, s az irodalom-történet nyomozója adatszerűleg is bizonyíthatja, mennyire szokatlan, visszatetsző, nyelvrontó újítás vala mind ez, az egykorúak szemében. Maga Baróti megdöbben a hatásra, s nem lön bátorsága úgy folytatni végig, a mint kezdte. Költeményei újabb kiadásában, mely a régiek nagyobb részét hozta, megtoldva néhány új darabbal (Verskoszorú, 1786) még többnyire áll újításai mellett, s a mit változtat, inkább széptani, mint nyelvi «egyengetés»; de már a «Megjobbított s bővített költeményes munkákban» (1802)

egészen más Baróti áll előttünk. Ki ez utolsó gyűjteményét az elsővel összeveti, érezni fogja ugyan, hogy a költő ízlése tisztult, verseiben jobb a numerus, nyelve folyóbb: de egyszersmind azt is, hogy merészsége oda van, dictiója ellapul, képes mondatait eltörli, új szavait, fordulatait megtizedeli, hogy a gyommal, mely első gyűjteményében tagadhatlanul búján tenyeszett vala, sok virágot is kitép. Én megvallom, általában inkább szeretem Dávidot nyers újításaival, nyelve merész hibái és szépségei közepett az első kiadásban, mint a harmadiknak józan correctiói után. Inkább szóljon nekem így:

Erdővel tudniillik eget felváltva, nyirettyűt
Phoebus is, húgai közt, rántani néha szeret.

mint, a nyirettyű szótól megijedve, így javítson:

Erdővel tudniillik eget felváltani néha
S lantot verni szeret Phoebus is, hugai közt.

Minden anachronismus daczára, mennyivel erőteljesb a «nyirettyűt rántani» mint a közönséges «lantot verni».

Szabó Dávidot méltán rótták meg túlzásaiért: de az is áll, hogy minden reformnak természete a túlzás. Már pedig mi legkevesbé sem habozunk az ő működését általában reformnak jellemezni. Nem az idegen versalakok behozását értjük, a mi csak közvetve használt; hanem az ez alakokkal mintegy természetesen megtömörült *költői nyelvet*, melyre az első, tömeges példákat Baróti Szabó merénylete szolgáltatá. Szabó Dávid és a vele egy úton indulók nélkül épen úgy nincsen Berzsenyi, Virág, mint ezek nélkül Vörösmarty. * Áthatva a római classicusok-

* S úgy emlékszem, Vörösmarty életrajzában is olvasható, hogy igen fiatal korában épen Baróti Szabó tette rá az első be-nyomásokat.

nak — nem annyira szellemétől, mert concepcióin s alkotásában első felléptekor e szellemet gyéren találjuk — mint nyelvbeli erejétől: valami olyat akar véghez vinni a magyar költői nyelven is. Röviden, nyomatékosan akar szólni, olykor a fukarságig; lehány minden fölösleget, olykor a szükségest is; eltér a mindennapitól, hogy szokatlanság által újítsa nyelvét; széttördeli a közönséges lapos szórendet; avúlt és tájszókat vesz fel, újakat is csinál. Mindezt nem szorúltságból, hanem teljes öntudattal, a római költők példájára. Latinismus, természetesen, de Szabó Dávid e latinismusba nem azért sülyed, mintha a magyart rosszul tudná, vagy füle, nyelvérzéke eltompúlt volna az igazi magyar szólás iránt. Senki nem bírja teljesebben az anyai nyelvet mint ő, a háromszéki székely, senki az egykoruak közül nem bányászta ki annak rejtett kincseit annyira mint ő, a ritkább szavak és kifejezések gyűjtője, a «Kisdéd Szótár» emlékezetes írója. Ha csak az kell, ő körmönfont magyarságban és példabeszédes nyelvben Dugonicscsal is kiállja a versenyt: ám olvassa valaki «Thetis és Bachus, vagy a víz és bor között támadt pör» című költeményét. De helyesb érzéke azt súgja neki, hogy nem a közmondásos nyelvben áll a tiszta magyarság, s hogy ez utóbbinak valahogyan ki kell emelkednie a hetköznapi beszéd lapályából, ha költői nyelvvé akar nemesülni. Ő e célra a latin versírók példáját teszi maga elé: annyiban helyesen, ha a velős római rövidséget velős magyar rövidséggel kísérli visszaadni, vagy olyat honosít meg, a mi nyereségére válik a nyelvnek; annyiban helytelenül, ha idegen nyelvsajátság szolgai másolatára veti fejét. Szabó mind a két úton járt: amazon dicséretes úttörője nagy szellemeknek, míg ezen való botlásai, a méltó feledségben, már elvették büntetésöket.

Ha a «Kassai társaság,» ama kis írói szövetség, melyet Szabó Dávid Bacsányival és Kazinczyval kötött vala (1787), fel nem bomlik; ha Kazinczy a széptanilag fejletlenebb ízlésű Szabó működésére azután is befoly, mikor ő már aesthetikai törvényadóvá lett: nagyobb költő ugyan nem vált volna Dávidunkból, de ízlése tisztultával, mérészségéből is megtartván bizonyos részt, a költői nyelv ujjá teremtésére többet tehet vala durva kezdeménynél. De Kazinczy, Bacsányit nem tűrhetve, kilépett a hármasszövetségből, s nem sokkal aztán szabadságát hosszú időre elveszté; így Szabó, mint leveleiből látjuk, Bacsányihoz maradt közelebb, kinek az újítás dolgában igen mérséklett nézetei voltak s a «jó magyarság» örve alatt egy kis lapályt is szívesen megtúrt; s Gvadányi kedvét kereste, a mi Barótira valóságos visszalépés. Ily befolyások alatt «jobbítgatá» költeményes munkáit s szerze újakat. Haladása némely irányban kétségtelen, költőibb tárgyakat választ, a bevett formákba megfelelőbb tartalmat igyekszik önteni. Hatméretű versei, melyekben azelőtt egy drámafelet is (Zrinyi Szigetnél), megkísérlett, többé nem pusztán verselések derűre-borúra: ő, ki azelőtt a «Komáromi földindulás» descriptiójáig emelkedett az epicumban, most *Miltonnal* tesz próbát, nem ugyan az eredetiből, melyet nem értett, hanem egy latin kivonatból. «Alagyái» köszöntők és ügyes-bajos levél-tartalom helyett méltóbb tárgyakat fogadnak be: van egy pár elég folyékony heroidája a magyar történetből, egy pár saytra, néhány epistola s epigramma. «Lantosai» mindinkább megközelítik az ódai hangot, s tárgyaiban választékosabb. De a nyelvre nézve tartózkodó, megelégszik a jó hangzattal, folyékonysággal; vigyáz, hogy szokatlant ne mondjon, régi műveit tisztogatja minden élesebb, képletesb

jelzötől, minden váratlan fordulattól, hogy szép simán, «természetesen» folyjanak. «A többi között (így szól a «Megjobbított Versek» előszavában), szemem volt arra mindenütt, hogy azoknak is, kik leginkább a versek könnyű és természetes folyásában gyönyörködnek, eleget tehessék. S méltán: mert valóban annál szebb és becsesebb minden festés, mennél közelebb járúl a *természethez*. Az kedvelteti legfőkép Ovidiust a többi költők között». Ime ő, Virgil tanítványa, később fordítója, most Ovidot dícséri, hogy a közízlést kiengesztelje. Bacsányi «folyékonysága» látszik előtte lebegni, Vályi Andrással, Takács Józseffel nyájaskodik s oly könyvet ad, melyen *ezek* meg ne botránkozzanak. Csak midőn hosszú élete (szül. 1739, meghalt 1819) utolsó éveiben a virthi magányban, Virgilius fordítására buzdúl: akkor támadt föl benne az eredeti által is ragadtatva, de mérsékelve híggadtabb ízléstől, a régi merészség s a 70 év felé járó aggastyán oly fordítással gazdagítja irodalmunkat, mely nyereségére válik. Ebben is «sokat köszön» Bacsányinak: lehet méltán, ama «folyékonyság» rovására, mely símit, de lapít is. Az «Eklogák» s az «Aeneis» lőnek ez aggkori munkásság eredményei; a Georgicont mellőzhette, miután a Rájnis fordításában megvolt, s miután Baróti maga a földművelésről már adott volt egy verses könyvet, a «Paraszi majorságot» (1789) Vanière Jakab latin eredetije után.

Irodalmi vitáit Rájnissal, melyek leginkább a magyar hangmérték körül forogtak, valamint «Orthographia és Grammatikabeli észrevételeit» (1800) mellőzzük: azok már a nyelv- és versfejlődés történetéhez tartoznak. De nem árt talán nyelvtudósainkat figyelmeztetni egy körülményre, mely nem könnyen ötlük szembe, pedig nyelvünk minden oldalú ismeretéhez jó segédforrás lehet.

Tudjuk, hogy a magyar *é*, tájszólásilag néha *i*-nek, s ugyanaz más vidéken *ie* kettősnek, vagy széles *ee*-nek hangzik. Baróti, verseinek egész utolsó gyűjteményét (Komárom 1802) gondosan és következetesen úgy nyomatta, hogy e kétféle *é* meg van különböztetve. Az, mely minden vidéken *é* hangot ad, a szokott éles ékkel jelöltetik (*é*); az mely tájilag *i*-re, *ie*-re, *ee*-re változik, a hátrafordúlt tompa *é*-vel (*è*). Oly adatgyűjtemény hangtanunk számára, melyért Szabó nem kisebb köszönetre érdemes nyelvészeinktől, mint «Kisded Szótáraért».

A közönséget alig mernők többé Szabó Dávidhoz utasítani *élvezetért*: de a ki a magyar nyelv sokoldalú ismeretére törekszik, a nyelvész, a költő, haszonnal forgatja írásait; s különösen ez utóbbi fajt, mely oly könnyen elszelesedik s hajlandó hinni, hogy «ő rajta kezdődik a világ», egy kis szerénységre tanítják e régibb írók, eléje tükröztvén, hogy más körülmények közt mennyire vitte oly tehetség is, melyet ma bizonynyal a jobbak közé számítanánk.

V.

RÁDAY GEDEON.

A magyar főnemesség, a XVI. század óta, díszes helyet foglal el költői irodalmunkban. Míg tudós szomszédainknál, régebben úgy mint ma, az egyetemek népsége, tanárok, papok, mindenesetre oly egyének tették az irodalom zömét, kiknek neve egyszerűen suta volt, mielőtt czímerül a Dr. betűket joguk lett volna eléje ragasztani: nálunk csak a hitujításra következő mintegy félszázad folytán pezseg ily plebeian költői irodalom, hogy aztán

majdnem kizárólag a nemesi rend vegye, hosszú időre, ápoló kezei alá. A mint az első Balassa Bálint, gyarmati és kékkői báró, énekei a XVI. század folytán elhangzanak, hosszú sora következik oly versíró tehetségeknek, kik vagy születés vagy legalább kiküzdött rang által a felsőbb körökhöz tartoznak. Rimai János, többek közt alsósztrégovai birtokos Nógrádban (s anyai ágon Madáchunk őse), Bocskay kamarása és II. Mátyás követje a portánál; Beniczky Péter szentelt vitéz; gróf Zrínyi Miklós, báró Liszti László (habár csak adoptáció útján); Gyöngyösi alispán és követ; gróf Kohári István altábornagy és országbíró, Amade László báró és ezredes; Orczy Lőrincz báró, Barcsay Ábrahám, a fejedelem Barcsay utóda, gróf Gvadányi tábornok, s szintén ősi birtokos család a Bessenyeiek. Ime, szép sor így összefoglalva, szép kivált akkor, ha az alsó és középosztályból, ugyanazon idő alatt, nem birunk még egyszer annyi és oly értékű nevet fölmutatni. Nem mintha azt vélném, hogy a költészet forrása kiapadt volna a nép s a hozzá közelebb állók rétegeiből: amannál a népdal, a hegedősök hagyományai bizonyosan éltek, s a középrend részint ezzel táplálkozott, részint a népszerűbb nyomtatványokkal: de ízlése se finom társalgása, se külirodalmak ismerete által nem fejlődhetvén, papi didaxisnál, alkalmi hálálkodásnál, vagy borhoz való trágárságoknál egyebet nem igen bírt létrehozni a költészet terén. Hanem Thérézia és József korszaka észrevehető fordulást idéz elő. A főuri nevek, — egy Teleki József a költő — vagy a b. Naláczi-félék — mind gyérebbé válnak a magyar költészetben, végre el is némulnak mindaddig, míg az újramagyarodás korszakában báró Jósika, Eötvös, Kemény neveit ünnepelhetjük; a szépirodalom zászlóját a közép-

nemesség, a papi rend, a plebeius tömeg veszi át s maga a költészet jelleme is e szerint változik.

Kétségkívül nagyobb nyereség lett volna költészetünkre, ha nem mintegy felülről lefelé, törül szakadva, vagyis inkább a törzstől soha el nem szakadva (olyanforma eszmét akarok kifejezni, a mit a német «urwüchsig»-nek mond), tehát mindjárt eleinte a néptől fejlődik. De a fejlődés e neme az újabb korban, midőn nép néppel érintkezik, igen ritka s majdnem példátlan; oly körülmények kellenek hozzá, mint hajdan a görög nemzeté, mely előbb, mint a környező népekkel érintkezett volna, előbb, a mi fő, hogysem kész mintákat látott volna maga körül, megveté hitregéje, költészete alapját, s már ama szürkületben, mely a mondai és történelmi kor közt borong, egy Iliászszá képezhette a vándorlantosok énekeit. Semmi sincs ehhez hasonló az újabb korban, hanemha Angliát említjük, mely elzárt szigeti helyzeténél fogva némileg szintén önálló, alulról fölfelé irányzott fejlődést mutat, vagy legalább a kívülről vett hatás összeolvad az életteljes benső mozgalommal, oly üdvös harmoniában, hogy megmaradnak a valódi nemzeti költészet föltételei. A többi minden európai nemzetnél megszakad e magából fejlődés fonala: még a hol oly nagy-szerűen indult is, mint a Nibelungok és Cid honában. Később, a klasszikai műveltség befolyása alatt támad aztán közöttük Dante, Corneille, de a görög Homerosszal párvonalba csupán egy lángész tehető: az angol Shakespeare. Nálunk is úgy hozta a sors, hogy megszakadjon eme benső fejlődés, hogy innen-onnan ellesett példákon tanulgassunk verset írni; s ha már az utánzások ez iskoláját kelle megfutnunk: jól történt, hogy a zászló többnyire oly férfiak kezében vala, kik osztályuk

míveltségénél fogva szélesebb látkörrel bírtak mint a korlátolt tömeg.

A Rádayak ős családja szintén dicséretes részt vesz főuraink e költői versenyében. Kettőt nevezhetünk, kik magok is megzendíték a lantot; ismét másik kettőt, kik főleg a színművészet ápolása körül tettek érdemeket. Az utóbbiak egyike Pál, Kazinczy barátja, ezzel együtt a magyar színészet első megalapításában fáradozott; a másika még a jelené, s nem a történeté. Visszább kell mennünk az időben, egész a múlt század elejéig, ha a másik két Ráday, Pál és Gedeon, apa és fiú, költői működését akarjuk vázolni — vázolni, mondtam, mert egyik sem áll előttünk oly teljességben, hogy voltaképen méltányolhassuk.

Ráday Pál, az atya, a Rátold nemzetség ivadéka, s fia Gáspárnak, Pestmegye alispánjának, 1704-ben a Rákóczy forradalomhoz csatlakozott, s a fölkelő vezér mellett különösen diplomatiái képessége által tett nagy fontosságú szolgálatokat. Így, hogy többet ne említsünk, midőn a francia udvar XII. Károly és I. Péter czár között békéltetőül Rákóczy fejedelmet bízta meg, ez Rádayt küldötte Benderbe a frigykötésre, mint teljes hatalmú követét. E benderi tartózkodás alatt írta nagyobbbrészt azon imakönyvet, mely a protestansok között sokáig nagy kedvességben volt: a *Lelki Hódolatot*, melynek 1715-beli kiadásához egy toldaléket csatolt: *Istenes Énekek* címmel, és ez az, miért neve a költők sorában említetik. Jól tudjuk, hogy a kor vallásos szelleme, kivált a reformáció óta, a lyrai kebelnek kiömlését nem igen tűrte más mint vallásos irányban: Balassától kezdve, a kik világi költeményeket írtak is, többnyire szent énekek kíséretében bocsáták a világ elé, vagy mert a buzgó szív

ily dalok költése által benső szükségét elégíté ki, vagy talán azért is, hogy meg ne ítéltesse nek csupa világias hajlamukért. Gyöngyösi legalább, a «Cupido» után, mintegy vezeklésül látszik nyújtani «Rózsakoszorúját» s a többenél is az «Istenes énekek» szinte elmaradhatlan a «Világiaktól». Rádaytól csupán az elsőbbséget ismerjük. Nem írt-e vajon, fiatalabb korában, ő is «Világiakat»? oly kérdés, melyre többé nincs mód megfelelni; de ha tekintjük versbeli gyakorlottságát, melylyel egyszerre föllép «istenes énekeiben», hajlandók vagyunk föltenni, hogy ifjúsága nem folyt le figyelemre méltó kísérletek nélkül a «világiakban», de a melyeket ő, gondosabb mint a második Balassa, mint Zichy és többen, az enyészetnek adott által, mielőtt író szekrénye zárt helyéből csak egy is közforgalomba jutott volna. Annyi kétségtelen, hogy a XVII. század lyricusai és Amadé között összekapcsoló láncszemre van szükség: és én, ha Ráday Pál formáit tekintem az «istenes énekekben»: hajlandó volnék azt gondolni, hogy e láncszem ő. Akármint legyen: az énekek, míg egyfelől vallásos költői kedélyről tesznek bizonyosságot, más oldalról a nyelvkezelésben, a költői technikában szembe ötlő haladást tanúsítanak, elannyira, hogy alig lehetne őket megkülönböztetni a reformátusok azon templomi énekeitől, melyek egy egész századdal később, s már a Csokonai iskolájában növelkedett versszerzők ügyessége által keletkeztek.

E Ráday Pálnak fia, Gedeon az, kinek arczképét olvasóink már vették. «El vala végezve — írja Kazinczy — s nagy részben azon veszélyek emlékezete miatt, melyekben atyja oly közel vala az elsülyedéshez, hogy ő minden idejét tanulásban éli el, s erejét egészen a nemzeti míveltség emelkedésének fogja áldozni». De hajlamai is ez

irányban vonzották elvonúltan élt tehát Péczelen, az általa épített kastélyban, gyűjtve, tanulva, kísérleteket téve. Így is, 1782-ben báróságra, két évvel ezután grófságra emeltetett, a mit ugyan, mint emlékbeszéde mondja róla, inkább csaknem mellőzött, mint keresett. 1792-ben halt meg a majdnem nyolczvanéves agg, de ha e hosszú életpálya irodalmi eredményét keressük: töredékre, apróságra találunk, melyek elegendők ugyan, hogy költészete s technikája mivoltára egy pillantást vethessünk, de nem hogy törekvéseit minden oldalról méltányolhassuk, különösen arra, hogy megfejtessük ama nagy tiszteletet, melylyel Kazinczy és üggyársai e név iránt viseltettek.

Pedig e tisztelet nem volt csupán a rang s mű-kedvtelés iránti hódolat. Kazinczyék úgy tekintették őt, mint pályatorőjüket az ösvényen, melyre magok léptek, s ez elismerés aztán a Ráday-vers nevezetben örökített meg. A széplelkű öreg, péczeli magányában, a régi és újabb classicus költők élvezetét párosítva, hamar rájött, hogy az utóbbiak a rimelt sorokat is mérik; egyszersmind fogékonyság támadt benne a költemények ama rhythmusa iránt, mely összhangzólag a részekről az egészre kiterjed, és a lábaktól kezdve, a sorokon, a szakaszokon által, az egésznek egyöntetében találja meg befejezését. Ráday hát első, ki a magyar szót, öntudva, lejtí és szökő lábakra mérte, a mi bármily könnyűnek lássék most nekünk, méltó figyelembe venni, hogy maga Kazinczy is panaszkodott nehézségei ellen. Ő nem tudja, mond egy helyt, mikép esik az, hogy füle a németek mért sorait azonnal fölfogja s utánzani is könnyen képes: de ha magyarban kísérli: legott süketen hangzik a vers. Mi természetesebb, mint ha Ráday még inkább bukdácsolva jár a töretlen úton; ha nála jambus gyanánt ily sor is for-

dúl elő: «S hogy minden nap vidámb mát ad», — a mit olvasni alig lehet. De többnyire elég sikeresen küzd meg az új nehézségekkel; s a mint Zrínyi stanczáiból a «török ifjú» idylljét versszakos formába átalönti, igazán becsületére válik, s méltó kezdeménye az új iskolának.

Valál, szerencse, mindig hívem,
 Miért tennék panaszt reád?
 Te műved az, hogy nem bús szívem,
 S hogy minden nap vidámb mát ad;
 Ha mindig így lesz mint ígéred,
 Hazuggá tészed azt a híred,
 A melylyel csúfol a világ:
 Hogy kedved állhatatlanság.

Tavaszkor vidítsz zöld erdőkkel,
 Holott a víg fülemilék
 Változtatott reszkettetővel
 Süvítik, hogy társok övék.
 A völgyek közt a szép források,
 Majd halkán csörgők, majd lármások,
 Zörgő kövecscsel: s ha felkél,
 Nem zúg, csak lengedez a szél.

Te tőlem meg nem irigyletted,
 Az én szerelmes eggyemet,
 Sőt szívét érzékenybbé tetted
 Mint volt is hozzám: innen lett,
 Hogy míg szeretni meg nem szűnik,
 A jó kedv tőlem el nem tűnik,
 S mindaddig az bővülni fog,
 A míg eremben vér mozog.

Cziprus-árnyék közt nyugtatsz nyárban,
 S olykor szellős helyt felvonom,
 Magam megunván, bent a várban,
 Szép kéztől tűzött sátorom;

Vár már ott készen főtt ebédem,
 Szomjúság-oltót nyújt cselédem;
 Van serbét, friss tej, rásfia,
 Van fagylaltam, meggykocsonya.

Midőn az ős borzadt szárnyával,
 Déricsipetten, hozzánk bejö,
 Czitrom, narancs, s gránátalmával
 Jóvoltodból szép kertem bő;
 S ha néha történik vadásznom,
 Vagy kedvem tölve madarásznom:
 Konyhámra prédát annyit adsz,
 Hogy magnak is majd alig hagysz.

De még a legkegyetlenb' télbe,
 Midőn kiki panaszra kél,
 Én víg kedvem nem metszem félbe,
 S nem rémít fergeteg, se szél:
 Most jó barátimmal beszélek,
 Nyers harczokról, most ismét vélek
 Szám csak enyelgő tréfát űz,
 Azonban süt ránk nyájas tűz.

Sokak felett szeret szultánom,
 A nép közt minden rend becsül;
 Én senki kincsét nem kívánom,
 Mert nagy értékem gyűltön gyűl;
 A szépek közt — bár irigy lássa —
 Nincs szép szerelmesemnek mássa;
 Van harczhoz készült jó lovam,
 S éles kard őrzi oldalam.

De békóval vagy hozzám zárva,
 Szerencse! másként eddig te
 Elszöktél volna, szárnyon járva,
 S földszínig nyomtál volna le;
 De, mint madár, mely csügg a lépen,
 Nem fejtődhetsz ki semmiképen,
 S nem félthetlek, hogy elszaladj,
 Mert lábamhoz békózva vagy.

Nem olvasom, hogy Ráday az angolban jártas lett volna (divat még akkor épen nem volt,) és így e formát nem vehette másonnan, mint a *németektől*. De ha kísérlete sikerét meg akarjuk mérni: ne Goethe és Schiller remekeivel hasonlítsuk össze. Gondoljunk az időre: a német költészetben Gottsched vala tekintély, Gleim és Uz a hős, Lessing csak feltörekvő fiatal ember. Ráday mintáit se keressük főlebb Gellertnél: s a magyar kezdemény nem fog pirulni mestere, a német irodalom előtt.

A «török ifjú éneke», — mint említők, a Zrínyiaszból (III. ének) van szabadon átdolgozva. Ráday ízléséről kedvező bizonytságot tesz, hogy Zrínyi eposza becsét fölismerte, és sokat foglalkozott vele, midőn még senki. Tudjuk, hogy a «Szigeti Veszedelem» íróját kortársai *csak* mint nagy hadvezért bámulták; költői jelességét ha sejtette is egy-két kiválóbb szellem, ha az ifju Liszti, Gyöngyösi általa buzdultak is: nem állott költőhírben az «Ádriai Szirána»; még kevésbbé azután, mikor Gyöngyösi népszerűsége minden tért lefoglalt. És íme, az elfeledett, a soha nem méltányolt «história» már a múlt század dereka táján, felkölti Rádaynk figyelmét; próbálgatja hexameterbe átönteni, majd folyó beszéd által tenni élvezhetővé; egyikhez sincs ugyan elég türelme s abban hagyja: de a kísérlet maga szép oldalról jellemzi őt; s igen valószínű, hogy az ő törekvései vetették észre Kazinczyval is a Zrínyiászt, s levének közvetett eszközlői annak, hogy e költemény iránti érdek Kazinczy új kiadása által fölgerjesztessék.

Zrínyi eposza mellett még az Aeneis áttételével is foglalkozott költőnk; de e kísérlet, mely különben is a Gyöngyösi-féle négyrímes alakot tartotta volna meg, nem oly emlékezetes, mint egy eredeti hősköltemény terve,

Árpádról. Csak bevezetése jelent meg az 1787-diki «Magyar Múzsában» hol maga Ráday az eposzt «bajnoki ének»-nek nevezi s e töredékről azt mondja, hogy «még fels. József császár gyermekségében iratott, és a német s francia szorosabb versmérték szerint szabatosított». E jegyzetkéből tisztán kitetszik Ráday fejlődésének mind kora, mind kútfeje. Az Árpád kezdete nyolczsoros stanzákban indul, melyek a fentebb közlött «török ifjú énekével» legalább is egy színvonalon állnak a fejlettségben, ha nem haladják; s ez arra mutat, hogy Ráday már «József gyermek korában» némi biztossággal mozgott az új formákban; de vannak jámbusai, melyek a kínos tapogatózás bélyegét viselik: ezek tehát még régiebbek. Összehasonlításként ide teszszük a «Róka és holló» mese, meg az «Árpád» néhány sorát. A jambus így foly:

Egy éh holló lopott egykor egy darab sajtot,
A melylyel egy nagy fára száll.
Felettébb éhes volt s folyt szájából a nyál,
Midőn egy vándorló rókát is arra hajtott
A szerencse vagy szerencsétlenség, stb.

Az «Árpád» stanczája így:

Múzsám! kinél tört út már régen Pindus útja,
S tudod jól, hol fakad a szűzek rúgott kútja *
Sőt játszottál te is nádsípon verseket:
Végy már most trombitát, kezdj hangosb éneket.
Írj Árpádról: írd meg, hol volt első hazája:
S új honra vágó nép vezérévé mint lett?
Beszélj el útjait, számláld elő mit tett,
S hogy hódolt végre meg a négy folyóvíz tája.

Ráday költeményiből csak elszórva jelent meg néhány a «Magyar Múzsában», «M. Muzeum» s «Orpheus»

* Hippocrene forrás, a Parnassuson, a muzsák szent helyén.

folyóiratokban. Összegyűjtve soha; és ma már hiába keresné az irodalom-történet kedvelője. A Ráday-féle gazdag könyv- és kéziratár, melyet jobbadán ő gyűjtött, a pesti ref. főiskola birtokában van: de hiába remélnők, hogy onnan, ha rendezve lesz, elékerülnek Ráday irományai. Álszégyen, vagy mi más okozhatta, eltűntek azok, kevéssel halála után, s Kazinczy már fájlalva kereste. Mi is osztozunk e sajnálatban, mert pályatörő szellem műveinek forgatása mindenkor tanulságos, semmivé léte mindenkor veszteség.

Záradékul még egy szót. A magyar aristocratia, mint láttuk, a theréziai kor hatása előtt igazi *aristo-cratia* volt: azaz a nemzet *java, színe, lángja*, nemcsak érzésben, tetteben, hanem nyelvben is. A két elsőre sohasem volt kevesebb panasz mint ma; a harmadik iránt a mi volt, elmúlt és újjongva hirdetjük a főnemesség nyelvbéli magyarosodtát. Igaz-e ez oly mértékben, mint ők maguk hiszik, és a mint mi bókoló üdvözléssel elfogadjuk? kiállanák-e a hasonlítást azokkal a múlt századokból, kiknek neveit odafönn elsoroltuk? Bírják-e a nyelvet minden csinjabinjával, a mint az, magyar észjárás szerint meg van teremve? Vajha igennel felelhetnénk! De a tapasztalás nem mutat ily örömdetet. Példájuk után egy *idegenszerű magyar nyelv képződik*, mely nem egyéb, mint a német, angol stb. kifejezések szolgai fordítása. S ha még csak magok beszélnek, szenvedhető volna, szenvedhetőbb, mint míg idegen nyelven beszéltek. De a majmolók hada utánok indul: azt tartja szépnek, helyesnek, a mit X. báró vagy Y. gróf járatlanságból mond: s így terjed a rossz, felülről lefelé, a magyarul beszélők minden osztályára, le a cselédségig. Hallgassa valaki a pesti cselédséget. E baj pedig soha meg nem szűn, míg a *divatos*

soknyelvűség majdnem a bölcsőnél veszi kezdetét. Hogy legyen főuraink s az ő nevelési módjukat utánzóik gyermekeinek egy *határozott anyanyelve*? Ez teljes képtelenség. S valameddig ez így tart: ne várjuk, hogy az *aristocratia* nyelve egyszersmind a *legdíszebb magyar beszéd* lesz, mint az angolnál, francziánál, s mint nálunk is volt a Therézia előtti századokban.

I R Á N Y O K.*

I.

A Kisfaludy-Társaság, előbbi működése folytán, egyik feladatául tűzte volt a szülő-művészetek oly nemei és formáinak művelését, melyekről tapasztalá, hogy irodalmunkban el vannak hanyagolva. Jutalmi, buzdításai, elméleti irányadó tájékozásai által igyekezett odahatni, hogy különösen a költői fajok és formák minél dúsabb változatosságban fejlődjenek. Rendre a ballada, a költői beszély, a satyra, a kördal, a tanköltemény, a víg-, a naiv epos, a legenda stb. lőnek kitűzve jutalomra. S ha törekvéseit nem mindig követte óhajtott siker, az a körülményeknek tulajdonítható. Hiányzott a pályázókban a szükséges előtanulmány, némely formára nem léteztek minták az irodalomban. Így midőn 1840-ben költői beszély kivántatott, valamennyi pályázó balladával lépett a síkra. Víg eposz helyett 1846-ban többnyire satyramunkák érkeztek. De semmi kétség, hogy ha a megkezdett úton, félbeszakítás nélkül, tovább halad, most irodalmunkban többoldalú elevenség, formáinkban nagyobb változatosság, költőinknél, a különféle adomány, hajlam, tanulmány szerint, több és határozottabban jelzett egye-

* Az I. és II. megjelent a «Szépirodalmi Figyelő» 1861. 26 és 1862. II. félév, 11. számaiban.

diség lesz található. Nagyon kíváncsi, hogy minél előbb vegye föl az elejtett fonalat. Addig is, míg ez történék, nem árt e részben magunkat tájékozni.

Költészetünkben egy idő óta *lyrai* a túlnyomó elem. Sőt a kötetlen fajokat, minő a novella, regény, s a csak félig elbeszélő természetű balladát, románczot leszámítva, elmondhatjuk, hogy minden igyekezet a lyra felé fordul, minden babér innen mosolyog, ez a költői becsvágynak egyetlen czélpontja, az ifjú ábrándok ne-továbbja; a mi ezenkívül esik, mindaz elhagyott tér, míveletlen pusztaság, hová csak néha, kivételesen téved valaki, az is, úgy látszik, rosszul érzi magát. Az elbeszélő költészet évek óta szomorú némaságban gyászol, és nincs ki «a riadó vak mélységet fölverje szavával»; a drámát még mind azon egy-két név képviseli, melyek a multhoz, nem a jelenhez és jövőhöz számíttatnak: új tanulmány, új törekvés jelei sehol. Hiába az évenkénti jutalmak, az akadémia koszorúi: ösmert neveké lesz a gyakran kétséges pálma: a «nagy ismeretlen», a messiás, kit várunk, sehol sem jelentkezik. Ellenben ugyancsak telnek a szerkesztők kosarai mindenféle «verseményekkel»; tízhús szépirodalmi lap közöl egy sem érez fogyatkozást; minden évszak, minden hó meghozza a maga «össze-gyűjtött verseit». S mily kevés egyediség e szám nélküli számban! Mily ritka eset, hogy valamely új költemény vagy kötet ne azt a benyomást tegye ránk, mintha már azelőtt, mintha már többször olvastuk volna. Még azt sem lehet a nagyobb részről mondani: *facies non omnibus una, nec diversa tamen*», a *testvérség* jelei majdnem teljes azonságba folynak össze. Az arcz jellemző kifejezését úgy nem találni rajtok, mint a kisdedeken. Csupán édesanyjok ha ismeri egymástól őket. S ez természetes,

ha mindenki ugyanazon célhoz, ugyanazon úton, ugyanazon eszközökkel akar eljutni; ha mindenki a költészet egy neme, a lyra felé tódul, s ott is valamennyi egy special irányhoz fut. A pálya így hosszú, egyenes vonalt fog képezni, melyen egyik előbb, másik hátrább leend, de mely a nézőnek utoljára egyhangú és unalmas.

Korunk a lyráé, mondják sokan: mi haszna vesztegetni a szót; mi haszna folyam ellen úszni; ellenkezésbe tenni magunkat a kor izlésével, az uralkodó hangulattal, a költő hajlamok egyetemes árával? E szerep a tragikai egyéné, ki, ha a bukást nem nagyszerű küzdelem előzte meg, könnyen komikussá lehet. — Elismerem, hogy sok igaz van ez állításban. A nyomás, a zaklatottság, a meg hasonlítás, mely politikai rázkódásink után európaszerte erőt vett a kedélyeken, midőn nem vala hit, nem remény, nem bizalom, — midőn besüppedt lábunk alatt a föld, s biztos irány helyett az asztaltáncz szédelgéseiben kerestünk enyhületet: ily kor, mondom, nem lehetett a jóra való, a higgadt, a kitartó alkotás kora. Midőn a külső élet megszűnt, elfojtatott: a lélek ön bel-sejébe fordítá szemeit; nem lévén a családi, az egyéni léten kívül semmi, ide pontosult össze minden életmeleg, a költészetnek sem vala egyéb menedéke, mint a belvilág, az egyén, legfőlebb a család: tehát a *lyra*. Mind ezt, általánosságban elismerem; a nélkül mégis, hogy csupán innen származtatnám költészeti egyoldalúságunkat. Mert a mi lyránkon e szomorú tíz év alatt, kevés kivétellel, éppen nem látszik a kor bélyege, hanem ha tagadólag, azaz hogy ellapult a nyomás alatt; a kedélyek meg hasonlítása nem hozta be költészetünkbe az engesztelő humort; s midőn végre a hosszú fájdalom egy közös reményben kezdte fölengedni, lyránk az idő jelenségeit

csak mint külső cziczomát, sallangot, mint a hatás szembeszökő (frappant) eszközeit vette magára; de nem vala képes azokkal bensőleg egybeolvadni. Másban is kell tehát, mint társadalmi zilált viszonyainkban, e csaknem kizáró lyrai hajlam okát keresnünk.

Bármit mondjon a bölcselő kritika, mely minden irodalmi tüneményt egy átalános okfőre hajlandó visszavezetni; valamely uralkodó irányt mindig és egyedül a politikai vagy társadalmi helyzetből magyaráz; így a mostani csaknem kirekesztő lyraiságot fatalis megnyugvással fogadja, mint ama helyzet egyedül lehetséges eredményét; az irodalom-történet lapozója kénytelen megvallani, hogy a kör követelése mellett, néha azok daczára is, a fényes siker, a *lángész sikere* az, mely darab időre megszabja a költészet irányát. Igaz, hogy végelemzésben a lángész megint korának szülöttje, de, épen mert genie, ritkán folytatója is egyszersmind: sőt nem egyszer annyira meghasonlik azzal, hogy csak a jövő hozza meg neki az elismerést. Ha már most azt látjuk, hogy a lángész által mutatott irány még akkor is tovább tart, midőn a társadalmi viszonyok, az eszmék, a kedélyek lényeges változáson mentek át: lehet-e ezt egyedül a kor jellemének, s nem inkább a genie hatásának tulajdonítani? Vagy ha még azt is tapasztaljuk, hogy a genie, századok múlva támad föl mintegy halottjaiból, s varázs körébe vonja az irodalom nagy részét: azt is az idő hatalmának tudjuk-e be? Macpherson kiad a múlt században némi sajátságos költeményeket, már akár igazi akár ál Ossiánt: s ím egy egész Ossián-irodalom áll elő. Vajjon e költemények azért váltak-e korszerűekké, mert a XVIII. és III. század szelleme közt valami nagy rokonság létezett? nemde inkább a genie gyakorolta varázsát?

Az a kor, mely az élő Shakespearet szerette, becsülte, élvezni tudta, s az a későbbi, mely hosszú feledség után újra fölismerete, csudálta, mesterül vallá, mondható-e azonosnak? Több példát is lehetne felhozni, de az irodalom történetében jártas olvasóra bízom megítélni, ha nincs-e igazam, midőn arra nézve, hogy az irodalom és különösen a költészet egy vagy más irányba reked, legalább is annyit tulajdonítok a fényes példának, a nagy sikernek, a lángelme varázsának, mint azon befolyásnak, melyet a politikai és társadalmi helyzet gyakorol a kedélyekre.

Innen már jelen túlnyomó lyrai hangulatunkat nagy részben Petőfi ragyogó sikeréből kell származtatnunk, kit, tudva nem tudva, akarva nem akarva, mindenki utánoz. Nem amaz olcsó, primitív utánzást értem, midőn a zsenge múzsa csupa reminiscentiákból táplálkozik, mégis büszke rá, hogy ő eredeti: az utánzásnak e neme bizonyos életkorban megvolt és meglesz mindig; épen úgy, mint a nádparipa és fakard. Hanem értem a jobb elmék azon elfogultságát, midőn nem tudnak menekülni egy bűbájos körből, midőn a lángelme uralkodó hatása alatt egyediségeket nem képesek kifejteni, érvényre hozni, vagy csak hiányosan; midőn azok, kik talán más viszonyok közt önálló csillagok leendettek, most a kométa halavány úszályaiban folynak szét. Ne nevezzük ezt iskolának. Költészetben iskolát nem a lángész, hanem azon körülbelül egyforma nagyságú tehetségek alkotnak, melyek közül egy sem oly tündöklő, hogy a többinek fényét magába nyelje, egy sem oly erőtlén, hogy saját jellemét elvesztve, pusztán utánzónak mondathassék. A lángész egyedül áll, neki iskolája nincs; ki vele egy irányban indul, vagy feljül kell haladnia őt, vagy mögötte nyom

nélküli homályban veszni el. Homér művei örök időre szólnak: a cyclikusokat névből ha ismerjük. Vagy kisebb és közelebb eső példákat hozva fel: Zrínyi-iskola nem volt nálunk, de igen Gyöngyösi; volt Bessenyei- (francia), nem volt Csokonai-iskola. Utánzója ennek annyi, mint a fűszál: hánynak ismerjük ma csak nevét is? Épen úgy, midőn Himfy lantja megzendült, minden bokor, minden völgy Kárpátoktól Adriáig visszhangozta énekét; nincs pár éve, hogy e visszhang utolsó gyenge hulláma elenyészett: s az olvasó már azt sem tudja, kire célzottam. Hol egy név, egy költői individuum azon száz meg száz Himfyből, azon rege-dúdolókból, kik tovább egy öltőnél ostromolták a magyar Helikon lábját? És itt hiába mondanók, hogy Petőfi nagyobb, eredetibb szellem, mint a felhozott jeleseink. Annál kétesebb nyomán a siker. Ragyogása annál inkább homályba dönti, kik sugárkörébe esnek. — Nem arra kell hát törekednünk, hogyan legyünk hasonlók őhozzá, sőt inkább arra, hogyan meneküljünk azon szellemi alárendeltségből, mely öntudatlan is az ő magikai körébe von. Új utakat kell törnünk, hol szabadabban kifejthessük egyedi tehetségünket. Ez történik, ha mind a lyrában az övétől különböző irányokat választunk, mind a költészet egyéb fajait tanulmány tárgyává tesszük és lelkesen gyakoroljuk. Mimódon? erről közelebb.

II.

Közvetlen Csokonai előtt, alatt és után verselők hosszú sorát halljuk zsibongani, mely az akkor előtérben álló iskolák egyikéhez sem szegődve, sőt úgy látszik tudomást sem véve róluk, haladt a népszerű köznapiság

széles, poros országútján. Azon iskola volt ez — ha ugyan iskolának lehet mondani — mely egyenest a «poetica classisok» napi és heti gyakorlataiból cseperedett fel. Önteni a verset valamely feladott tárgyról, mint: «az év négy szaka» — «a reggel» — «az égő ház» — «a zivatar» — «a közészer» — «a fösvenység» — «a hivatalkodás» — stb. vagy valamely «pátrónus» nevenapjára örvendő — halálakor gyászéneket enyvezni össze, többnyire latinul, de olykor kivételesen magyarul is: ez volt a költészet műhelye, a költői hivatás criteriuma, hol az, ki a többi felett ügyesség, könnyűség által kitűnt — kivált ha még azonfelül tanulótársait s a disznótorokat is tudta mulattatni furfangos vagy priapi versekkel — már az iskola falai közt megnyerte a felavató olajt; kilépván pedig már előre némi nimbus várt rá az illető társas körökben, melyek ízlése nem kívánt jobbat. Mi természetesebb, mint hogy az ekkép némi hírre kapott egyén folytatá, a mit annyiak ítélete szerint nem «invita Minerva» kezdett vala: leírásai, elmélkedései, tréfái, köszöntői még egyre biztosították számára a tapsot: így lett a Mátyásiak, Pócsok, Láczaik hada, így a minden kar és rendbeli «lagzisok», kiknek népszerűsége egy Kazinczy homlokát nem engedé a méltó babérhoz jutni. Ekkép rajzott fel nálunk egy verselő csoport, mely a művészet legkisebb öntudata nélkül mesterkedik vala, melyet irodalomtörténetünk népiesnek mond, de a melyre inkább népszerű nevezet illik. Mert se tudva s készakarva, se ösztönszerűen nem járt az úton, mely a szó elfogadott jelentése szerint a «népies» alatt értődik: nem hozá be irodalmunkba a népi eszmejárást, nem költészetének naiv friseségét, melyen mint a Reineke Fuchs-ról mondja valaki, még érzik a mező s erdő illata, — nem a benső,

lényeges költői formát, a külsők közül is leginkább csak azt, a mi úgyszólván negatív (mint a mértékhiány), nem erélyes, ruganyos rövid nyelvét; szóval sem a Niebelungen sem Goethe népiességét. A mi őket e nevezetre jogosítaná, az legfőlebb a nyelvnek minden erőszaktól, idegen behatástól ment szókötése, mely a hétköznapi népéletben is megvan, — egy-két versalak, mint az erősen tagolt magyar alexandrin, használata s ebben a közép- s vég-spondeusra eső nehéz rhythmus; bizonyos talpraesettség az egyes mondatokban (olvasd pl. Mátyási «Vén szűz»-ét) s az a két-három népdal, melyhez leereszkedtek: de más-résről semmi törekvés nálok, hogy a népnyelv virágait szedjék föl; ritkább, ünnepiesb, hatályosb szófordulatait tegyék sajátjokká; eszményítési módját (mert van ám!) kövessék; benső, teljes idomaira szert tegyenek. Ellenben örömet affectálják a tudós színezetet; nem a «népből», nem a «népnek» írnak, hanem azon diákos középosztály számára, mely érti, megtapsolja ovidiusi czélzásait, fogékony bősavú reflexióikra, velők élte meg a koronázási, főispán-beiktatási ünnepélyeket, melyek egyik sallangja az ő legújabb költeményök is, kaczag mosdatlan tréfáikon s pipaszó mellől szedett élezeiken, bámulja furfangos rímeiket: a csattogó leoninust, az egy magánhangzóval kisütött egész poemát, a csupa azonos de különböző értelmű szavakból álló sorvégeket (‘víg asztal’ = ‘vigasztal’), a dísz-asztalosi technikával két-három szóból összegyalult kadencziát s több efféle furcsaságokat. Így népszerűek voltak, mit se a franczia csín behozásában fáradó, se a classicai költészet formáit s nyelvfordulatait utánzó iskoláról nem mondhatunk, de még a Kazinczyval feltörekvő új irányról sem, melynek közönsége jóformán egy kisdud írói csoportra szorítkozik vala.

E népszerű iskola s mai verselőink tömege közt lehetetlen némi hasonlatot észre nem vennünk.

«Hogy hogy?» kiált fel az olvasó, még inkább az író, kit ez összevetés közelebbről érdekel, — «mikép lehet a főnebbi jellemzés után amaz iskola s a mai versírók közt analógiát keresni? Azok tudós szint negélyeztek, ma semmitől nem irtózunk jobban; azok kerülték a naiv hangot, ma torkig úszunk benne, azok formajátékban vesztek el, ma az egy rím nyügét is majdnem egészen leráztuk; azoknak képzetük sem volt a belformáról, mitőlünk legalább az egy dal formája iránti ösztönt a legmérgesebb kritikus sem vitatja el» és így tovább. — Megmondom, hol a hasonlat: a különféle költői idomok iránti érzék tompultságában. A tömeges, de ösztönre bízott gyakorlatban.

A népszerű iskola embere, ha érzé, hogy 'est deus in nobis' (már akár Apollo akár Bacchus), vagy unszolá valamely alkalom, vette a tollat, s a mi épen annak hegyére jött 'írta, a meddig bírta'. Nem lehet mondani, hogy olykor egy jóra való ötlet, egy hatályosan kifejezett gondolat, szerencsésen talált kép, jellemző árnyalat a leírásban, fordulat a nyelvben, ne tarkázta volna bőven ömlő folyamát versének: de az egész zavarosan hömpölyg vala tovább szemetestül, iszapostúl. Egy-egy erőteljesebb mozzanatra bágyadt, lapos, mit sem mondó helyek következtek; egy-egy költőibb szökellésre mindennapi lelketlen próza; a velök született de nem művelt nyelv-érzék egy-egy sikerültebb nyilatkozása után széles szájú beszéd, s az eszme, ha volt is, mire napfényre került volna, összeroppant a vaskos kezekben, mint a Petőfi gyöngye. A pegazus ügetése hasonlított azon ritkán jó lovakéhoz, melyek néha veszettül neki-iramodnak, de

többször fülkonyító lassúsággal emelgetik lábaikat. — Továbbá, a népszerű iskola emberének a vers, minden egyéb osztályzat nélkül, csak vers vala: se tárgyi, se alanyi állapotok különbsége nem változtatta, nem határozta formáit; objectivitása, mint a rossz színészé, kinek mosdatlan egyéniségét se máz se méz nem képes eltakarni, ki Bura Bandi marad örökké, ha Bánkot adja, ha Leart, ha Mokányt vagy Baczúr Gazsit, s ő ezt cseppet sem bánja, mert így a közönség őt magát tapsolja meg, nem alakjait, a darabban előjövő éleceknek neki tulajdonítja mint improvisatiót, a pitykés frázisok az ő személyes hazafisége előnyére számíttatnak, hunyorgása, célzásai a nézők padjai felé mind az ő személyes érdemét növelik. Így ama népszerű, verseiben, folyvást két dolgot akart bizonyítani: hogy ő tanult ember, meg hogy élezes ember. Amazt, ha komoly, ezt ha enyelgő hangon ír vala; de már a komoly és víg elemet sem különözte el egymástól, hanem összekeverte, a mint épen keze ügyébe esett, a nélkül, hogy humoros összhangban engesztelné ki. — Objectiv alakokról, jellemekről s ezek szerint módosuló költői formákról, nyelvről szó sem volt; de az alanyi érzés vagy hangulat kifejezésében sem volt semmi fokozat, semmi különböző szín; ha a versezet óda magasán kezdte, misem biztosított, hogy alább néhány sorral pityergő elegiába, száraz didaxisba vagy furfangos, mendikáncziába (bocsánat e szóért, de nincs más, mely az élezeskedés illető faját ennyire jellemzően kitegye) nem cseppenünk; vagy megfordítva. Naivitás volt elég, de nem a műben, nem az alakokban, hanem öntudatlanul s olykor pedansság színe alatt a költők személyében.

○ Lássuk, mivel vagyunk tovább.

○ Ha a mai poetáskodást egész tömegében nézzük: egy

nevezetes mozzanata tűnik szemünkbe a haladásnak. Ritka ma már a kezdő, kinek sejtelme ne volna, hogy midőn verset ír, nem csupán hosszabb-rövidebb sorokat szed rímbe, hanem dalt képez, melynek bizonyos menete, hangja, formája van. Ha legtöbb esetben nem sikerül is eltalálnia: de az idetörekvés jelei mindenütt mutatkoznak. Annyira hát már volnánk, hogy e „catexochen” lyrai forma iránt van némi érzékünk. És ez főleg Petőfi érdeme. Mert bár előtte is zengett a magyar dal, s ő is előzői álláspontjáról indult kezdetben (lásd afféle költeményeit, mint pl. «A Dunán»): senki oly határozott, oly szembeszökő típusban nem képezte ki a magyar dalformát, mint ő. Lehetetlen volt nem látni olvasóinak, (s a mai nemzedék az ő olvasásában nőtt fel), hogy a vers nála nem csupán a rímelő sorok aggregátuma, mint kalárisok egy hosszú czérnaszálon, hanem összeálló, kerekbe futó valami. E hatás nyoma, mondom, bármily tökéletlenül, a legzsengébb költeményen is meglátszik, nem is félek, hogy e részben oda jussunk vissza, mikor a vers hosszát a papír hossza határozta meg, mint a «Házasodol látom, mi dolog, Gombási barátom» rendébe tartozó poémáknál. Csak néha, a költészet egyes agglégényei, kiket a múzsa már fiatal korukban kikoszarozott, mégsem szűnnek bosszantani udvarlásukkal, csak az ilyenek írják még ama semmi osztályhoz nem tartozó verseményeket, melyek elődei a „Hirmondóban” vagy a „Hasznos mulatóságok” szürke lapjain nyugosznak eltemetve. Az ifjú sokaság, ki jobban, ki rosszabbul, mestere lyrai alakját igyekszik utánképezni s ez mindenesetre haladás, de olyan, mint mikor az órapeczek a kerék egyik rovátkából a másikba zökken, hol megállnia szintén csökönyösség.

Valamint a jellemzettem régiek nem mocczantak

odább, csak vers: vers; úgy mi, tisztelt szakfeleim, körülbelül itt feneklettünk meg: vers = lyra, még pedig leginkább dal. «Vágni» egy verset, Petőfinek volt kedves szavajárása (tudott is hozzá): mi sem teszünk (hohó! az első személy nem formál ily ambítiót) ti sem tesztek különben: «vágatok» egy verset, ha épen kedvetek csosszan. Ezentúl nincs költészet nektek. Az így ,vágott' vers aztán, minél több csengő-bongó dal-elem, minél több ,csillag', ,harmat', ,rózsa', ,napsugár', ,hul-lám' és ,villám' stb. stb. ingredientia van benne, annál költőibb lesz, akár illik a tárgyhoz, akár sem. Az óda komoly, szilárd, fukarnyelvű, de ,mázzás' szavakat gör-gető, cziczomátlan, fenséges tartása már nem költészet; egy új Pindart nem értene meg e kor, Aeschylusnál többre tenné a nagyhírű Piti Pál úr képdús fantáziáját, Homért is csak a ,pietás' tartja néhány ezer éves tró-nusán. Elnézem pl. legtöbbször a nagy embereink nem oly régen történt halálára írt költeményeknek. A tárgy által gerjesztett legtermészetesb hangulat ódai, vagy ha tetszik, elegiából felemelkedő ódai volna: s mit kaptunk? Dalt, örökké, minden viszonyban dalt, tömve a szokott csillag-hullással, báránnyelvével, s mit én tudom, mivel. Ha Má-tyást akarjuk dicsőíteni, édeskés dal; ha Hunyadyt zeng-jük, ismét dal; melyben lehet, hogy van némi taps-arató frázis, de az óda szigorú fönsége, az merőben hiányzik. Tehát — és ide akartam érni — a lyrában nincs meg, de korán sincs meg, az érzelmek és előadás azon különféle-sége, melyet a lyrai nem megenged, hanem az összes lyrára jól, rosszúl az egy dal formái vannak megköve-sedve. Nem azt akarom ezzel mondani, mintha a dal lényege az említett pipere volna, vagy mintha igen jó dalokat tudnánk írni; hanem hogy ama kicsinyes ékes-

getés a lyrai formák közül is leginkább megfér a dallal, bár ez szintén ellehet nélküle; s hogy mi a dalnak e lényegtelen attributumát s vele a dal hangját átviszszük a lyra egyéb fajaira is, hol más elem, más hang, más díszítmény, más nyelv kívántatnék, sőt átviszszük az eposzba, drámába, hol az által gondolunk költői színvonalra emelkedni, ha foltonkint a dal hangját és mellékes cziczomáit alkalmazzuk.

És valamint a népszerű iskola embere, verset írván, a leghajlíthatatlanabb subjectivitással egyre azt iparkodott kitüntetni, hogy «ő tanult ember» meg «élczes ember» azaz: épen nem símult a tárgyhoz, hanem örökké saját egyedisége előnyeit mutogatta: úgy mi — a nagyobb rész — az által akarunk igazán költőiek lenni, hogy minden tekintet nélkül tárgyra és alkalomra, bravour-képekkel, s egyéb különöséggel erőlködünk «kitenni magunkért». A *sed non his erat locus* bölcs józanságát nem tartjuk összeférőnek a költészettel; kiki annyit ér, a mennyi úgynevezett «szép helyet», újjal kimutatható, collectába jegyezhető «ragyogó» mondatot képes producálni. Ez történik, ha valaki igen szellemdús, képzetgazdag színben akarja láttatni magát. Ha pedig az egyszerűség pálmája után törekszik, előfog egy halvány ötletet, képet, egy mitsem jelentő antithesist, vagy efféle léhaságot: alapul veti az egész költeménynek, körülönti szűz prózával s megvan a vers. Nem mondhatni, hogy hiányzanék benne a dal formája, egysége: mert hisz az a kis gondolat, vagy kép, melyre négy-öt versszak prózája készít elő, oly árva egyedüliségben áll, hogy csoda is volna benne többet látni egynél; hanem bezzeg a költemény sem olyan lesz ám, mint midőn folyvást emelkedő halmokról jutunk a tetőre, mely mindeniken uralkodik,

hanem olyan, mint mikor lapályon haladva egy darabig, utoljára felállunk egy — határdombra. A kilátás innen sem sokkal tágabb, az emelkedés nem volt érdemes fáradságra: akár ott lenn maradtunk volna. Gyakran oly czím, oly tárgy, melyből ódai szökellést vártunk, ily értelemben vett dallá hegyesedik. Ha pedig az előbb mondott «fantázia-dús» játékot veszszük elé, productionk hasonlít a főnebbi népszerűekéhez abban, hogy miután örökké, 'szépet' mondani csak a legkiválóbb elmének adatott, az egyes bravour-pontok közt eső hézagokat silány prózával töltjük be; itt-ott jól éneklünk, de a hol nem bírjuk, falsettet, alsó octávát veszünk, fistulázunk vagy mintha czifra épület repedéseit szalmával tömnők ki. Ne értessem balul. Szívesen elismerem én, hogy van több jóra való tehetség költőink s jóra való költemény ezek versei közt. Nem is szólok egyesekről, annál kevésbbé egyesek sikerültebb darabjairól: hanem veszem költészetünk irányát, gravitációját, egész tömegben, mint előre is kimondottam. És ez lyrai, ott is, hol nem kellene, a lyrában pedig dalszerű ott is, hol nem kellene.

Midőn a lyrai fajok többféleségét, változatosságát sürgetem, távol legyen, hogy amaz iskolai osztályozás lebegne szemem előtt, mely a sapphoi vagy alcaeusi mértékhez szabott költemény homlokára felírja: óda; mely a hat és ötlábú mért soroktól függeszti fel az elegia elnevezését, s épen nem kívánom, hogy, ha idyllről van szó, Corydon és Menalcas dudaversenyét zengjük, s több afféle. Ama régi formák, bármily alkalmas is zengő nyelvünk a görög-római mérték visszaadására, nem képesek a magyar lélekben azt a zenei viszhangot költeni, melyet egykor az illető nép keblében költöttek. A hellén kar végtelen változatú, csodazöngelmű dalformáit, ha eleinte némi fárado-

sággal is, utánképezhetnők hajlékony nyelvünkön, de az ily kísérlet nálunk örökre néhány tudós ember magán időtöltése maradna: mert hol a nép, mely azon hangmenetek csiráit már kezdettől fogva lelkében hordja, mely azon rhythmusok alapját maga teremtetten egyszerű, primitív dalaiban, hol a kar, mely e formák későbbi fejlettebb, virágzó alakjában is fentartsa, folytassa a közösséget a néppel, az étellel? Nincs különben a többi antik formával se. A míg iskoláink mintegy közönséget neveltek számukra, s a magyar dallamosság ébredni nem kezdett: addig, legalább az olvasó ember, úgy a hogy beléjük találta magát. De mióta az a kevés classicismus, mit az iskola 4—5 órája az ifjuba diktál, koránsem elegendő, hogy vérré váljék: e formák még azon «második természet», a megszokás, támaszától is elestek, tanulva sem zengenek többé a lélekben; ellenkezőleg a nyugati rhythmus érzéke terjedt, s a magyar dallam is (habár legújabb időben inkább hanyatlás mint előmenetel nyomai mutatkoznak) ellenszegül ama távoleső, visszahozhatlan, elérhetlen világ zene-accordjainak. De van a régiek lyrájában, mit még ma is haszonnal tanulmányozunk: az óda fennsége, tömör, imposant szerkezete, rohanó tűzárja, komoly bölcselme; az elegia olvadó heve, mérséklett hangja, az a magát beleélés mintegy, örömeibe vagy fájdalmaiba; az epigramma csodaszép példányai, az összeszorítás által oly ruganyossá váló — az összeütközésben szikrává pattanó gondolat, ama két vagy négy sor, mely tudja, hogy köbe nagy nehezen azért vésték, mert századokra kell hirdetnie az eszmét stb. . . . mindezek ma sem háladatlan tanulmány a költőnek, habár épen nem szükség, hogy gondolatát antik mezbe öltöztesse, hogy mythologiai alakokkal, képekkel tarkázza dictióját, hogy sorait a régiek rhyth-

musa szerint alakítsa, szóval, hogy külső, lényegtelen dolgokat majmoljon. S ily értelemben hivatkozom én, midőn a formák különbségéről beszélek, a régiekre is: de nem állapodom meg nálok, mert a lyra azóta, különböző népeknél, végtelen változatosságra fejlődött s csak minél többféle példány átélvezése menti meg a költőt (ha ugyan új ösvényt törő, önálló, eredeti csillagnak: lángésznek nem született), hogy egy valamely kitűnő szellem szolgálatába ne rekedjen.

III.

Közelebbi czikkünk végsoraiban azon hagyók el, hogy a lyra, különböző népeknél, végtelen változatosságra fejlődött, s csak minél többféle példány átélvezése menti meg a költőt — ha ugyan új ösvényt törő, önálló eredeti csillagnak: lángésznek nem született — hogy *egy* valamely kitűnő szellem szolgálatába ne rekedjen. Azt kérheti erre tőlünk az olvasó, hogy ha a lángész a nélkül is meg-
leli a maga útját, mi szükség a másodrendű elmék számára követési példákat jelölnünk, s ezáltal az *utánzók* számát szaporítanunk; vagy mi haszon háramlik abból az irodalomra, hogy a lángésznel kisebb szellemek nem *egy* hanem minél több nagy elme befolyását szívják magokba? A mi az *utánzást* nézi, nem árt erről, e mai, eredetiséget affectáló, de tényleg nagy mértékben utánzó korban, némely dolgot, ha ismételve is, elmondani. Költészetben — valamint minden ágában a művészetnek — többé-kevésbbé mindnyájan *utánzók* vagyunk. Maga a lángész a meglevő példányok után indul. A különbség csak az, hogy villámgyorsan szedi magába mindazt, a mi

jó van előzőinél; alkotva pedig, habár valami olyat akarna is, a minő minta előtte lebeg, a benne lévő eredeti erő által egészen mást hoz létre. Hanem foszd meg az utánnás lehetőségétől, zárd el csecsemő korában minden érintkezéstől a költészettel, nőjön elszigetelve egy magános szobában, adj neki bár alkalmat szelleme egyéb tehetségei kifejtésére, halmozd bár el minden tudománnyal, csupán a költészetnek minden sejtelmét zárd el tőle hermeszileg, ne halljon soha egy népdalt, ne olvasson egy költeményt, tanítsd bár meg ráadásul a mérték és rím mesterségére is, de ne költői darabokon, hanem egyes összefüggetlen szavakon: a te született költőd, ha lángelme is, soha sem fog megszólalni, valameddig ez elkülönzés tart, legfőlebb oly rímjátékot farag, a minőt eléje adtál. * Nagy elhittség kellene hozzá, azt gondolni, hogy valamely egész nemzetben, egy összes népben időről-időre nincs több «született» költő, azaz ki magában hordja a poétai képesség csiráját, csupán az a tiz-tizenkét legény, ki előfizetési ívekkel zaklatja a közönséget. Az a fiatal pásztor, ki oly keservesen rikatja tilinkóját, az a

* Azon ellenvetésre, mely itt tehető, hogy az, ki *legelőbb* szerzett költeményt, miféle *utánnás* által fejtette ki tehetségeit, — megjegyezzük, hogy ama primitív költemények nem is egy Ilias, vagy Odyssea, hanem hasonlóak a Mózes könyve által fentartott Lámech énekéhez, mely, bár előzői lehettek, mutatja, hogy nincs ugrás a fejlődésben, s a költészet épügy csecsemő korban kezdte, mint minden egyéb. Ide irom, rövid.

«Oh Háda és Üzillah! halljátok meg az én szómat;
A ti füleiteket adjátok az én beszédemnek Lámech feleségei.
Ha valamely erős férfútól sebet vennék is,
Vagy valamely izmos ifjutól kéket: megölném azt mégis.
Ha Kainért hétszer áll isten boszút:
Lámechért hetvenhétszer te inkább».

paraszt legény, ki egyszer életében jajdúlt fel négy sor panaszos dalra, az a híres mesemondó, vagy babonás képzelgő, vagy a minden alkalomra élczet pattantó 'ex professo' vőfély stb. lehet, ép oly «született» költőnek bizonyúl, ha alkalom és mód nem hiányzik a benne rejlő alaptehetségnek minél több példa látása s utánzási ösztön által leendő kifejtésére. Miért van pl. hogy Olaszországban sokkal több egyén «születik» zenésznek, festőnek, szobrásznak mint egyebütt? Faji előny, mondják. Igaz, némely faja az emberiségnek már alkatánál, ideg-szerveinél fogva alkalmasb a képzelődés műveinek teremtésére, mint a másik. De nem kevesebb tényező e részben az *utánzási* folytonosság: a csecsemő fülét már zenehangok ütik meg, szemébe a képző művészet alkotásai tükröződnek, bölesőtől a sírig egy művészi világban él, úgy hogy, ha benne megvan a csira, lehetlen annak kifejeletlen maradni, s ez utánzási inger száz meg száz jó közepszerút képez ki, hogy aztán végre tökélyes álljon elő. Ellenben a fajbeli hajlam, utánzandó példák nélkül, lekötve marad. Tudjuk, hogy pl. az oláh nép szintoly képzeleti irányú mint az olasz: de a mi ennél a művészet remekeit hozza létre, amannál képtelen babona marad. Nagy fontosságot helyezünk tehát abban, hogy a költészet s általában a művészet terén minél több jó közepszerű, s ha tetszik «utánzó» fussa szabad versenyét; nem mintha a közepszerűséget becsülnők nagyra, de mivel ezek teszik lehetővé, hogy koronkint lángész álljon elé, s mivel egy ily pezsgő, szélesen kiterjedt, hagyományos művészi élet nélkül a genie megszületik ugyan, de meg is hal, a nélkül, hogy léteztéről valamit tudna a világ.

A kérdés második része: mi haszna benne az irodalomnak, ha nem egészen önálló tehetség nem *egy*, hanem

minél több remekíró hatását szíja fel, — szintén az emberi szellem természetén alapuló törvényekben találja megoldását. A költői született hajlam nem csupán mennyiségi, hanem minőségi tekintetben is végtelenül különféle. Nem csak a kisebb vagy nagyobb fokozatban, a belteljes (intenzív) erő több-kevesebb mértékében különbözik, hanem irány, minőség, színezet tekintetében is oly árnyalatosságot tüntet elő, mely, mint a természet egyéb tárgyainál is, egész az egyéni sokféleségig terjed. Ha már most ennyi ezerféle hajlam, elmeirány, egyéni tehetség-árnyalat egy-két mintairó nyomdokába engedi sodortatni magát; ha úgy akar érezni, gondolkozni, érzését, gondolatját épen úgy akarja formában megtestesíteni, mint azok; ha épen oly tárgyak és idomok iránt viseltetik előszeretettel; ha e szerint önnön tehetsége irányát, hajlamát, vagy észre sem veszi, vagy öntudattal oly iránynak, hajlamnak veti alá, mely nem az övé: abból természetesen a költői utánzásnak ama korcs neme támad, melynek a neve már nem *követés*, nem a nagyobb elmék hatásának tanulmányképen magunkba szedése — hanem majmolás. Látni egy tömeget, melynek művein *egy* ugyanazon szellem befolyása majdnem kézzel mutatható, szomorú jelenség, hanyatlás jele. A költők vagy öntudatlan akadályozvák saját irányú tehetségek kifejtésében, vagy tudattal hamis játékot űznek, *az* akarván lenni, a mivé lenniök ellenkezik saját egyedi képességekkel, s míg ennek irányát elfojtják, amazzt el nem érhetik; midőn a hús árnyéka után kapdosnak, elejtik a húst. — De másképp van a dolog, ha mintáik választásában nem szorítkoznak egy bizonyos költői jelességre, de még korra s nemzetre sem. Annyiféle példa, annyi irány közt lehetetlen, hogy utoljára meg ne leljék azt, mely az ő specialis vagy egyéni

hajlamuknak leginkább megfelel, melyen aztán tehetségek, ha van, szabadon bonthatja ki szárnyát, s megeshetik, hogy a ki pl. Petőfi árnyékában mint jelentéktelen parazit növény teng, hajlama és tehetsége irányának felismertével, s képességeinek ez irányban kifejtésével, ha nem is valami egetverő portentum, de jóra való költő lehetne, az egészben pedig üde változatosságot segítene hozni elő, a mostani egyhangú zümmögés helyett. Ebben talán komikai ér csirája lappang: de, mert Petőfi erős oldala nem a comicum, magasztos hazafiságot akar zöngeni; amaz a szende, lehellétszerű dalra volna hivatással: de neki jobban tetszik a «dühös» Petőfit utánozni; a harmadik hosszú lélekzetű, epicus előadásra hajolna: de mestere nyomán «Felhőket» stb. kénytelen írni. Drámai költészetünk meddőségét is nem a «született» tehetségek hiányából magyarázom, mert középszerű, jóra való tehetség születhetik és születik folyvást akár mennyi, hanem mert senki sem adja magát a színirodalmi örök példák beható, *követésre ragadó* tanulmányára, hanem csekélyelve az ily koszorút vagy előre kishitűen lemondva róla, könnyebbnek vagy dicsőbb feladatnak tartja lyrai verset írni, mint Petőfi, vagy novellát, mint Jókai. Már pedig bizonyos, hogy hiába minden született képesség, ha azt idegen irányba tereljük, vagy kifejtésében mindazon utánczati phasisokon át nem vergődünk, melyek azt eszközlik, hogy a ki sokáig tanítvány volt, végre mester legyen, a ki sok példát szemlélt, végre önmaga is eredetit tudjon termelni, saját képessége haterái között természetesen, mert a kinek például a zenéhez 'hallása' nincs, abból jó matematikus még lehet, de jó compositor soha.

Hanem tartsunk sort. Előbb a lyráról beszélve

mondám, hogy semmi sincs távolabb ez elmélkedés czéljától, mint a lantos formák változatosságának színe alatt azon antik külsőnek visszaállítását sürgetni, mely a mellett, hogy ránk nézve lényegtelen, időszerű, esetleges járuléka, se tápja se támasza nem lévén népi s nemzeti életünkben, költészetünk virágzását inkább gátolná, hogyszem elősegítné. Épen nem állítom, hogy 'anákreoni danák' s több efféle által szükség lendíteni lyránk egyhangú voltán. De óhajtom, hogy a költő ismerje fel tárgya természetét, érzelme hőfokát, eszméi magasságát vagy mélységét s ahhoz idomítsa a kifejezés formáit. Ha magasztos eszméket, érzelmeket stb. akar zengeni, őrizkedjék aprólékos játéktól, piperétől; ha szende, ha gyöngéd érzései vannak, tartózkodjék közben nagyokat kiáltani. Szóval mindenekelőtt tudjon különbséget tenni ama két fő nem között, melyre a lyrai előadás oszlik: *fennség* és *kellem*. Ez nem iskolai pedant követelés; ezt maga a dolog természete kívánja. Lehet-e valaki egyszerre magasztos hangulatban és például sentimentális olvadásban? Fújhat-e száján hideget és meleget egyszerre, mint az Apocalypsis csodája? Folytathatja-e virágfüzérből a szilárd kövekből kezdett dór csarnokot? Vagy a fuvola hangjai közé jól esik-e ottan-ottan harsonával rikkantani? Vannak azonban átmenetek, s ugyanegy költeményben is megállhat a kettő egymás mellett; ilyenkor az átmenetek kivitelében mutatkozik a mester, s a költemény az uralkodó hangról neveztetik (mivel «a potiori fit denominatio»). Minderre a klasszikai, főleg a hellén lyra tanulmánya szolgál elévülhetlen példanyokkal.

A görög-római világ lyrája, a mi t. i. belőle ránk maradt, egészben véve *ódai*. Az a mit mi *dalnak* nevezünk,

vagy hasonló ahhoz, itt-ott a tragoediák karénekeiben, s némely kisebb, kedvelt ugyan, de nem nagyra becsült költeményfajokban, s egyes töredékekben maradt fenn, leginkább az úgynevezett *szkoliákban*.^{*} Róma *dalát* inkább fölleljük Catullus dévajságiban, melyekbe ottan-ottan az utczai réja is belehangzik, mint Horatiusnál, kinek még dalszerű szerzeményein is megvan bizonyos ódai lendület. Legfőlebb egy-kettő, mint a «Donec gratus eram tibi» marad a dal színvonalán. Átalában tehát a régiség tanulmánya leginkább ódához emel, mint Virágot, mint Berzsenyit. Érzületben úgy, mint előadásban fölgerjeszti, erősíti a fönség iránti fogékonyságot. De ama

* Hogy az olvasó érezze, mi dalszerűség az, mely e szkotion-fajt az ódától megkülönbözteti, ide teszem egyik e fajta költeményt, halvány fordításban :

Mirtusz lombja közé fonom be szablyám,
Úgy, mint Hármódiosz s Arisztogeitón,
Mikor a bitorlót megölék
S egyjogúvá Athénæ lakosit tevék.

Nem vagy, Hármódiosz, te halva nem vagy,
Élsz, mondják, szígetin a boldogoknak,
S veled ott gyorslábú Achilevsz,
És Diomédesz, a Tüdeidesz, veled.

Mirtusz lombja közé fonom be szablyám,
Ugy, mint Hármódiosz s Arisztogeitón,
Hogy Athénæ szent áldozatin
Zsarnoki férfi Hippárchot agyonölék.

Fön lesz híretek, él dicsőn örökre,
Kedves Hármódiosz s Arisztogeitón,
Mivel a bitorlót megölé
Kardotok, és Athénæ szabad általa.

(Kallisztratész.)

teljes hármónia, mit főleg a hellén alkotás csuda bája lehell, a dalnak is jó szolgálatot tesz. Ezen kívül a mai dal táplálkozást meríthet a lyrai előadás azon mérsékelt neméből is, mely a régieknél *elegia* neven volt ismeretes. Remény és félelem, vágy és csüggedés váltakoznak benne mint a mai dalban. Csupán előadása volt hosszabb, nyugalmasabb, szemlélkezőbb. Míg tehát concentrálva mintegy, s ez által mint a sűrített lég, kevesebbé válva, a mai dalnak nyújt előképet; más részről egész terjedelmében, mint *elegia* szolgáltat örök példányt — természetesen azon módosítással, melyet a keresztyén világnézet, a kor s népfaji viszony követel — a lyrai előadás azon nemének, mely ma is róla neveztetik. Nyugodt hevülete, mérsékelt pathosza, — melyet a nekieredő s ismét szabályosan csillapuló versalak oly összhangzatosan fejezett ki — mai formákban is követhető. — Szintén a régiektől vesszük legtisztább mintáit amaz összesűrített ódának (néha dalnak), mely epigramma nevet visel. Párversi mért alakja épen úgy nem lényeges, mint a többi ódon fajoknál a külforma. De a lényeg örökre az marad, míg ember él. Vagy nem lesz-e alkalom és szükség örökké, nagy gondolatot keskeny határok közt fejezni ki? Csupán formajáték-e az, ha a költő minden melegét, s erejét concentrálja egy villámban, hogy növelje hatását? Azon 4—6 soros couplet-k, minők újabb korban inkább vázolnak s elmosnak valami árva gondolatot, hogysen a rövidség által hatályosabbá tennék, sohasem mérkőzhetnek a görög epigramma fönségével. De ki olvasná ma már, ki érze né szépségeit egy oly epigrammának, minőt például Vörösmarty amaz örök példányok után írt, — Árpád sírverséül:

A Duna habjainál ki van itt a kised üregben
 Pusztán, s omladozó hamvai jeletlenül?
 Menj harsogva folyam! mely gyakran vitted emelve
 A győző seregét, zengj hadat álmaihoz;
 S melyet szerze, te légy, ország, az erősnek örök jel:
 Népvezető Árpád hamvai nyugszanak itt.

Ki értené, mennyi magasztos van pl. ebben: «Menj harsogva folyam — *zengj hadat álmaihoz?*» ... Csillagot, virágot keresnénk benne, s mivel az nincs, bizonyára elébe tennénk egy oly couplét-t, mely a 'Felhőket' majmolva, bizarr képre torzítja üres phantasiáját. — — —

VISSZATEKINTÉS.*

I.

Tisztelt barátom Gyulai Pál ma egy hete bevégezett Figyelői czikkében azt mondja, hogy ha az ő Szász K. elleni vitájában e lapok szerkesztője utólag sem nyilvánítaná önvéleményét, e mulasztás által írói, vagy irodalmi «jellemtelenség» vádját vonná magára. Az, ki a cikket egész figyelemmel és jó indulattal olvassa, nem talál e kijelentésben egyebet, mint következtetést abból, a mit Gyulai a szerkesztői jogok és kötelességek felől már elébb elmondott; de a kevesbbé figyelmes, a botránykereső, az, ki az egésznek szerkezetéből csak egyes mondatok toronyhegyeit látja, könnyen úgy tekintheti, mint vádat a szerkesztő eddigi, bizalmatlanságot jövőbeli eljárása ellen, mint előre kész anathemát, mely lesújt azonnal, ha a pörnek vége s a szerkesztő mégsem áll elé egy tüzetes czikkel, melyben a vitát egy vagy más félre döntse. Megerősíti e botránylesést azon nyilatkozata Gyulainak, hogy ő nem akarta kimondani e vádat, Szász Károly csikarta azt belőle ki. Ez minden esetre úgy hangzik, hogy az irodalmi «jellemtelenség» vagy már megvan, vagy erős a kilátás, hogy meglesz, ha a szer-

* Megjelent a «Szépirodalmi Figyelő» 1861. évi folyamában.

kesztő elmulasztja ez *egyes* esetben a pört megosztani; s ebből aztán oly következtetés állna elé, hogy ha a szerkesztő minden *egyes* esetben föl nem lép mint bíró, nyilatkozó vagy harmadik fél, tehát irodalmi jellemtelenség vádját érdemli. Mielőtt azonban ez a következtetés szabály, elv vagy axióma tekintélyére kapna, jó lesz egy-kissé meghányni-vetni.

Gyulai a szerkesztőnek véleménye nyilvánítására, a lap irányának feltüntetésére annyi útát, módot enged, hogy csodálkoznunk kellene, ha a fenforgó esetben a «jellemtelenség» vádját úgy értené, mint talán némelyek érthetik, hogy t. i. azt csak mindannyiszor specialis nyilatkozással lehet elkerülni. Elmondja, mennyi módja van a szerkesztőnek lapja irányát megóvni, néha egyes jegyzetekkel, néha utóczáfolattal, néha az által, hogy az ügyet nyílt kérdésnek tekinti — gondolom, az egész lapban nyilatkozó tendenciával is, meg, ha a szerkesztő egy-szersmind író is lapjában, a saját czikkeiben uralkodó iránynyal s elszórt egyes nyilatkozatokkal is. Gyulai tehát nem értheti akkép, hogy a szerkesztő csak úgy vegyen fel az övétől eltérő nézeteket lapjába, ha a maga észrevételeit, *minden speciális esetben*, vagy aláakja mint folyó jegyzeteket, vagy utólag tüzetesebb tárgyalásban kifejti. Nem értheti így, mondom, habár a fenforgó esetben épen követelni látszik is. Nem kívánhatja, hogy a szerkesztő, minden egyes kérdésnél, mely lapjában megpendül, minden vitánál, mely ott fennforog, egy örökös areopag, vagy — mivel ítélete nem bírói decisio, hanem pusztá egyéni vélemény marad — egy örökös beavatkozó legyen a más beszédébe; egy oly akadémikus gáncsoló, ki vagy minden harmadik szóba belevág, vagy, miután végighallgatta munkatársát, honorarium helyett azzal fizeti ki,

hogy nekifordúl egy pánczélos-paizsos czikkel s bebizonyítja, hogy társa véleménye csak lapda volt, melyet azért dobott fel, hogy lehessen — ütni. Én, megvallom, így szerkesztett lapot még nem láttam; s ha látnék sem volna öröömre. Ha Gyulai egész eddig vinné a szerkesztői kötelességet: megkérdeném tőle tréfából: vajjon a «Budapesti Hirlap» szerkesztője, mikor az ő a «Legújabb magyar lyráról» írott gyönyörű czikkeit közölte, azért nem tett-e azokra semminemű észrevételt, mivel a megbírált költők felől — Tompától Meáncekekig — tökéletesen az a véleménye volt, a mi a bírálónak? Nem inkább azért-e, mivel Gyulai tehetségében, igazságszeretetében teljesen megbízott, s tudta, hogy a mit ő ír, az által *nyerni* fog az irodalom? Mindazáltal fogná-e Gyulai, vagy bárki más, «irodalmi» jellemtelenséggel vádolni a «Budapesti Hirlap» akkori tisztelt szerkesztőjét? De nem kenyerem a kötődés, jelen esetben annál kevésbbé, mert ellátom, mit felelne rá, kihez a kérdést intéztem. Azt mondaná: politikai lapnál, mely (nálunk) csak kegyelemből ha vet egy pillantást a szépirodalomra, nem követelhetni, hogy szerkesztője a tárcza fölött is vigye a szellemi felelősséget: de ki egy aesthetikai közlöny bakjára ül, attól csakugyan megvárjuk, hogy keményen tartsa a gyeplőt. De ha megengedi tisztelt barátom, hogy lehet tárgy, melyről aesthetikai lap szerkesztőjének sincs mindjárt kész véleménye, azt sem vonja kétségbe, hogy lehet olyan is, melyről a cikksorozat vagy vitás pör végén sem állhatna elő nemhogy döntő ítélettel, de néha még határozott véleménynyel se. Teszem, egy oly kitűnő munkatársa, mint Gyulai, oly cikksort küldene be hozzá, melyben a *szépnek* új meghatározását kísérlené meg felállítani. Ama polemikus szerkesztő, ki vagy örökké csil-

lagoz, vagy az utolsó szót követeli, előre kétségbe esvén, hogy meghatározásnak meghatározást, vagy tüzetes czáfolatot tehessen ellenébe, — kénytelen volna visszautasítani a remekül írott czikket, ha, mint valószínű, abban sem találná a *szépet* kimerítően, teljesen meghatározva. S mit nyerne az irodalom? Nem okosabban tesz-e, ha kiadja a sok szellemmel és remek tollal írott czikket, még pedig, ha jobbat nem tud mondani, minden észrevétel nélkül mint új véleményt az eddigiekhez, s ha valaki fölveszi az ellen a keztyűt, annak szavát is engedi hallatszani lapjában? Vagy a jelen és jövőbeli olvasó közönség (értem nem a gondtalanul olvasó *nagyot*, hanem a gondolkozó, vizsgálódó *kicsinyt*) *ítéletére* nem bízhatunk semmit? Tehetjük-e, hogy véleménye valamely tárgyról *az* legyen, mit a szerkesztő utoljára mond, s ne az, mit az illető cikk, vagy vitás pör folytán magának képzett; és szükséges-e, hogy mindannyiszor a szerkesztőét is hallja, ki itt nem bíró, csupán egy harmadik fél, mely kell nem kell, ott lábatlankodik mindenütt? Nem mondom ezzel, hogy a szerkesztőnek sohasem szükség vagy nem szabad közbe vagy utánszólni — gyakorlatom czáfolna meg — de hogy ezt minden eltérő vélemény alkalmával tennie kelljen: Tamás vagyok benne. Utoljára nem is győzné, habár szerkesztői helyzete nem volna is «sine cura»; (!?!) s mit nyerne vele? Azt, hogy munkatársai, közönsége előtt a «legkiállhatlanabb szerkesztő» nevére tenne szert. — Nem értem tehát úgy Gyulai követelését, mintha ő minden specialis esetben replicát kívánna a szerkesztőtől; kívánata két ágra oszlik: vagy *véleményét* a tárgyról hallassa a szerkesztő — vagy *jelentse* ki, hogy nyílt kérdésnek tekinti az ügyet. De ha az elsőt nem teheti, mi szükség az utolsóra?

Az által, hogy lapjába vette, s hagyta vitatni pro et contra, eléggé mutatja, hogy a kérdés *nyílt*; az által, hogy hallgat, pedig azt, hogy ő nem bírja, vagy nem látja még idejét *bezárni*.

Ennyit előre; noha «Visszatekintésem» ezúttal nem annyira Gyulai pörös ügyét illeti, mint igen tisztelt munkatárs Brassai úrnak a «fordításról» lapunkban folyó derekas czikkeit, különösen a nem rég lejárt III-dik számút. Csupán azért szabadkozám előre, nehogy az lássék némely főntebb jellemzett olvasóm előtt, mintha Gyulai anathemája riasztott volna rám, s azért rohanok a tudomány, elmésség s logica fegyveres Goliáthja ellen, gyöngé pálczával ugyan, mint Dávid, de a «seregek urának neve» nélkül. Egyébiránt én még e pálczát is leteszem: Brassai cikkének nem annyira *ellené* akarok írni, mint úgy *mellette*, körül is belül is, elmondani egyetmást, a mi olvasás (meg correctura) közben eszembe ötlött, en attendant, azaz míg a tisztelt író szíves lesz a hátralevő részt is beküldeni.

Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanismusok s mindenféle *ismusok* ellen valamely erős hang szünetnélkül kiáltsa a «Carthaginem delendam»-ot. Régebben, ha valami idegenszerűt latinból, francziából, németből átvettek, noha az ily kölesönzés által a nyelv szűz eredetisége mindinkább lehímlett, az az egy vigasztalás megvolt mégis, hogy puhán kötött, szélesszájú, terjengő stilus helyett, csinosabb, tömöttebb, rövidebb kezdé lábrakapni: a *szép selypítő*, mint Kazinczy szokta kifejezni magát. Hiba volt minden esetre alsóbb fokú nyerevényért, minő a nyelv rövidsége, csínja, hangzatossága, magasbfokú sajátságot, a szókötést, a nyelv életműszerét

támadni meg; annál inkább, mert meg sem vala kísértve, ha vajjón rövidség, csín, hangzatosság nem épen úgy eszközölhető-e magának a nyelvnek határai közt. Csak egy példát hozok fel. Germanistáink mint nyelv szépséget honosíták meg az effélet: «Nyargal a huszár forgóval süvegén, karddal az oldalán» stb. s nem vették észre, vagy nem akarták, hogy ezt a magyar ki tudja fejezni rövidebben s élénkebb hatással: «nyargal a huszár, süvegén *forgó*, oldalán *kard*». Mindazáltal a mi régebben történt, legalább volt benne czél, s első tekintetre szükségesnek mutatkozott, így némileg menthető is; de a mi most csupa lustaságból, hebehurgyaságból s a magyar nyelvérzék ide s tova tökéletes kihalásából történik: az rettenetes. Nincs is már magyar syntaxis. S a mi boszantóbb, ez idegen kakukfiak tetemesen pongyolábbak, idomtalanabbak, mint az eredeti fészek csinos madárkái. «Legyen ön oly jó, tegye meg ezt». Szíveskedjék megtenni. «Akarja ön?» Tetszik? «Lefőztem» (egy novella *címe*, első szó egy könyvben), Lefőztek. «Ő nem hagy magára várni». Nem várhatja magát. Stb. stb. Tisztelt munkatársunk e szerint a lelkünkől vette a szót, midőn ez ájulás ellen a romlatlan, ép magyar nyelvérzékre hivatkozik, azt is jól cselekszi, ha élesebb metszést tesz e holttetembe. Csupán arra kívánjuk figyelmeztetni, hogy az ép nyelvérzékre hivatkozás sem mindenkor biztos, ha az illető a népnyelvet minden, vagy minél több szójárásban nem ösmeri, egy-két vidék tájszólamának ismerete megcsalhatja. Igaz ugyan, hogy a tájbeszédnek különbsége leginkább egyes szavakban, s azok kiejtésében nyilatkozik; a szókötés jobbadán országszerte ugyanaz: de én mégis úgy tapasztalom, vannak a syntaxisban a tájak szerint némi árnyalatok, melyeket nem szabad kifelejtenuünk a

számításból, midőn a nép nyelvére hivatkozunk. Ilyen már a tisztelt munkatársunk által felhozott felelő *de*, s ilyet magam is tudnék említeni néhányat. Egykor erős vitám volt ezen kifejezés mellett *azzaltartani* (= úgy vélni; egyértelmű a német *dafürhalten*-nel), melyet én a biharmegyei nép szájából ismerek: erdélyi barátim pedig mennyre-földre tagadták e kitétel magyarságát, szintén a nyelvérzékre hivatkozván. Ha már most rám sütik a germanismus bélyegét: igazok lesz-e? — Más eset. Biharban: «*vele* átellenben» — «*vele* szemközt». Átkelve a Tiszán, egyszerre hallom: «*neki* átellenben» — «*neki* szemközt». Soha nem hittem volna el, hogy ez utóbbiak magyarul vannak, ha csupán bihari nyelvérzékekre támaszkodom. És most melyiket vádoljam idegen büzzel? Nem merem egyiket is. — Vagy lehet-e mondani, hogy «megúnja magát» (er *langweilt sich*) németes, s *unatkozik* a magyar; mely új szót a nép sohasem használja, míg amazt kirekesztőleg, holott amaz szorosabban illik a német kaptára. Ismétlem, óvatosak legyünk a nyelvérzékre hivatkozásban.

Mit az *összefüggés*, *ellátni* szavakra megjegyeztem, annak állok. Az elsőnek nem magyarságát, csupán régiségét vitatom, mert elvont értelme lévén, csak könyvből ismerem, a nép nyelvéből nem tudom támogatni. Máskép vagyok az *ellátni*-val. Ez két elemből van összetéve: *el* és *lát*. Tökéletesen osztom értekezővel a boszankodást, melyet benne az *el*-(rosszúl)*osztani*, *el*-(félre)*ismerni*-féle germanismus költ: mégis íme, ha megkérdézem ifjúkori nyelvérzékemet, egyetlen *egy szóban*, de csupán ebben, az *el*-határozónak oly árnyalatát lelem, mely igen húz ama németeshez. Számtalanszor hallottam, azon nép közt, melynek a Toldi nyelvét köszönöm, hogy péld. «a hús

garas csak 19-re ütött ki, mert talán egyet *elolvastak* a többi közt»; vagy hogy «egy huszas hamis volt, de *elolvasták*», azaz nem vették észre, mikor olvasták. Ez csupán az *olvas* igében, mikor értelmé: *számlál*; itt is, midőn *egy*et a többi közt; de már nem mondanák: a *pénzt* (összesen) *elolvastam*, azaz rosszul olvastam. — Továbbá az *el* határozó értelmét illetőleg, adnom kell valamit a t. munkatárs által mondottakhoz. Legszerkeztetebb értelmét, mely valamely cselekvésnek távolítás általi bevégezése, ő mellőzi, mint czéljához nem tartozót. Minden magyar érzi a különbséget e közt: *megvág* és *elvág*. Mindégyik bevégzett tény, de az utóbbi távolít is. Ő ama ritkább, de szintoly magyar értelmet vesz: *elnéz*, azaz *nem akar* valamit észrevenni; és *elnéz*, azaz, nem büntet meg. Van még egy harmadik árnyalat. *Elnéz*, azaz csendesen végig vár, kiles valamit. «Csak *elnézem* mit csinál» ... mondja a magyar népdal, melynek ríme nem idézni való. *Elnézem*, hogy mi lesz már belőle. Itt *folytonos passiv* állapotot fejez ki az *el*. Így az *ellát*ni is. *Elláttam* én azt, hogy soha sem leszek gazdag ember. Azaz végignééztem egész életpályámon és meggyőződtem. — Másik elem az *ellát*-ban a *lát*. Értekező szabályul állítja fel: «a magyar a *lát* igével csakis a látást, a valódi látást fejezi ki, és semmi más kezelést, működést vagy hatást». Igaz lehet; de csak úgy, ha a látást át is visszük (töpusban), s akkor mindjárt nem a *valódi* látás lesz, s megtörik a szabály. Mindenki tudja, hogy a «szívesen *látom*» több, mint a pusztá *látás*, több mint csupán örömet bámulni valakire, benne foglaltatik a nyájas, előzékeny, vendégszerető fogadás, olykor az étel, ital s más anyagi dolog is. Gyakran pedig a *lát*, mint a gyakorító *látogat* töje, ez utóbbinak értelmében használtatik. «Sok

jóval lát az isten» — több lesz, mint *videt*, bizonyára. Hozzá vagy utánlátni sem a pusztá passiv bámulás; a lát értelme épen valami más «kezelést, működést, hatást fejez ki» a felhoztam példákban; s ezek társaságában hadd nyerjen irgalmat a *vendéglátás*, melynek a szerkesztői jegyzés pártját fogta.

Most jó a *kinéz*, mely tagadhatlanul ocsmány *kinézer* (chineser) szó: «csípd, rúgd, döfd, valahol kapod a gaz kölyköt». A magyar *kinéz* az ablakon, *kinéz* valakit a templomból, azaz elvárja, míg kijő, de nem *néz ki* halványan s nem *néz ki* (űz ki, nézéssel) a társaságból valakit, mint ez legközelebb szintén lábra kapott.

Nem mehetek el a *bír* ige mellett se szó nélkül. Azt mondja t. értekezőnk, hogy a «bírok vele» töstörzsökös magyar értelme háttérbe és utoljára egészen ki lesz szorítva — a felkapott «ich habe» fordítás által. Ha megkérdenők olvasóit, húsz közül nem tudom hány bírná megmondani, mi hát a «bír vele» vagy általában a *bír* töstörzsökös magyar értelme. Legkiválóbb a *possum* és *possideo*. Amaz határozatlan móddal: «nem bírom megenni»; ez többnyire tárgyesettel: «ki bírja most *ezt* a pusztát» (még pedig haszonbérben is: *bírja*, nem *tartja*). Méltó megjegyezni, hogy valamint a *possideo*-nak töje a *possum*: úgy a *bír* igének is azon jelentése, mely hatást, tehetséget, uralmat fejez ki, régibb, eredetibb annál, mely pusztán birtoklást tesz. Ezért még ma is a valódi magyar nyelv több szókötési formában ismeri *possum*-hoz közelítő értelemmel, mint birtoklást jelentővel. «Nem bírja elvégezni a munkát» — «annyit vállalt, hogy nem bír vele» — «indulatos, nem bír magával» — «egy idő óta beteges, nem bírja magát» — «jól bírja magát, mióta az ipa vagyona rászállott» — «bírja még ez a kalap» — «a ki

bírja, marja» — «rábirta magát nagy nehezen» — «bírja a ló a szekeret, a szekér is a terhet» — «megbír a jég» — mindez s lehet még több is, nem a birtoklásra, hanem a *tehetségre* vonatkozik. Sőt a második a *possideo* értelem, már átvitel útján származott ez elsőből, úgy hogy a *bír* őseredetileg nem a vagyon *lételét*, hanem az a feletti szabad rendelkezést, *uraságot* jelenti. Világbíró Sándor, nem a ki a világot *bírja* (*possideo*), hanem a ki *uralkodik* a felett (latinul az *armipotens* kaptájára üthető *mundipotens* fejezné ki). «Szegény ember szándékát boldog isten bírja» — (nem *habet*, se nem *possidet*) *rendelkezik* fölötte. «Vasvesszővel *bírja* (angolul: he *rules*, he *sways*) ellenségét» azaz hatalma van a fölött, ura, parancsnoka. Ajánlom e szép, erőteljes értelmet nem csak fordítóink, de kivált eredeti költőink figyelmébe. A *bíró* sem azt jelenti, a ki birtokol, nem is azt a ki ítél, hanem a kinek hatalma van a törvényt végrehajtani, a ki *potens*; minél az erdélyi *dulló* (kétséges *Gyula* eredetét mellőzve), egy fokkal még keményebben jelzi az anyagi erőszakot a végrehajtásnál. — A második, a *birtoklási* értelem alárendeltségét mutatja már az is, hogy míg az elsőt, mint látuk, a nép nyelve több szókötési alakban, többféle ragozással használja, itt egyedül a *tárgyesetre*, így is csak néhány kifejezésre szorítkozik. «Ki bírja most ezt a pusztát»; nem jó lenne: «ki bír e pusztával?» tárgyeset kell hozzá. De tárgyesetben sem jó volna: «ki bírja ezt a lovat? ezt a pálczát? ezt a kalapot?» úgy hogy még itt is a vagyon *létele* mellett benn van az eredeti fogalom, hogy az a vagyon egyszersmind oly természetű, mely úrrá, függetlenné teszi a birtokost; tehát nem ingó, veszendő birtok. «Ezt a földet a szomszédom bírja» helyes, ép úgy, mint: «ez a föld a szomszédomé»; de már ez: «Péter

sok *pénzt bír*» nem jó, mert a magyar a pénzt nem tekintette a *hatalom* biztos és maradandó kútfejének. — «P. sok *pénzzel bír*» — ezt a romlatlan ép magyar nyelv nem ismeri;* de az írói nyelv nagyon régen befogadta, innen, ha teljes kiküszöbölése nem sikerül, ajánlatos, hogy a stilista inkább kerülje, mint keresse. Elvont fogalomra vinni pedig: «P. jó *erkölcses* bír» — vagy éppen: «jó *erkölcsöt bír*» majdnem hazaárulás; ellenben személyre lehet, tárgyesetben, s Petőfi nem magyartalanul zengi:

De ha *téged* bírhatnálak,
E világért nem adnálak.

II.

Egy ember-életkor folyhatott le, amúgy Dávid értelmében, mióta a magyar nyelvészkedés tüzetesebben és nagyobb szenvedélylyel lát dolgához; mióta nem csupán nyelvtanokat, leginkább iskolai használatra termel; hanem mélyebben igyekszik behatni a nyelv természetébe, fürkészi sajátságait, bonczol és hasonlít, rendszerez, osztályoz; egy szóval többé-kevésbé tudományos álláspontra törekszik. De ha végig tekintünk e 70—80 évi működésen, s Révay magyarságától le egészen az «Ugornya = ugordj na!» vagy «Máramaros = már ama

* Sajátságos az a nyelvhasználat. «Bír föld~~del~~, ház~~zal~~» — «bír föld~~et~~, ház~~at~~» így mondva egyaránt népietlen. De participiumban: «jó módú, ház~~zal~~, föld~~del~~ bíró ember» már van akármennyi; ellenben «ház~~at~~, föld~~et~~ bíró» meg nincs; noha kérldhetem: «ki bírja ezt a ház~~at~~, ezt a föld~~et~~», megfordítva pedig nem kérldhetem: «ki bír e föld~~del~~, ház~~zal~~?» Ily finom árnyalatok daczolnak minden szabálylyal, itt eleven nyelvérzékre van szükség.

rossz»-féle nyelvészkedőkig: sajnálattal vesszük észre, hogy csaknem minden figyelem, érdek, szenvedély, törekvés, kutatási szomj a szavak *teste* körül forog; a mi azoknak, s így a nyelvnek is, *szelleme* volna, a szavakkal *élés*, igaz magyarosság a kifejezésekben, a helyes, az ékes syntaxis, aránylag mellőzöttek, művelés nélkül hagyott-nak mondható. Az *etymologia* szokott nyelvtani értelmében: «szófejtés, szónyomozás» többen-több vizsgálót s amúgy vaktában találgatót vonza körébe; de amaz eredeti értelem, hogy kelljen magyarul *igazán* (ἐπίμωσ) beszélni, vagy írni, aránylag kevés méltatásban részesült. Azon egy-két pályamunka, mely a magyar szókötést tárgyalja, sőt maga az Akadémia által kibocsátott «Magyar nyelv rendszere» is, vajmi sovány aratás e gazdag mezőn! Nem kisebbítem a szónyomozók érdemeit, de fájjalom, hogy míg a «szavak egérfarkába» oly makacsul kapaszkodunk, elhanyagoljuk a *mondatot*; míg egyes halvány gyökök elhangzott értelmének földerítésén izzadunk, nem szentelünk hasonló buzgalmat mindazon árnyalatok összegyűjtésére, melyeket az élő nyelv a szavakhoz kapcsol; míg elmések, legtöbbször túl-elmések vagyunk a rideg betű jelentéséből mindent kiokoskodni, a szókötésben, stilban mintegy a véletlenre, ösztönre, kisebb-nagyobb mértékben megromlott nyelvérzékünkre hagyatunk; röviden: csinálunk, építünk nyelvészeti rendszereket, s írunk minden egyebet is, *rossz* magyarsággal. Gyűjtjük a tájszavakat; de az első esetben, ha valamely kitélt nemzetiesség szempontjából az élő nyelv foruma elé akarunk vinni, felakadunk, mert nincs gyűjtemény a tájszólásokra, értem a nyelv syntactikai használatára egyes vidékeken, mely pedig, mint előbbi cikkemben is érintém, különböző lehet. Tompa egy versében olvasám:

«Csak egy torony a számára»; ez vidékemen annyira ismeretlen szólam, hogy fejet csóválnék magyarságára, ha nem tudnám azóta, hogy egész nagy környék népe ajkán használatos. A gondolkozó stilista fenakad minden lépten, egy egyszerű *ő* vagy *az* bökkenőt gördít eléje, mely és mi elállja útját; nem is említve elhagyottságát az igeidők használatában, a szenvedő forma körül; s mellőzve az idegen ajak és toll gyötrelmeit, ha nyelvünk szókötési csínját-binját el akarván sajátítani, szabályt keres, de nem talál. Bizony háladatosabb munka lenne kiaknázni az ép élő nyelv szólásbeli kincsét, addig, míg az irodalom látvája azt is el nem borítja, mint a betű-*changeirozás* bűvésze által homlokegyenest ellenkező rendszerek kártyavárát építgetni (tisztelet a kivételeknek!) a szavak és hangok eredeti jelentéséről, származásáról, s úgy tenni, mint az, ki nemzetünk ázsiai történetét nyomozván, a *mai*-ről semmit sem tudna. Ezért helyezünk mi nagy fontosságot t. munkatársunk Brassai felszólalására; ezért kísérvük (*azt?*) saját, már olyan a milyen, észrevételeinkkel; noha lapunk köre és programja korántsem elég tágas e rengeteg tárgy megvitatására, s valamint a Brassai czikkét, úgy a mi variációnkat alig lehet figyelemgerjesztésnél egyébnek tekinteni.

A mit értekező a nominativus alany, s hozzácsatolt szenvedő formáról mond, abban egyet ért vele minden ép nyelvérzékű magyar ember. «*Ő* haragudt volna, ha Elemér *meglepi*» ezerszer magyarabb, mint: «ha Elemér által *megverettk*»; valamint ez: «a felkelők *megverettk* a törökök által» — nyelvünk szellemében így van jól: «a felkelőket *megverték* a törökök». Tisztelt munkatársunk, midőn a szenvedő formának ily módon használá-

sát megrójjá, s méltán, — nem bocsátkozik ama vitás kérdésbe, ha általában létezik-e, jogos-e nyelvünkön a passiva. Ő csak azon merev szófűzés, mondatalkotás ellen tiltakozik, mely a nyugati nyelvekből árasztotta el stilunkat: hogy t. i. elül álljon az alany, nevező esetben, s vonja, mint gőzös az utána ragasztott lusta hajókat, a szenvedő vagy vegyes constructió lomha terhét. De függőben hagyja, vajon nincsenek-e esetek, s melyek azok, hol nyelvünk szelleme megtűri a passiv kifejezést. Hihetően szűkebbnek látta terét, hogysen itt belevágjon ama fontos kérdésbe, melyet stilunk érdekében valahára tisztába hozni annyira szükséges volna. Legtöbb író annyira fordítja saját gondolatait is, hogy jól sem esik neki, ha örökös *tatom tetem* éktelen czondrájába nem öltözteti. A költői nyelv, élénkebb, hatályosb, emphaticusabb természeténél fogva, még eddig mintegy ösztönszerűleg visszaborzadt a szenvedő constructiók keletlen téstájától: de már oda is kezd beharapózni, s nagyban elő fogja segíteni ama «lágymosói» ruganyosságot, melyről egy más alkalommal emlékeztem. Némely író ellenben tartózkodva él a szenvedővel, de nem lévén zsinórmértéke, inkább a véletlenre, s pillanatnyi szorultságra bízza, hol kerülje a passivát, hol ne. Mind-ennek a magyar syntaxis, a magyar stilistica művelése, még pedig főleg az élő, romlatlan nyelvérzékre alapított művelése vetne véget. Hogy ily kérdés ezen mi töredékes jegyzeteinkben meg nem oldható, mindenki belátja; azonban felhasználom ez alkalmat, hogy a szenvedő formának nyelvünkben *létezéséről*, melyet némely purista kereken tagad, holmi észrevételt elmondjak.

Köztudomás szerint, a népnyelv kerüli az *at-et*, *tat-tet*, annál inkább a szörnyeteg *tattat-tettet* idomokat, mint

szenvedőket. Ha egyiket vagy másikat elvétve hallanók is, inkább az irodalomból odaszivárgott, de soha vérré nem vált idegenszerű (heterogen) elemnek kellene tartanunk. Azt jelenti-e ez, hogy a magyarnak nincs, eredetileg sem volt szenvedője? — A régi Halottibeszédben van egy hely, melynek elfogadott szószerinti olvasása ez: «kinek *adott* hatalm oldania és kötnie», jelentése pedig az: «kinek *adatott* hatalm oldania és kötnie». E szerint már e legrégibb emléken megvolna a passiv idom, *at-et*, mely csupán a leíró tollvétsége által maradt volna ki, mint Toldy habozás nélkül állítja. De az a körülmény, hogy e szenvedő idom csupán ez *egyszer* fordul elő az egész beszédben, óvatossá tesz, tollhiba bélyegét ütni rá, mert nincs *honnan* igazítani meg. Ha több *at-et* szenvedő is fordulna elő benne, habozás nélkül mondhatnók *lapsus calami*-nak; de így, kivált midőn az élő nyelv ma is tiltakozik a passivának ezen formája ellen: jó lesz meggondolnunk, vajjon a romlatlan ép nyelvhasználat nem adna-e kulcsot a szó megfejtésére.

Kétségtelen, hogy, habár az *at-et*, *tat-tet* forma nemlétezőnek mondható is a magyar népnél; a passiv kifejezés *lényege* nem hiányzik teljesen nála. Ez leginkább részesülő alakban tartotta fenn magát. Hiszen van «fogadott fiú» mi épen annyi, mint «fogadtatott fiú»; van «ölő csirke» a. m. «ölendő» vagy «ölni való csirke»; van «lakó ház» a. m. «lak-at-ó» ház; már nem is «lakandó», mert ez jövőt fejezne ki, nem is «lakni való», mert ez csak annyit mondana, hogy «lakásra alkalmas»; míg a «lakó ház» épen olyat fejez ki, mely valósággal «lakatik». E szerint a nép ily esetekben a szenvedő *lényegét* fejezi ki, de a szenvedő *formája* nélkül. Minden esetre annyit mutat ez, hogy a szenvedő lényege nem idegen a nyelv-

től, legalább a szókötés némely formáiban; de az activától külön forma hiányzik rá; mert ha a *tat-tet* egyidejű alak volna a nyelv teremtdzésével, a nép használná azt, midőn passiva kitételre szorúl. Menjünk tovább. — Van még ma is néhány igénk, mely a pusztá *ik* hozzátoldása által közép vagy szenvedő értelmet nyert. Tudnivaló, hogy az *ik-es* végzet csupán némely idők némely személyeihez járul: *a többi minden idő és személy az activa idomot használja közép* (vagy talán szenvedő) *értelemben.* «A cseléd eltört egy poharat; eltört a pohár», amaz cselekvő, ez közép, semmi különbség a formában. «Az ember nem *hallott* semmit; mert a zaj miatt nem *hallott* (hallszott, hallatszott is) a szó». Első esetben az igető: *hall-tör*; másodikban *hallik-tör*; de az iktelen végzetek merőben a cselekvő idomot tartják, oly középidoi értelemmel, melyet keskeny árnyalat választ el a szenvedőtől. Ilyen még az *old-oldik*, *szeg-szegik* (szárnya szegik) s egy pár ezenkívül. Ilyen forma a *bír* is, melynek *ikes* alakját ugyan nem ösmeri a népnyelv; de igen közép-jelentését cselekvő formában. «Rosz kézre *bírt* ez a jószág» majdnem annyi, mint: «jutott». De *ikes* alakját is fölleljük a régibb nyelvhasználatban, például Kádár István históriájában, melynek népijes eredete (katona írhatta) megerősíti bizalmunkat, hogy itt az élő népnyelvvel van dolgunk, nem irodalmi erőszakkal. Azt mondja t. i.: «Mindjárt a város is pogány kézre *bírék*»; mi tisztán mutatja, hogy *bír* és *bírik* épen úgy áll egymáshoz, mint *tör-tör*, *hall-hallik*, *old-oldik*.

Ha e néhány példa, ha a részesülőnek úgy cselekvő, mint szenvedő értelemben használása, ha az *at-et* formának e mai napig idegenszerűsége a népnyelvben s mindamelllett a passiva lényegének némely szólásokban ma

is fönléte feljogosítna bennünket ily hypothesisre; tekintetbe vévén azt is, hogy minél feljebb megyünk a nyelvtörténetben, annál egyszerűbb eszközökhöz látjuk a nyelvalkotó szellemét folyamodni: azt kellene állítanunk, hogy *a magyar nyelv, arra nézve, hogy a cselekvő igetöt középpé, vagy szenvedővé változtassa, elégnek tartotta csupán -ik végzetet toldani hozzá.* E szerint, a mely idők *ik* nélkül formálják személyeiket: ott a cselekvő, és szenvedő vagy közép szóidom közt semmi különbség nem volt. Így már nem volna szükség a halotti beszédbeli *adott*-ra nézve a tollhiba nagyon ruganyos mentségéhez folyamodni; hanem egyszerűen azt mondhatnók, hogy valamint (részesülőkben) «adott szó» ma is annyi, mint «adatott szó»: úgy régen a: «kinek adott hatalm» (a jelentő múltban is) annyi volt, mint ma: «kinek adatott hatalom»; a mint hogy «nem *hallott* a szó» ma is közel ezt teszi: «nem *hallatott*». — Mind ebből nem azt akarom kihozni, hogy állítsuk vissza a szenvedőnek ily egyszerű módon képzését; mert ez, a felhozott példákon kívül, most már még idegenebb volna a nyelvérzéktől, mint az *at-et* forma; hanem azt akarám világosítani, hogy a passiva lényege *at-et* nélkül is megvan s megvolt a nyelvben, s hogy az utóbbi formát, legalább a részesülőkben, ma is bizvást elkerülhetjük: az «adott szó szentsége» helyett nem szükség «adatott szó szentségét» mondanunk; sem az «írandó könyvet» tulságos szenvedtetni akarással, «íratandóvá» csavarnunk. Használjuk-e, s hol és mennyi részben, az irodalmilag nagyon meghonosult *at-et* passívát: azt ezen futó jegyzések el nem dönthetik: csupán figyelmet akarék gerjeszteni, hogy az állítás, mely szerint a magyarban *teljességgel* nincs szenvedő, nem látszik előttem alaposnak.

Tisztelt munkatársunk méltán kel ki néhány oldalvágásban a stilisticai *felkapások* ellen. Mellőzve a *cz* és *c* meddő vitáját, teljes igazat adunk neki a *hogy* kerülgetése dolgában. Mirevaló ez? Hát baj az, ha a *hogy* kétszer is jó egymás után? Vagy szebb a *mikép*, *mikint*, *miszerint*, mely soha sem adja vissza a *hogy* értelmét? Van a *hogy* elhagyásának magyarban igazi népies módja, melylyel az irodalomban mai nap ritkán találkozunk. «Mondtam anyám, házasíts meg» — íróink a viláért sem elégszenek így, hanem szép laposra puhítanak: «mondtam anyám, *hogy* házasíts meg», vagy talán ettől sem borzadnának vissza: «mondtam anyám, *miszerint* házasíts meg!» — Szintily laposság az ige után: «*hogy* mily» — «*hogy* mennyi» — «*hogy* mikor» — «*hogy* meddig» — «*hogy* ki» — «*hogy* mi» — «*hogy* merre» s számtalan hasonló kifejezés, mely széltire pongyoláskodik, még kötött beszédben is. «Látom, *hogy* mily boldog vagy» mivel több vagy szebb ennél: «Látom, mily boldog vagy?» — «Nem tudom, *hogy* mennyiért adják». — «Nem tudom, mennyiért adják». — «Hallottad, *hogy* ki holt meg? *hogy* mi újság?» épen oly érthető, de sokkal elevenebb így: «hallottad, ki holt meg? mi újság» — Ezenkívül is van több módja kerülni a *hogy*-ok összetorlását: de ha a szerkezet épen úgy kívánja, *hogy* e kötszó kétszer jöjjön egymás után, az bizony sohasem oly nagy stilisticai szerencsétlenség.*

* Köztudomás szerint íróink, a *hogy* pocsolyáját *kerülendők*, egyik mentőeszközzül a latinos participium bocskorát kötötték fel. Jól van, az idegen bocskor elég kényelmesre tágult. De újabb időben — szinte áttallom kiírni — oly író is akad, ki nem tud élni e részesülővel. Például a főnebbi mondatot így szerkeszteni: «*íróink* (többes szám), a *hogy* pocsolyáját *kerülendő*» (egyes szám). Tehát

A *meg, el, le, fel* stb. előragok el nem választása, midőn el kellene őket választani, annyira komoly veszélylyel fenyegeti szokötésünket, hogy keveslem a tréfás: «piha ördög!»-öt, melylyel Brassai e tárgy felett elsuhan. Nem kevesebbről van szó, uraim, mint egy syntacticai formának teljes kiküszöböléséről az önök divatos: «eldönteni fogjuk, megvizsgálni lehet» stb. szófűzése által. Hisz nem én figyelmeztetem először, hogy «elmondani fogjuk» és «el fogjuk mondani» határozottan különböző két szólam. Az első a *mond*-ra helyzi a súlyt: «elmondani fogjuk» nem például: «elénekelni». A második minden ilyes nyomaték nélkül fejezi ki a legtermészetesebben, hogy «az elmondás meg fog történni». — Hasonló rontás az is, midőn közvetlen a határozó (adverb) után, szükségtelenül, s a magyar nyelvérzék ellenére, magát az *igét*, nem annak előragját teszi valaki. «Mondtam, írja le, s *szépen* leírta», — ez a természetes szórend. E helyen divatba jött, vagy kell vagy sem, mindig az ígére súlyosítani a határozót; tehát a fönebbi példában: «Mondtam, írja le, és *szépen* írta le». Pedig ez egészen más árnyalat. De úgy látszik, a *szócsíntan* már nem elég rontani a nyelvet, «*mond*-csín-tan» is kell, hogy syntaxisunk tönkre jusson. Egyes szavak csupán levelei, vékony ágai a nyelv törzskének, azok rombolása könnyebben pótolható: de a szokötési formák azon nemesb ereket, csatornákat képezik, melyeken a fa éltető nedve kereng: dűljük fel, — és a fa nem lesz többé!

magyar író nem tudja a magyar «*syntaxis convenientiae*»-t. Nem sokára oda jutunk, hogy jó lesz magyarul: «ezek a könyvek drága». Hanem úgy kell nekünk, miért veszünk be oly szólásmódot, melyre nincs született nyelvérzékünk!

III.

Van-e helye széptani folyóiratban e nemű fejtegetésnek? A kérdésre egy másik kérdésben adok feleletet. Szükséges-e, hogy a szép tudományokkal, kivált pedig a költészettel foglalkozó egyén a nyelv sajátosságiba is minél avatottabb legyen? Látom a gúnymosolyt, mely felelő kérdésekre legott rám pirít, elfog, agyonsújt. «Igen! — replikáz a mosoly — ön azt mondja: a költőnek ismerni kell a nyelvet: így hát a nyelvtan aesthetikába való. A költőnek sok egyéb ismeret is kell, tehát ön szerint mind ez ismeretek a széptanba tartoznak. Dante, Milton jó theolog: a theologia önnek széptani tárgy lesz. Goethe korának tudományos színvonalán állott: ön szerint mind az, minek tudása Goethe műveiből kitetszik, az aesthesis körébe vonható lesz. Vagy (hogy a nevetség tetőfokát érje) a költőnek *olvasni* csak kell tudnia: nosza tegye lapját érdekessé abc gyakorlatokkal!» Azonban kiállok a mosoly tüzét, s a gúnyos arcznak rendületlen komoly képet szögzök ellenébe. Úgy van — felelek — bizonyos szempont, ha nem épen az abc-t, de már például a *helyesírást* aesthetikai lapban is tárgyalhatóvá teszi, a szerint, a hogy különbözik a helyesírás prózai meg költői használatban. Minden nemzet költői nyelve azt mutatja, hogy rövidség, széphangzás a költői orthographiának oly szabadságokat enged, melyek prózáirónál hiba számban mennének. E szabadság azonban nincs korlátok nélkül, és épen nem a versíró önkénye szerinti ferdítésben áll, hanem az élő nyelv szokásain alapúl. Rövidít, összevon, olvaszt, de úgy, mint az élő nyelv. Mellőzöm a görög nyelvet, melynek ismerői tudják,

hogyan bánik a görög költő a prózai helyesírással; az angol, a német is megengedi mindazon kurtitást, összevonást, lágyítást, mi a sebes közbeszédben előfordúl. Nekünk a nyelvtan vas törvényeket szab e részben. Ha úgy olvassuk a verset, a hogy *le* kell *írnunk*, ez a mi zengő nyelvünk néhol bizony oly göröncsössé válik, hogy majd kitörik benne a fog. Írjuk-e mi: *mégy-sz*, holott senki se mondja széles e hazában, csupán mert a rideg etymologia (kérdés, helyesen-e?) ily formára utal? Írjuk-e szüntelen: miért, azért; mikor az élőnyelv a *t* kilökése által oly szépen elkerüli a hangtorlatot az ilyesekben. Írjuk-e (rideg nyelvtani paradigmáink szerint): olvas-sz, néz-sz, keres-sz, meg a mit összekeresni ezúttal se időm, se czéлом? Az ily szabadság szüksége meg van költőinknél: csak *constituálnunk* kellene, hogy ne legyen se szolgai hunyászkodás, se féktelen szabadság. Jegyezzük meg, hogy e szabadság célja nem a vers *kisütése*, hanem a költői nyelv könnyebb, szabadabb, fesztelenebb mozgása; a rövidség, szebb hangzat, jellemzetesség, és így jóformán széptani oldalak. *Föltétele* pedig az, hogy mindig az élő kiejtésen alapúljon: legalább én tagadom a költő azon szabadságát, hogy a szókat — élő nyelvbeli használat ellenére — tetszése szerint nyirbálhassa, ferdíthesse, csűrje-csavarja. *Mely't*, *ser'g*, *levél't*, *ér't* (venam), stb. sohasem nyer kegyelmet nálam, mert egy lélek se mondja; míg nem bánom, ha (a maga helyén) *asz'ondjá-t* ír is, mivel megvan az (alsóbb) néphasználatban. S íme korántsem *chimaera*, hanem valódi szükség, tisztába hozni a *költői helyesírás* szabályait, meddig követheti az, euphonia fejébe, az élő nyelvet, s hol kezdődik a határ, melyen túl a paraszt ajak vagy tájkiejtés pongyolasága nem irodalomba való.

Még szorosabban érdekli a költői nyelvet a szók igaz jelentése, az összetétel (vagy *szerkesztés*, nem bánom) legkivált pedig a syntaxis, melyben leginkább kitűnik ereje. Soha nagy stílista, remekíró nem volt — prózai sem, annál kevésbé költő — ki illető nyelve szókötésének minél teljesebb birtokában ne lett volna. Ha valahol, itt áll boszút magáért az idegen formákba lapulás, sőt olykor az élő nyelv hétköznapi gondatlansága is, épen úgy, mint a tudós vagy pedant fesz. Kilesni, híven följegyezni s megőrizni az élő nyelv azon ritkább, nyomatékosb szókötési fordulatait, melyek úgyszólván csak ünnepnapon, azaz a lélek magasztosabb perceiben hallhatók: ily úton óhajtom én a magyar «ornata syntaxis» létrejöttét; nem pedig, hogy íróinkból latinos, németes stb. kitételeket szedjünk össze, vagy épen a latin «ékes szókötés» szabályaira erőltessünk magyar példákat. Ha általában ideje, nagyon ideje, hogy syntactikai tanulmányink a szófejtető nyelvészetnek utána iramodjanak: az szintén kíváncsú, hogy a nyelv széptani oldala körül is minél többet s többen forgolódjunk; mivel a tapasztalás mutatja, hogy ebbeli hanyagságunk máris termi gyümölcsét, a hathatós kifejezések iránti érzék tompulásában, a költői szólam enervatójában, a széles-lapos tertyedésben, a prózai tunyaság, magyartalanság elharapódzásában oda is; egy szóval mind abban, mit ily röviden kimagyarázni nem lehet, de érzünk, valahányszor a mai költői *nyelvet* éldelni óhajtanók. Az a nemconcentrált zilaság, az a természetesnek örve alá bújt hétköznapi pongyola kötés, a tulajdonképi szó helyén gyakorta másik, mely szomszédja ugyan, de mégsem a kellő, a nem (Berzsenyiként) trombitába szorított hang, hanem likas duda oldalán — ott is hol nem kell — szétillanó szusz, . . . de minek foly-

tatom: a ki érzi a nyelv *energiáját*, az már ért eddig is, kinek nincs hozzá érzéke, annak hiába minden beszéd.

Hogy mennyire szükséges, midőn «grammatici certant», mielőtt valamit eldöntenének, állandó és szigorú törvénynyé szentesítnének, aetheticai, költői szempontból is hozzászólni: példát hozok fel rá. Alább lesz egy-két szó a magyar igeidőkről. Tudjuk, hogy némelyek, régiebb összes irodalmunkra hivatkozva, azon véleményt akarják szabálylá emelni, hogy a latin *imperfectumot* csupán az az időforma fejezi ki nálunk, mely a *praesens* meg a *vala* összetételéből ered: «látok *vala*, írok *vala*». Lehet, igazok van. De a költői nyelv, csak kissé hosszabb elbeszélésben is, visszaborzad ez örökös *vala, vala* szerkezettől, oly valami esetlen laposság, egyhangúság állna be ezáltal a kötött beszédben, a mi dictiónk mostani fejlettsége után már nem is képzelhető; Tinódi nyelvét, rímeit volnánk kénytelen divatba hozni megint. Kazinczy—Petőfi egész irodalmunk rossz nyelven írott avas régiséggé válna, — a görög hatos, valamint több lyrai mért és nem mért forma lehetetlenné; csupán döcögő alexandrin meg egy-két hosszabb sorú alak maradna lehetséges. Ám fordítsa valaki, például Ovid (Metam.) II-ik könyve kezdő sorait, versben, hexameterben úgy, hogy mindig *valával* tegye ki a latin *imperfectumot*, s a régmúlta is hasonló-kép ügyeljen:

Regia solis erat sublimibus alta columnis,
Clara micante auro, flammasque invitante pyropo,
Cujus ebur nitidum fastigia summa tegebat,
Argenti bifores radiabant lumine valvae.
Materiam superabat opus. Nam Mulciber illic
Aequora caelarat etc. . . .

«A nap királyi palotája magas *vala* . . . melynek leg-tetejét ragyogó ivor fedi *vala*, kétszárnyú kapui ezüst-fénynyel ragyognak *vala*. Az anyagot a mű felülmúlja *vala*. Mert Vulkán oda kivéste *vala* a tengereket . . . » Tessék ebből nem hexametert, de általában csinós verset szerkeszteni, avagy csak némileg tűrhető változatosságot hozni az ily költői nyelvbe! Hanem erről a maga helyén.

«Visszatekintésem» ezuttal a szó-összetétel, vagy, mint Brassai akarja *szerkesztés* (compositio) felől tisztelt munkatársunk által elmondott nézeteken akad meg. Hogy miért bocsátám előre az aesthesis jogát vagy kötelességét, mely szerint nyelvtani kérdésekbe beleszólhat, belé is kell szólnia, nehogy a «de me sine me» hozott végzések kárát vallja utóbb: épen e compositio kérdése alkalmával ki fog derülni. Brassai, elébb a *távír*, aztán *képvísel*, *ár-verez* stb. igéket ültetve szégyenpadra, két szabályt állapít meg: 1. Hogy a magyar nyelvben határozatlan és így értetlen gyökökből nem lehet componálni. 2. Hogy a magyarban *szerkesztett* (componált) igetörzsök egyáltalában és teljességgel nem létezik. — Nehogy itt vagy ott ismétlenünk kelljen, összefoglalom e kettővel még azon másik kettőt, mely szintén a compositióra vonatkozik; azt, a mi a „*tisztelt hazámfia*“ és «birka gyapjú nyíró olló» példák segélyével van felállítva, 1. hogy az ily szerkezetben (tehát a compositumban is, mert «birkagyapjúnyíró» összetétel is lehet) minden szó a nyomon utána következőt határozza; továbbá, miután az előbbi szabály alkalmazásának *négy* lehetséges esetét kimutatta, 2. hogy csak oly viszonyban ragaszszunk össze két *nevet*, a milyenben mint külön álló két név is értelmes (azaz ugyanazon értelmet adja, mint összetéve). Vizsgáljuk sorra.

«A magyar nyelvben határozatlan és így értetlen gyö-

kökből nem lehet componálni». Határozatlan, értetlen gyök pedig mindaz, mely nem létezik, nem él mint önálló, értelmes szó. Nincs *táv*, nem lehet *távír*. Nincs *visz*, nem lehet *viszhang*. Nincs *össz*, nem lehet *összhang*. És így tovább. Elismerem, hogy nehéz volna értekezőt elegendő számú ellenpélda felhordásával megezáfolni. Igaza van, a magyar nyelv nem szereti, in regula, az ily összerakást. De egy-kettő akad mégis, mely nagyon húz a főnebbiekhez. A *té* gyök értelme is oly határozatlan, értetlen, mint a *táv*-é. Magában nem létezik, a *tébolyog*, *tévelyeg*-féle szókából sejtjük csupán jelentését. S íme, mégis szerkeszte belőle a nyelv maga: *té*-tova, *té*-továz compositumot, szerkeszté magát a *tébolyog* igét («*Bolyog* és bújdosik Pestnek városában». Ilosvai.); ismét a *téb-láb* páros igealakot, hol a *téb* értelme nem tisztább, mint maga a *té* gyök jelentése. «Vaj igen!» pattan fel tisztelt munkatársunk, «már hogy ne volna, hogy ne létezne a *té*, hisz mondjuk elégszer: «se *té* se tova». De megenged, ha én így külön szóul sem sejttem világosabban a *té* értelmét, mint midőn ige-gyök, nem tisztábban, mint a *táv*-ét, a *visz*-ét, az *össz*-ét. Egy húron pendülnek. Gyanítani ezeket is gyanítom meg lehetőségen. Az utóbbival maga a nyelv componálta az *össz*vért, noha külön nem létezik az *össz*. Ha keresném, akadnék talán még több példára is. Nem vitatom, hogy ez egy pár kivételt jogosan emelték szabálylyá nyelvújítóink, de mint tényt jegyzem meg, hogy nyelvünk eláradt ilyenemű összetételekkel, melyek egy része nélkül alig tudna már ellenni kivált a *költői* nyelv. Szegény poéták, hova lennétek ti, például csak a *viszhang* nélkül is?! . . .

«A magyarban szerkesztett (componált) *íge-törzsök* egyáltalában és teljességgel nem létezik», így szól a második szabály. Nem tudom elég határozottan van-e e szabály

alkotva. A felhozott példákból azt látom, hogy oly componált igetörzsök létezését tagadja, melyben legalább egyik (rendszerint az utolsó) elem eredetileg is igető, mint: *táv-ír*, *kár-pótol*, *gond-visel*, *kép-visel*, *ár-verez*, *párt-fogol* stb. Mert, ha oly összetett igetörzsök lételet is tagadná, mikor például *két főnév* composituma *képző* által igévé lesz: tagadnám tagadása helyes voltát. Azt mondanám: úgy-e kérem: *oldal* önálló főnév? «Az». Nemde *fél* is az? «Világos». Pedig lesz belőle igetörzsök, nem szaloni ugyan, de annál népesebb, (s itt ez dönt): *oldal-felez*. Nem különben a *küllőfelez*, vagy önök szerint erdélyiesen, *köntőrfarol*, mely utóbbi még annyiban is vét ön első szabálya ellen, hogy előrésze a compositiónak «határozatlan, értetlen gyök», vagy mi, hiszen mi a manót tesz az a *köntör*? Benne van ebben talán két homályos gyök is: a *ken* vagy a *kör*, meg a *törl* (törleszkedik). Még egy e fajta példát hozok fel. *Eb láb* = *eb láb*, innen ige *eb lából*, *eleblából*. Annyit megengedne tisztelt munkatársunk ezek után, hogy van szerkesztett igetörzsök, midőn két főnév composituma válik azzá, s legalább ily tréfás árnyalat kifejezésére használtatik is. Vajon az ő példái közül a komoly *jelképez*, melynek szerkezete a *jel* és *kép* főnevek összetételén alapúl, és csak azután vesz fel igeképzőt, elmehet-e olvasva a főnebbi tréfások közt? nem vitatom; csak szabálya nem eléggé szabatos voltát akarám felmutatni, melyért, legalább egy Diogenes, megboszanthatja a «Plátó emberével».

De *van* szerkesztett igetörzsök, ha már benne vagyunk a kicsinykedésben, olyan is, hol két igető összetéve alkot egy harmadikat. Nem azon párosigéket értem, hol két gyök szalad egy kopólánczon, mert ez mindenik a maga útját futja, saját hajlítását követi. *Fúr-farag*, nem összetett

ige, mert mind a kettő külön hajlítottat: fúrtam-faragtam, fúrni-faragni. Jut azonban egy eszembe, mely valóságos compositum: *rugkapál*. Ennek hajlítása (vidékemen legáltalább) teljesen összetett idomra utal: mert lesz: rugkapált, rugkapálni, sőt kiejtésben már egészen összesímulva: rukkapálni; nem pedig külön: rugni-kapálni. Hogy a: bukfenczez, agyabugyál stb. ide tartozik-e, nem merném eldönteni, mert összetételök elemeivel nem vagyok tisztában.

Azonban elismerem, hogy eddig felhozott ellenpéldáim jóformán a tisztelt munkatársunk által megállapított szabályok erejét bizonyítják. Régi maxima a nyelv-tanban: nincs szabály kivétel nélkül. S a felhordott kivételek se nem oly számosak, se nem oly fontosak, hogy átalában ki ne lehetne mondani szabályúl a magyar nyelvnek irtózását az ily összetételektől. Kevésbbé állja ki a bírálatot a harmadik szabály, mely a «tisztelt hazámfia» példa rosszalásából indul ki. Azt mondja, ez nem jó, mert a «tisztelt» a «hazára» nem a «fiára» vonatkozik, a magyar szórend s összetétel azon sarkalatos törvényénél fogva, hogy minden határozó szó a nyomon utána következőt határozza. De, ha a «tisztelt hazámfia» hibás: akkor hibás lesz a «*réz gyertyatartó*» is, mert nem a gyertya *réz*, hanem a tartó; akkor igazán nem lesz többé *fájós tyúkszem*, az apa nem hoz gyermekének *szép vásárfiát*, tisztelt barátunk Gyulai tanár nem fogja letörölni a táblát *kopott nyúllábbal*; hanem így fogunk beszélni: a *gyertyának réz tartója*, a *tyúk fájós szeme*, *vásár szép fia*; *nyúl kopott lába*. Ennyi példa — s az élő nyelvből hordhatunk fel akárhányat — elégséges bebizonyítására, hogy csakugyan nem ritka eset, hogy a jelző (epitheton), legyen az melléknév vagy részesülő, magyar-

ban is átugorja az összetett szók elsejét, s az utóllevőt határozza meg. Nem állítom ezzel, hogy a tisztelt értekező felhozta képtelen példák helyesek: «a tolvaj gyilkos pap szentjét káromló község tagja» azért absurdum marad; de csürcsavaros szerkezettel a legjobb szabályt is eltorzíthatni. Például: egy-két epitheton, incisa (körmondatban) szép lehet, de halmozzunk tizet-huszat, összevissza: legott kész a galimathiás. A szabály lesz az oka? nem, az író.

E harmadik szabályból következteti tisztelt munkatársunk a negyediket. «Hogy szerkesztett névben az első szó meghatározhassa az utána következőt, nyelvünk geniusza azt kívánja, hogy csak oly viszonyban ragasszuk össze a két nevet, a milyenben (mint) különálló két név is értelmes». E szabály vége, úgy látszik, nincs elég határozottan fejezve ki, mert hisz a «különálló két név» mindig értelmes, mindeniknek lévén saját értelme. Azt akarja mondani: hogy úgy jó az összetétel, ha a két név külön állva is azt az értelmet adja, mint összetéve. Példái is e magyarázatra utalnak. *Házfedél* jó, — úgymond — mivel ez is jó: a *ház fedele*. De *zsebóra* kivetni való, mert értjük ugyan külön, mi a *zseb*, mi az *óra*, de összetéve nem teszi azt *zsebbeli óra*. *Hattyúnyak* jó, ha alatta a hattyú nyakát értjük, tollastúl-bőröstül, mert szétválasztva is megáll: a hattyú nyaka; de nem teheti Irma nagysám «hattyúhoz hasonló fehérségű nyakát». — Én e szabályt az összetételre nyelvtanilag sem tartom kielégítőnek. Ott van főnebb a *tyúkszem* népies compositum. Igaz, külön válva teheti ezt: a tyúk szeme; de közönségesen nem ezt értjük alatta, hanem a tyúk szeméhez *hasonló alakú törést a lábon*, vagy (a mezitlábas nép használata szerint) szintén a tyúk szeméhez nagyságra

hasonlító igen mérges kelevényt a kezujjak ízhajlásaiban tehát jóval egyebet, mint a két szó elválasztva jelentene.

De nem annyira a nyelvtani, mint aesthetikai szempontból tartom a tisztelt munkatárs Brassai által a szóösszetételre adott törvényeket igen megszorítónak; miről legközelebb.

IV.

Ezer éves ittléte alatt Árpád nemzete sokat veszített eredeti sajátágaiból, a nélkül, hogy jelleme alapvonásait levetkezte volna. Bizonyynyal a puszták barangoló fia s a mai angol-magyar sportsman közt nagy a különbség. A mai országgyűlés szónoka talán ép oly heves védelmezője a szabadságnak, mint hajdan a rákosi kardvillogtató; de megváltozott nemcsak a hatás eszköze, hanem maga a szabadság fogalma is. Az a nemzeti köntös, mely pár év óta törekszik visszaállítani az ősidőket, maga e köntös sem teljesen a régi már; nem feledheti a nyugati kéjelmet, s épen nincs hajlama farkas- vagy párducz-kaczagánynya alakulni vissza. Tempora mutantur et nos mutamur igaz, mint egyénekre, úgy nemzetekre is. A nyugati polgárosodás, cserébe jóléteért, akármit beszéljünk, sokat letörölt már, vagy módosított őseredeti sajátágainkból, s ezen, míg jellemünk erkölcsi magva ép marad, nincs mit oly igen sopánkodunk — legfőlebb versben. Semmi baj, míg az átalakulás természetes úton, idő és körülmény lassan fejlesztő, módosító befolyása alatt történik; az volna baj, ha a nemzet tompa ájulásban hagyná el magát, vagy örült, erőszakos kézzel szaggatná ki jelleméből múltja hagyományait.

Nyelvünk, irodalmunk is századok óta ki van téve a

nyugati keresztyénség s művelődés hódító befolyásának. Ki tudná megmondani, mennyi akadályra találtak az első térítők, az első három század hitszónokai, magában a nyelvben, s mennyi idegen elemet valának kénytelen terjeszteni, nemcsak irodalmilag, hanem azon nép között is, mely hallgatta őket. Tudjuk, a biblia némely szólamai, közmondásai, csak az utóbbi három száz év alatt is, annyira meghonosultak a népi ajkon, hogy eredeti zamatra egyenlőnek vehetjük a többi legmagyarabb kifejezéssel. A művelődés szomja pedig, föld és népirati helyzetünk-nél fogva, szintén ama forrásokhoz kelle hogy vezessen, melyekből a nyugati összes civilisatió merített: a hajdan-kor classicai irodalmához; vagy pedig, hogy a korábban érkezettekől kérjen egy-egy italt enyhületül. Mily hatással volt e helyzetünk a gondolatnak nem csupán nyelvbéli kifejezésére, hanem irányára, sőt szülemelésére is, nem szükség mutogatnom.

De megint vezérczikk tónusába estem, holott csak azt akarom világosítani, hogy Brassai úrnak a szó-összetétel-ről, vagy mint ő mondja *szerkesztésről* adott szabályai nagyon is megszorítóok. Elismertem, hogy ha csupán a nyelvtani szempontot vesszük, noha így is fér szó a mondott szabályokhoz, körülbelül igaza van; hanem érinték egy más szempontot is, melynek tekintetbe vétele nyelvtani kérdések körül sem mellőzhető: az aesthetikait. Már ama főnebb jelöltem helyzet, hogy irodalmunk leginkább oly irodalmak tején nőtt ennyire, melyek a szó-összetételt nálunk sokkal szabadabban gyakorolják, kényszerít mintegy, ebbeli kevés szabadságunkat nem megszorítanunk, hanem a józan lehetőség határaig terjesztenünk. És itt, jegyezzük meg, különbség van a nyelvtani alakok, például az idők használata, meg a

szókötési idomok közt egy részről, és a szavak összetétele között, más részről. Az igeidők bármily tarka vegyülete árthat ugyan a nyelvnek, de nem gátolja az író a gondolatnak ép oly tömör kifejezésében, minőt amaz idegen classicusoknál tapasztal, kiknek munkáját fordítani vagy követni akarja. Syntacticaí veleje pedig a magyar nyelvnek van annyi, hogy e részben megközelíti az ó, s meghaladja az új kor irányadó literatúráit, s ha szigoruan sajátjára szorítkozik is, azáltal mégsem lesz petyhüdtebb, lazább, dísztelenebb, sőt ellenben erélyesebb, kapcsoltabb, ékesebb. De a szóösszetétel, melyben magára hagyva oly szegény, épen a gondolat és kifejezés *tömörségét* adja meg, s ha nyelvünk nagyon lelkiösmeretes purismusból lemondana e részben már is szerzett előnyeiről: valóban sokról mondana le. Isten látja lelkemet (és munkáimat), nem vagyok barátja a compositio-beli túlzásnak. Eredetiben (vers) ritkán használok összetételt, ha elvétele tollam alá kerül, kirívó foltnak tetszik és méltán róják meg, mint például Erdélyi János a *létre-ményt*. De meg vagyok győződve, hogy a magyar összetétel határának kiebb terjesztése oly térfoglalás, melyet aesthetikai szempontból már fel nem adhatunk. Tisztelt munkatársunk a *fordításról* cikkez, ennek számára követeli az ép magyar nyelv visszaállítását, de gondolt-e vajon a költői nyelvű, kötött alakú fordításokra? Prózában csak megyen az; ha egy összetett szó nem fejezheti ki az eredeti gondolatját, kifejezi kettő, három, egész mondat; az igaz, hogy a nyelv kissé magyarázatosabb, fenékkerítőbb, laposabb lesz, no de jó magyar. Hanem ott a költői irodalom: Homér vagy a tragicusok összetett jelzői, Shakespeare praegnans compositiói, a keleti és nyugoti árják tömött egyberakása: mit tegyen velők a

fordító? Minden szót egész mondattá oldjon fel? Hova lesz aztán az erély, a rövidség, a metrum stb.? ! . . . Vagy az utóbbira nézve azt kívánja tisztelt munkatársunk, hogy fordítsunk prózában, ha máskép nem bírjuk, mint a francziák? A próza csak próza, s a franczia nyelvnek sohasem előnye az, hogy nem bírja meg az alak- és tartalomhű fordítást.

A képzelem és felindulás nyelvének megvan azon szabadalma, hogy oly viszonyba helyezi a szavakat egymással, mely a nyelvtan szoros és száraz logicája szerint talán gáncsolandónak tetszik. Hisz maga a logica, a gondolat kapcsolatos, értelmes kifejezésének törvénye, még erősebb mint a nyelvtan: mindazáltal nem zavarja-e meg (legalább látszólag) a gondolatok rendes, észszerű, következetes folyamát a képzelem s felindulás, például a magas pathosban, vagy abban, a mit lyrai confusiónak neveznek? Így van ez a nyelv alaki használatában is. A hevült képzelem villámsebességgel keresi föl a tárgyat, melyhez valamit például *hasonlónak* talál, egymás mellé helyezi a két nevet, a nélkül, hogy ráérne a köztök lévő viszonyt egész pontossággal kijelölni. Így származik a képes kifejezés, több fajta tropus, mi, ha rövidebb, össze is írható, s mindjárt compositum számba megy: «Ejnye, beh nagy Mahomet ember!» kiált a magyar nép is akárhányszor, azt akarván kifejezni, hogy az az ember *nagyságra hasonlít Mahomethoz*, kit nem tudom miért, valami óriásnak képzeli. De épen úgy nem bajlódik vele, hogy a *Mahomet és ember közti viszonyt*, kapcsoló szavak által kifejezze, mint nem a *hattyúnyak* költője annak kijelentésével, hogy ő a *hattyútoll fehér színét*, vagy a *hattyúi nyak büszke magasságát* vagy mindkettőt egyesülve képzeli imádottja nyakán. «Jaj beh *tenger gyümöles!*...»

itt is egyszerűen odatétetik a hasonlat, a hallgatóra bízván, hogy találja ki a *tenger* és *gyümölcs* viszonyát egymással. No de ezek különálló szók, össze nem írt tropus, mondhatja értekezőnk, a hattyúnyak pedig compositum. Igaz. De én meg azt mondom, hogy a magyar nép összetettekben is hasonlóan jár el. Avagy nincs akár-hány magyar leány vagy menyecske, kinek *kökényszeme*, *bogárszeme*, *darázsdereka* van? És itt vajon azt teszi-e a kökényszem stb., hogy kökénynek szeme, darásznak dereka, nem pedig azt, hogy kökényhez *hasonló fekete fényű szem*, darázséhoz *hasonló karcsúságú derék*? Hogy mi különbség e tisztán népies szólamok s a *hattyúnyak*, *hollóhaj* stb.-féle összetételek közt, én nem bírom belátni. Hattyúéhoz hasonló fehérségű nyak; hollóéhoz hasonló feketeségű haj: ez volna a teljes magyarázat, de azt a sebes képzelem épen úgy átszőki, mint a kökényszem, darázsderék-féle igazi népies összetételben.

Még egy árnyalatban világosítom, hogy a képzelet sebes hasonlítás közben, nem bajlódik a viszony pontos meghatározásával, hanem csupán össze teszi a szót, mégis egészen mást jelöl vele, mint a szók külön s eredetileg tennének. Hisz a magyar nép *bogárhátú* viskóban lakik, *kecskececsü* szőlőt eszik, a *juh farkat* sem veti meg, aztán mesél *borsszem* vagy *borsszemű* Jankóru stb. Vajon szükséges-e magyarázni, hogy a kunyhó nem valóságos bogár hátával van fedve, hogy nem a szőlőnek van *kecskececsü*, hanem a szőlőszemek alakja hasonlít a kecskececsü-hez, a szőlőfürt alakja hasonlít a juh farkához, és hogy a mese picziny hősének nem a *szeme* bors, hanem ő maga oly apró, mint egy borsszem? Mit mondana tisztelt munkatársunk, ha egyszer csak *rózsaszirmú* arcot, *tejhabú* keblet, *pávatollú* köntöst stb. írna költői nyelvünk?

Pedig, lám, a fentebbi példákból ily analogia következnék.

A francia nyelvre hivatkozást sem tartom egészen eldöntőnek a compositio kérdésében. Igaz, hogy e nyelv nem alkalmas az összetételre, de az is igaz, hogy képes kifejezéseiben *lehető* szorosan köti egymáshoz a hasonlító s hasonlított szavakat, s mellőzi a viszony bővebb megjelölését. Hogy a *hattyúnyaknál* maradjunk, én bizony hamarjában nem tudom, él-e a francia költői nyelv a *col* vagy *cou de cygne* kifejezéssel, de tudom, hogy van elég ilyforma kitétele: pl.: *épis d'or*, *yeux d'azur* stb. Föltéve, hogy a *col de cygne* is megjárja, az, első szoros értelemben ép úgy a «hattyú nyakát» fogja tenni, mint a mi összetételünk, a *de* birtokviszonyt jelölván; csak átvitel (tropus) útján teszi ezt: *semblable à la couleur de cygne*, hattyúhoz hasonló nyak. Hogy a nyelv összeírni nem engedi, s kénytelen egyszerű birtokviszonynál állapodni meg, az a dolgon mit sem változtat. Mi is írhatnók külön «hattyú nyak», «holló haj», csak a metaphora megmaradjon, hanem ez aztán mindegy.

De midőn így, azt hiszem, sikerült gyaníttatnom az olvasóval, hogy a magyar compositio kérdése még nincs eldöntve Brassai szabályai által: nem lehet czélja töredékes észrevételimnek, hogy kijelöljék a *szószervezés* határait, módját, lehetőségét nyelvünkben; hogy pedig kidolgozott munkával álljak elé, abban egy más fajta szervezés gátol. Azért jerünk tovább a böngészetben.

Következik a magyar stílnak egy nem annyira vitás, mert bizony keveset vitáztunk rajta — mint inkább tisztázatlan kérdése: az *ő* és az *az* mikénti használata. Mielőtt azonban erre nézve elmondanám észrevételeimet, Brassai úr cikkének kezdő soraira esik pillanatom, hol ezt olvasni

(32. sz.): «Nemcsak hosszan, de az egész tükrön végig nyúlik az a csúf ráncz» stb. Tisztelt értekezőnk feljebb (28. sz.) a rossz-magyar *Ő*-vel folytatott párbeszédében ennek szájába adja e hibás szöveget: «*nemcsak* őt fosztja meg egyénisége egyik érdekes vonásától, *de* nemzete olvasóját is attól a jogától . . .» stb. Azután a *de* szócskához csillag alatt megjegyzi: «Azaz: *hanem*. Ez a szó a mai irodalmi stilusból, úgy látszik, ki van küszöbölve. Természetesen és nemzetiesen beszélő magyar a *de* és *hanem* használatában soha sem vét». No már én azt hiszem, hogy a: «*nemcsak* hosszan, *de* az egész tükrön» szakasztott mása az itt megrovottnak. Mindazáltal nem a «turpe est doctori»-féle rajtakapás örömét akarom élvezni. Kétségtelen, hogy a magyar szókötés az e nemű ellentétekben a *hanem* felé hajlik erősen; úgyhogy az ép szerkezet legtöbb esetben így áll: nem — hanem; nemcsak — hanem (is). «*Nem* Péter halt meg, *hanem* Pál», — sohasem halljuk a néptől: «*de* Pál». *Nemcsak* Péter halt meg, *hanem* Pál is». — Azonban úgy tetszik nekem, van eset, midőn a *nemcsak* után a nép szintén *de-is* köteleket használ. Ez eset akkor áll be, midőn a *de* után következő mondatot *nagyobb nyomatékkal* ejti, mint a minőt *hanem* után szokott tenni. «Láttál-e már dinnyét? *Nemcsak* láttam, *de ettem* is». Azt hiszem, ez nincs rosszúl mondva népileg. Amott a Péter és Pál halála közt nincs azon erős ellentét, mint itten a *láttam* és *ettem* között; amaz csak azt fejezi ki, hogy mindkettő meghalt; de itt már éreztetni akarja a mondat, hogy a dinnyeévés sokkal több a látásnál. Az utóbbi eset is megtűri ugyan a *hanem*-et, de erősebb a *de*-vel kötve. Úgy hogy talán szabályúl lehetne megállítani, hogy míg a *hanem* egyszerű nyugodtsággal választja külön a mondat

részeit: a *de* már inkább fölemeli az utórészt, s az ellentétet élesben jelöli meg. A *hanem* gyöngébb, nyugalmasb fokozat, ezért alig tudnék esetet, hol a *de* kötszót ne helyettesíthetné, mert a szólótól függ, kiemelje-e a mondatot, vagy se; innen van, hogy a *hanem* pótolhatja a *de*-t, a nélkül hogy sértene, valamint a folytonos halk beszéd nem sértő, az ellenben a helyen kívüli kiáltás; melyhez hasonló eset fordul elő akkor, midőn a nyugodt *hanem* helyébe az erősebben jelző *de* kötszót teszszük ott is, hol csendes hangra volna szükség. -- Azonban az irodalmi nyelv túltette magát ily distinctiókon: kerüli a *hanem*-et, s helyébe csaknem mindenütt az erősebb színezetű *de*-t teszi, s ezáltal, kétségtelen a magyar nyelv-érzékre oly kellemetlen hatást tesz, mint idegen hanghordozás a magyar fülre. A czél, mi végett a *de* így bekapott, aesthetikai. Egy az, hogy rövidebb a *de* szócska, mint ellenese, más pedig az, hogy a *nemcsak*-ban előjövő *nem* a rákövetkező *hanem*-ben ismétlődvén, rossz hangzást szül. Például majd szenvedhetlenné válik az ily tagadó kitételekben: «*nemcsak* hogy *nem* hallottam, *hanem* még *nem* is láttam». Versben pedig sokszor laposnak tetszik. Érdemli-e e nyeresmény amaz árnyalat feláldozását? Nem hiszem, bár magam sem vagyok talán tiszta e bűntől. De mindig érzettem, hol nincs helye a *de* kötszónak, s pár esetben inkább a *hanem* rövidített, népies alakját (*ha'*) írtam helyette, például: «Lelsz te rózsát *nem* egyet, *ha'* százat» — noha úgy sejtem, hogy itt a *de* is megjárná, mert nagy nyomatek áll az utóbbi tagon. Nyílt kérdés marad.

A mi már az *ő* és *az* névmások használatát illeti: erre nézve az akadémiai «Nyelvrendszer» alig nyújt valami tájékozást. Csupán a «szóegyeztetésben» (synt. conv.)

említi őket, s a fenforgó kérdés tárgyára tartozólag nem ad egyéb világosítást, csak azt, «hogy ha nagyobb érthetőség vagy nyomatosság nem kívánja: az alanynévmás (és így az *ő* is) rendesen kihagyatik . . . p. o. (*ő*) azt izeni, hogy (*én*) látogassam meg». Célunkra ez annyit lendít, hogy a német örökös *er, sie, es* szolgálai utánzásából felkapott: «*ő* egy öregasszonynál él» — «*ő* benmarad» — stb. ferde szólásokat megbélyegzi; midőn t. i. az *ő* ott is ki van téve, hol azt «nagyobb érthetőség és nyomatosság nem kívánja». De ez még, úgy szólva, elemi szabály, s a vétség ellene szarvas hiba, azon finom különböztetéshez mérve, melyet a nyelv szelleme először magának az *ő*-nek ki- vagy nem tételében, másodszor az *ő* és az *az* distinctiójában követ, s ama bizonytalansághoz, melyben e részt jobb stilistáink is élnek. Átalában szabályul vehetni, hogy míg ugyanazon személyről, vagy dologról szakadatlan sorban beszélünk, minden oly nyomatékos fordulat nélkül, mely a személy vagy dolog újabb kiemelését kívánja, addig nincs helye az *ő* vagy az *az* kitévésének, terjedjen bár több körmondatra beszédünk. «Cyrus csecsemő korában kitétetvén, egy pásztor gondviselése alatt nevedett, majd véletlen eset által nagyatyja Astyages udvarához került, s miután a perzsákat maga részére hódítá, Harpagus segélyével megbuktatta nagyapját, elfoglalta a trónt és a méd uralom helyett a perzsát tevő hatalmassá. (*Ő* nem kell.) Meghódította majdnem egész Ázsiát. Megöletett (*ő* nem kell) a massageták elleni háború alkalmával» stb. Ha pedig több mondat során a beszéd tárgyára (alanyra nem nevezem, mert nem mindig áll *alanyesetben*) oly fordulat áll be, mely a személy vagy tárgy ismétlését teszi szükségessé, akkor inkább maga a személy vagy dolog neve tétetik

újra mint az *ő* vagy *az*. «Cyrus kitétetvén, egy pásztor nevelte föl (*őt* még nem kell), majd nagyapja udvarához került, ki megismervén (*őt* fölösleges), elfogadta unokájának s visszaküldé szüleihez, a perzsák közé. (*Ő?* — nem, mert ez itt inkább Astyagesre vonatkoznék) Cyrus felhasználván ez alkalmat, a perzsák szívét magához hódítá» stb. — Ellenben kiteszszük az *őt*, nemcsak, mikor a hangsúly ráesik, hanem súly nélkül is, ha oly fordulat történik a mondaton, mely szerint a mondomány *különöbben* rámutat az alanyra, mint a megelőző mondatban. Íme egy példa. «Péter hegedülne, de nem tud hozzá». Ebben a második tétel csak oly mértékben mutat az alanyra, mint az első. Ellenben: «P. hegedülne, de nem tud *ő* ahhoz»: itt az *ő* erősebben színezi az alanyt (Péter), mint az első példában. A kicsinylés sokkal szembevetőbb P. zenészi képessége iránt. Amott elég volt egyszer kitenni az alanyt, az utóbbi árnyalatban újabb rámutatás lőn szükséges. Nem mondhatnám pedig, hogy a hangsúly az *ő*-re esett, mert itt is, mint az első példában, a *nem* szót ejtjük legnagyobb hangemeléssel. Hasonló erélyt mutat az *ő* némelykor az *az* felett is. «Ne beszélj vele, bolond *az*, látom én». E mindennap hallható kifejezés sokkal élesebb, a személyre közelebb-ről mutató, árnyalatot nyer, ha így mondom: «Ne beszélj vele, bolond *ő*, látom én». Hanem e már az *ő* és *az* egymáshoz való viszonyának fejtegetésébe csap, mely ezúttal ném fér ide.*

* A fokozatot e három példa világosítsa. «P. tette volna ezt? Nem bolond, hogy ilyet tegyen». — «P. tette volna ezt? Nem bolond *az*, hogy ilyet tegyen». — «P. tette volna ezt? Nem bolond *ő* hogy ilyet tegyen». Mind a három jól van mondva magyarául. Az első csak *általános* emberi ész tesz fel P.-ről, a nélkül,

V.

Semmisem könnyítené annyira a stilista feladatát, mint egyszerű, kivétel nélküli szabályok. E szerint megfoghatom, ha íróink nagy részénél időről-időre bizonyos nyelvi, stilistikai statutumok látszanak megállapítva, ha nem is elméletileg, legalább a közös gyakorlat és lelkiösmeretes ragaszkodás által. Ilyen már a könnyen betanulható szabály: «ő személyre, az dologra vonatkozik». De a ki e szabályt, minden következményeivel, híven akarja foganatosítani, ha ép nyelvérzéke van, csakhamar észreveszi, hogy vagy az élő nép örege, apraja hibásan beszél, vagy e lapidaris törvény nem oly mindent befoglaló, mint gondolta. Ki azon feltételtől indul ki, hogy az élő nép, nem egyedenként, vagy tájankint, hanem egész összletében, hibásan, szabálytalanul beszél, következőleg a nyelvtudós tiszte megszabni a korlátokat, octroyálni a törvényeket, melyek határai közt szabad csupán mozogni a nyelvnek: ahhoz jelenleg nincs szavam. Ki azt állítja, hogy más *szókötésre* van szükség, ha cselédemmel értekezem, ha társalgok, ha magamat 'ungenirt' átengedem az anyai tejjel beszített, a gyermekszobában vagy a póriskola dulakodásai közben kifejtett nyelvérzékemnek, másra pedig, ha vezérczikket írok, ha regényem személyeit beszéltetem, ha színpadról szólok a közönséghez; hogy a mi ott természetes, jól kötött, jól rendezett beszéd, itt nem az, hanem itt más rend, más kötés, más viszony kell: az csak menjen a maga útján, mert az enyémmel sohasem

hogy *egyéni* okosságát kiemelne. A másik kettő már *különösen* P. személye körül forog, de az ő közelebb érinti, mint az *az*, és a *szólo viszonyát* is közelebb vonja P.-hez. Mutatja mintegy az „ő“ személynévmás eredetét: én, te, e, (ez, közelmutató); míg a, az távolabbi viszonyt fejez ki a szólo irányában.

találkozik. De a ki elismeri, hogy a nyelvész kötelessége nem „a priori” szabályok felállításában, vagy részletes igazságnak egyetemes törvénynyé emelésében, hanem abban áll, hogy legkisebb árnyalatig kinyomozza a nyelv szellemének *élő* nyilatkozásait (s a múlt irodalmi hagyományát csak is ez élő szellem kritikája mellett fogadja el): az a főntebbi szabály kérdésében meg fogja hallgatni — nem is mondom már: a népet, a szegény parasztot, mert félek a vádtól, hogy e mi dicsőséges stílusunkat el akarom póriasítani, — hanem meg fogja hallgatni azt a kisasszonyt, kinek nyelvérzéke öt-hat sprachmeister, s divatlapjaink által még nincs tönkrement, azon atilás öreg urakat, kik a leendő termés felől beszélgetnek, vagy *önmagát*, tulajdon primitív kifejezés módját; apellálni fog rosszúl értesített, azaz 20—30 évi zagyva táp által megrontott nyelvérzékitől saját jobban értesült, azaz még minden idegen befolyástól ment, szűz nyelvérzékihez. «Ő személyre, az dologra vonatkozik». Első tekintetre ki vonná kétségbe, ezen szabály helyes voltát, noha így is azonnal szembetűnik egy kis gyöngéje. Nem mondom a lovamról: ő kehes, nem a kardomról: ő rozsdás, ellenben a Deák felirati javaslatáról tudom hogy: ő írta stb. Eddig áll. De az *az* már itt is mutogatja foga fehérét, hogy ő nem a személynévmás *neutruma*, mely csupán dologra vitetik (mint például az angol *it*), hanem mutató, még pedig távol mutató névmás, mely személyre, dologra egyaránt vonatkozhatik, mihelyt ezeket a szülő magától kissé távolabb viszonyban gondolja. «Péter volt nálad?» felelhetem: ő, felelhetem: *az*. De az ő kissé melegebb, szívélyesebb árnyalat, mint az *az*, míg egy harmadik felelet, mely a kérdés alanyát ismétli: *Péter*, közönyös árnyalatnak látszik. Tehát már e példák szerint sem

mindenható szabály, hogy: «ő személyre, az dologra»; legfőlebb szükségben segítő iskolai szabály az elemi tanítás könnyebbségére.

De méginkább föltűnik e szabály odvassága, ha a következtetést nézzük, melyet «belőle» némely stilistánk von. Ezek szerint most sem lett volna szabad *belölé*-t írnom, hanem: *abból*-t, mivel a *belőle* személyragos névutóban *ő* lappang s e helyett áll: *ő-ből*, az *ő* pedig csupán személyre vihető, dologra nem, s itt a «szabály» *dolog*, nem személy. Jól van, tisztelt uraim, de nem sejtik-e, hogy önök e szabálya szerint az egész *nemzet* rosszúl beszél magyarul? A népre hivatkozzam-e, mely így dalol: «Be van az én szűröm újja kötve, De nem tudod rózsám, mi van *benne*» — meg így: «Túrós tészta derelye, Egyél rózsám *belőle*» meg így is: «Felszántottam Czegléd útczát ugar gyanánt, *Belé* vetém a rózsámat búza gyanánt . . .» stb. stb. a végtelenig? Vagy a régibb irodalomból idézzek: «Vegyen kegyelmed *benne* (aranyokban, mai szólás szerint: aranyokból) a mennyit akar . . . Úgy ada felesége egyet az étékfogónak *belőle*». (Cserei)? vagy classicus Berzsenyink *tölgyét* említsem, melynek: «*benne* termő férgek erős gyökerét megörlik»? — Azt hiszem fölösleges. Önök, ha útra készülnek s a táskát szereltetik, magok is így fognak szólani az inashoz: «Vedd ki *belőle* a régi holmit, s rakd *belé* ezt meg ezt. «Valóban nem tudom, én vagyok-e nevetséges, hogy ily kézzelfogható dolgot magyarázok, vagy ama túlaggódó stilistáink, kik nem merik használni a személyragos formát, hanem helyette *abból*, *abban*, *a felett*, *az alatt*, *a körül*, *azzal*, *arról* stb. formákat erőlködnek behozni, ott is, hol a távolról mutatas szüksége nem forog fenn, csupán mivel: «ő személyre, az dologra!»

A tény egyszerűen így áll. Nem igaz, hogy az *ő* csupán személyre, az csupán dologra vonatkozik. Állításom első része vakmerőnek tetszik, miután ezer példát idézhetni, hol az *ő*, dologra víve, valóságos képtelenség. — És mégis úgy van. Maga az *ő*, tiszta önálló formájában s raggá nem módosulva is, akárhányszor vitetik oly tárgyra, mely nem személy. Hallgatok azon esetekről, mikor a beszélő nép a dolgot mintegy személyesíti, pl.: «dejszen, csak rossz ló *ő*, azt mondom én»; vagy mint magam is odafenn írák: «az *az* már itt is mutogatja foga fehérét, hogy *ő* nem a személyes névmás neutruma». Más példát hozok fel. Minden falusi gazdasszonytól hallhatjuk: «A libák kimentek az útczára, eredj hajtsd be *őket*». — Vagy az *őket* elhagyásával mondhatja még: «eredj hajtsd be!» De sohasem mondja így: «A libák kimentek, hajtsd be *azokat*». Ellenben mondaná: «*azokat* ne bánts, csak a többit hajtsd be». Ha pedig az *ő-t* még személyragozzuk is, azaz ily raggal módosított affixumokat, névutókat használunk, a veleélés oly mindennapi, hogy példákra sem szorúl. «Hajtsd be, adj *nekik* enni». «Megharap a kutya? Ne félj *tőle*» stb. ki mondaná: «adj *azoknak* enni? ne félj *attól*?» — Olykor meg az *ő* a személyragos affixumok s névutók mellé is kitétetik; midőn a cselekvény visszahatását személyre vagy dologra erősebben akarjuk árnyalni, pl. «Tudja ám az a macska, hogy *ő* róla foly a beszéd». Semmi sem volna visszásabb, mint: «*arról* foly a beszéd». Ha valaki így mondaná: «Tudja a macska, hogy *arról* foly a beszéd...» azt kérdeném tőle: *miről* hát? A mondat érthető sem volna.

A kérdés ide dől. Ha *csupán a harmadik személyi viszonyt* akarjuk kifejezni, személynél dolognál egyaránt, használjuk az ige harmadik személyét, vagy a ragos

nevet, névutót, szintén harmadik személyben, *ő* vagy *az* kitétele nélkül.

Ha e harmadik személyi viszonyt még erősebben akarjuk árnyalni, a tárgyhoz mintegy közelebb vinni, akkor személynél *mindig*, dolognál is *gyakran*, kiteszszük az *ő*-t; *az*-t ily esetben soha. Például: «Hova lettek a lovaid? — Eladtam». — «Hova lettek a lovaid? — Eladtam *őket*, az istenadtákat». *Azokat* nem jó ide.

Ha célunk nem csupán e harmadik személyi viszony — tágabb vagy szorosabb — kijelölése, hanem azon árnyalat érezhetővé tétele is, hogy a tárgyat magunktól *némi távolságban gondoljuk*, vagy rámutatunk, vagy kiemeljük, akkor van helye az *az* kitevésének.

Lássuk már most, miben tér el felfogásunk a Brassai úrétól.

Tisztelt munkatársunk ezt írja: «Elsőbben is azt jegyzem meg, hogy az: *azt*, *azokat*, *annak*, *attól* stb. nemzeties használásának egyedül biztos fogantyúja az, ha mindannyiszor megfontoljuk, hogy szabály szerint nem tulajdonképi névmások, azaz: netalán ismétlendő név helyét pótló, hanem valódi *mutató* szócskák; ennél fogva mindig hangnyomattal mondjuk ki. A leírt mondat hangos kimondása tehát gyakorlati eszközt nyújt, hogy megítélhessük, vajon nem helytelenül vagy szabálytalanul alkalmaztuk-e gondolatunk vagy eredetünk gondolata kifejezésében». Ez az első és nagy parancsolat. A második hasonló ehhez: a főszabályt alkalmazza birtokragra; a harmadik pedig személyragos névutókra és affixumokra. Végre a negyedik eseteket hoz fel, midőn az *az* csakugyan névmás, először, ha pleonastice használtatik, másodsor, ha nem bizonyos tárgyra, hanem egész mondat értelmére vonatkozik.

Szerintem és minden nyelvtan szerint az *az* mindig és mindenkor valóságos névmás (*pronomen*) és így, ha tetszik «ismétlendő» vagy akármi módon elhallgatott név helyét pótolhatja. Hisz ez világos. «Beteg vagy?» Felelhetek rá, hogy *ismétlem* a (mellék) nevet: «Beteg». De felelhetek így is: «Beteg vagy?» — «Az».* Íme az *az*-zal nem mutattam semmit, hanem *ismétlendő* név helyét pótolám. De pótolhatom a nevet úgy is, hogy nem *ismétlek* semmit, hanem vagy nem jut eszembe a név, vagy nem akarom mondani. «Ki törte el a poharat?» Mondhatnám: «Pista» — de vagy nem akarom, vagy nem tudom nevezni, s ilyenkor rámutatok: «Az ni!» Ez utóbbi használata ragasztotta rá a «*mutató* névmás» nevet. Minémű *mutató szócska* volna, s a beszéd melyik részéhez tartoznék, ha *nem* névmás: én nem tudom. Tisztán tárgymutató szócska van ugyan nyelvünkben: *a! e! meg ni!* «Ahol mén-a!» — «Ehol jün-e!» — «Amott megy ni!» De nem gondolnám, hogy a ragozható *az, a* szócskát ezek közé sorolná tisztelt értekezőnk. Annyival kevésbé, mert helyes példájában maga is úgy használja, mint «ismétlendő név helyét pótló» névmást, igaz, hogy rámutató értelemmel, de azért csak névmás az. Ugyanis ezt írja: «Virágaink közt a *dahliák* legkelendőbbek és *azok* művelését ajánlom leginkább». Ugyan kérem, mi helyett áll itt az *azok*, ha nem az «ismétlendő» *dahliák* helyett. Ha az *azok* nem létezne a világon, nem így kellene-e szólnunk: «Virágaink közt a *dahliák* legkelendőbbek, én hát a *dahliák* művelését ajánlom leginkább»? kétszerkettő ez.

* Nehogy a *melléknév* galibát okozzon, szükségesnek látom megjegyezni, hogy *főnévvel* is így bánnánk ez esetben. «Tanár vagy?» — „*Tanár*“ — «Tanár vagy?» — „*Az*“.

A fentebbiekből két dolog áll tisztán előttünk: először hogy az *az* (természetesen mint *névelő*: *az*, *a*, itt nem forog szóban) valóságos névmás, nem személyes ugyan, hanem úgynevezett mutató névmás. Másodszor, azért hogy *mutató* névmás, nem *mutat* mindig a tárgyra, sokszor csak «az ismétlendő név» helyett áll.

Lássuk mit mond tovább Brassai. Azt mondja, azt következteti: «hogy az *az-t mindig* hangnyomattal ejtjük ki, s hogy a leírt mondat hangos kimondása gyakorlati eszközt nyújt, hogy megítélhessük, vajon nem helytelenül vagy szabálytalanul alkalmaztuk-e».

Véleményem szerint nem így van a dolog. Csak akkor teszünk rá hangnyomatot, midőn mutat, kiemel, különít. De vannak esetek, mikor egyszerűen ismétel, vagy mikor a harmadik személy viszonyát némi távol gondolással pótolja: s ilyenkor nem illeti hangsúly. Ilyenkor ama másik szabály sem mindig áll, hogy „*az*“ csupán *ige* elé jöhet. «A ki részeg, bolond is *az*». Hangsúly a *bo-* szótagra esik. «A bátyád volt itt?» — «Nem *az* volt, hanem az öcsém». Hangsúly a *nem-en*. Mondhatnám: «Nem *ő* volt», kissé közelebb járva személyéhez. Legfőlebb másodrendű nyomaték ha érzik rajtok, de a főszűl máshova esik.

De továbbá, valamint a «hangnyomattal ejtés» nem biztos fogantyúja e mutató névmás nemzeties használatának: ép úgy nem igazít el a másik szabály vagy ismerető jel, melyet Brassai úr e névmásról ad, hogy t. i. «a mondat utolsó részébe — pontosabban: az *ige után* — nem helyezhetni» azt. Nem akkor, midőn hangsúlya van, kiemel, különít, nyomatékosan rámutat a tárgyra; de bátran akkor, ha csak «ismétlendő név helyét» vagy, hozzáteszem, névszóval ki nem fejezett, csak gondolt név helyét pótolja, már akar «pleonastice», akar szükségből.

Imént fölvettem példám ide is szolgál. «A ki részeg, bolond is (*van*) az». Íme, a mondatnak utolsó részében, pontosabban az ige után áll. No de ez bővített kifejezés, mondhatja tisztelt értekezőnk, fölösleges az *az*, tisztán el is maradhat: «A ki részeg, bolond is». De már a következő példa ellen ezt a kifogást sem tehetni. Főntebb, a II. szám alatt írák: «Ezért helyezünk mi nagy fontosságot tisztelt munkatársunk Brassai felszólalásában; ezért kísérik (*azt?*) saját észrevételeinkkel». Akkor, nem lévén helye megoldásnak, függőben hagytam az *azt* sorsát, zárjel közé rekesztém, hogy szépen viselje magát, míg rákerül a sor. Most már előveszem, s *azt* mondom, hogy nem fölösleges, nem henye, nem pleonasticus. Pedig a mondat utolsó részében, pedig ige után áll. De szükséges vala megkülönböztetnünk: Brassait kísérik-e, vagy felszólalását. Első esetben *őt* írtunk volna. «Hogyan, ha *ő* és *az* személyre dologra egyaránt vihető?» fog szavamon az olvasó. Csakhogy, engedelmet kérek, *egyenként* általánosan nem mondtam. Nagyában áll, hogy az *ő* dologra nem igen használtatik, s az illető helyen felhozott példákból az is kitetszik, hogy dologra, tiszta névmás és nem személy- vagy birtokrag képében, csak oly esetben használunk *ő*-t, mikor bízást el is maradhat. Ez észrevételt itt még egy másodikkal pótlom meg: jelesül, hogy az *ő* (tiszta) névmás használására nézve, midőn dologra vitélik, különbség van az egyes szám és többes szám, kivált pedig ezek tárgyesetei közt: *őt*, *őket*. Egyesben ritkán, talán sohasem vitélik dologra, kivéve, ha a dolgot személyesítjük. «Hova lett a lovad?» «Eladtam». Az *őt*, *őt* igen rosszúl hangzanék. «Hova lettek a lovaid?» «Eladtam *őket*» már közönséges. E szerint még mindig áll, hogy a hol az *ő* kitételének valódi szüksége forog fenn,

például kétes szóvonzatban, ott az *ő* bízvást viheti személy-különböztető szerepét. De ha az *ő* nem tiszta névmási alakjában áll, hanem raggá van felolvadva, akkor, nyelvünk összes tanúbizonysága szerint, elveszti e személyt jelölő tulajdonságát, s arra nézve, ha vajon ragozott névutó, illetőleg affixum használtassék-e, nincs egyéb zsinórmérték csupán az: úgy akarunk-e a tárgyról szólni, hogy egyszerűen a harmadik személyi viszonyt jelöljük, vagy még ezen kívül némi távolító, kiemelő, különböztető árnyalat is rejlik mondatunkban. És itt tekintetbe kell vennünk azt, a miről fönnebb futólag emlékeztem, hogy a ragban lappangó *ő* (velem, veled, vel-e, képem, képed, kép-e) a közelmutató *e*, *ez* névmásból, vagy pontosabban az *e*! (Itt gyün-e!) mutató szócskából látszik származottnak, melynek aztán a távolmutató *a*! az felel meg. Hogy ennek így kell lenni, következő példával világosítom. «*Ez* a kutya meg akar harapni. (Közelmutató.) Ne félj *tőle*». Így mondjuk legtermészetesebben. «Ne félj *ettől*» már nyomatékos volna. «Ne félj *attól*» — ebben meg már az *attól* nem a kutyára, hanem az egész gondolatra vitetnék, t. i. «attól, hogy megharapjon». De ne mutassam csak a kutyát ily közel, hanem átalánosítsam a mondatot, például, *a mely* segítségével, ilyen formán: «*A mely* kutya nagyon ugat, ne félj *attól*»: itt már a távol mutató *attól* jobb, mint a *tőle*, melyben közelmutató *e* rejlik; úgy hogy itt épen a *tőle* használása üti meg a finom nyelvérzékét. Pedig ige után, pedig a mondat utolsó részében áll.

Innen csak egy lépés van már tisztelt munkatársunk azon állításához, hogy valahol csak az *az* nem hangsúlyos, nem pleonasticus, nem egész mondatra vonatkozik, ott mindenütt vagy birtokrag (*jok, uk, jek, ök* stb.)

vagy személyrag (vele, velök, belöle, belőlük stb.) kívánatlik. Nem. Ez ép oly feszessé tenné a stilt, mint az *az*-nak helyén kívüli használata. Vannak különböztetési esetek, hol *az* szükséges a dolog kijelölésére. Lehet bonyolult körmondati szerkezet, hol az *az* kitétele már azért is kívánatos, mert főneve oly esetben áll, hogy az értelem végett szükséges a constructió fordultával más esetet (ragot) venni, s annak hordozójává a névmást rántani elő. Végre, a mi főkülönbség, a ragozott névben, névutóban, affixumban rejlő *ő* névmást (vagyis a közelmutató *e*-t) mindannyiszor *az* váltja fel, valahányszor a szerkezet távolabb mutatást kíván. Úgy hogy, ha Brassai ilyen példát kötne szívemre: «*A mely* virágok legkelendőbbek, ajánlom művelésöket» habozás nélkül kijavítanám: «a mely virágok legkelendőbbek, ajánlom *azok* művelését». — Hanem elég e két kis szóról, mert sohasem lesz így vége.

VI.

«*Venio nunc ad fortissimum virum*» azaz *visszaugrom* az előttem szolt képv akarom mondani: értekező úrnak eddig kerülgetett magyarázatára, az ígék időiről. Nem örömet szólok e tárgyhoz, részint mert nincs reményem a tengert kanállal kimeregetni, részint attól tartva, hogy e kérdésben habozást nem ismerő nyelvészeink előtt elárulom nagy tudatlanságomat. De ha már szólanom kell, legjobb lesz őszinte vallomáson kezdeni. Én *nem tudom* a magyar igeidők helyes használatát. Hiszen megírta Hunfalvy, Fogarassy, írja most is Brassai, stb. Még úgy se tudom. Egyik 6—7 százados irodalmi gyakorlatra útal, másik a franczia időknék megfelelő árnyalatokat keres és talál nyelvünkben, míg a harmadik a népre, az

élő nyelvre hivatkozik. Homlokegyenest ellenkező theoriák tülköldöznek egymással. Egyik azt mondja: a múltban folyó s nem végzett cselekvés, állapot kifejezésére *vala* segédigés jelen kell, másik az iskolában tanítja, (lásd Szvorényi legújabb Nyelvtanát), hogy ily állapot az *ék* vagy *ám*, *ém* végzetű múlt idővel lesz kiteendő; míg egy másik a *t* ragos múltat ismeri csupán az ily esetben. A. theoria szerint így kell írunk: «Tegnap épen *írok* *vala*, midőn barátom hozzám *belépe*». — B. theoria így követeli: «Tegnap épen *írék*, midőn barátom hozzám *belépett*». — C. theoria megöl, ha így nem ragasztod: «Tegnap épen *írtam*, mikor barátom hozzám *belépe*». Boldog isten! Nem csoda hát, ha tisztelt Brassai úr épen a Figyelőből, épen egy oly fordításból, melynek magyarságára tart valamit fordítója, idézi a leghajmeresztőbb bűnöket az igeidők használata ellen. «Ott lábatlankodnak, — úgymond — tarkán egymás mellett: elkölté — ült — heverésze — bealkonyodott — felöltözék — vette — ment — kelle — közeledett — jutott — találkozék — ritkultak — mutatkoznak — bámulta». — «Próbálják — így folytatja aztán — vajon a legmélyebbre ható ártézi kútfuróval és legfeszítettebb szorgalommal bírnak-e oly elvet feltalálhatni, a melyből kimagyarázhatnák, miért van az idézett helyen az igék némelyike — a bevett nevezet szerint — *félbe múltba*, másika *egészen múltba téve*». Megvallom, nehéz is volna elvet találni, a hol nincs, legfőlebb a *széphangzás* elve, hogy az egymást sorban követő igék ne rímeljenek a mondatban. De ki hát az, fél század óta, íróink (vagy plane verselőink) közt, a ki elvekhez tartotta magát e részben, s azokat különcz színezet nélkül ki is vitte? Vörösmartyt nem gondoltuk rossz magyarnak, noha így énekel Cserhalmában:

Árpádnak honját Salamonnal sok baj *emészté*,
 Az még sem *rendült*, romlatlan férfi erőben
Áll vala társai közt

No már most, kérem szépen. Előáll *Elv No. 1.* Vörös-marty nem tudott magyarul. Így kelle írnia: «Árpádnak honját Salamonnal sok baj *emésztí vala*, Az mégsem *rendül vala* (vagy *rendüle*, ha csupán egyszeri rövid állapotra gondolunk; *rendült*, ha mint befejezett megtörténtet — vagy inkább *nem történtet* vesszük) romlatlan férfi erőben *áll vala*». Csak ez utóbbi van jól neki. Arra, hogy mit tett volna költőnk e tenger *valá*-val a hexameterben, arra ő nem gondol. Következik *Elv No. 2.* Mind nem jól van! kiált. Csak az *emészté* fejezi ki a folytonosságot, a másik kettő helyébe is *rendüle*, *áll*a kell, mert az is folytonos állapot. *Elv No. 3.* pedig csak a *rendült* formát helyesli. Szerinte így kellett volna: «Árpádnak honját Salamonnal sok baj *emésztette*, Az mégsem *rendült*, romlatlan férfi erőben *állott* társai közt». Hozhatja ártézi kútfúróját akármelyik. Egyéb elvet nem talál, mint a rhythmus és euphonia elvét.

Szomorú védelem, mondhatja akárki méltán, a hibát hibával menteni, vagy azzal, hogy a stilista elve az elvtelenség, hogy következetes a következetlenségben. De mit tegyen az ember? Senki jobban nálam nem gyönyörködik azon szókötési szabatoságban, melyet az igeidők pontos használata más nyelvekben eszközöl. Senki nem bámúlja inkább, mint én, amaz állandó törvényeket, melyek szerint a nyelv, habár változik egyes szavakban, sőt hajlítási végbetűkben is módosul, az idők rendjét századokon keresztül megőrzi, s nem máskint él velök a költői mint a prózai nyelv, nem másképp a stil magasabb mint alneme, nem másképp egyik nyelvjárat, mint a másik.

Bizonyosan mély, a nyelv szellemében eleitől fogva gyökerező oknak kell lenni rá, hogy az irodalmi nyelv legelső megszólalásától kezdve, annak teljes felvirágzásaig, oly korban is, midőn grammatikának még híre sincs, egymástól elszigetelve élő, külön nyelvjárást követő írók ugyanazon igeidőket, talán más kiejtéssel, de ugyanazon szókötési viszony jelölésére használják. Az újabb irodalmak szabatossága e részben nem annyira költi fel bámulatomat, mert föltehető, kivált mióta a nyomda is közreműködik az írói nyelv állandósításában, hogy egyrészt kölesönös példa által jött be e szabatos egyformaság, a nélkül, hogy a népi ajkon elegendő alapja lett volna: de ha tekintem az ó literaturát, a hellént főképp, sehogy sem tudom elhinni, hogy az igeidők viszonyát Homér vagy előtte más rhapsod találta fel, állapította meg, tette változatlan például az összes, utána következő irodalomnak, a nélkül, hogy a nép nyelvében kifejlődve szállott volna rá. Bizonyynyal e formák helyes használata ép úgy a született, anyatejjel beszített, a zsenge gyermekkorban elsajátított nyelvérzéken alapúlt, mint nálunk például az igék határozott és határozatlan alakjával élés, melyet az sem téveszt el, kinek nyelvtanról semmi képzelete; vagy mint például az angolban a jelen idő formáinak különböztetése (*I write, I do write, I am writing*) vagy az *I would* sajátos használata.

S mi történik nálunk? Oly korban, midőn nyelvünket a fejlődés nevezetes fokára jutottnak véljük, egy egészben hét századra felvihető irodalom s közel egy század óta (a testőröktől számítva) folyó irodalmi reform után ott vagyunk, hogy legjobb íróinkban hiába keressük az igeidők használásának törvényét, hogy nyelvészeink csak most vesződnek e törvények feltalálásával, ellenkező,

egymást lerontó theoriákat állítanak fel; a népnyelv pedig sem egyiket sem másikat el nem ismeri. Ha az irodalmi nyelv történetét kérdezzük, ez a legrégebb hajdantól mintegy a múlt század derekáig oly állandó törvényt mutat fel, melynek lehetlen volna nem hódolnunk, ha először a népnyelvben, a mai élő nyelvérvékben elegendő támaszát lelnők, s így a latinosság vádjától megtisztíthatnók, másodszor, ha *vala, volt legyen* stb. segédigés, összetett formákra nem kárhoztatna, mi ellene van nemcsak a költői hangzatos, rövid, rhythmusos nyelvnek, hanem a prózai csinosabb előadásnak is. Ugyan olvassák kérem, az így fűzött stilnak egy legújabb mutatóványát a pesti ág. hitv. gymnasium idei Értesítőjében, s mondják, lehetséges-e ily magyar stilus, irodalmunk úgynevezett aranykora után? A Cyropaediából van az véve, s igyekszik a görög tempusokat megfelelő magyar igeidővel adni vissza, azon szabályok szerint, melyeket fáradszatos tudósunk Hunfalvi Pál, a régi kizárólagos irodalmi használat és legelső nyelvtanaink nyomán, megállapított. «Csakhamar kortársai közé elegyedve (Cyrus), megbarátkozott *vala* velök; magának atyjaikat is csakhamar megnyerte *vala* . . . úgy annyira, hogy ha a királytól valamit kívánnak *vala*, csak fiaiknak mondják *vala*, hogy kérjék Kürosztól kívánataik kieszközlését. Asztüagesz pedig, ha Kürosz tőle valamit kér *vala*, az ő kedvéért semmit nem tagadhat *vala* meg; mert midőn megbetegedett *vala*, sohasem hagyja *vala* el nagyapját s nem szűnik *vala* soha a sírástól, sőt mindenki láthatja *vala* rajta, hogy nagyon fél, nehogy nagyapja meghalna. Éjjel is, ha Asztüagesz valamit kíván *vala*, Kürosz *vala* az első, ki azt észreveszi (*vala*) s legserényebben felugrik *vala*, hogy szolgálja abban, mit kedvére valónak tart *vala*. S így lön, hogy

magának Asztüageszt egészen megnyeré. És talán kissé bőbeszédű is *vala* Kürosz», stb. Nagyon elég. Ím, e néhány sorban nem kevesebb mint *tizenhét* «*vala*», melyek közül csupán egyet (a zárjel közöttit) lehetett meggazdálkodni. Kérdék immár minden aesthetikus fület, hogy, bár prózai stilunk, ide menjen-e vissza, nemhogy költészetünk, melynek formáit az örökös *vala* tönkre tenné? Szomorú kénytelenség volna még akkor is, ha az élő nyelv csupán e formát ismerné törvényesnek: de akkor meg kellene hódolnunk. Hanem az élő nyelv ugyan édeskeveset tud e formáról, lehet, hogy valaha többet tudott, hogy a régi irodalmi használat nem csupán latinus erőszak, hanem volt némi gyökere a nép nyelvében, de melynek már alig-alig sejteni nyomát. Ha mégis a görög vagy latin hangzatos időformákat nyernők e gépies összetétel helyett, akkor a népnyelv hagyta bizonytalanságban inkább fölvehetnők irodalmi használatra, mint fölveltük az *and-end* jövőt, az *ám-ém* múltat, de ez örökös *valától*, én legalább, «iszonyodom s futok!» Nemde ön is, nyájas olvasóm?

A mit én a múltak s általában az idők használatára nézve Bihartól Pestig tapasztaltam, az leginkább összevág Imre Sándor észrevételeivel, melyeket pár éve, talán a «Magyar Nyelvészet» lapjain, előadott. A nép, mennyiben én ismerem, a *t*-vel ragasztott múltat használja legtöbb esetben, ha beszéde elmúlt időre vonatkozik, legyen az imperfectum, aoristus és perfectum, vagy plusquamperfectum viszonyban. A szükséges árnyalatot időhatározókkal, úgynevezett igekötőkkel (*meg, fel, le* stb.) vagy általában szókötési fordúlattal, olykor hangnyomatékkal fejezi ki, úgy hogy a jelenteni kívánt viszonyra nézve semmi oly kétség nem marad, mely gátolná a megért-

hetést. Ugyanez irodalmi nyelven is eszközölhető, kivéve talán a hangsúly esetét, elannyira, hogy gondos stilista, ha csupán a népet követi is, zavar nélkül fogja magát kifejezni. Itt hát először is az a kérdés volna eldöntendő, hogy midőn a népnyelv, néhány száz négyszög mérföldnyi kiterjedésben, semmi szükségét nem érzi az időformák állandó megkötésének, van-e arra szükség az irodalmi nyelvben? Azt mondják, van; mert az élő nyelvben nem fordulnak elő oly összefont constructiók, melyek a mondatok viszonyainak oly pontos kijelölését kívánnák, mint az írói nyelv; továbbá, hogy szegény dolog, segédhatározókkal, igekötőkkel tenni ki, a mit más nyelv már az ige alakja által is teljes pontossággal kifejez. Nem akarok hát ama *barbar* nyelv szószólója lenni, csupán azt vizsgálom, mely időformákat használ még a nép az említett *t* ragos forma mellett, micsoda árnyalatot köt hozzájuk, s mennyiben egyez velök a nyelvészet e vagy ama theoriája.

Mellőzve a múltnak jelenítését, midőn t. i. az elbeszélő nép is, szintűgy mint az író, jelenidőt használ («*Odamegyek*, csillagom, hát *látom*, hogy a feje be van törve» stb.), a mi már inkább a beszéd figurái közé mint nyelvtanba tartozik: hallani még az *ék*, *ám*, *ém* úgynevezett *aligmúltat*, hallani olykor a *vala* vagy *volt* összetételű régmúltat, egyiket sem annyiszor a mondottam területen, mint talán Erdélyben, főleg a székelyek közt. Az *ék*, *ém* formára nézve ifjui nyelvérzékem s tapasztalásom a nép körül annyit mond, hogy a debreczeni grammatika *aligmúltja*, bármily tökéletlen műszó legyen a görög vagy latin imperfectum jelölésére, kifejezi *egy részben*. Ugyanis a nép (az *én* népem t. i.) e formával csakugyan oly múltat fejez ki, mely csak az *imént* ment véghez, de ezenkívül más árnyalat is van benne. Van

afféle, mint az aoristusé, mely pillanatnyi cselekvésre, állapotra vonatkozik: de van, és ez legjellemzőbb, a mi a cselekvés *váratlanságát* is magában foglalja. Trivialis példát idézek, mert ebben nyilatkozik a romlatlan nyelv-szellem. «Nézze már, szomszédasszony, *elkapá* a héja a csirkét!» — «Míg egy kicsit szenderedtem, *ellopák* négy lovamat!» Ugyan ezeket, kissé több nyugodtsággal, *t* ragos perfectumban is széltire mondják.

E szerint azon theoria, mely az *ék-ém* forma által folytonos múltat, melyben valami történik, vagy gyakori múltat, szóval latin imperfectumot akar kifejezni, homlok egyenest jár a népi használattal, mely azt sohasem alkalmazza folyó cselekvényre. A Szvorényiből vett példa: «Tegnap épen *írék*, mikor a barátom hozzám jött» mérő tagadása a népnek. Közelebb jár hozzá, látszólag, a hat százados irodalmi gyakorlat, mely mellett Hunfalvy küzd, s melyet e részben Brassai is elismer, hogy t. i. ez igealak pillanatnyi cselekvényt, vagy a cselekvény pillanatnyi kezdetét, de soha nem folyamát adja vissza, mint a classicus nyelvek illető tempusai. Ez, a mennyiben *pillanatra* vonatkozik, áll is, de nem áll, ha egy részről az *alig múlt* idő árnyalását, más részről ama rögtöni, *váratlan* meglepetést vesszük, melyet a nép általa kifejez. Alig múlt, csak az *imént*-re vonatkozó jelentése annyira uralkodik, hogy semmi sincs inkább ellene a népi nyelv-érzéknek, mint *régen* történt eseményekre ily igeidők hosszú sorát alkalmazni aoristus-képen; sőt annyira a jelenhez tapad e forma, hogy az ismertem népszólásokban egyáltalán nem lehetne így beszélni: «Öt évvel ezelőtt egy darab földet *veték*, árát *kifizetém*, *bevetém* búzával, *learatám*, *elnyomtatám*, *kiadám* belőle a nyomtató részt, mégis maradt (vagy plane *marada*) húsz mérő

búzám». Van azonban eset, mikor ez *aligmúlt* jelentés nem vétetik oly szigorúan, hanem helyette a *váratlanság*, e miatti csodálkozás, sajnálat, szóval a felindulás valamely neme uralkodik, s a pusztán idői vagy szókötési viszony jelölése helyett, a pusztán grammatikai árnyalat helyett oly magasabb szempont áll be, mely már az érzelmi világba szolgál: ilyenkor régebben történt eseményre is vitetik az *ék-ém* forma. Például. Két ismerős hosszabb távollét után összetalálkozik; beszélgetnek az azóta történt változásokról, s az egyik felsohajt: «Meghala szegény Péter is!» Lehet, hogy Péter halála épen nem új dolog, de nekik nem volt még alkalmuk egymás közt emlegetni, s mint váratlanul, csak most történtet hozzák fel. De a másik már így felelne rá: «Meg biz az, *tavaly halt* meg (nem *hala*) szegény!»

Ennyi az, mit én a szóban forgó időforma népi használatára felől tapasztalásból mondhatok. Ha *szűz* nyelvérzékemre hallgatok, nekem ez igealak olyatén alkalmazása, mint Hunfalvy, s úgy látom Brassai is szeretné, csak oly visszás, mint a vala-vala imperfectumok. A jelentől messze távolban történt, habár egyes, pillanatnyi cselekvésekre, aoristus formán használt: «akkor oda méne — leüle — szóla — mondá — felele — meglátá — megharaguvék — botját fölemelé — megüté — elkergeté» — s az egész litánia, bármely tisztelet-teljes remniscentiát költ bennem a bibliára, idegen legbensőbb nyelvérzékemtől. Elannyira, hogy ennek sugallása szerint az *ék, ém* alakú igeidő épen nem volna alkalmas történeti elbeszélésre, kivéve a szereplő egyének szájában. Mert, a mint főnebb kifejtém, igaz hogy a cselekvés rövid mozzanatát fejezi ki, de alig múlt jelentésénél fogva oly közel áll a beszélő egyén jelenéhez, hogy régi — már igaz vagy költött — történet elbeszélője, például

historicus költő nem használhatja; ama váratlan vagy indulatos kifejezése pedig nem talál az elbeszélés nyugodt folyamához. Csupán a beszéltetett személyek szá-
 jába lehetne adni, kik mind oly helyzetben lehetnek, hogy valami cselekvést, állapotot, magokra nézve alig múltnak tekintsenek, mind a váratlan meglepést, a kedély felindulását fejezhetnék ki e formával, épen úgy, mint az élő, mozgó, beszélő nép. Így áll, mondom, a dolog, ha csupán a magam, s a fent kijelölt pontok között lakó nép nyelvérzékét veszem számba. Ha pedig ettől eltérek, ha az irodalmi használás tömkelegébe sodortatom, akkor rám nézve mindegy, akármi értelem köttetik e formához, csak meg legyen állapítva, általánosan elfogadva, mert ekkor már nem nyelvérzékem, hanem a grammaticai czélszerűség határoz. Minden esetre fontos azonban, hogy a nép e formát sohasem használja folyton-folyó cselekvésről; habár másrészt megfordítva nem áll, hogy pillanatnyi vagy kezdődő cselekvésre, a felhozott eseteken kívül is, használná. Legalább, a mennyire én tudom, közvetlen tapasztalásból. Mert sejtem, hogy Erdélyben sokkal szélesb körű e használat, s Brassainak, midőn a népre hivatkozik, az ő szempontjából talán igaza van. Egyébaránt, jegyezzük meg, Brassai csak azt mondja: «alig van nyelvfertőztetőbb, magyar fület fájdalmasabban vagy boszantóbban sértő egy visszaélés, mint a *látám — hallám — evém — alvám* formáknak olyas cselekvények vagy állapotok kifejezésére való használata, a melyek az illető időben *még nincsenek bevégezve*, hanem folyvást tartanak vagy ismételték vagy szokottak». Nosza fordítsuk meg. Állítja-e Brassai úr, hogy oly cselekvényekre, állapotokra, melyek az illető időben *már be vannak végezve* (szabatosabb kifejezés kellene ide, mert ez a perfectumot,

plusquamperfectumot is befoglalja) nem tartanak folyvást, nem ismételték, nem szokottak (tehát: «oda méne, leüle, szóla, felele, meglátá, megüté, elkergeté»), szóval, hol momentán cselekvés vagy állapot kifejezendő, ott a nép mindig vagy minden különbség nélkül az *ék-ém* igealakot használja? Mert ez döntené el a kérdést: van-e alapja a népnyelvben az *ék-ém* forma aoristusi használatának? Az én népem valami mást mond. Az a Pesten forgott ifjú, kinek szavait Brassai úr idézi, bizonyosan nem a tiszai néptől tanulta el az *ék-ém* formának se helyes, se helytelen használata módját.

A *vala* összetételes *folyómúltra* nézve azt jegyzem meg röviden, hogy azt a mi népünk csak bibliából ösmeri, beszédben teljességgel nem használja, se *végzetlen*, se semmiféle múlt értelemben. Ellenkezőleg, ugyan tarka használatát látom az erdélyi, főleg háromszéki szójárásban. (Lásd az idei Magyar nyelvészet III-dik füzetét.) Bezzeg van ott: «mit mond *vala* kéd? felépítők *vala*; megkinálám *vala*; nem éré *vala* fel; be nem végzi *vala*» stb. Kár, hogy a tisztelt értekező, kinek példáiból szedjük ezeket, nem rakta utánok mindenütt jelentésöket, mert így néhol kétségben maradunk, indicativusi segédige-e a *vala*, vagy pedig a *volna* helyett áll. Mindez bizonyítja állításomat, mennyire kiáltó szükség egybe gyűjteni a szókötesi árnyalatokat — hová az igeidők használata is tartozik — az összes élő magyar nyelvből; mert csak azok nyomán lehet a tempusokra végérvénnyel határozni. Addig én — és még sokan — *eclecticusok* maradunk: s egyéb törvény nem létében a múlt idő kifejezése körül legalább a jóhangzást, változatosságot követjük, ha megsokalltuk a nép *t*-ragos perfectumait.

BIRÁLATOK.

ВІСЬОК

BIRÁLATOK.

I.

EREDETI NÉPMESÉK. Összegegyűjtötte Merényi László. I., II. kötet. Pest, 1861. Kiadja Heckenast Gusztáv.

Az epikai költészetre általában nem látszik előnyösnek a betűírás elterjedése, annál kevésbbé az a könnyűség, melylyel szerzeményét a sajtó útján kiki nemcsak állandósíthatja, hanem tetszés szerinti mennyiségben többszörözheti is. Ama solidaritás, mely hajdan az elbeszélő és hallgatói, az énekmondó és közönsége, a mester és tanítvány közt fenállt vala, meglazúlt, csaknem elenyészett s egy más viszonynak engede helyet, annak, mely az egyedül activ író s egészen passiv olvasója között van. Az eposz minden faja megszűnt az egyetemes nemzet sajátja lenni. Míg hajdan az énekmondó körülbelül oly viszonyban állt hallgatóival, mint eposzának hőse a vezérlete alá gyűlt nemzettel, mert valamint emez a közakarat, úgy ő a közös érzület kifejezője vala: most az eposzíró saját egyéni erejére van hagyva, de azon nehéz követeléssel, hogy a közös érzületet fejezze ki, jóllehet megfosztva minden támogatástól, melyet a hajdan énekese talált hallgatóiban. S miféle támogatás

volt ez? Nagyon lényeges, elannyira, hogy már ma szinte közmondattá lön: «a valódi eposzt nem *írják*, az valamely nép közös költeménye».

Segítette pedig az összes nép a költőt nem csak az által, hogy mondákban, apróbb énekekben fölkinceselte számára mindazon anyagot, melyekhez a nép érzése kiválóbban ragaszkodik — melyeken az legörömostebb jártatja vala képzeletét, melyekre nézve tehát az énekszerző biztos lehetett, hogy elevenen érdeklik hallgatóit, — hanem azon ellenőrzés által is, melyet a nép e költemények *elfogadása, továbbadása* közben gyakorolt. Míg napjainkban akármely silányság útát lelhet a sajtóba, vagy legalább írott betű segélyével fönmaradhat, mint örökös hiba: ama folyók partjain, tábori tüzeknél, sátor vagy isten szabad ege alatt hallgató nép visszaütését, a mi nem életre való; s ha mit elfogadott, kellett abban lenni valami derekasnak, méltónak hogy emlékezetbe vesse, tovább adja, firól-fira örökítse. Míg most a költő egyén munkája, hibáival, fonák részeivel, hézagaival, kinövéseivel átmarad ivadékról-ivadékra: a hajdani — ha szabad új szót gyártanom — *panpoëticus* korban minden továbbadó, minden egyes dalnok, minden következő nemzedék rátette kezét a műre, hibáit kijavítá, darabosságát elegyengeté, betölté hézagait, megigazgatá a mi fonák volt benne s eltörölve a mi pusztán a költő egyediségének volt kifejezése, az egészet mind általánosb érdekűvé, az összes nép közvagyonává alakította. Nem is kell gondolni, mintha e századok és ezrek közös munkája csak rontó, megvesztegető irányban haladt volna egy vagy más nagy költői szellem művét illetőleg. Ki merné eldönteni, vajon az az Iliász volt e tökélyesebb, melyet a maeoni vak koldús önjakúlag zengett phorminx-án, vagy

az, melyet néhány századdal később, neve alatt összegyűjtöttek?

E solidaritás a költő és hallgatói közt ma már csak a nép alsóbb rétegeiben áll fenn, s kötött alakú elbeszélésben nálunk csupán egy-két ballada-szerű költeményre szorítkozik. De folyvást él, szemünk láttára működik az elbeszélés ama prózai nemében, melyet összefoglaló nevezettel népmesének vagy egyszerűen *mesének* szoktunk mondani. Az, a mi e mesék keletkezése, élő ajkon továbbadása, hely, idő, körülmény szerinti módosulásai, majd csonkább, majd teljesebb idomban megjelente körül véghez megy, rokon fogalmat nyújt ahhoz, mely szerint a régi eposz származott, terjed s folyton virágzik vala, azon különbséggel, hogy a kötött forma biztosabb támaszt adott az emlékezetnek, s így a költemény nem volt a sokszor ügyetlenebb elbeszélő csonkításainak kitéve anynyira, mint a népmese. De másrésről semmi sem gátolta, hogy a kinek elevenebb képzelet, nagyobb elbeszélő, alakító tehetség adatott, ne módosítsa, teljesebb, épebb szerkezetűvé ne tegye az elődétől nyert hagyományt; s így a fejlődés folyama (processus) egészben az ár és apály változatos játékát tünteté föl. Szerencsés nép, a melynek sikerült ez áradat teljéből valamit kiragadni s írott betű segélyével átörökíteni az utódokra! A mi eposzi korunk úgyszólván nyom nélkül enyészett el; nekünk alig maradt egyéb, mint rajtafogni a népszellem epikai nyilatkozását, ott a hol az még található, a népmesékben, s teremtvényeit hű feljegyzés által megóvni az enyészettől.

Nem czélunk itt a mesegyűjtés fontosságára bővebben kiereszkedni. El van az ismerve nálunk tanultabb nemzetek által, kik e naiv elbeszélések felkutatásában is megelőztek bennünket. Csupán azt jegyezzük meg, hogy

ez nekünk még fontosabb, mint bárhol a kerek világon; mert ős eposzunk eltűntével majd semmink sincs, hol az egyetemes népszellem nyilatkozását megleshetnők, kivéve a mese.

Szólunk inkább a *gyűjtő* kellékeiről. És itt szabad legyen megkülönböztetnünk a mesék gyűjtőjét azok *bíráljától*. Kétséggkívül legjobb, ha e kettőnek minden tehetsége s tudománya ugyanazon személyben egyesül, de ez oly ritka szerencse, s annyira ellentétes működését teszi föl az elmének, hogy örülnünk kell, ha külön egyiket vagy másikat feltaláljuk.

A jó gyűjtő mindenképpen felett egy tökéletes mesemondó képességeivel legyen felruházva. A nép közt, ennek fonóházaiban, pásztortüzeinél forogván, úgy szólva ott nevedvén fel, bírja ennek ne csak nyelvét, egyes kitételeit, hanem egész esze járása, képzelődése, modora az elbeszélésben ki nem törölt betűkkel vésvé álljon emlékezetébe. Olyan legyen ő, ki ha ama körben marad, születve volt a vidék legügyesebb mesemondója gyanánt szerepelni. Eleven képzelete bírja felfogni, hű emlékezése megtartani a legcsekélyebbnek látszó vonásokat; s midőn évek múltával gyűjtéshez fog, ne új és szokatlan benyomásokat kelljen fölszednie, csupán a régieket frissíteni föl. Az előadási, öltöztetési modor annyira hatalmában álljon, hogy ha valamely mesének pusztá vázát kapná, képes legyen azt olyanná tenni, mintha a legjobb mesemondó ajakáról vette volna. Legyen érzéke fölismerni a legcsekélyebb idegenszerűt, a mi netalán leírói, segédgyűjtői által a mese anyagába vegyült, s tudja azt kár nélkül eltávolítani; nem különben ösztönszerű jó ízlése, a mi egyes mesemondóban sem hiányzik, hogy több variáns közül tudja kiválasztani a legépebbet, legteljesebbet.

E rátermettség s gyakorlati ügyesség nélkül a legtudósabb mese-philosoph is csak félmunkát tesz, s gyűjteménye hiányosan tükrözi vissza a nép szellemét. A bonczoló, hasonlító, kritikai elme oly vonásokat láttat, oly hangokat hallat vele, melyek ott nincsenek, s egy vagy más kedvencz elmélete, ötlete kedvéért hajlandóvá teszi megrontani a mese szövegét.

A jó gyűjtő, azon perczben, midőn a mese szövegét írja, megszűn okoskodni. Egészen átengedi magát a naiv benyomásoknak. Nem jut eszébe, hogy ő tanult ember, s e jogon módosíthat, elvehet, hozzátehet; nem, hogy indokoljon, hol azt a nép nem tartja szükségesnek: hogy valószínűvé akarja tenni, a mi képtelenség: hogy *irodalmi* színnel vonja be, mintha valami novellát csinálna. Feladata az, hogy tartalom és alak tekintetében minél hívebb lenyomatát eszközölje a szövegnek, a mint azt egy kitűnő mesemondó szájjal előadná. *Kitűnő*, mondom, mert vannak ügyetlen mesélők is, a kiknek otromba szószaporítása, szórakozott ismétlései, «osztéghát-jai» és «aszondjai» nem gyűjteménybe valók. Jó mesemondó után még arra sem igen van szükség, hogy a gyűjtő az *illem* és erkölcsiség rovására tegyen változtatást; mert a magyar nép természeti szüz érzéke oly finomúl siklik át az illemsértő dolgokon, hogy még az irodalom is tanulhat tőle.

Ellenben azt hiszszük, hogy a legjobb gyűjtő sem vehet magának szabadságot arra, mi a *hívatott* mesélőben nagy érdem, hogy a mese *anyagát* megváltoztassa, lényegesebb részeket toldjon bele, szóval, hogy a meseköltés folyamában mint tényező szerepeljen. Ugyanis a paraszt mesemondó, a mit költői lélekkel s alkotó ösztönnel javít a mese szerkezetén, azonnal átadja a népnek, mely

ha elfogadja, jele, hogy a módosítás életre való, s a mese új alakjában fog tovább élni, míg az ügyetlen betoldás vagy ferdítés magától lehámlik azon hatalmas ellenőrzés mellett, melyet a nép ízlése, ösztöne az egyéni újítások irányában folyvást gyakorol. De a gyűjtő, ha volna is tehetsége sükerrel változtatni a szerkezeten, nem adja azt közvetlenül a nép szájába, hanem az irodalomnak, s míg egyrésztől újítása nem tudni hogyan állaná ki a tömeg bírálatát, más részről megcsalja az irodalmat, nép ajkáról vettnek hazudván, a mit maga koholt. Eltalálni a kellő határpontot, meddig szabad a gyűjtőnek változtatni s hol szűnik meg ebbeli jogosultsága, nem könnyű, de éppen azért főfő criteriuma a jeles gyűjtőnek. Talán így lehetne megszabnunk e határvonalat: *elmondásban* a gyűjtő követheti az ügyes mesélő szabadságát, *költésben* nem.

Ezek előrebocsátása után, lássuk már a vizsgálatunk alatt levő gyűjteményt.

Örömmel jelentjük ki, hogy a kéz alatti mesék összeszedőjében jórészt feltaláljuk azon tulajdonokat, melyekkel odafenn az alkalmas gyűjtőt jellemeztük. Nincs talán mély ismerete a világ meseirodalmában, sőt a hazaiában is csak Erdélyi gyűjteményére találunk czélzást nála; meglehet nem tudna számot adni meséiről, mi azoknak jelképi értelme, hitregei vonatkozása, mi viszonyban állanak az egyetemes mesevilággal stb. — de *elmondani* mesét, egészen úgy, a nép esze járása szerint, mikép ügyes paraszt mesélő elmondaná, arra gyűjtőnk kiválóan alkalmas. Mindannyiszor, ha magát ez — úgy szólva — természetes ösztönnek s emlékezéseinek adja átal, úgy tetszik, mintha nem olvasnók meséit, hanem hallgatnók egy rátermett mesélő szájából, tengeri-fosztásnál, vagy fonóka pislogó mécse mellett. Nem csak a nyelv, az

előadás modora, a színezés, az epikai közhelyek, ismétlések, de minden vonás a népre, az eredeti mesélőre s hallgatóira emlékeztet. Csak az a baj, hogy néha mintegy megresteli, hogy ennyire népies emlékezetének engedte tollát, s feltámad benne az *írói* vágy, ilyenkor túlszínez, hosszabb leírásokat sző be, s ha megtartja is a népi kifejezéseket, meghamisítja modorát az elbeszélésnek. Ha erről leszokik, ha elégli a dicsőséget a magyar mesék *jeles* gyűjtője lenni, — s a hátralevő kötetekben (még *négyet* ígér) egészen átengedi magát naiv emlékeinek: bizonyynyal többet tett s az irodalomban is jelesb nevet vívott ki, mint ha fél gyűjtő fél novellista gyanánt jár el.

Nincs terünk itt elősorolni mindazon helyeket, hol gyűjtő igazi népszellemben és modorban szól. Lehet mondani, könyve legnagyobbbrészt ilyen, de aztán majd mindenik mesében fordul elő szakasz, hol, úgy látszik, csekélylette a meseszöveg egyszerű voltát, s túlhalmozta a neki nagyon hatalmában álló népies kifejezésekkel, vagy épen irodalmi czifrával színezte ki. Mint nagyon sikerült modorát a népi elbeszélésnek, említjük a mesék kezdő és bezáró szakait. Első meséje így adja egyikét azon dévaj kezdő formuláknak, melyek, valamint a zárszó is, arra emlékeztetik a hallgatót, hogy itt nem valódi történettel, csak a képzelem szeszélyes játékával van dolga. «Hol volt, hol nem volt, még az óperenciás tengeren is túl, még az üveghegyeken is túl, kidült-bedült kemenczének egy csepp oldala se' volt, a hol jó volt, ott rossz nem volt, a hol rossz volt, ~~ott~~ jó nem volt, volt egyszer a nekeresdi s ebkérdi kopasz hegyen hét sugár jegenyefa, ennek minden ágára egy-egy ringyes-rongyos p . . . l akasztva, s ennek minden korczában ránczában egy-egy véka bolha, — s ezen bolhacsordának az legyen pásztora, ki az (operen-

eziából hozott) mesémre figyelmesen nem hallgat. Ha pedig csak egyet is elugrat: akkor *az a* bolhacsorda iszonyú vérontásának legyen kitéve, (syntaxisban is megtartva a népies hanyagság) s csípdessék agyon». Hasonló a mesék bezárása, mely néha egyszerűen: «Eddig volt, mese volt», — de néha oly kacskaringós bohózatos modorban szállítja le a hallgató képzetét a valóság színvonalára, mint a legfurfangosabb mesemondó. Példa ez: «Papot, hóhért vaskalapot hozattak; a pap összeadta, a hóhér seprőzte, az istennyila kerülgette, de soha meg nem ütötte. Lakzit laktak, tehenet vágtak, hordót fúrtak, faggyat hoztak (itt némi módosítás a decorumért), faharanggal harangoztak, tökkel kolompoztak... Eddig volt, mese volt, talán igaz se volt».

E kezdő és végszakaszokon kívül, melyeket gyűjtő helyes érzéssel váltogat, majd egyszerűbb, majd sallangosb formában adván őket, nagyon ügyesen tudja használni a mesének úgy szólva epikai közhelyeit, azon ismétlő, recapituláló, emlékezet segítő részeket, melyek olvasóra nézve nem lényegesek ugyan, de a hallgató figyelme ébrentartására szükségesek, s így az élő mese jelleméhez tartoznak. Értem az efféléket: 1. «Volt már neki egy állatja: farkas. 2. Volt már neki két állatja: egy farkas és egy tigris. 3. Volt már neki három állatja: farkas, tigris, oroszlán». Szintén népi szellemben történik az is, midőn a hallgatót kiábrándítva mintegy, a mesebeli metamorphosist valóhoz köti; például: «azóta kiált így a varjú: kár! kár!» vagy: «azóta nincs többé boszorkány!» A népi élet, nyelv, előadási mód ismeretéről tanúskodnak az ilyenek is: «kihúzta a kilincsmadzagot» mit csak az ért meg, ki a szegény nép fakilincseit ösmeri; — fürödjél meg harmatszíkba — átok alatt hagyó csudaszületett, fél ember félkígyó — tetszett személye személyének — térdig

jártak abba a jóféle sárga tyúkhús-levesbe, s még az árva gyermeknek is akkora kalács volt a kezében, hogy majd letörte a derekát (*locus communis*) — *itt* (ekkor helyett, gyakran) a királyfi hazaviszi nagy parádéval a feleségét — ezt az *égi csudát-facsomót* szánta a királyfinak hitvestársúl — énye, emilyen, amolyan eb . . . a, ördögdobta, vízhozta, gazvette fattya! — *tubus* szülék — az anyjok *megfejte a kútágast* — *inhogy* (majdhogy) a kezét lábát meg nem ette; de mit használt vele, *csak a magáét ette* — tudom, miben sántikál a gonosz, de nem lesz az *idős* (nem sül az el) — rögtön kulimázzá változott: azóta kenik a szekeret kulimázzal — mit érdemel egy oly személy? stb. *Nem egyebet* felséges vöm — *irdatlan* (irgalmatlan, idom-talan) vasház — *hogyim* (minthogy, mivel) jó volt — pörkölt hús a *subaháton* párolgott (a bunda bőrére tálal a pásztor) — nem akar most *játszani* (concumbere) — *csuhujjába* (csuha ujjába) tette — malaczkерgető ostor, melyet a körmén fonogatott — *tüzlócza* — kapja a *lelkét*, mit mit nem cselekedett vele — körömfaladék — megnyergeli az *aszagot* — *szülés* (takarmány, eleség) — jön, mint a parancsolat — fele botját (füle botját) sem hajtotta a beszédnek — vezérlő (a ménesben) — az nem nagy *summa* (nem nagy dolog) — annyira van ide, mint innen oda, s onnan vissza — *létlen* módon (mielőtt *lett*, születt volt) — boncz (czomb) — létlen ló (nem ellett) — cserepecsikba csiptetett gyertyavilág — hídó (szántó gyerek) — boszorkányok konkolyt, csermolyát, vadlencsét örölnek — ~~N~~hol utánunk — egész birodalmából összegyűjtette a házasulandó grófokat, hercegeket, bárókat, hírneves vitézeket, urakat, úrfiakat, válogatott cigánylegényeket és hosszúsüveges, kankós tótokat (közhely) — *itt* egyszer a burkus király hadat üzen a spanyol király-

nak, hogy ilyen amolyan teremtetten, ha legény, álljon ki a síkra (a hadizenés szokott formulája meséinkben) — anynyira fájt a seb, hogy *nemcsak*, hanem *ugyancsak* — eszmadia tallér — vagy volt melege, vagy nem, most az egyszer véres verejtekben fürdött — feleközepe (épen fele) — *így veri, úgy veri* háromszor a fejéhez — *kezes* (szelid) bárány — le is út, fel is út — rongyos hídát *megtapasztotta* (ismerni kell az alföldi nádhidakat!) annyi sem maradt ruhájából épen, a mennyibe egy garas ára sőt be lehetett volna kötni — *papos* (jó) vacsora — e porból (az ördög porából) lett a *vörös hangya* — *így* akarta, *úgy* akarta disznáját ellopni — s több efféle, mind azt mutatja, hogy gyűjtünk igen jól ösmeri a nép nyelvét, előadási modorát, szokásait.

De vissza is él gyakran ez ügyességgel. Nagy készletét bírván a népi szólásoknak, hasonlításoknak, példabeszédeknek, gyakran kevesli a mese egyszerű folyamát, s önszakállára oly bővítéseket csinál, melyek nem a nép szellemében vannak tartva. Ilyen az, mikor egy fölvetett képet hosszú allegoriává fon, mi a népnél nem szokás. A «Hamúpipőkét» így kezdé: «Volt egyszer egy király s ennek egy tuczet gyermeke, ép tizenkettő. Egyik szebb volt, mint a másik, csak a legkisebbik rítt ki a többi közül, csak ez látszott *gyenge fakadásnak* mintha élete *gyökerén* valami féreg rágott volna . . . stb. Mikor a királyfiak azt a kort elérték, hogy házasodni lehet: elindultak ország-világszerte azon szándékkal, hogy mindaddig mennek, míg oly *törzsre* nem találnek, melynek, mint az övéknek, épen tizenkét *hajtása* nem lesz, tizenkét *virág-szál*, tizenkét szép leány». Íme, népies szavakból van fonva, de a modor, a hosszú allegoria, nem népies. Ugyanezt mondhatjuk a részletes, hosszú leírásokról; haszinte

egyes vonásaik népi elemből vannak is szedve. Azt mondja a kigyóbőrű gyermekről: «e csodaporonty is pihent a hófehér mezőben (anyai kebel) s a két szép arany alma bimbójából szította a méznél édesb tejet». Egy Kuvik nevű banyát így jellemez: . . . «Megérdemelte *volna* a jó meleg fürdőt: forró zsírból, olvasztott ólomból, felforralt olajból; meg még azt a tiszteletet is, hogy ha, mint az afféle jó lelkeket szokták, bűdöskő tömjénnel füstölték *volna* is körül. Hej! sok víz lefolyhatott addig a Dunán, mikor ennek a Kuviknak, ennek a halálmadárnak azt mondta *volna* valaki: szívem szép szerelme!» No itt elég népies mondat, metaphora halmoztatik össze, de a nép nem ereszkedik ily részletes leírásokba, különösen nem ír le *feltételesen*, olyat, a mi csak *volna*. Még kevésbbé tér ki arra, hogy *tagadó* leírásokat szőjön elbeszélésébe, minő például ez is: «Vén volt már a kopaszhegy, mert így híták; itt-ott lengett a tarkóján egy-egy árvalány hajszál: de ezt *sem* fonta be foncsíkra semmiféle természeti erő, s *nem* fűzött e közé szép piros szalagot, szép piros virágot». Így nem describál a népmese. Az ilyenek akkor is sértik a mese szűz épségét, ha tisztán népi kifejezésből válogatvák, mert az előadás egyszerű jellemét hamisítják meg. Hát még a hol nyilvános az irodalmi kocsintás! Sűrű a példa ilyenekre is. «Az álom *rózsa ujjával* mindenkit megkötozött — *lotus*-virág koszorú — a nap, ha borús lesz tündöklő *isteni* arcza — látta az óriás keresztes pókokat, mint szövik fonják, megevett aranyszöszből, a hajszálnál *vékonyabb*, üvegnél átlátszóbb tündérvásznat; látott itt-ott helylyel-közzel elültetett napsugár virágokat, melyek egy-egy égi madárkának szolgáltak hajlékúl — a kert kellő közepében állott a Szél palotája, *gránit*-sziklán, melyet haragjában a *Kaukazu*sról harapott le» — vagy

midőn az éhséget, három lapon keresztül «lánczos kutya» allegoriában emlegeti, mely hasonlat egy versből ragadt rá — vagy midőn a «kulacs nyakát kitekerteti» vagy az egész boszorkány-tanya leírása, Vizi Péter című mesében, mely több mint négy lapot (101—106) foglal el s miből elég lesz kóstolóloul ennyi: «Vizi Péter is hasztalan tekintett fel a verőfényes égre, neki az nem süttött, neki az nem világított, mert oly sötét volt, hogy a kanál is megállott volna benne (eddig népies); s a legvékonyabb sugárka is, ha bár oly vékony lett volna is, melyet tündérek szoktak tűfokába húzni s azzal mint valami aranyfonállal tündéröltönyt varrnak, *mondom*, az ily vékony sugárka sem bírta volna hegyes lángdárdájával keresztül ütni azt a koromfekete setétséget». Hogy ízlik népmesében? Pedig gyűjtőnk, ha belé melegszik, lapokat ír *hujus farinae*, azt gondolva, hogy most csinál egyszer szép dolgot! Majd előáll aztán valaki s abstrahál az ilyesekből mythológiát, mikép Lisznyai barátunk phantasticus ötleteivel megtörtént.

Mondám fölebb, hogy a mese előadásában a gyűjtőnek örömet megadhatni mindazon szabadságot, melyet ügyes mesemondó venni szokott magának. De ez nem hatalmazza föl a gyűjtőt, hogy oly részeket csempészszen az előadásba, melyek a paraszt mesélő eszmekörén túl járnak, vagy oly modort, mely a nép modorától elüt. Sokszor hallottam mesében tündéri, boszorkányos, megbüvölt helyek leírását, de e leírásokat sohasem találtam oly részletesnek, finomkodónak, mint például a «Kigyóbőr» mesében (I. 27—35. lap.) a Hold, Nap, Szél palotái festését, vagy «Vizi Péter és Vizi Pálban» (I. 101—108. l.) a boszorkány-tanyát. Igaz, hogy tud a népmese Hold-, Nap-, Szélanyáról, ezek palotáiról, haza-
térő fiokról stb. de e tündéri helyek azon *kiszínezése*,

melyet gyűjtőnél olvasunk, nincs a népmesében. Igaz, hogy boszorkánytanya is fordul elő, de legfőlebb ily általános jellemzéssel, hogy ott mindenféle csodálatos és ijesztő állatok hemzsegnék; a szörnyű látványok részletes, hosszadalmas rajza nincs a nép ajkán. Ki hallott ily leírást valaha néptől: «Repült Vizi Péter akaratlanúl, szárny nélkül. Hosszú aranyhaja egészen lebomlott s mint *üstökös farka, maga csillag levén*, lebegett utána. Ezer volt a szerencséje, hogy leomlott aranyhaja! mert hogyim a *légi úton* magához tért, hogy nagyon meg ne üsse magát, ha leesik: aranyhaját kétfelé választotta, *karjára tekerte s vele mint aranyszárnynyal vezett a légi úton*; úgy annyira, hogy mikor leesett, nem halt meg; annyival inkább, mert homoktengerbe, puha homok-ágyra esett». Ismerem az ily «salto mortalekat»; a nép nem tud semmit «repülésről», hanem elégli, hogy azért nem tört nyaka a hősnék, mert homokra, vagy tollhegyre stb. esett. És ez a nép észjárása szerint elegendő motivum; ha *repülni* tud hajával, úgy szükségtelen is puha talajra *esnie*.

De nem is csupán az előadás népi jellemét rontják meg az ily önkényes descriptiók. Leíráshoz phantasia kell, s a gyűjtő lelkiösmeretben járó dolgot követ el, midőn saját képzelme teremtményeit a népé gyanánt árulja. Tudjuk, hogy a népnek van némi bibliai képze a gyehennáról, de a mint gyűjtőnk leírja (I. 107.) az csak főbb vonásaiban népies, hogy t. i. a kárhozottak nagy tűzben égnek, vagy kádakban, üstökben, forró olvadékban főnek; de a mint ő ⁶kiszínezi, s úgyszólván mythológiát teremt, vagy *olvasott* dolgok beszövése által meghamisítja: ahhoz a népnek semmi köze. Hogy «a *kátrány* felfűjt *pojával* köpköd» — ez még csak a dictió megvesztegetése; de hogy a láthatlan szolgáltek azon emberek fekete lelkeit főzik

legjobban, «kik hazaárulók és harcban gyávák voltak» — hogy a fehérre tisztúlt lélek a többi fehér lelkek hazájába repül «hol a hősök és csatában elesettek nagy tisztességben élnek»: az illet, bocsásson meg gyűjtő, nem vette a néptől, vette az irodalomból, mely e vonásokat rég elhangzott mondákból szedte föl.

Gyűjtőnk e hajlama, saját képzelme vagy más úton nyert ismerete tárgyait elegyíteni leírásaiba, nagyon kétesnek teszi, mit tartsunk meséiben *eredeti* mythologiai vonásnak, azaz olyannak, mely ma is forog a nép ajkán, mit ellenben koholmányoknak, vagy irodalmi toldaléknak. Megkísértem néhány ilyesnek bírálatát. A «Kigyóbőrben» (I. 21.) a *lélekvándorlás* némi nyomát találjuk. A kigyóbőrben született hős mondja: «hogy ezt a kigyóbőrt kell viselnem, ez átok rajtam. Én egy tündér királynét szerettem, de cserbe hagytam, s megátkozott, hogy mindaddig viseljem e kigyóbőrt, míg attól házastársam egy évi, egy napi, egy órai titoktartása fel nem oldoz». Ily elátkozás egészen meséink szellemében van; de itt az elátkozott legény *újraszületik*, mint csecsemő, s így metempsychosison megy át. Nines okunk elvitatni hitelességét, annyira népmeséink módját követi. De már a következő lapon (22.) a *napimádás* becsempészettnek látszik. A királyné, leánya házasságán tünődve, ha vajon boldog lesz-e, várja a nap felköltét: «ha borús lesz tündöklő *isten*i arcza, e házasság akkor boldogtalan lesz s az *istenek* nem helyeslik» azonban a nap tisztán kél fel, s a királyné felkiált: «Oh, *hála* neked, tündöklő nap; boldog lesz egyetlenegy leányom házassága; mert maga az ég is mosolyog felette». Ez már oly *szépítés*, mely az irodalomból van odatoldva, annyival inkább, mert míg amott a kigyóbőr viselése lényeges peripetia a mesében, itt az anya tünődése mit sem lendit,

hanem csupán a descriptióhoz tartozik. A Hold-, Nap-, Szélanya, nagyában, mythologiai személyesítés, de leírásokkal önkényesen kiczifrázva. A «Hajnalkert» is lehet népies, mint név, de nem a mint körülményesen leíratik; a *tűzmadarak* ellenben, melyek az égő kemenczéből kiröppennek, egészen magukon hordják a népi phantasia bélyegét. A sokszor előforduló *szolgalelkek*, bár e formában nem ismerem, szintén lehet mythologiai vonás; egyike ezeknek meg is neveztetik: *Gubb*, melyet semmi okunk hamisnak tartani. Ritka eset ugyan, hogy a magyar nép *nevet* adjon szellemi lényeknek; de annál inkább örülhetünk e név felfödözésén. *Gubb* egészen hasonló csodalény ahhoz, ki Gaálnál *Jankalovics* néven fordul elő. De az utóbbi név szembetűnőleg idegen, szláv eredetű, míg a *Gubb* (gubó, guba, guborodik) magyar is lehet. Megjelenése (I. 59) annyira meséink szellemében történik, hogy semmi okunk gyanúba fogni hitelességét. A mesélő sohasem magyarázza, kicsoda micsoda az a *Gubb*; a neki parancsoló vén koldús alakú szellem megrug egy zsombékot, s lekiált: «hej, *Gubb*, jöszte ki!» s midőn nem akar, mert «alszik mint a gözü», szitokkal kényszeríti: «hej *Gubb*, vesztél volna az anyádba, jere ki!» s hogy még sem jő, czifra melléknevekkel halmozza el: «Hej, *Gubb*, te égi meszelő, te babkaró, te égi lajtorja, jöszte ki, ha mondom!» Mind e czímek *Gubb* úrnak hosszú termetére vonatkoznak, és csakugyan, a mint kiugrik a hangyazsombékból, oly magas lesz «hogy fejével még az ég boltját is *ímhogy* fölebb nem tolja», majd a vén ember parancsára úgy összetöpörödik, mint egy Borsszem Jankó. Érdekes egyéniség a magyar szellemvilágból, s jó zsákmány költészetünknek, mely se *Puck*, se más kobold nevekkal nem rendelkezik. Aztán további tisztte abban áll, hogy segíti a

bujdosó királyfiút és királyleányt, természet fölötti hatalmával.

«Vizi Péter és Vizi Pál» kezdetén (I. 81.) nem tudom, tisztán népi eredetű-e az *álmom*, mely Mandane s Almus anyja, Emes, álmának szakasztott mása. A királyleány két korsó vizet önt a földre, mely mindent előzönl, jelentve két hatalmas fiú születését. — De már az ország *tátosai* és bölcseinek említése nyilván irodalmi reminiscentia; a nép ismeri ugyan nemesak a *tátos* paripát, hanem a *tátos* embert is: de ez nem annyira bölcsesége mint azon vonás által tűnik ki, hogy minden hét évben más *tátosokkal*, vagy *tüzes bikákkal* stb. kell megharczolnia. A *szent hetes szám* sem él ily tisztán a népi tudalomban (I. 84.) talán a világ *jósfája* sem (u. o.); ellenben *világ vámja*, *malma* stb. ismeretes. Hogy a sárkány lelke fekete *galamb* alakú (91. l.) nem ellenkezik a népi képzelemmel; a *forgó szelek királynéja*, (105. l.) a többi itt levő personificatiókkal együtt, gyanús; ellenben a hősnek szalonna-, a boszorkánynak békasütési jelenete előttem is ösmert népi episod. Ugyan e mese végén a *sárkány-fogak vetése*, bár a régi mythoszból eljuthatott a néphez, azért látszik gyanúsnak, mert nem okvetetlen tartozik a mese kifejléséhez, nagyon mellékes dologra vonatkozván (I. 121.). «Kilinkó» pokoli expedi-tiója más mesékből is ösmeretes; de nem tartozik a mythológiához. *Nagy Meseország* (140. l.) nem népi inventio: a «Jóka ördöge» című versben olvastuk először. Nem tekinthetjük mythologiai résznek, de még népies személyesítésnek sem, a mi a Hamupípókében (II. 18.) mondatik a királyleányról, hogy: «körülötte a *szellő* cziterázik ezüst *tollal*, arany húrokon; a szebbnél szebb szemérmes szobaleányok pedig gyöngyharmatot szednek, arany puttonyokban» — ellenben jó ugyanott a *tátos ló* sajátságainak

rajza. A «Nádszál kisaszonyban» a Syrinx nymphához hasonló hitregei vonást semmi okunk gyanúsítani: sőt e mese új oldalról tünteti fel népünk képzeletét. Hajlékony, gyenge, karcsú hölgyet nádszálban rejtőzve képzelni oly természetes költői hyperbole, hogy bármely nép rájöhetett. Ugyanott egy *szolgalelek* a Nap szolgálatában, mely a hőst 77 mérföldre fúja egyetlen leheletével, eredeti alaknak látszik; de a sötét földalatti lyuk, hol az *istennyilát* készítik — aligha nem önkényes betoldás. Nem emlékszem, hogy népünk tudna valamit a villámok készítéséről. — A *létlen* lovat (melyet nem anya ellett) már maga e népi szó eredetinek bizonyítja; de (II. 46.) élek a gyanúperrel, hogy a Nap leánya, Hajnal, ennek palotája, kertjei stb. bővített leírása mind oly sallang, melynek készítését Merényi urnak fogja köszönni a magyar mythologia. Beretva híd, réz, ezüst, arany erdő, mind ösmeretes a magyar mesékben: de nem az efféle: «hogy ide ért az ég virága (t. i. a Hajnal), egyszerre a gyógyvirágok megrázzván piczi csengetyűjüket, csengeni kezdtek, s ennek hallatára egyszerre, mint a raj, özönlött elő a sok csillag s körülragyogták az ég virágát csillagragyogással» . . . vagy ez: «ott termett egy szemérmes *csillag*, hozván ezüst *tálczát*, ezüst tálczán aranykancsót, aranykancsóban bájítalt».

A mi a gyűjtemény összeállítását nézi: dicsérve kell említnünk, hogy gyűjtő szem előtt tartotta a változatosságot. Valóban e két kötet is arról látszik meggyőzni bennünket, hogy Henszlman osztályozása: *jelvi mese, jellem-mese, bohózat*, nem elég a magyar mesékre, vagy legalább határozottan különböző alosztályzásra van szükség. A tulajdonképi *tündér-mesék* mellett, melyek többnyire a jelképesbe játszanak (mineműek e gyűjteményben: A kigyóbőr, A szárdiniai király fia, Vizi Péter és Vizi Pál,

A hamupipőke, A nádszál kisasszony, A csodaszörny, Az aranyhaju kertész bojtár, A mostoha leány és édes leány) meg kell különböztetnünk azokat, hol nem a képzelet bábája hordoz operencián túl fekvő csoda országokban, jelvi értelmet is hasztalan keresnénk, hanem a *babonás hit* vesz erőt a képzelmen, s míg a sárkányok és vasorrú bábák szörnyűségeit amott a hallgató könnyedén kitörli emlékezetéből, itt félelem ragadja meg, mert a mit hall, többnyire el is hiszi. Ily sötét babona szüleménye már e kötetekben a *Lidércz* (II. 127.), melyben e csodás lény előidézése s annak fatalis következései rajzoltatnak, ilyen még a «Terhes asszony» című is, melyet *rém-mese* névvel lehetne jellemezni. Hasonlít ezekhez *babonás* alapra nézve, de viderőbb, a mennyiben a hősnek sikerül *kijátszani* az alvilági hatalmakat, az afféle, mint e gyűjteményben «Patkós Kőrmendiné» (II. 143.), hol a boszorkány porul jár az obsitossal, továbbá «A szegény ember és az obsitos» című (II. 189.), sőt jóformán ide sorozható «Kilinkó» zsvány-nak (I. 123) pokoljárata is. Másrésről ez obsitos, zsvány stb. *furfang*, mely hihetetlen akadályokat legyőz, ismét különbözik ama *vakszerencsétől*, mely által együgyű, sokszor bolondos emberek célhoz jutnak. Ez osztály is van képviselve gyűjteményünkben, oly darabokkal, mint *Prücsök János*, ki csizmadia létére szerencsével úzi a jósló mesterséget, mint *Bolond Jankó*, kettő is (I. 195, II. 213), kik éppen azért boldogulnak, mert ostobák; vagy a «kerek kő» (I. 143.), hol az együgyű szegény ember vak esetből, egy kissé csodás módon, meggazdagodván, furfangosan megtréfálja gazdag fősvény bátyját. A «vén leány» (II. 203.) szintén ily vakszerencse, s őt magát nevetségesen jellemző szavainak félreértése által ijeszti el a leszködő haramiákat. Megint külön osztály illetné amaz erkölcsi

magvú, allegorikai, egyszersmind fatalisticus elbeszéléseket, minő az Erdélyinél is más változattal olvasható: «Szegény ember és komája, a *halál*» (itt I. 173. l.), hol a «szegény ember» elég furfangos ugyan komját a halált egy darabig kijátszani, de végre rajtaveszt, és nincs pardon, meg kell halni. Az úgynevezett *állatmeséből*, melyeket Henszlman a jellemmesékhez számít, mivel bennök az állatok nem aesopi tanulságért, hanem saját jellemökben cselekesznek, itt kettő van; s már e kettő is lényeges különbséget mutat. Az első: «A farkas és róka komasága», Henszlman értelmében, jellemző állatmese, nem is egyéb, mint a «Reineke Fuchs» variansa, vagy töredéke, de már a «Medve és farkas» lényegesen különböző szabású. Medve ur dicsekszik, hogy ő egy embertől meg nem ijed, a farkas ellenkezőt vitat. Jön elébb egy gyermek. Az nem ember, csak lesz. Jön egy vén koldus. Az nem ember, csak volt. Jön egy nő. Az csak asszonyi *állat*. Jön egy kardos huszár. Ez már ember, kiált a farkas. Maczkó nekigyürkőzik, de megszalad a kardtól, puskától és kudarcot vall. Oly szerkezet, mely sem az állatjellemző, sem az aesopi rájába nem illik, vagy mindenikbe valahogy. Az ember fönségét mutatja az állat fölött, ennyiben aesopi alapeszméje van; a maczkó esetlen bátorsága, s a farkas óvatosabb tartózkodása jellemzi az állatokat. Az egész egy kis dialogizált drámai jelenés. — Végre azon meseforma elbeszélések is külön fajt képeznek, midőn a beszélő felcsigázza hallgatója várakozását, s vagy *comice* cserben hagyja, vagy hirtelen fordulattal *rá is ijeszti*. Ilyen *cserbehagyó* itt a «vén király» (I. 183. l.), *ijesztő* pedig a «Boszorkány» (II. 209.), mely, miután elrémitette a hallgató képzeletét, hirtelen feléje fordul: «hamm! téged is bekaplak».

Nem czélunk itten megkísérteni összes népmeséink

osztályzását. Erre nézve szükséges volna a népmesék minél teljesebb gyűjteményét birni; holott ez újabb gyűjtések is meggyőz, hogy a népi elbeszélések gazdag bányája még koránt sincs kiaknázva. Magam is emlékszem nemcsak egyes mesékre, hanem fajtákra is (genre), melyek eddigelé ösmeretlenek az irodalomban. Így fülemben hangzik egy valóságos *allegoria*, melyet Gyulai is, versben kidolgozva, lapunk számára beküldött: miszerint két testvér, az Igazság és Hamisság, útra indulván egyenlő számu pogácsát kapnak anyjoktól, s miután az Igazság pogácsait előbb közösen megették, a Hamisság csak oly feltétellel ad egyet-egyet testvérének, ha mindig egy tagját, elébb kezeit, aztán lábait stb. le hagyja vágni. De kár, hogy Gyulai kidolgozásában hiányzik a költői igazságtétel, mi, úgy emlékezem, a Hamisság büntetésében s abban áll, hogy a keze-lábától, szemétől megfosztott Igazság addig görög, hogy egy pernyés gödörbe esik, hol csudaerő által visszanyeri tagjait s még épőbb, szebb lesz, mint az előtt. A Hamisság büntetésének részleteire nem emlékszem. Így a *dajka* szobából hangzó *állatmesén* kívül, melyben nemcsak állatok, hanem péld. tojás, varró tű stb. is szerepelnek, s minő a szintén a Gyulai által versbe foglalt «Tyúk és Farkasverem» — egy sajátyszerű fajtáját tudom az állatmesének, a milyen például ez is: «A szarkát, mely tudomás szerint ügyes fészekcsináló, kérte a gilicze, tanítná meg őt fészket rakni. A szarka rá lett szivesen, de munka közben sem tudván befogni a száját, egyre ezt hajtotta: «csak így, csak úgy! csak így, csak úgy!» A gilicze sem akarván szótalan ülni, a maga bűgő hangján beleszólt: «túdom! túdom». Erre a szarka megbosszankodván, félbehagyta a munkát: «ha tudod, hát csináld!» Azért van, hogy a gilicze fészke csak darab, a szarkáéhoz képest». Jellemző

e mesében az eredeti magyar inventio, miután épen nyelvünk *hangutánzó* szavain alapúl.

Visszatérve Merényihez, nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy *néptalányokat* is gyűjt (I. 207. l.). A talányok a nép ajkán is ritkán forognak teljesen prózai alakban. Néha rímelnék, de többnyire nem rím, hanem a szavak és mondatok rhythmicus berendezése, hangutánzás, alliteratio, s egyéb ily eszközei a primitiv népköltészetnek, az, a mi őket megkülönbözteti a mindennapi beszédétől. Mi a gyűjtői jelességet a talányokra nézve abban látjuk, ha mennél tisztábban fel tudja keresni és megtartja ezen rhythmusos formát, nem abban, ha maga neki áll és versebe szedi a néptalányt. Sajnáljuk, hogy Merényi többnyire az utóbbi módon járt el. Vannak ugyan talányai közt eredeti népversezetek is, mint a *vereshagymáról*:

Kerek, mint az alma
Piros, mint a rózsa,
Rétes, de nem béles,
Ettem (belőle), de nem édes;

de már az olyan, mint a *harmatról* szóló (XVI.) magánviseli a szószaporító sütögetés jeleit:

Mondj nekem oly vizet —
Ha felelni mernél —
A melyik szélesebb
Mélységes tengernél;
Mégis, ha bele mégysz
Alig ér bokáig.
Mondjad hát, ne törjed
Az eszed sokáig.

Vagy a III. sz. *rejtett szó* (betűs talány), a XII. számú (Délibáb) lehelli-e a népiesség zamatját? vagy e periodicus szerkezetű, a *ködről* (IV.):

Mondd meg fiú, hogy hívják —

Mint e mesében írják —

Azt a nagy szemfedeleket,

Mely ki s betakarva volt

Haldokló anyánk felett?

A XIX. számú, gyertyát jelentő *találós-mese*, mely a gyűjteményben így hangzik:

Amott egy fa,

Ága nélkül

Rászállt madár

Szárnya nélkül;

Mind megette

Szája nélkül, —

előttem és tán sokak előtt ily alakban ismeretes:

Egy fa felnőtt ága nélkül,

Egy madár rászállt szárnya nélkül,

Meg is ette szája nélkül.

és ez rhythmusibb alak a népnél, mely nem a *szótagot* számlálja és nem süti a verset. Az egész trochaeusi lendületű: de nem csupán ez adja rhythmusát. Párhuzamosan felelnek meg egymásnak a «felnőtt», «rászállt» — «ette» spondaicus igék, az «ága», «szárnya» «szája» nevek és a három: «nélkül» praepositíó. Ám hallgassa Merényi a néptől, nem így tagolja-e kimondásban, hangsúlylyal emelgetve ki a sor ízeit, — az «egy madár»-t pedig dactylusnak ejtve:

Egy fa	felnőtt	ága	nélkül,
Egy madár	rászállt	szárnya	nélkül,
Meg is	ette	szája	nélkül.

Daczára gyűjtünk nagy jártasságának a népnyelvben, oly eseteket is lehetne felhozni munkájából, midőn a népi

szólásmódot ferdén alkalmazza. Nem bibelődöm aprósá-
gokkal, mint «*idő után kántálni*» (= ünnep után) «sok
lúd *farkast* (disznót) győz» — vagy midőn csekélységre
(annak bizonyítására, hogy Kilinkó egy csepp bort sem
ivott) használja e népi erősítést: «isten bizony! oly igaz,
mint ha saját két szemökkel látták volna kegyelmetek» —
melyet a nép hitelt felül múló dolgokra szokott mondani:
— csak azt jegyzem meg; hogy e kifejezést: az *egyszeri*
ember egy egész mesén keresztül fonákul emlegeti. Az *egy-*
szeri ember így s így járt: ez annyit tesz a nép nyelvén:
«*volt egyszer* egy ember, *ki* így s így járt. De gyűjtő (Kilin-
kóban: I. 132.) állandó praedicátum helyett él az *egyszeri*
melléknévvel: «az egyszeri embernek arra kell jőni —
hogy az egyszeri ember arrafelé terelgette a két juhot —
az egyszeri ember is hirtelen odaszaladt — mi baj? kérdi
az egyszeri ember — az egysz. ember átvette az ökörfar-
kot —». Szint ily ferdén alkalmazva találjuk az *egyszeri*
embert a Terhes asszony cz. mesében (II. 199. l.), hol a
azon embert, kiről már megmondta, hogy a terhes asszony
férje, folyvást «egyszeri ember» néven emlegeti. Ám figyelje
meg jobban a népi szójárást, meg fog győződni, hogy e
szó nem lehet állandó epithetonja annak, kiről beszélünk,
hanem határozatlan *főlemlítése* annak, a kit megnevezni
nem tudunk vagy nem akarunk.

Mind ezzel a szorgalmas és — bátran hozzá tehetjük
— tehetséges gyűjtőt nem el akartuk kedvetleníteni vállá-
latától. Csupán ki kelle jelölnünk az utat, melyen haladva
nagyobb szögálatot tesz irodalmunknak, mint ha írói
vizsketegtől hajtva, az által kívánna *bravourt* csinálni, hogy
a népmeséket idegen czifrával ékesgeti, vagy *forceirozza*
az előadási modort. Ha azt akarja, hogy művére, mint
hiteles, nagy értékű gyűjtelékre, évek multával is bátran

hivatkozzék az irodalom : le kell mondania a novella-író dicsőségéről, le arról, hogy a mesék bizonyos részét ön phantasiája szüleményének mondhassa ; be kell érnie a népi előadás egyszerű bájaival, keresetlen talpraesettséggel. Ezt visszaadni hatalmában van ; s ezért foglalkoztunk szives-örömet munkájával. A közönség pedig, oly meleg pártolás által, minőt népmeséink összegyűjtésének fontossága érdemel, nyújtson eszközöket a még fiatal gyűjtőnek, hogy folytathassa derék vállalatát, melynek első zsengeje is már annyi élvezetessel kínálkozik.

II.

A PÖRÖS ATYAFIAK. *Regény. Írta Vas Gereben. Két kötet. (Pfeiffer, Pest.)*

Vas Gereben, mint az élezek, adomák, ötletek nagy mestere, eleitől fogva ismeretes, életben, irodalomban egyaránt. A «Pörös atyafiak» meséje is, ha lehető legrövidebbre vonjuk össze, egy ötleten sarkallik. Kardos ügyvéd, ki gazdag és gyermektelen, oly sajátságos, mondhatni bizarr, végrendelést tesz : hogy öt oldalrokona közül vagyona azé legyen, kiről az atyafiak ketteje azt vallja, hogy mindnyájok közt legtöbb esze van. Mi tapasztalások árán jutott az ügyvéd e különöz gondolatra : annak lélektani fölfejtése, cselekvénynyé öltöztetése képezi a regény első felét ; hogyan bontakozik ki a dolog : ez az utórész foglalatja. A csomó (nodus) tehát itten betűszerinti értelemben megvan ; meg annyira, hogy bökkenőnek is mondhatnók : valóságos kunkötés, mely hogy miként lesz feloldva, ugyancsak feszíti a várakozást. Foglyos kérdés, minőket,

szerző szerint, a fiatal jurátosok 1848 előtt egymásnak feladtak bizonyos ujvilág-utczai házban a «négy forintos ebéden». Ily adomaszerű hegybe (point) futván össze az egész mese: e szerint az egység is megvan; oly szoros egység, mint valamely adomáé. Sőt a symmetria is úgy ki van szabva, hogy fele a regénynek e dőcczenőn túl, fele innen esik; első kötete a végrendelet előtt, másik a végrendelet után játszik. Szinte szeretnők nem látni annyira a szurást hol a czirkalom lába meg volt feszítve. Valóban, ritka eset, hogy a kritika nálunk azért szólaljon fel, hogy túl vive látja az egység, a kimértség utáni törekvést. Pedig itt ép azon esetben jó: nem lehet elhallgatnia az észrevételt, hogy a regény nem adoma: egysége is tehát ezétől különböző. Képzeljünk hőskölteményt, mely egyetlen epigrammai fordulatra lenne alapítva. Akár az, akár egy oly regény, mely adomai ötleten fordul meg.

Azonban nem volnánk igazságosak szerző iránt, ha el nem ismernők, hogy midőn regénye szálait e különös bogba, ez adomszerű ötletbe gyűjti össze, onnan bonyolítja tovább, onnan fejt ki végül: ez által művének csupán a *külső* egységet, összetartást, gömbölyűséget akarja megadni; de nem kevésbbé törekedett arra, hogy lélektani úton bonyolítsa be és ki a cselekvényt. Részletesebb kivonat nem hagy ez iránt kétségben. Kardos István, táblai ügyvéd Pesten, szegény nemes családból származott. Esze, ügyessége, szorgalma által tekintélyre, szép vagyona tőn szert. Már ötven éves, de még folyvást nőtelen. Többször fordult meg eszében a házasság harmincz éves ügyvédi pályája alatt. Előbb a «nemzetes» kisasszonyokra gondolt, de addig fontolgatta lépését, hogy mire határozott volna, vagyona már a «tekintetéseket» is megbirta, s míg ezekkel tépődék, annyira összegyűlt pénze, hogy egészen a

«nagyságosokig» fölért. Azonban múlt, múlt az idő, az ötvenedik év is bezörgetett: ügyvédünkben most, mint a kialvó mécs utólobbanása, fölgerjed még egyszer a szent házasság ösztöne, hatalmasabban mint eddig. Érzi a magány ridegségét; a Kardos név folytatóját, vagyona örökösét is szeretné látni. A nagyságosokról a tekintetesekre száll, visszafelé: megkér egy leányt. A kosár, melyet először s utoljára kap életében, kiábrándítja: a leányt tulajdon patvaristája üté el orra elől. Nem marad egyéb vigasztalója, mint a *hiúság*, hogy «a Kardos család egyik folytatását az ő nevével hozzák kapcsolatba —» hogy valamelyik rokonából *embert* csináljon pénzével. Voltak pedig a Kardos oldalatyafiak számszerint öten, a mint következik:

1. Kardos Pál, maga ugyan zérus, de kit félvágó neje méltóságos rangra tuszkolt; rozszant vagyoni állapotban, de legkitűnőbb világi polczon valamennyi Kardos között.

2. Kardos János,

3. Kardos Mihály: *par nobile fratrum*; egyszerű falusi ténsurak, nevöket két *s*-sel írják, perlik az Eszterházyuradalmat, hallani sem akarnak az egy *s*-ses Kardosokról.

4. Valami Kardos leányivadék férje, becsületes polgár, kisvárosi fűszerboltos «A fekete kutya» — röviden maga is csak: «Fekete kutya» — más nevét nem is tudjuk. Szégyene a familiának.

5. Kardos Lőrincz, mérnök Somogyban, szigorú stoicus jellem, a megtestesült becsületesség, kit mindenki különcnek tart.

Az ügyvéd sort akar venni rokonain, kiket nem igen ösmer, hogy megtudja, melyik ér többet, a szerint rendezendő el az örökség ügyét. Lelkében egy jobb sugallat az 5. számú rokon felé hajolna; de attól nincs egyéb emléke,

mint egy goromba levél 30 év előtt: megalázza-e magát s könyöröggön neki, hogy fogadja el a gazdag örökséget? Mostani lélekállapota, természetesen, a *méltóságos* atyafi felé hajtja őt: hiúsága, melyet vagyonára helyez, ott kama-toz legbővebben. A méltóságos sógorasszony is ugyancsak veti a kártyát s hálót, hogy fia részére megkaparíthassa a gazdag örökséget. A dolog szépen indul, de nem soká törésre jut, miután ügyvédünk észreveszi, hogy méltóságos sógornője bolondot űz vele, s a leendő örökös, egy fara-gatlan ficzkó, már előre is háládatlan. Szeretet! egy kis szeretet kellene neki s ím minden vagyonán sem képes öreg napjaira egy kis szeretetet vásárolni. Legalább, a mi van körülte e drága, e még nem vásárolható portékából, azt egyelőre is biztosítani akarja. Két lény van körében, ki őszinte ragaszkodással viseltetik hozzá, az öreg hajdu, Vendel, s a fiatal segéd, Sipos. Ezek szeretetében keres kárpótlást, addig is, míg a rokonok közül felfedezné a méltó örököst. Az ifjú segédet beavatja hivatala titkaiba: ezt szellemi tőkéje örökösévé szándéka tenni. Anyagi va-gyonát a családban akarja elhelyezni; s miután a 2., 3., 4. számú atyafiak nem arravalók, elhatározza, hogy bekopog-tat az 5-dikhez, a 30 év óta nem látott goromba stoicus-hoz. Levelet ír neki.

Kardos mérnök, az 5. számú atyafi, egy az erényhez vas szigorral ragaszkodó böcs. Nem hiába tartják különc-znek, ő az is, mert mai nap ritkán akad párja. Van neje, okos és lelkes asszony, ki férje erkölcsi nagyságának fel-tétlenül alárendeli magát; férje ellenében akarhatja nincs. Van leánya, egy serdülő szép gyermek, méltó ily szülék-hez. Apa és anya, látván hogy földi vagyonnal nem igen biztosíthatják leányok jövődjét: a szellem kincseivel akarták gazdaggá tenni, s az anya gondoskodott még,

hogy a női kéz ügyes munkáiban is kitűnő legyen. — Ilyen a család, melynek szeretetében az ügyvéd óhajtana egy kis helyet foglalni el. Azonban a mérnök szintoly goromba válaszszaal utasítja vissza, mint harmincz évvel azelőtt. Ez fáj az ügyvédnek: de másrészt a jellem nagysága bámulatra ragadja. Ő, harminczéves ügyvédi pályáján, nem így ösmerte az embereket. Alperes, felperes volt neki az egész világ, mely mohó kapzsisággal czivódik a konczon; arról, hogy valaki az önkint ajánlkozó szerencsét elutasítsa, fogalma sem volt. Ez embert neki ösmerni, szeretni, általa szerettetni kell! Kocsira ül Sípossal, a kedvencz segéddel, s miután Fehérvárott alkalmilag találkozott a két dupla ss-es Kardossal meg a «Fekete kutyával» s kilátta belőlök, hogy örökösnek nem valók, — álnév alatt bekéredzik somogyi rokonához. A két férfi, ösmeretlenül, megszereti egymást; azonban ügyvédünk óvakodik szigorú bátyjának magát felfedezni, félvén, hogy az, ez ártatlan csalásért, s nehogy a végrendeletnek láttassék meghódolni, — visszavonja tőle szeretetét. Csupán a nőkkel tudatja kilétét, s azok örömet fogadják rokoni szeretőkbe. Sipos és Jolán, a mérnök leánya szívében e rövid ismeretség a szerelem első csiráját kezdi ébreszteni, mely utóbb egészen kifejlődik. Ennyi eredménynyel hajtat vissza Pestre az ügyvéd és segédje.

Most következik a sajátságos végrendelet. Kardos ügyvéd előtt két cél lebeg, midőn ezt írja: Először megbüntetni kapzsi rokonait, különösen a méltás asszonyt, meg a dupla ss-seket, kik a fehérvári találkozáskor az ő egy s-ét lenézték, kitagadták az atyafiságból. Másodszor, utoljára mégis úgy intézni a dolgot, hogy hosszú marakodás után kénytelenek legyenek a mérnöknek juttatni az örökséget. Hogy ez *akkor* vissza ne utasítsa, levelet ír

hozzá, csak halála után felnyitandót, melyben emlékeztette az incognito látogatásra, szereteteért esd, most, midőn már semmi ok azt elútasítani. A vagyont, ha rokonai rá szavaznak, úgy sem ő tőle kapja a mérnök; érdemének lesz az jutalma. Egyébiránt el is ajándékozhatja. E levél, mondom, nem ment a mérnökhöz, az ügyvéd életében.

Álljunk meg egy kissé. Láttuk, s a regény olvasója még inkább meg fog győződni róla, hogy Kardos ügyvéd benső élete eddig, a végrendelet perczéig, lélektani fejlődés szerint foly. A kapaszzkodó ügyvéd, ki szakbeli tekintély s vagyon után törekedve, mindig elkésik a házassággal, s midőn aztán kényelmesen ráérne, arra kel föl, hogy most már igazán késő; ekkor, a miért évtizedek során küzdött, abban legalább óhajtja feltalálni a megnyugvást hátralevő életére: szakképességét nem akarja, hogy vele enyészsen, s vagyonával a családi nevet kívánja díszesen tovább folytatni: mind ez, ismétlem, az emberi természetből fakad. Hogy rokonai közül elébb is ahoz fordul, kin a méltóság fénye csillog: ez megint természetes; részint mivel e rokonát ismeri legközelebb; részint s főleg, mert a családfenntartási hiúság oda hajlik, hol e fenmaradásnak legtöbb kezességét látja. Csalódván az első kísérletben, sőt ép a mi erre indítá, hiúsága kapván gyógyíthatlan döfést, szeretet az, melynek enyhe sugárinál fűtözni kíván; azt hiszi, hogy a miért egy egész életen keresztül fáradozott, megér egy kis szeretetet. De a mérnök szigorú erkölcsin e reménye is majtörést szenved, s most nem tudja, mit tegyen pénzével. Valóban humoros helyzet. Hogy ilyenkor ama bizarr ötletre jő, a humor természete hozza magával.

Nem volna tehát szavunk e humoros ötlet ellen, kivéve

azt, a mit főnebb forma tekintetében elmondottunk, ha az ügyvéd nem czélozna egyebet vele, mint eredménytelen marakodással megboszulni, nevetségessé tenni a kapzsi rokonságot. De akkor a regény hátralevő részének tisztán komikai fejlődés szerint kellene lepörögni. Ellenvetésünk az, hogy az ügyvéd czélja, lényegben, komoly: ő nem akar kevesebbet, mint, hogy stoicus szigorú bátyja az örökség elfogadására indíttassék. Azt kértem már most, lehetséges-e oly okos ügyvédnek föl nem érni észszel, hogy ha bátyja, tőle, kit becsül és szeret, az örökséget el nem fogadja, nem lesz hajlandóbb azt tenni, egy nevetséges per boszantó herczehurczái után? Vagy nem bánja, nem törődik vele a rendelkező, akárkié lesz a konc utoljára? — Bátyjához írt levele nem így hangzik: fontosabb azonban említé szerző, hogy ügyvéde a «kapzsiakat úgy meggyötri, hogy az örökség keserves bére lesz a kiállott szenvedésnek» (200. l.). Tehát csakugyan gondolt ily esetre, noha másfelől meg azt látjuk, hogy bizonyosnak tartja, miszerint a vagyon utóvégre is a mérnöké lesz. Tegyük fel, mondom, hogy a rendelkező nem bánja, akárki lesz a nyertes. Nem gondolta-e meg, hogy stoicus, zárkózott bátyjának nem becsület, nem megtiszteltetés, de botránkoztató sérelem az, ha egy ily nevetséges pörben az ő *eszeről szavaznak*, legyen az pro vagy contra? Önérettel bíró ember, még ha kevésbbé volna is «ne nyúlj hozzám» a becsület dolgában, effélet ugyan meg nem tűrne. — Az sem kerülhette ki egy oly eszes, tapasztalt ügyvéd figyelmét, hogy nyereségért a felek összeegyezhettek; s épen nem volt annyi alkalma megismerni sem a «Fekete kutyát», sem a dupla s-ses atyafiakat, hogy ily bízvást építhessen arra, miszerint ezek semmi áron össze nem tudnak símulni. Mondom még egyszer: az ügyvéd

ötlete mint humoros kedély-állapot nyilatkozása, jó; komikai fejleménynek is szolgálhatna alapúl: de mihelyt hozzá komoly czél is van kötve, e czélt nem látjuk jobban előmozdítva általa, mint nélküle; a komikai hatás gyengül, s a komoly hatás nem lesz nagyobbá. Érzetünk folyvást azt súgja, hogy akár a mérnök, akár leánya, inkább elfogadhatná egyenes végrendelet útján az örökséget, mint ily bohózatos per eredményeül. — Mert egy ily pör, — még ha betű szerint állna is, mit szerző a regény első lapján felhoz, hogy t. i. e pör ma is létezik a komáromi levéltárban — annyira excentricus különczés, hogy önbecsérző ember semmi érintkezésbe nem jöhet vele.

Kardos ügyvéd, megtevéen a testamentumot, azonkívül is elrendeli házát, hogy nyugottan halhasson meg. Az öreg huszárt, Vendelt, biztosítja, hogy jövőjéről gondoskodott, Sipost pedig, ki eddig hű segéde vala, társául veszi. Ez utóbbi lépés, meg hogy a létező végrendeletnek híre fut, felzaklatja a méltóságos ángyat, ki még nem vette volt észre, hogy az ügyvéd régen szétszaggatta hálóját. A méltóságos asszony mit sem tud egy goromba csínyről, melylyel fia az ügyvédet megsértette: most a híre nélkül történt végrendelet s a Sipos iránti nagy bizalmasság gyanút költ benne az ügyvéd czéljai, vagy épen már *tette* iránt. Hivatja. A találkozás mind feszültebbé válik, egy jól kivitt drámai jelenet a törést orvosolhatlanná teszi, — de egyszersmind annak izgalma ágyba fekteti az ügyvédet. Guta éri, meghal.

Kardosnak meg kellett halni, azt tudjuk, máskint végrendelete hiába vesz. Halála módját sem véljük indokolatlannak, vagy rögtönzöttnek. Ő, mint ki jól elrendelte házát, azt hiszi, bátran daczolhat éles ángyával, de család-

kozik. A nő, mikor látja, hogy nincs remény, fulánkot ver szívébe. Egyike az a legjobban kivitt helyeknek.

Nyomra ezután egy másik halál is következik, a Kardos mérnöké. Szerző talán maga is megsokalta a halandóságot: mert a fejezet címeül ezt írja: «Váratlan dolgok». Azonban a dolog váratlan ugyan, de nem indokolás nélküli. A mérnöknek egy szó elég lett volna családja sorsát minden eshetőség ellen anyagilag biztosítani: de ő nem tévé, mert elveibe ütközött. Hanem a kötelességérzet, nem hagyni özvegyet árvát anyagi segédforrások nélkül, most ha valaha, kellett hogy föltámadjon benne. A szellemi örökség, melyben részesíté őket, hátha nem lesz azonnal értékesíthető! Nagy mérnöki vállalatba fog, annak sikerültén csügg minden erővel, maga is fut fárad, a gyengülő test nem bírja, mint egykor, a törődséget, — hűlésből kapott betegségét neveli makacssága, melylyel a munka folytatásáról lemondani nem akar — meghal. Az így indokolt és kivitt «váratlan» ellen nincs szava az ítéletnek.

De van-e szükség, a cselekvény odábbvitele tekintetéből, a mérnök halálára? Mi czélt akar ez által elérni a szerző? Főnebb láttuk, hogy az ügyvéd, midőn végrendelkezett, lehetőnek tartá, hogy elvszigorú bátyja, ha rászavaznak, elfogadja az örökséget. Úgy látszik, szerző is osztja ügyvédének ezen véleményét s a mérnöknek azért kell meghálnia, hogy e rokoni szavazás útja megnehezítessék, nem egy köztisztületben s magasb szellemi tehetségek birtokában levő férfira, hanem egy ifjú, tapasztalatlan leányra kelletvén így esni a szavazatnak: «hogy legtöbb esze van». Ennek folytán odatörekszik a szerző, hogy Jolán szellemi fensőbbiségét kiemelje (mint például azon jelenetben, hol a méltóságos asszony fiát megleczekezi a physikából, a mi, közbevetőleg mondva, kissé léha

dolog); hogy a per folyama alatt kitüntesse jelleme szilárdságát és tisztaságát, mint a bölcs nevelési elvek eredményét; végre hogy Siposnak, a fiatal ügyvédnek, alkalma nyíljk beváltani ígérétét, melyet egykori főnökének fogadott, hogy valamely pörben akkor dolgozik leghevesb ügyszenvédelylyel, ha már az első forumon megbukott, — így lehetvén az ügyvédnek magasb képességet bizonyítani be. Szóval: az ügyvéd halála Sipost, a mérnöké Jolánt helyezi előtérbe, kikkel még jobban meg kelle ismerkednünk, hogy szerelmök, a regény derült episdja, érdekelsen.

Jolán szüzies érzelme s rejtözö szerénysége visszariad a zajtól, a nyilvánosságtól, melynek egy ily pörben kitétetnék, azért csak nyomról-nyomra enged az ifjú ügyvéd sarkalásinak, s mindig csak annyit, hogy lehetőleg távol maradjon neve a rokoni perpatvar érintésétől. De, úgy látszik, szerző Jolánban csak a *leányt* akarja kímélni; már pedig főnebb megjegyztük, hogy apja, vagy átalában egy önérzettel bíró ember sem fogadhatná el, hogy nevét ily perben herczehurczálják. A komoly érdek, melyet Sipos a per kimenetelében helyez, s a bár távoli, de egyenes érintkezés, melyben Jolán e czivódáshoz áll, hegyét veszi a komikumnak, mely különben e koncz feletti dulakodásból származnék. Komolynak igen furcsa, furcsának igen komoly az, a mi e végrendeletből fejlődik. De lássuk nehány szóban a kifejlést.

A végrendelet tartalma köztudomásra jutván, kezdődik hajhászat. A dupla ss-es rokonok a létezőn kívül *még egy* szavazattal urak lennének, az ifjabb testvér az idősbre adván szavát. Előbb a «Fekete kutyánál» tesznek kísérletet, de az, — eszébe jutván hogyan nézték le máskor — álszerénységgel kigúnyolja őket. Azután Sipostól a Jolán

szavazatát akarják megvásárolni; csúfosan pironkodnak vissza. Mit tegyenek? Nem nyervén votumot mástól, a magokét vetik árúba. A méltóságos asszony ki is alkudja tőlök; negyedrészt a hagyatéknak odaigértén. Így, a határozott napon, a bíróság előtt megjelennek, s az ss-es pár megszavazza méltóságos rokonának a «legtöbb ész»t. De Sipos, Jolán nevében, fölebbezi az e szavazat értelmében hozott ítéletet. A *fölebbezés* abban áll, hogy esztendő múlva, ugyanazon napon, ugyanazon bíróság előtt meg kell jelenniök és újra szavazniok, addig a már kimondott ítélet «kimondása elhalasztván». — Időközben a két ss-es atyafiak keveslik a negyed részt, egy harmadra szeretnék rúgtatni. Meghívják a méltóságost új tanácskozássra, Fehérvárra. — Az el is megy, de előbb a felesége írott utasítást ad neki, melyben eselszövényeit fölleplezi, s az ss urakról goromba sértéssel szól. Ez utasítás fogalmazata, véletlenül, Sipos kezébe jut, s midőn új szavazatra s végítéltre összegyűlt az atyafiság, ez irat előmutatása a méltóságost arra bírja, hogy ne fogadja el a két ss szavazatát, hanem maga is Jolánra szavazzon. A méltóságos asszony annyira röstelli, hogy ez irat az ellenfél kezében van s annyira reszket neve compromissiójától, hogy még maga nógatja férjét Jolánra szavazni, csak az iratot visszavehessé. A méltóságos szavazathoz még a «Fekete kutyáé» is járulván, az örökség Jolánnak ítéltetik. A két ss-ek szavazata nem vétetik figyelembe, miután az, kinek szánva volt, el nem fogadta. Ellenben Sipos, mint Jolán teljhatalmasa, elfogadja; összekél a leánynyal, boldogok . . .

Ha szerzőnk, regénye után, az úgycímzett «szükséges toldalékot» nem írja is, tisztában lennénk műve céljával. A szellemi, erkölesi vagyon fensőbbtségét akarja feltüntetni, az anyagi javak utáni kapkodással szemben. Amazt a mér-

nők és elveihez szoktatott családja, ezt a pörös atyafiak képviselik. Az ügyvéd lelki állapotában drámai fordulat megy véghez: ő ki először becsülte a külső javakat, s nagyobb fontosságot tulajdoníta nekik, mint valósággal érdemlik, fokozatos módon jut az erkölcsi érték nagyobb becsének megismerésére. Ő a regény központja, mozgató eleme, a főszemély; nem, mint szerző talán gondolta, a mérnök, vagy leánya. Kardos mérnök jelleme oly egyenes, mint a legeggyenesb vonal, nincs benső fejlődése; szilárd, mint egy axioma. Ily jellemnek, minél ritkább, annál nagyobb tisztelettel adózunk, de nem költ bennünk emberi érdeklődést. Erre küzdelem kell: s a mérnök is ott ragadja meg teljes részvétünket, hol küzdelem áll be; midőn beteg lesz, de ő daczolni akar a betegséggel, mert nincs ideje kórágynon fekünni, vagy meghalni; minthogy családját ez utolsó erőfeszítés fogná biztosítani anyagi szükségek ellen. Jó, hogy e küzdelmes lelkiállapot *végül* következik be; mert így az addig szobor merevségű jellem utóljára mozgóvá lesz, s az olvasót felindulásban hagyja el. Jolán apja elveinek nőivé lett folytatása, de szintén oly egyenes vonal, mint az. Szerelmi viszonya Sipossal semmi akadályba sem ütközik, s ha némi küzdelmek árán jut a kifejléshez, e küzdelmek az önismeretre csak lassankint ébredő leányszív benső töprengései. A méltóságos asszony eléggé sikerült — de typicus jellem: ranghajhász nő, a milyen sok van. Alig hiszem, hogy ki ne essék szerepéből, midőn az ügyvédet épen akkor gúnyolja ki, mikor hálóba akarja keríteni: értem a felköszöntést 50-dik évnapján, mely az előbbi társalgás után nevetségessé teszi a gazdag rokont. Vagy oly merész volna s oly ostobának vélné sógorát, hogy akkor is csúfolkodhassék vele, mikor épen hajlamát akarja megnyerni? Ez lehetséges, de nagy feladat, s Kardosné ő

méltósága, a mennyire ösmerjük, nem oszlatja el kételyünket, mely jellemének következetes volta felől támad. Szintén csak vígjátéki typicus fordulat, de nincs meggyőző benső igazsága azon végjelenetnek, midőn a méltóságos asszonyt egy kis megpirulás félelme uralkodó nőből szelíd báránynyá változtatja. Arra, hogy a jellem átalakuljon, ennyi nem elég. Szintén ez észrevétel alá esik férje, a méltóságos : egész addigi szerepe oly nyomorult rabszolgaság volt a papucs despotismusa alatt, hogy nem hiszszük, nem hihetjük erőteljes föllépését nője ellen; annál kevésbbé, a mit szerző kilátásban hagy, jellemének teljes átváltozását. Az ily pille-forma átalakulások közönségesek ugyan, de nem az életben, hanem a helyzetek és furfangos cselszövényeken alapuló vígjátékokban, hol a végjelenet, midőn a mesterséges álarcz lerántatik, oly csattanós jellem-fordulatokat idéz elő, hogy elbámúl belé a psychologia.

Egyébiránt szívesen megismerjük, hogy szerző a jellemben elég változatos. Az öreg ügyvéd folytatása, az ifjú ügyvéd, menten mindazon salaktól, mely amához tekervényes hosszú ösvenyén ragadt, ügy iránti tiszta lelkesedésével, ifjúi tevékenysége s férfi szilárdságával; a mérnök neje ama, férjében tökéletesen megbízó, innen minden akaratját ennek alárendelő passiv lény, passiv nem természeti gyengeségből, hanem ildomosságból; leánya, ki apjától már szilárdabb akarat-erőt öröklött s anyjánál mindenestre cselekvőbb jellem; a «tedd ide, tedd oda» méltóságos úr, rangkóros neje, és fiok az úrfi, ki úrfiságán kívül miresem képes; a parlagi tensurak koldus gögjökkel; a «Fekete kutya», színlett hunnyázkodása alatt azon önérzettel, melyet a becsületes szorgalom által szerzett anyagi függetlenség nyújt; a vén huszár, Vendel, — s végre maga a két leginkább kiemelt Kardos, az ügyvéd és mérnök — mind

ez elég változatos csoport egy nem nagy regényben. S ha egyik vagy másik jellem, conceptiójában, typicus is: a kivitelben szerző sok eredeti apró vonással tudta őket érdekessé tenni, hogy kopottnak egyik sem mondható. — De van egy lényeges észrevételünk a módra, melylyel e jellemek *szóban* nyilatkoznak. A különböző személyek beszédén alig látunk valami különbséget. A stíl, mindig és mindenütt, nem a szólóké, hanem Vas Gerebené, ama jól ismert, élczes, nem várt ötletekben, szökdelő hasonlításokban, meglepő félreütesekben (mint a kancsi mészárosé) pattogó előadás; a hol pedig finom akar lenni, mint a női párbeszédekben, ott bizonyos félszavakban találgató modor, melyet csak nagy figyelemmel lehet kísérni. Amaz jobban áll Vas Gerebennek; nem nyújt ugyan kárpótlást a veszte ségért, mi a jellemekben történik azáltal, hogy a szerző saját egyéniségével mintegy eltakarja őket, midőn maga beszél helyettök; de maga ez előtérbe tolt szerzői egyéniség férfiasan mulattat; míg az utóbbi modor nem természetes az írónak, s úgy tetszik, mintha az előbb férfias hang most fistulázna. S ez lehet oka, hogy némelyek Vas Gereben regényeit, a körmönfont magyaros szólamok daczára is, alapban németnek tartják. Mi nem tudnók e vádat, jelen regénye után, felállítani; — csupán arra szorítkozunk, hogy ő, ki maga viszi a szót jellemei helyett, bizonyos színvonalon felül elveszti saját egyéniségét, a nélkül, hogy azokét birná felöltetni, kiknek nevében szól.

Ha jól emlékszünk, épen e regény az, melynek előleges hirdetése alkalmával Vas G. megjegyezte, hogy neki is van leánya, tehát oly könyvet nyújt a közönségnek, mely növendék leányok kezébe is bátran adható. Igéretét beváltotta, a mennyiben regénye óvakodik mindentől, a mi az erkölcsi és szűzi gyöngéd érzelmet sértené: mindazáltal

a «Pörös atyafiak» nem a zsenge ifjúság kezébe való könyv. Nem a képzelethez szól, hanem az értelemhez. Férfiass olvasmány oly egyének számára, kik szeretik az élczes hasonlatokba burkolt reflexiókat, a csapongó ötleteket, a nyelv busás (derb) erélyét, az ábrándoktól ment házi bölcseséget; szeretik, ha az író pontról pontra, mondatról mondatra feltünteti *ön*-virtuositását, érdekel, újat mond, meglep; a helyett, hogy *látszólag* kevesebb mesterkedéssel, de nagyobb művészettel, ama csalódást eszközlené, mikor az olvasó ráfeledi magát a jellemekre, velök érez, velök gondolkodik, remél, aggódik, a nélkül, hogy az íróra eszmélne s figyelembe venné, hogy mind e gyönyört sajátkép annak köszöni. A tárgyias alakítás ezen művészete, mely, mint a jó egészség, nem annyira, midőn jelen van, szökik szembe, mint hiányát érezzük a hol nincs, — e művészet, mondom, idegen a «Pörös atyafiak»-tól, — valamint legtöbbjétől a mi regényeinknek: de ha már választani kell, inkább oly olvasmány, hol az író mindig mond valamit, s ügyessége által folyvást érdekel, mulattat, — mint olyan, hol lapokon keresztül nem találunk egy megkapó eszmét, egy elmés ötletet, egy jóra való gondolatot, csupán a leglaposabb mindennapiság csévelt szalmáját; vagy olyan, melyben az író a francia tárczák könnyűségét léhasággal erőlködik visszaadni. Vas G. előadási módja, a mint e regényben nyilatkozik, bizonyos tekintetben Fáyra és Eötvösre emlékeztet: noha alább jár mindeniknél. Mint ezek, folytonos hasonlat, képdús reflexiók s e nemű diszitmények során halad: de szökellései nagyobbak, bohósabb neműek, mint Fáynál; az ellentétek, melyeket összehoz, rikítóbbak; Eötvös eszményi hasonlításai helyett pedig ö konyhába, utczára megy hasonlatért. Amannak vidor életbölcselme szerzőnknél hétköznapi philosophia lesz, ellen-

tétben Eötvös fellengő bölceletével: de mindhárom írónk előadásán szakadatlan fonálként nyulik át a bölcselkedő irány. Csak is ebben áll a rokonság, melyet a «Pörös Atyafiak» előadása és ama jeleseink módja közt felfödözni vélünk.

Akarsz, nyájas olvasó, regényt, melynek írója nem emelkedett ugyan a művészi alakítás tárgyiasságára, de kezdettől végig jelen van, ügyesen mutatja be személyeit, gyakran szól is helyettök, minden nyomon kész egy nagyot ugró, de talpra eső hasonlításal, egy jó ötlettel, egy nem várt reflexióval, — kinek emberei, habár az ő nyelvén szólnak, jellemre mégis különbözök, elég önálló, érdekesek; meséje összefüggő, cselekvénye jól bonyolódik, de kissé amúgy «csinálva» fejlik ki: szóval akarsz egy hosszú téli estét mulatságosan, s ha az aphorismai bölcsészet kedvelője vagy, nem haszon nélkül, eltölteni: vedd meg a «Pörös Atyafiakat.» Szerzője rajtavolt, hogy társalgását veled vidámmá, hasznossá tegye s ezt nem minden könyvről lehetne elmondanunk.

III.

BULCSÚ KÁROLY KÖLTEMÉNYEI. 1850—1860. *Kecskeméten, nyomtatott Szilády Károlynál. 1860.*

A közelebb lefolyt tíz év, mely e verskötet homlokán áll, nemcsak politikai, hanem széptani, költészeti szempontból is ~~b~~ anyagot nyújtana elmélkedésre. Költői irodalmunk e szomorú tíz év alatt bizonyos egyformaságot tüntet fel, mely sokban hasonlít az e korban élvezett politikai *egyenlőséghez*. A szellemek egyéni szabadsága nem kevésbbé látszott nyügözve a képzelet országában, mint a

polgáré a gonosz hírű paragraphok hálói között. Nem azt a nyomást értem itten, mely a közélet mostoha viszonyai-
ból természetesen irodalmunkra is nehezkedett; ámbár
ennek, mint fő tényezőnek, nagy horderejét elismerem.
Hogyne? mikor a gondolatot már szülemzése percében
meg kelle nyesni, megfosztani legnemesb tenyészmagvá-
tól, mielőtt szóvá mert volna alakulni. Azonban e szellemi
embryo-vesztés, e bár oly kínos műtétel hatása még ma-
gában nem lett volna oly enyészetes. A tiltott fa gyümöl-
csén kívül sok virág és gyümölcs kínálkozott még a lesza-
kaszásra; s miután a szellemet a legügyesb kaloda-rend-
szer sem képes dugházban tartani, hanem úgy jár vele,
mint gyermek az eltaposni akart napsugárral, hogy midőn
talpa alatt hiszi, már ismét feljül ragyog, — volt alkalom
egyet-mást, habár leplezetten, kimondani; sőt e lepel
némileg szebbé tette a gondolatot, — s az előbb rikító
hang, a billentyűkre alkalmazott hangfogó által, ha vesztett
is erőben, bájban még nyert. Isten óvjon, hogy ez átkos
időszak szószólója legyek: de az tény, elvitázni nem lehet,
hogy a költészet sohasem hatott nálunk kevesebb hűhóval,
és így annyira saját nemes eszközeivel, mint ép e szomorú
napok kezdetén. Elég volna csak néhány költeményre
hivatkoznom, mely, mint titkos fájdalom, sajgott keresztül
az ország egyik szélétől a másikig; noha a hatás eszközei
nem valának a költészet határain kívülről szedve. A «baby-
loni vizek» elegiája volt ez: misem lehetne jogosabb a köl-
tészeten. Nem e kényszerített öngyilkosságot értem tehát,
nem is ama nagyobb, veszélyesebb jelenséget, mely az
idegen erőszak nyomása eredményeül már-már elkezde
mutatkozni. Azt tapasztalók ugyanis, hogy a haza fogalma,
életben úgy, mint irodalomban, egész ivadéknál egy hatá-
rozatlan ködképpé foly szét; hogy nem tárgyi a korlát,

hanem alanyi, nem külső, de benső a szellemeken. Előbb mély hallgatás bizonyos rétegekben, — majd egyes hangok bátorodnak fel, de mennyire különbözök ama régibb hazafias költészet — először hév epedésű, majd szilaján felviharzó, végre fájdalomba enyésző hangjaitól. Üres, léha, frivol pengetése a haza nevének, olesó kérkedés a hon s történeti nagyjai dicsőségével kezdé lábrakapni, melyben az eszmét legtöbbször a nyomda ritkított betűi képviselék. Jellemző erre, mit nem rég olvasánk egy versben. «Veszve minden, még a *szabadság* is» mond a költő, de legott vigasztalja magát: «csak a *haza* éljen!» Imhol a tíz év növendéke, ki a haza *életét* külön tudja választani a *szabadságtól* és *mindentől* aminek elvesztését siratja. Csupán megjelölém ez állapotot, a nélkül, hogy vádat emelnék az illetőkre, kik nem okai, s kárhoztatnék egyebet a lélekölő rendszer nyomásán kívül. Adja isten, hogy a kezdődni látszó politikai élet mihamar végét vesse ez állapotnak is.

De nem czélom ezúttal, mondám főnebb, a költő-egyéni szabad mozgás, fejlődés azon gátjairól beszélni, melyek a közéletből, vagyis inkább annak hiányából származnak. Úgy látszik, e szabad mozgást, ez egyéni fejlődést költőinknél, jobban korlátozó egy *génusz* hatalma, mint közállapotunk nyűgei; s hogy a főnebb jelölt egyformaságot épen az idézte elő. Mindenki tudja, Petőfi befolyását értem. Szándékos utánzásról nem szólok, noha bizony van elég; egyes helyek reminiscenciáit sem bolygatom, bár kevesen maradnánk azoktól szűzen. De értem a lángelme azon erejét, hogy Költészetünket hosszú időre egy bizonyos irányba terelte, hogy megszabta mintegy a költői észjárás, a kifejezés útját-módját, s a varázs körből, melynek határait ő vontta meg, a legjobb sem igen tud menekülni. Ő lyrában volt nagy: egész nemzedék nem látta üdvet a

lyrán kívül; ő e nemben is bizonyos fajok, módok iránt vala előszeretettel: százak tanúsíták ugyanazon hajlamot; őt némely tárgy kiválóbban ihlé: egész csapat az ő tárgyaiba lön szerelmes; neki voltak sajátságai: csodálatos! majd minden költő ez egyéni sajátságokkal kezd születni. A hegylakó nem győz vala betelni a pusztá dicséretével, pedig nála a csikós *csorda* öre lön; másik *túl* a délibábon szikrázni látta a betyár lova patkóját; mindenkinek volt egy jó öreg *apja, anyja*, hogy az elsőt némi lenéző humorral, az utóbbit érzelmesen megverselje; «Ambrus gazda» «Pató Pál»-féle genre-ket észlele minden költő; a cigánytanyák iránt is nagy figyelem gerjedt; ez egy-, az másfajta költeményeit P.-nek mondatott megtalálni, s újabban a «kisöcsesség» lön felfedezve szépítő kifejezésül. Mindez nem utánzás: ki mondaná annak! Például, ha P. atyja, kit megénekel, mészáros, vagy csaplár: a Kis Pálé, Varga Mihályé már szabó, vagy kefekötő: hát nem különbség ez? — Ne ámítsuk magunkat. Mondjuk ki tisztán, hogy Petőfi befolyása — mint minden nagy sikerrel nyilatkozó génuszé — gátolta és gátolja nálunk még most is a költők egyéni fejlődését; így vagy amúgy, de még folyvást az ő képére és hasonlatosságára teremtetünk. Hogy nem mindenki *egészen* olyan, mint ő, annak első és legnagyobb oka, mert nem *képes* olyan lenni; másik, hogy a jóra való tehetség minden áron akarna menekülni az ő befolyása alól, s ez bizonyos pontig sikerülván, némi különbségeket hoz be. De sok törekvés, sok tanulmánya a kül- s belföld remekíróinak kell még ahhoz, hogy az egyéni fejlődés szabadságát e szellem magába-szívó (absorbeáló) hatalma ellen biztosítsuk. Pedig ezt tennünk kell, mert *az ő útján* csak mögötte kullogó, messzemaradt pályafutók dicsősége vár.

Fogja kérdeni az olvasó: miért mindezt épen Bulcsú költeményei alkalmával mondanom el. Tehát először, mert általában szükségesnek láttam elmondani; azután, mert e verskötet jellemzésére nem választhatok helyesebb induló pontot, mint ha mindenek előtt a cím lapján jelölt tíz év költészetéhez való viszonyában tárgyalom. Szerzőnk ugyanis, némely nyilatkozataiból s egész működéséből ítélve, mind elméletileg, mind, a mennyiben rajta áll, gyakorlatilag azon van, hogy ellenzéket, ne mondjam visszahatást, képezzen ez időszak túlnyomó iránya ellen. Nyíltan kijelenti panaszát ennek képviselőire:

Nem a költészetet
Hozzák az életbe,
De a *pór-életet*
A szép költészetbe. (65. l.)

s több helyen is találni hasonló, noha rejtettebb, vonatkozásokat nála. Ő az alföld síkját magasztaló költeményekre ellendarabot ír («Pusztán» 20. l.); ő, ha olykor a népieshez lebecsátkozik is, ott sem tagadja meg föllengősb igényeit. «Szelet vág a *karton kabát*» riadja «Csárdás» című költeményében (67. l.) a széleskedvű vigadó: s e jellemző «karton kabát» az, minek szárnya lebbenését szerző majd minden népies tárgyú költeményén érezzük. Nem a nép fia szól azokban, hanem Bulcsú bevallott elvei szerint, a mívelt költő. Olvassuk a «Hajnali szél . . .» kezdetű, kétségkívül népnek szánt, dalt (mert hisz' benne a legény: «furulyával *örzi kedvese álmait*»): azon régibb iskola hamis hangját fogjuk benne találni, mely a nép «magához emelésének» örve alatt feláldozta épen azt, a mi leglényegesebb a népdalban: a jellemzőt. A «Czigány gyermek bölcsőjénél» (245. l.), hol maga a czigányanya viszi a szót, efféle helyek fordulnak elő:

Lelked most hallgatja
Szeráfok énekét, —
 S kezded betanúlni
 Az édesbús magyar zenét.

s hol nem ugyan népi, de naiv hangot várnánk, a «Gyermekek imáját» így kezdi (256. l.):

Isten! a ki úr vagy szív és szellem felett,
 Ki előtt *eltörpül lángész és képzelet*;
 A nap *szemednek csak parányi szikrája*:
 Becses nálad mégis egy gyermek imája...

Mind ezek és hasonlók törekvést mutatnak szerzőben alacsony tárgyakat a költészet által megnemesíteni, csak hogy annak nem ez a módja. Eltörölni a jellemzetest, tárgy és előadás közt dissonantiát csinálni: ez nem fölemelése a tárgynak, hanem sárba ejtése. Maga szerzőnk csinos ellenpéldával bizonyítja állításomat. Nem tudom, mit tart «Fonogat a kis lány» kezdetű költeményére (46. l.): ez a legkedvesebb, legépebb kis valami, mondhatnám egész kötetében. Pedig lám itt semmi sincs abból az emelni, fellengőssé tenni akaró hangból; a tárgy egyszerűségének megfelel az előadás friss naivsága s a nyelv egyszerűsége.

Nem helyeslem tehát, a mint B. többnyire bánik a népiessel; de e bánás maga jellemzi őt, ez is mutatja irányát költészetének: mely föllengésre hajlandó még ott is, hol az alany (sujet) más nemét kívánná az előadásnak. Egyébiránt e fajta költemény kevés van nála: ő csaknem folyvást a magasabb régiókba tör; s azok után, miket a bevezetésben mondtam, e törekvést nemhogy kárhoztatni kellene, sőt egyenesen dicsérni való. Ki fogná rosszallani, hogy nem a szokott ösvényen jár, mely bizony

mai nap «országútnak» is nevezhető; hogy részint komoly föllengésben, részint föllengő tanirányban keresi megoldandó feladatát a költészetnek; hogy képdús, emelkedett előadásra törekszik, s némi lenézéssel fordul el oly tárgytól, oly nyelvtől, melyek szerinte nem valók költészetbe. Mi csak örülni tudnánk ez elütő hangnak, mi oly sok Petőfi után elvégre szívesen üdvözlénénk egy Byront (nem gúnyból említjük e nevet), ha mégoly szerény kiadásban is, csak hatna, győzne meg bennünket *igazsága* költészetének. De a tíz év jelen ajándoka nem tett vizsgálóra ily hatást. Bulcsú — a mint e gyűjteménye után benyomásképp marad lelkünkben — sajátos véleményt táplálhat a költészetről. Nem akarjuk őt «Ferenczy Teréz koporsójánál» mondott szavaiból ítélni meg, hol így szól:

Szent örültség a költészet maga, —

Levegője vad világfájdalom, —

Kialszik itt a gyönyör csillaga,

S meghal a lélek mindenik dalon (49. l.);

ez lehet tárgyias, a szerencsétlen költőleány életviszonyából összetett rajz, vagy szintén a tárgy szemléletéből fakadó alanyi feljajdulás, melyet igaztalanság volna a költő határozott, állandó nézetének s nem pillanatnyi érzelem kitörésnek venni. De ezen kívül is akármennyi hely bizonyítja, sőt szerzőnek, mondhatni, egész iránya oda mutat, hogy ő e szóban: költészet, — olyanforma értelmet keres, miszerint a költőnek teljesen ki kell rúgnia láb alól e földi világot, s röpülni a határozatlanba, a nemlétezőbe, s ott alkotni képzeletének soha szem-nem-látta föllegvárait. Úgy látszik, előtte nem az a költészet: az emberi szív rejtélyeit akár alanyilag (lyrában), akár tárgyilag (epikai költeményiben) minél igazabb kifejezés által feltűntetni; hanem a reáltól borzadtában, minden konkrét

valóságból sietni oda «hol nincs szív és érzemény». Például hozhatom költői beszélyeit átalában, melyek közt egy sincs, hogy emberi viszonyokon fordulna le. «Csák dalleánya» ez ábrándkép, mely úgy nem hasonlít a történeti Erzsébethhez, mint semmi élő lényhez, — «A bol-dog», mely allegoriás ábrázolat, — «Napkelet hőse», mely, bár nincs emelkedés nélkül, ismét allegorikai phantasmákkal szövi egybe Attila históriai alakját; a négy énekes «Keme Tuba», hol azt várjuk, hogy a pogány apa, s keresztyén ifjat szerető leány összeütközéséből fog a szerelem tragicuma kifejlenni, de a történet végre is holdkóros álommá ködlik el; a «Britt bujdosók» mely tisztán történeti beszély volna, de megint ábrándos, tündérszerű, vagy jelképző catastrophá zárja be; végre a «Viadár» című — magyar tündérrege szerzőként — de valósággal a természeti erők allegorikai személyesítése: — mindez, mondom, igazolja főnebbi megjegyzésemet, hogy B. bizonyos túlvilági, érzékfölötti dolgok teremtésében helyezi a költészetet. Igaza van-e? Az ő és újkor összes remekíróinak tanúsága azt bizonyítja, hogy nincs; hogy a költészet minden korban s népnél nem az által nyerte hatását, hogy kitörekedett volna az *emberiből* a semmibe, sőt inkább, megfordítva, hogy a képzelem szülöttjeit is minél emberibb vonásokkal bírta felruházni. De nem úgy, mint e beszélyekben, hol a personificált fogalom, vagy természeti trágy minden nyomon érezteti velünk, hogy ő, noha szól, jár, gyűlöl, szeret stb. mégsem egyéb, mint elfoszló allegorikai váz.

Ez ábrándos, mindig és minden áron fellengzeni akaró móddal különös ellentétet képez a józan tanirány, mely átvonul szerzőnk összes költészetén. Mi a didaxisnak épen úgy nem vagyunk ellene, mint az emelkedett hangnak, föltéve, hogy mindenik a maga helyén használtatik. Emlí-

tém feljebb, hogy a jelen gyűjtemény három nagyocska didacticumot is foglal magában; az első mű (»Ifjú költők-höz») is már az, továbbá a «Költészet korai» (53. l.) s végre, mely mindeniknél terjedelmesb: «Eszthetikai tan-versezet egy magyar hölgynek» (291. l.). Mind ez ellen nemcsak semmi kifogásunk, sőt az előrebecsájtottak szerint örülünk, hogy valahára nemben, tárgyban, alakban különbözöt látunk az eddigiektől. Kifogás csak az, hogy szerző nem különíti el az előadás nemeit: didaxisában igen föllengős — fellengéseiben igen didacticus. Pedig e kettő: elragadtatás és józanság bajosan fér össze s harmóniatlanságot szül. Hallottunk ugyan már *tan-dithyramb-ról*, forgattunk is belőle mutatványt, hol prózától az óda röptéig minden össze van keverve: hanem e különös M. D. S. (misce, detur, signetur) költői hatásáról még nem hozhatunk ítéletet. Annyi áll, hogy ezideig a tankölteményt bizonyos józanság s mérséklet jellemezte, mely dithyrambi hevülésnek nem igen adott helyet, inkább nyomatékos mondatosságban, az előadás egyenlő szabatos folyamában, a gondolatok rövid, hatályos kifejezésében, a vers mesteri alkotásában (Boileau, Pope stb.) tüntette ki hatalmát. Bulcsú e helyett az alak szaggatottsága, a költői nyelv felcsigázása s némi folytonos *raptus* által ódai hangban kívánná tartani tankölteményeit, a mi, ily hosszú daraboknál, természetesen fárasztó, szerzőre, olvasóra egyaránt. Ezenkívül összhanghiány keletkezik a negélyezett hevülés meg a józan tanítás között. — Megfordítva, midőn *érzelmi* költészete váratlanul a tanító hangba esik alá, szintén ugyanaz a harmóniatlanság támad. Például hozhatjuk ez utóbbi esetre legszebb költeményei egyikét, melynek czíme: „*Pusztán*“ (20. l.). A felvidéki költő, ellenkezően a Petőfiesdikkel, csak kietlen sivatagot lát az

alföld lapályain, hol: «forró lázban szenved a homokos mező, nincs hűvös árnyék, csalit és fészken a kis zenge-dező». Fölmerül lelkében a hegyi táj, hova most még-inkább vágyik az ellentétnél fogva, s maga a délibáb, melynek költőiségét nem tagadja meg, hanem igaz lyrai módon saját vágyai és képzelme tárgyára viszi által, — maga a délibáb csak azért létez neki, hogy kedves felföld-jére emlékeztesse:

Mi az a délibáb? ... a pusztta tájnak, mely
Kiterítve alszik, — *felföldröli alma*,
Hol rajzanak rezge fényes fátyolképek, —
Bárcsak el ne szállna!
Csalárd tükréből hadd mosolyogna reám
Egy *felföldi vidék*, szőlőföldem, képed!
Erdőt, szirtet, csermelyt felismernék talán
Mint álmodott szépet.

Mindez igen szép, tiszta való költészet. Ellenben a pusztán, nem kevésbbé mesterileg rajzolva:

Egy árva kútágas a vidék fejfája,
Mint iratlan lapon a felkiáltó jel, —
Itt-ott a nyomornak ínséges tanyája,
Bekörítve szennyel.
Vendéglátó magyar nemzetnek várlakát
Viruló kerttel itt hiába keresed:
Előtted a betyár *sötéten ballag át*
S szól *durván — keveset*.

De ha már most e valódi költői hangulatból a végén egyszerre *hasznossági* elmélkedésbe esünk alá; ha azt kérdi költő, mikor fogja az *ipar* (ízléssel párosulva ugyan, de az mindegy) e sivatag pusztát tündéerkertté varázslani, szóval érzés helyébe didaxis jő: daczára minden utilitarius szépségnek, inkább azon másik költő barbar fáj-

dalma mellett maradunk, ki ellenkezően szerzőnkkel fel-sóhajt:

Oh pusztá, elvész nemsokára
Vadon költészeted! stb.

Messze vinne czéломtól, ha szerző tankölteményeit egyenkint részletezni s a bennök foglalt állításokat, tan-tételeket bonczolni akarnám. Röviden annyit mondok, van azokban jó, de némi fonák is. Aesthetikai nagyobb költeményére azt jegyzem meg különösen, hogy felosztása, berendezése iskolás, kézikönyvi modorra mutat, gyakran rá is lehetne keresni bizonyos compendiumban, melynek menetét szem előtt tartja. Nem hagyhatom szó nélkül a mint e tankölteményt berekeszti, mert fogalomzavart idézhet elő. *Végszarában* (340. l.) így ír:

Az emberiség, édes hölgyem!
Imádta hajdan a *szép* istenét;
Majd a vérrel szentelt kereszten
Az *igazságra* emelé szemét.
A jövő kor tiszta lehelletén
Új tavaszt látok én kikelni,
Hol a *közös jó* istenének is
Fog a költészet énekelni stb.

Ha ennek értelme az, hogy a költészet végezelje az ó kor-ban a *szép*, a keresztyén aera kezdete óta mostanig az *igaz*, jövőben, szerzőnk óhajtása szerint a (nem bánom: közös) jó leend: tagadom, hogy múltban jövőben a költészet *föczélja* egyéb lehessen, mint a *szép*, vagy megszűnt költészet lenni; *tárgya* pedig, mint régen, úgy ma és ezután lehet igaz is, jó is; sőt bizonyos tekintetben örökké annak kell maradnia. Így a föntebbi különböztetés zavar-nál egyébbre nem való.

A mi illeti Bulesú epicumát: elbeszélő költeményei tulajdonkép nem is azok. Itt is ama lyrai, feszített föllengés játssza szerepét, mely szerzőnk csaknem minden művén uralkodik. Sajátképeni compositióról alig lehet szó. «Csák *dalle*ányában a zárdából megszökött Erzsébet, ismeretlenül, zengi Csáknak és vitézeinek a hét vezér véresküjét, hogy ez által az Árpád nemzetség trónjoga iránt lelkesítse; azonban jó Csák fejére a papi átok, melynek mintegy ellendarabjául Erzsébet (szépen írott) áldása rekeszti be a költeményt. «A boldog» című elbeszélés egy allegoria; tartalma ennyi. Egy király, mielőtt fiának átadná országát, küldi ezt világlátni, oly különös parancscsal, hogy vissza ne térjen, míg *boldog* embert nem talál, s ha talál: «annak *ingét* vegye magára» s úgy jelenjék meg atyja előtt. E furcsa *ingfölvétellel* nem tudom, mit akart szerző. Ismerek egy közmondást: «kinek nem inge, ne vegye magára» s egy másikat: «ráadni a vizes inget». De az első azt teszi: kit nem illet valami (vád, megrovás) ne értse magára; a másik betű szerint: jól elverni, aztán átvitt értelemben: «megadni neki a magáét». Ha szerző előtt, mint gondolom, az első közmondás lebegett, nyilván roszul használta fel. Vége a történetnek az, hogy a királyfi, sok sikertelen keresés után, talál egy *szerelmes dalnokot* ki boldognak vallja magát. De midőn ingét kéri tőle, ez azt válaszolja, nem adhat, mert *inge nincs neki*. — Ha ez nem egyéb frivol célzásnál a költők *szegénységére*, (mely szerzőnél több költeményben újra meg újra előkerül) alig lehet izetlenebb valami. Ez az *ingfölvétel*, hozzá a *bő köpeny*, mely alatt ifjú és kedvese rejtőznek, oly bizarr, s a köpeny daczára oly *lepleetlen* képzelet, (társa a megrovás nélkül nem hagyható «Kéjálomnak» 236. l.) mely bánt. Szintén allegoria, de sokkal magasabb szárnyalatú költemény a «Nap-

kelet hőse». Egy tündér, *Napkelet*, boszúra hívja fel a nap fiát, *Etelét*, testvére *Napnyugot* ellen. Az megy, dül, Rómáig hat, hol a pap (Leó) beszédére magába tér, legyőzi magát. A *napkelet* tündére megátkozza ezért *nagylelkűséggel* a hún királyt és utódait, s azzal, hogy *nyugot* halvány gyermekei legyenek úrrá nemzetségén. Költő végül kilátásba teszi azon időt, mikor az «átok lassan elenyész . . . és kibékül *Kelet Nyugottal*.» — Dithyrambi föllengés, utóljára didaxis: a mint szerzőt fentebb jellemzém. «Keme Tuba» egy leány: Tuba, leánya Kemének. (E vezeték és keresztnév használatát I. Endre korában élt pogánynál szerzőre hagyom igazolni.) — Tuba szeret egy ifjat, kiről még nem tudja, hogy keresztyén. Megtudja. El akarná taszítani, de nem képes, olyannyira szereti. Vata lázadásakor ősz Keme a pogányok közt harczolván, elejt egy magát nem védő ifjat a keresztyén táborból, kiben, a mint sisakját felnyitja, *vejére* ismer. Bösz vakdühvel tombol rajta, s haza száguldván leányának felmutatja kardján jegyese párolgó vérét. Tuba megsiratja, s kéri a *holdat* (egyik istenét az ősvallásnak), hogy támaszsza fel. *Ipoly* — ez az ifjú neve — holdkóros, túlvilági életre támad, s magával viszi az alvó Tubát is egy szirttetőre, honnan az apa mélységbe nyilazza őket s maga is szédülten roskad össze. Mindez nincsen költészet nélkül, de igazolja föntebbi állításunkat, hogyan szeret költőnk a concret világból az ábrándok ködébe szabadulni. Előtte volt a tragikai összeütközés leány és ifjú, továbbá leány és apa között, de ő azt mellőzve ~~s~~ az érzelmek harcából támadó *emberi* érdek ki nem zsákmányolva, az álmak országába siet. — A «Britt bujdosók» ama két angol királyfi, kik száműzetésben I. István királyunknál találhatnak menhelyet. A 17 lapra terjedő költői beszélyből 8 lapot az expositió foglal

el (egész addig: «S ha kardomra» 130. l.), s azontúl *semmi, de semmi* cselekvény nincs, kivéve, hogy a két ifjú megházasodik. E házasságot némi «rózsák» *symbolicája* s egy kis fiú, Bertók, hozza létre csodálatosképen, s ez utóbbi

. ki álmak szép honából
S rózsahalálból *les le* titkokat,
Ez emlékül *Lesle* nevet kapott

ugyanaz a gyermekes etymologiai játék, mely nálunk egy időben tudomány színét bitorolta, de mely most már költeményben is nevetséges. Szerzőnk ez *élő-haló* rózsákkal akarta megadni beszélyének, mi abban bensőleg épen nincs, a költészetet, s egyszersmind tanúsítá hajlamát: a legconcretabb historiai elbeszélést, mely még a monda kerekdedségével sem bir, phantasticus világba játszani át. — «Viadár» tündérrege legalább nyíltan bevallott allegoria («A *vihar lelke*, Viadár»), benne a természeti erők nyílt megszemélyítéssel szereplenek, s tudjuk, mifajta költeménnyel van dolgunk. Alkotása is, a népmeséből vett *hármass* szerkezettel — miszerint Viadár maga iránt hálára kötelezi 1. a virág, 2. a gyöngy, 3. a hajnal tündérét, kik aztán bajában megsegélik — gömbölyübbé van téve, mint szerzőnk egyéb elbeszéléseinél. De maga a *genre* nem nagyon ajánlatos.

Az elbeszélő nem felé gravitáló költemények közül ki kell még emelnünk «Hunyadi végső diadalát», mely balladai hangon van tartva, de a ballada tömött, cselekvényes, fordulatos menetele helyett csupán *egy* mozzanat festői felfogására szorítkozik, azon egy időpontra, mikor Hunyadi a nándori győzelemből diadalmasan megtér, s úgy látszik, mintha egyenesen az *ismert kép* magyarázatául volna írva. Ezenkívül hibás az által is, hogy az érzület egysége ez

öröm pillanatban Capistrán jóslataival és magának szerzőnek, a korhoz s tárgyhoz épen nem illő, hanem a közelebbi orosz-török háború keltette török sympathiáival van megrontva. Továbbá szintén balladaszerű a «Salamon bűnjegye» című költemény, de a balladának concentrált rövidsége nélkül. Salamon és anyja vitája igen hosszúra van nyújtva. «A vértanú küzdelme» — szerzőként legenda, — minden cselekvény nélküli rajongása egy máglyára ítéltnék, hangban, előadásban semmi legendai. Az évszám (1852), mely föl van jegyezve, olyan formát sejtet, de csak sejtet, hogy e költemény szerzőnek alanyi tépelődése. «A legelső színész» nem annyira elbeszélés, mint allegoria, sajátságos, nehezen utánképzelhető allegoria, mint többnyire a Bulcsúé. Az ős korban, midőn még szőlőlugas az emberi hajlék, egy anya azt álmodja, hogy száz arcú fia születik, s a *rész szelleme* mind e száz arcot elpusztítja, egyen kívül, s mind a száz *kebel* vére ez egy arcra foly, «hol az éhségnek sárga színe mutatja: *ő nyomor fia*». A gyermek valóban megszületik, nő, színész lesz, dicsőség koszorúzza, de, mint anyja álmodá, egyszer csak «oda lesz a sok *élet*, oda» — hanem végre a költő megjelen lantjával,

Hogy álomba ringassa át
Öt az idétlen dicsőség fiát,

«S a ki szemeit befogta, őt, a költőt, a jól tevőt, ilyenképp megáldotta» — t. i. hogy az legyen «a színészet ápoló dajkája». Tehát a színészet előbb *virágzik*, aztán *elhal*, haldoklásában megáldja a költőt, hogy az legyen ezentúl a színészet *ápoló dajkája*. Én valóban nem értem. A «Hadúr dalnoka» című rege is, mely tulajdonképp Vörösmarty apotheosisa, efféle allegorikai ábrázolat, nem minden emelkedés nélkül, sok szép részlettel, de mégis meg-

sokalljuk elébb a hősök, aztán a költők egyenkinti felidézését, hogy utoljára Vörösmartyra kerüljön a sor. Nem is számítva a «Termények gyűlését» Alpáron, melyben az ásvány- és növényország minden képviselői közt *vas és kender* (vas és *papir*) nyeri el a diadalt, — ez allegorikai túlságos hajlam elannyira uralkodik szerzőnk költészetén, hogy «Emlékszózat egy orvos ravatalán» című gyászversében sem talált érzelmeinek méltóbb kifejezést, mintha az *Életet* és *Halált* versengve lépteti föl; «Életkorok» című költeménye (főlríva: *Shakspere után*, de megvallom, nem kerestem rá), továbbá «A bor» miszerint Noé elébb *bárány*, aztán *oroszlán*, végre *disznóvért* önt a szőlőtő alá, mind efféle tanábrázolatok, melyek B. didactico-allegoricus irányát bizonyítják, s a költői gondolat s annak előadása közt ama meghasonlást éreztetik, melyről főnebb szólottam.

De nemcsak az eszme és kifejezés közti kettősség az, mi e gyűjtemény sok darabjának árt, hanem magának az előadásnak *egyenlőtlensége* is. Nem volna Bulesúnál költői hangulat, eszme, kifejezés? De igen, mindenik. Ábrándos lelke sokszor túlon túl is költői, hangulata többnyire emelkedett, kifejezése a *részletekben* többnyire erőteljes. De a hangulat feszül ott is, hol nem kellene, aztán aláesik: az egységet ritka költeményében tudja végig megtartani; a kifejezés olykor valóban szép, hogy következő soron már dagályba puffadjon, vagy fagyponat alatti színvonalra bukják. Ott van mindjárt «Ajánlása» (Teleki grófnéhez), mely ódai szárnyalással kezd, hogy sok föllengés után egy régi, kopott, fagyos szójátékon végezze, melyet a grófné nevéből csinál (Teleki = *tele ki*), feláldozván ennek nemcsak ódája hangját, de még a nyelvtant is, ép az utolsó szóban! Ő, ki a gyermekkorról oly találó költőiséggel mondja «Ifjú költőkhöz» címzett versében:

Az illatos tavasz
 Lényünket áthatja,
 Ránk a *cseresznye*
 Virágait hullatja . . . (1. l.)

minél a természet és emberi élet tavaszát, a gyermek-kor vágyaival, kedvteléseivel (a kedves piros cseresznye!) ősz-hangzóbban, rövidebben, költőibben kifejezni alig lehet, máshol «gyémánt-szirten leomló mézpatak» (11. l.) «mészes *kenyért* termő keserű *füst*» (29. l.) stb. képtelenséget ír; ő ki a «napkelet hőset» bár allegoriásan, de emelkedett hangon zengi, ugyancsak Eteléről azt mondja, hogy *vadat* álmodik; ő ki a fonó kis leányról irt költeményben végig naiv hangot tud tartani, a gyermekek szájába (257. l.) e szavakat adja:

Ma az élet útját sok kigyó bejárja,
 S a ferde műveltség pokoli vad árja
 Győző lába alá tipraná korunkat —

tehát oly valamit, a mi azok élettapasztalásával s ártatlan derült világnézetével merőben ellenkezik; ugyanazon sok szép részlettel bíró költeményben, melyet főnebb dicsérve hoztam fel («Pusztán»), miután azt kérdi: «Hol lelünk egy követ, egy történeti jelt, rajt' a *kihalt multat* s a jelent *siratni?*» hogy e kihalt multat *sirathassa*, vajon kinek emlékét fogja keresni? *Árboczét és Törtelét!*

Igen, hol nyugszanak: kiknek *csókjaitól*
 S *gyilkaitól* veszett ki Árpádnak háza?

tehát ez is egy *panasz* a pusztá ellen, hogy éppen az Árbocz és Törtel emlékét meg nem őrizte! Ime hogy romlott meg a hang, következtetlenség által. Még szembeötlőbb a következtetlenség a «Gracchusok anyja» cz. költeményben. A római matróna, *márvány* oszlopok közt, melyekről *gazdagság*

és művészet mosolyg, sző és fon. *Rubintos rokkája, gyémántos orsaja*, fején a diadém *nemzetek* vagyona. Jönek hozzá látogatók, barátnei, *gyöngyök*-, *gyémántok*-, *smaragdtól* fénylők. E fényűző nőknek mondja aztán a *rubint rokkás* anyja: «az én kincseimet *rajtam* nem látjátok», s vezeti gyermekeihez. Mivel nagyobb fényűzők a látogatók, mint ez az anyja, kinek fején *nemzetek vagyona a diadém?* — Mint a hangok legtarkább vegyületét, a «Tompához» írt költeményt emelem ki, mely valóságos olla potrida. A «génius szellem ujjától» «tyúha! teringettéig» van ebben minden. Egyenkint véve majd minden szakasz jó: az összes hatás nagyon visszatetsző. Mily szép, érzelmes hely, midőn emlékezteti barátját:

Álmodánk egy *szalmazsákon*
Arról mi *szép* a világon;

vagy alább a jellemző vonás Tompára:

Falra írván költeményed,
Megraboltad a fél éjet. —

De aztán átesap a legburleszkébb hangba, mely magában szintén jó volna, de az előbbieket után kirívó helytelenségnek tűnik fel:

Egy tót alszik rokkant ágyon
Ázva *vágyon* igen *nágyon*,

s aztán a diák tréfa, hogy a tót «pátri»-nak bajuszát «koppantóval elnyikkintják». Lehetlen e költeményt meg nem sajnálnunk a kárbavesztett jó részletekért.

Tompáról emlékezve, nem hallgathatunk el egy jellemző észrevételt. Nem hiába, hogy B. minden kortársai közül csupán e költőnk iránt fejezi ki rokonszenvét: az

allegoriás, képdús modor, melyet használ, sokban hasonlít Tompa előadási módjához, a mint negyvennyolcz előtt írt. De a «Temetői hangok», «Jégvirágok» stb. költője noha kissé pazarúl bánt a képekkel, s kimélet nélkül szőta virágait, nem lehet mondani, hogy ezek hamis virágok lettek volna. Bulcsúéi közt gyakran lelünk hamisakat. Metaphorái sokszor erőszakoltak. Bármennyi példával szolgálhatnánk. «Könyed gyémánttá szűri az igazság». (5. l.) «És ekkor, ifjú, kebled tiszta tenger . . . hullámain dobzódik a vihar». (9. l.) «bajsa a béke galambjának két szárnya» — comicus hatású, komoly helyen (13. l.) «vérbe mártsam tollamat, mely itt aludt meg szobád szőnyegén?» szörnyű. (49. l.). «Szárnyad a kintől kinöve magát . . .» hamis metaphora, mert szárny, tag nem szokott nőni kintől. (48. l.). «Lezárta szeme tiszta tükörét» — igen csinált: a lecsukó tükörré emlékeztet (51. lap). A közelebbi idézetek «Ferenczy Teréz koporsójánál» című verséből vannak véve, mely csodálatos vegyülete a szörnyűnek, dagályosnak és szendének. Mily szép részlet az ilyen:

Mint átfűrt szíved, oly csendes szobád.
Tavaszzellőben lelked lebeg itt;
Felém sohajt az édes hársvirág, —
S lapozgatom rendezett műveid.
Örült szerelem, — titkolt fájdalom —
S reménytelenség mindenik dalon!
A szív, melyből ennyi keserv fakadt,
Jobb így, kihűlve, hideg sír alatt.

Vagy nem ezerte szebb-e az ilyen, mint a mely sorokat főnebb ugyane költeményből idéztünk?

Verselését szerzőnek csupán egy-két szóval érintjük. Többnyire jó az: de mégis fordulnak elő szabálytalan-

ságok, melyek a rhythmus egységét kellemetlenül zavarják. Ilyen főleg szerző nagy előszeretete a versszakatlan, hosszabb rövidebb sorokból álló verselés iránt, a hogy e kötet legnagyobb része írva van. Ilyen az, hogy néha az egymással rímelő sorok sem egyforma méretűek, hanem egyik hosszabb, másik rövidebb; péld.:

Midőn éjfélnélkor fölsikolt a gyér || mek . . .

De az anyácska úgy fél, úgy remeg.

egyik jambus catalecticus, másik nem az, egy rím nő, hím a másik. Ilyen, hogy a sztrophaszerkezet sincs ugyanazon versben végig egyenlően tartva: például 31. vagy 48. lapon, néhány versszak tisztán ötös sorokból áll, csak azután jönnek a hatodfelek. Ilyen rím szóban különféle hangzók használata; nemcsak efféle: hazában = történettan, csillámlik = talpig, kedvősed = tēsted, féltő se = kedvőse, hanem ilyen Molnár Albertfélék is: zsámolyán = fiam, csókolván = álomban, Jolánt = hant, Jolán = boldogtalan stb. a miből már kinőttünk egy pár század óta. Oly nem kezdő költőtől, mint Bulcsú, nemcsak az effélének kerülését, de azt is megvárnók: hogy ha két ríme (140. l.) *elem* = *elem* volt, a rákövetkező harmadik ne legyen *alom*, vagy ha két ríme (38. l.) *ének* = *ének* volt, utána más kettő ne legyen *ának* = *ának* vagy hogy (a 90. lapon: «Mintha, vihar . . .») egész szakasz minden sora (négyet kivéve) ne végződjék csupa *k* betűn stb. — Ezenkívül megjelöljük nyelvtani tekintetben: *kélnek* (90. lap, az *é* csak a gyökben hosszú), *vésznek* (34. l.), csapodárkodj (92. l.), *alhatsz* (110. l.), *álmodj* (113. l.) *nyilat izezni* (ívet ajzani 116. l.), *sejteni valamire* (123. l.), *apám-nak*, *vasderekú Edmund(nak)*, *célzatát* (126. l.) stb. — *Szafó* (54. lap). *Daphne* (u. o. *Danaë* helyen) *Cziczéro*

(59. l.: hogyan jő a *poéták* közé?) *bírok* hazát (66. lap)
s. t. e. f. —

Bulcsú jelen kötetében annyi szép egyes rész van, hogy fájlalnunk kell, miért nem tud azokból összhangzó egészet alkotni. Túlfeszültség — lohadás: e kettő változik folyvást műveiben, mint a gőzkatlannál. Ha nem akarna *igen* költői lenni, bizonyynyal költőibb volna. Mert nem hiányzik nála sem a képzelet, sem a hevülés: de ő túlozza mindeniket. A természettől is elég szép arcot minek *festeni*? vajon szebb lesz-e úgy? Mintha csak magáról írná, az «ifjú költőkhöz» szóló tanversében e sorokat:

Ah, mint a költőé,
Nincsen oly szenvedély
Csak *keble vihara*
Ne lenne féktelen !!
Így nem csoda: ha babért nem talált.

IV.

ANYA ÉS GYERMEKE. (*Mutter und Kind.*) Költemény hét énekben, Hebbel Frigyesztől. (A Tiedge-alapítvány bizottsága által Drezdában megkoszorúzott mű.) Hamburg, 1859. Hoffmann és Campe.

A világköltészet lyraözönében, melynek szélső hullámai bennünket is elárasztanak, szinte jól esik néha egy elbeszélő költeményen nyugtatni meg szemünket, mint zöldellő szigeten, mely kiemelkedik a vizek végtelenjéből. Mondják, hogy az eposz többé nem lehetséges, és korunk azon bölcsei, kik minden tény, jelenet okát magokból a tényekből szeretik kimagyarázni, állítván, hogy azért van

úgy, mert máskép nem lehet, — váltig bizonyozzák, hogy a jelen kor, politikai és társadalmi zilált jelleme, vagy inkább jellemhiánya miatt semmi egyébre nem képes, mint örökös lyrában bugyogtatni meghasonlott kedélye hánykodó érzelmeit, életúnt vágyait, kétségbeeső reményeit. Talán igaz: de én úgy sejtem, hogy ez állításban is, mint minden olyas tételben, mely nagyon egyedi természetű dolgokat általánosít, s ezer meg ezer különféle tünetményt egy kalap alá von, csak részszerint van az igazság. Hogy a társadalmi viszonyok gyökeres átváltozása, midőn a régi és új még harczol egymással, s a győzelem egyik félre sincs eldöntve, hogy az ily állapot tömérdek habozást, kétséget, nyugtalanságot idéz elő a kedélyekben, s a perczenként változó remény és csüggetettség, ez egy napról más napra élés, nyomasztóan hat a költészetre, s legfőlebb a lyrának kedvez, nem akarom tagadni: de hogy átmeneti korszakban egyéb költeményfaj, s különösen az eposz egyáltalában nem virágozhatik, bajosan lehetne megmutatni az irodalomtörténetből. Vagy az újkori, az olasz eposz felvirágzása nem átmeneti korra esik-e, s nem épen arra, mely a XV. és XVI. század közt teljesen megváltoztatta a világ ábrázatját? Maga ez átmenet csodásan olvad össze Ariosto nagy költeményében: régi kalandok, új világnézet; lelkesedés, ironiával vegyülten; oltár emelve a múltnak s lerombolva egyszersmind. Vagy Anglia legnagyobb politikai és vallási forradalma gátolá-e az «Elveszett Paradicsom» lehetőségét? Talán szabatosabbanoznánk, azt mondva, hogy míg valamely kor, mely a régivel meghasonlott, irányeszméjét meg nem kapta a jövőre, és rövid ideig sötétben tapogat: addig tart ezen átmeneti bizonytalanság, mely minden nagyobbszerű teremtésre általában, s így a költészetre is nyomasztó; de mi-

helyt egy közös zászló leng, melyre milliók szemei reménytelenül függesztvék, az irodalmi hátramaradást alig lehet mással, mint a szellemnek meddősége-, vagy lustaságával menteni. Korunk vezéreszméje, a nemzetiség, már előttünk lobog: s hogy ez nem volna termékenyítő, s nem inkább az eposzra, mint akármely költemény-nemre, alig hihetem. A nemzetiség épen a múltnak folytatása a jelenben és jövőben: semmi alak nem képes annyira kifejezni, mint az eposz. Más kérdés, vajjon az epopoea, a hősköltemény, úgy, mikép Virgil hagyta, gépeivel, csodáival, isteneivel stb. korszerű-e? De tudjuk, az úgynevezett klasszikai formán kívül, az eposz mennyi különféle idomot ölthet; s hogy ezek közül egy sem volna többé korszerű, — legyen szabad kétségbe hoznom. Már az éjszaki ballada újraéledése napjainkban, megczáfolja ezt. Teremtsetek jó eposzt, — s az eposz korszerű!

De más részről azokkal sem tartok, kik az elbeszélő költeményt, s magát az epopoeát, oly módon akarják közelebb hozni korunkhoz, hogy a mindennapi életbe, a prózai valóságba, nyárspolgári aprólékos ügybajaink közé süllyesztik le. Nem a népi hang, s naiv felfogás ellen tiltakozom: sőt nagy részben ép ezektől várom epikai költészetünk újjászületését. A költői előadásnak ama közvetlensége, azon erőtelj, izomdús alakítás, mely a népi eposz maradványait jellemzi, méltó az eltanulásra, s egy Hugo Victor nem átallott e részben a néphez szegődni tanítványúl. De óhajtom, hogy valamint a nép mindig eszményíti tárgyát mikor költ, — és ez, ha az idealismust helyes értelemben vesszük, tagadhatlan — úgy az is, ki a népet ez úton követni akarja, értse, hogyan lehet az alacsony körbe — nem leszállani, hanem abból fölemelkedni: hogy míg a nyelv, a környezet, a felfogás nem hág felül a nép

láthatárán, a költészet az maradjon mégis, a minék lennie kell: ünnepe a léleknek, nem hétköznapija. Ez úton az elbeszélő költészet számára egy vidám, kecs- és erőteljes élet kínálkozik, mely a nemzet egész hagyományos — mondai és történeti — multját felkarolhatja, tünderregéit, mint Puskinnál látjuk, a nép formáiban, mégis nagy művészettel, újrateremtheti, hőseit, a Frithiof-rege módja szerint, örök ifjúságra varázsolhatja: szóval e tér, a naiv eposz tere az, hol szerintünk tetemes műveletlen, ámbár dús termést igérő, vidék van elfoglalni való.

A német úgynevezett *polgári* eposz, mely «Hermann és Dorothea» tekintélyére támaszkodva, Hebbel «Anyá és gyermekében» is újra megkisérti a hősköltemény *naivvá* tételét, homlokegyenest ellenkező úton jár a föntebbivel. Amott az író maga is a naivság leplét ölti fel, itt eszmélkedve, bonczkással kezében, nyúl tárgyához; amott a népi alak mintegy összenő a tárggyal, s a kettő elválaszthatlannak tetszik; itt a költő filiszteri viszonyainkat ódon klasszikai formákba erőlteti; amott feledve a jelen, társadalmi nagy kérdéseivel, prózai küzdelmeivel, apró házi bajaival s a lélek egy szebb, mert eszményi világba, a költészetébe, ring át; emitt, daczára a homéri nyugalomnak, mely a kölcsönzött alakon ül, napi kérdéseket hallunk megpendítve, hallani véljük az utczazajt, a kintornát, s átérezzük a csupasz valónak minden nyomorúságait. Hiába törekszik a költő, eszményítés által, kiragadni bennünket a hétköznapi világból: midőn eszményíteni akar, megszűnt *igaz* lenni, a nélkül, hogy ily közellevő, ily útféle tárgyak iránt csalódásba tudná ringatni képzeletünket. Pedig, hol az igaztól eltávozzunk, ott annak teljes *látszata* kell, hogy költői csalódás idéztessék elő. E látszat a jelenkor delfénye alá helyezett tárgyaknál vajmi hamar elröp-

pen, mint a színjáték csalódásai nappal. Mondjatok népi elbeszélést, mely ki ne ragadná hallgatóját a jelenből, s oly eszményített korba nem helyezné át, midőn az emberek nagyobb tökélyvel bírtak, a világ szebb volt! Maga Homér, kinek Odysseája után látszanak teremni e polgáregposzok, vajjon nem sóhajtva tekint-e már vissza azon korra, melyben hősei istenekkel társalogtak? De térjünk Hebbelre.

Van egy szerető pár Hamburgban, az alnépből. A férfi, Keresztély, kocsis, a leány, Magdolna, szolgáló. Földhözragadt szegénységök nem engedi az egybekelést; a legény, okulva egy barátja nyomorán, nem akarja megtenni a lépést, míg családi léte vagyoniilag biztosítva nincs. Hogy ezt elérje, Kaliforniába készül, hová most az egész német világ özönlik; már beszélt is egy szabóval s asztalossal, kiknek társaságában, mihelyt az idő kitavaszdodik, (most karácson előnapja van) hajóra szándéka ülni. Eljegyzi a leányt, de csak három évre köti le, ha akkor vissza nem jő, szabad. Vissza pedig nem akar jöni, vagyon nélkül. Így áll a dolog, midőn a dús kalmár, egy Croesus, kinél Magdolna cseléd, megtudja. A kalmár neje búskomorságban szenved a miatt, hogy gyermeke nincs, s maga az úr is óhajtana örököst a roppant vagyonba, melynek már helyét sem leli. Épen árvaházból akarnak fogadni fel, midőn a házi orvos, ki a szeretők baját megtudta, azt tanácsolja nekik, hogy adják össze a párt, tegyék boldoggá, s az első szülöttet fogadják gyermekül. A boldogtalan szeretők örömet belényugosznak e feltételbe, összekelnek, a kalmártól egy messzevidéken házat és földet kapnak. Idylli élet következik. Azonban a nő anya lesz, s a magzattal együtt fölébred az anyai szerelem. Ők nem tudják, mit az olvasó már tud, hogy a gyermek nem lesz tőlök elvéve, ha önként

nem adják, s hogy a jószág azért övék marad. Midőn közelg az átadás ideje, egy éjjel a nő megszökik a háztól gyermekével, miután látja, hogy férje nem akar szószegő lenni. A férj elfogja ugyan, s visszaviszi a szökevényt, de az eset megdöbbeníti, s maga sem állhatva ellen tovább a természet szavának, csupán addig akar késni, míg a birtok haszonvételéről pontos számadást készít, hogy a kalmár egy fillérben se találja magát károsodva. Mindent jó rendbe hozván, épen mikor a kalmár s neje a faluba érkeznek, odahagyja boldog fészket s indul a nagy világba, útját Bréma felé, s onnan Amerikába veendő. A kalmár kertet és udvart rendben, kamrát és szekrényt tele, s a számadást az asztalon leli: de a lakók sehol. A nőt furdalja lelkiösmerete: most már nem kívánja a gyermeket, csupán azt, hogy a család ismét boldog s az ő gyöngéd lelkiösmerete megnyugtatta legyen; de hogy keresni föl? Nyomozók, levelek küldetnek mindenfelé; de a szökevény család út nélkül bolyong, kerüli a járt helyeket. Végre egy csárdában találkozik az asztalossal, ki már vissza is tért Kaliforniából, miután a szabó ott hagyta fogát, — hozván, kincset ugyan nem, de bő tapasztalást a kivándorlás ügyében, és proletár s communista elveket. Az utóbbiaktól Keresztély, mint igaz német vér, undorodva fordul el; annyit azonban megtud, hogy nincs miért Amerikába menni. Az asztalos beszédéből azt is megérti, hogy róla oly hír szárnyal, mintha lopásért, vagy más efféle büntetésért üldöznék. Ezt nem tűrheti becsülete. Visszasiet Hamburgba, jelenteni magát. Az eredményt nem szükség mondani: a kalmár ezer örömmel fogadja s visszahelyezi őket, gyermekestül, a csendes boldogságba, honnan elfutottak volt, — s a kalmárné kigyógyúl a *hiúságból*, hogy minden áron *anya* szeretne lenni.

Íme a modern eposz. Társadalmunk sebei közül egyik legnagyobb van feltakarva benne; a pauperismus, mely túlnépes országok raját kivándorlásra kényszeríti, vagy a vörös forradalom karjai közzé hajtja. A nagyvárosi népnyomor iszonyú képét festi szerzőnk Vilmos és Anna sorában, kik vagyon nélkül össze mertek kelni. «A legnyirkosabb pinczében laknak — beszéli Keresztély — minőt valaha láttam. Vilmos, mikép sírásóhoz illik, nedves falait koporsó-deszkákkal bélelte ki, melyeket a temetőben újra felnyitott sírokból *zsírosan* és nedvesen kap, s melyek oly bűzösek, hogy a ki belép majd megfúl. Hanem a házbér olcsó, s a háziúr nem könnyen hajthatja ki őket, mert nem akad más bérlő. Így hát maradnak. Aztán épüljenek ki a hideglázból, hol az egészséges is megkapja. Ez természetesen sort vesz rajtok: a férjről nejére, egyik gyermekről a másikra száll, nem is hagyja el őket többé.» Elhatározását, Kaliforniába vándorlani, így indokolja kocsisunk: «Más a világ most, mint apám ismerte; arany szabályai nem illenek már belé. Ki ne szeretne otthon maradni s élni becsülettel! (Czélzás az ismert német közmondásra). De nem lehet. A mennyiért apám házikóját vette, én alig tudok egy szobát bérteni; s a mit egykor a mészáros az ökörért adott, azt bőreért adja most a tímár! Hol itt a remény! Nagyon sok az ember a földön, s a helyett, hogy mint hajdan segítne egymáson — taszigálja és szorítja egymást, s igyekszik felebarátja kezéből kicsikarni a falatot . . . Ezrenként bújdosnak Kaliforniába, hogy ott aranyat ássanak. Ha a mennyország nyitva volna és csöngetnének kapuján, mint nálunk este kapuzárás előtt, nem lenne nagyobb lótás-futás, nagyobb tolongás, mint oda. A zenész eladja hegedűjét, a tudós bibliáját, varga és szabó árját és tűjét; mind siet Bremába, hogy ott hajóra keljen.

Az orvos megszökik betege ágyától, szakácsa (a gyógyszerész) már előre ment . . . A tanácsnok fontolgatja, vajon ő igazán oly pohos-e, hogy itthon kellessék maradnia, s a lelkész alig állja már, hogy el ne hagyja nyáját» . . . A Kaliforniából megjött asztalos pedig ily hitvallásra tőn szert: «Tudod-e — kérdi Keresztélytől — hogy téged egykor gyalázatosan megloptak? Hol van birtokod? Hol kiadó házaid? Paripád hol nyerít? Hol fejik teheneidet? *Gazemberek* mindent elraboltak tőled, még *születésed* előtt, s nem adják vissza. Az okos franczia kipuhatól, hogy a ki bír, az tolvaj — s a hány arany, ugyanannyi halálos bűn. De nem soká lesz már így: mert az utolsó ítélet közelg. Ne várd, hogy angyal jelenik meg trombitával az égen — ennek kitépték a szárnyát — mi magunk fújjuk a jeladót, addig azonban köszörüljük a bárdot! . . .»

Mindez igen szomorú, de elég hű képe a mai társadalomnak. Csupán az a kérdés, vajon abban áll-e a költészet feladata, hogy oly szenvedéseket tárjon fel, melyekre balzsama nincsen; hogy a szigorú valóságba taszítson, mely elől épen hozzá akaránk menekülni? Talán a regény, mely a próza és költészet határán ingadoz, s ennek különösen ama faja, mely az *irányról* neveztetik, vagy az, mely humorban engeszteli ki a világ dissonantiáit — szabadabb forma-jogait használva, dobhat föl megoldatlan társadalmi kérdéseket, ámbár itt is áll az, hogy a regény nem *mivel*, hanem *daczára*, hogy ilyenekkel foglalkozik, lehet jó költemény. Ellenben az eposz sokkal inkább költői faj, mintsem hogy akárminő iránynak hordozója lehessen, mely nem a költészeté. — Formája is szorosabb: azonnal érezzük, mily nyomorúlt szerep jut neki, mihelyt a regény birodalmába vág. Midőn köznapi jeleneteket, apró jellemárnyalatokat, finom cselszövényt akar festeni, vagy a társadalom

proteusi arczának fényképezését veszi munkába: a nem bírálva olvasó is fogja érzeni, hogy ezt egy középszerű regényíró jobban csinálná, mint az epicus. Ha valahol, itt is igaz marad: ne cseréljük föl a szerepeket!

Szerzőnk ugyan mindent elkövetett, hogy költeményén homéri derűtséget árasztson el, s engesztelő megoldást hozzon létre. A sötét korrajz, mely az I-ső ének háttérét, s a cselekvény induló pontját képezi, csakhamar vídámabb képeknek ad helyet. A ború, mely a szeretők sorsa fölött lebeg vala, azonnal szétoszol, mihelyt a kalmár, mint szabadító, megjelenik. Sőt a tulajdonképi bonyolódást is, — midőn t. i. a szülék, magzatjok miatti aggodalomban, elhagyják a boldog tanyát és világra bújdosnak, — úgy intézi Hebbel, hogy az olvasó perczig se legyen csalódásban az örvendetes kimenetel iránt. Jóelőre kimondja a kalmár, hogy boldoggá teszi őket, akár adják a gyermeket, akár nem. Így a későbbi bonyolódás nem egyéb könnyű felhöcskénél, mely a napot kis ideig elleplezi ugyan, de a néző tudja, és bizton várja, hogy nem soká el fog vonulni. — Azonban e mosolygó fény, az idylli jelenetek, a formának klasszikai nyugalma, s a valót szebbíteni akaró eszményítés daczára, egészen nyújtja-e époszunk azon engesztelést, melyet a költészettől jogosan követelünk? Nem, és azért nem, mivel az általa megbolygatott társadalmi kérdés, honnan kiindul, megoldatlan marad. A nyomor, mely kivándorlást és a vörös rémet idézi föl, egy mákszemnyivel sem kevesbült az által, hogy a *gondriselés*, egy jószívű kalmár képeben, minő csak a valóság határain kívül terem, egy nyomorultat boldoggá tőn. S ha kérdjük szerzőt, hogyan vélné e társadalmi széthangzást kiengesztelni: adott felelete messziről sem kielégítő. Hiába mondatja a kalmárral, hogy ez megtalálta, mimódon kellessék

a társadalom sebeit *jótekonysággal* bekötözni: jótétemény, alamizsna itt keveset használ. Hiába mondja túleszményített embere: «Példát adok, hogyan kell *rémeket* elűzni, és mégsem drágítani a *golyót*. Mert ez szívememen fekszik. Legbensőbb alapjokban inganak a föld államai, s ha fönt és alant kezet nem nyújtunk egymásnak, rettentő lesz a vége.» A jótekonyság mindig kivételes marad, mint kivételes a történet, mely Hebbel eposzának tárgyát teszi, ki a magának föltett napi kérdést ily engesztelő módon tudá megoldani: Ne menjetek Kaliforniába, ha egy oly *idealis* gazdag találkozik, a ki benneteket boldoggá tesz. Különben — tessék!

Látjuk, mivé lesz az eposz, ha napi kérdések uszályhordójává alázza magát. De fogadjuk el, hogy a sötét korrajz nem egyéb, mint háttér, — hogy szerzőnk nem akart *irányművet* adni, csupán azt vala szándoka feltüntetni, «Hermann» példájára, hogyan viseli magát az ép, egészséges teuton népjellem a kor nagy kérdéseivel szemközt, s miután ezt, typusban mintegy, felmutatta, hagyja a világ folyását annak a mi, nem törődve megoldásával oly dolgoknak, melyek kívül esnek a költészet mesgyéin. Fogadjuk el ezt, mondom, noha a föntebbiekből kitetszik, hogy költőnk mélyebben ártotta magát a pauperismus ügyébe, mind kiindulási pontul azt vévén, mind jótekonysági theoriája által megoldani törekedvén. Vajon ekkor hőse, a kocsis, megállhat-e mint *cselekvő* jellem? Mingyárt a mű elején látjuk, hogy Keresztélyt is megragadta a közszegénység árja, mely ellen nincs küzdelem, nincs menekvés, csupán kivándorolni, vakmerő útakon próbálni szerencsét, szóval épen azt tenni, mitől a szerző óvni akarja honfiait. A kényszerűség mingyárt eleve úgy van felállítva, hogy ellene *egyéni* küzdés lehetetlen: mit csináljon, szegény

Keresztély, ha nincs út-mód becsületes keresetre a hazában, — ki kell vándorolnia. Ha még volna remény, Keresztély mindent elkövetne, hogy küzdjön az áradat ellenébe, hogy cselekvés által megmutassa, mit tehet az akarát és becsületes szorgalom, s példát adna honfiainak, hogyan meneküljenek a *rém*től. De ennek útja el van zárva, a menekülés lehetetlen, ha csak az égből *csodásan* nem érkezik segedelem. Szerencsére ez meg is jön, nem ugyan az égből egyenest, hanem az emelethől, hol a kalmár lakik: azonban ez utóvégre mindegy. Keresztély buta örömmel fogadja a nemvárt szerencsét, s attól fogva, noha eleget kapál, szánt-vet, jószágát berendezi stb. mint *jellem* alig tesz többet a semminél. Naiv megszökését a boldogság öléből tapasztalatlan volta eléggé indokolja ugyan, — s ekkor látjuk némi küzdelmét, de ez is szenvedőleges. Keresztély nem egyéb, mint a körülmények bábja. — No de nem is ő róla neveztetik a darab, másban kell annak hősét vagy heroináját keresnünk. «Anya és gyermeke»: valamelyikben megkapjuk a cselekvő jellemet. Az anya lelkében látunk küzdelmet, benső cselekvény folyamatot: de ez is inkább physikai, mint lélektani motivumokra támaszkodik. Nem hiába festi szerzőnk oly gondosan a magzat első repdesését, az anya természeti változásait, az emlőnyújtás kéjét, a gyermek első gagyogását: az, ki itt a cselekvő szerepet viszi, nem az apa, nem is az anya, hanem a méhben nyugtalankodó *gyermek*. — A kalmárné betegesen szenvedő német ideál, a Kotzebue iskolából; férje pedig a megismerélyesített *gondviselés*. Szóval költőnk, e művében, csak akkor fejezte ki a német jellemet, ha ez merő passivitás.

Így megjelölve e költészeti fajta (genre) veszélyeit, melyeket Goethe genialitása s alkotó nagy tehetsége Her-

mann és Dorotheában képes vala ugyan kikerülni, de kisebb művészek mint ő nehezen sikamlanak el mellette hajótörés nélkül, — megadjuk Hebbelnek, hogy költeménye sok szép részlettel bír. Sőt a mondott benső hiányokat leszámítva, az egészről mondhatni, hogy külső kivitele művészi gyakorlott kézről tanúskodik. A formán előmlő klasszikai, goethei nyugalom és derű, a részek arányos, tervszerű beosztása, az átmenetek könnyűsége, az egyes élénk leírások s találó képek tisztasága, a gyakran sikerülő naiv hang, a (német) nép életéből szedett jellemző vonások, hová a rege és babona ügyes beszövését is számíthatjuk, s több efféle, vonzó, változatos, kellemes olvasmánygyártás tesz Hebbel e művét annak, kit e külső harmonia kielégít. Leírásaiból ide tesszük a kora tavaszét, az V. ének kezdetéről: «Oh, mely szép az idő, mikor a tél háta megett már pajzánul bujkál a tavasz, s füttyörész a pacsirta reggel, mintha nyíló ibolyát rég látna, holott majd este, gerenda mögé örömet bújnék a verébhez, mely fészken gubbaszt; — s mikor egy-egy árva kökörcsin, épen azon csepptől, mely a nap déli hevében enyhét adott neki, még mielőtt éj szállna le, meghal: mert az megfagy, s ő elalél . . .» E parányi kóston is eléggé mutatja, hogy Hebbel nem jár a descriptiók közös országútján, hanem leírásai amaz eredeti frisseséget lehellik, mely a közvetlen költői szemléletből fakad. Ily sikerült a hamburgi népelet rajza, a cselédszoba jelenetei reggel, a kalmár fényűző termei, a hamburgi tűzvész előadása, s mindenek fölött az V. énekben a falusi munkás boldog élet festése. De itt-ott homály is van, némi ködös reflexiók, minő a többek közt ez. A kalmár nejről van szó, kit semmi vagyon nem képes boldogítani, mert gyermek után ohajtoz. «Szíve mélyen elfogódék. Az egész (emberi) nem átka, hogy nem

becsüli a mie van, s túlbecsüli a mie nincs, annyira lenyomá őt, mintha ez átok csupán őt sújtaná, holott mindnyájan letörlik, mingyárt a leszakításkor, a csalogató gyümölcsök hamvát, és mivel az arany, mely az ágakon oly igéző vala — természetesen nincs újjaik között, ismét vágnak megmászni a fát, hogy újra meg újra kifoszszák és csalódjanak!» Az efféle nehéz, legalább magyar olvasónak az. — Átalában Hebbel incisumokkal terhelt körmondatai nem egyszer idéznek elő homályt, s ez ártalmára van a derült vidorságnak, mely költeménye többi részén uralkodik. A szerző néha elveti a naiv hangot, s éreztetni akarja velünk, hogy ő csupán személyei kedvéért alázta ide magát, de fel is tud emelkedni: ilyenkor ama ködös régiókba téved, hol összefoly előttünk minden tárgy, elmosódnak a körvonalok, s a színtelen felhők kárpitja mögött szent borzadályal sejtjük az ürnek végtelenséget.

V.

HŐSÖK ÉS DALOK KÖNYVE. (*Helden- und Liederbuch*)
Frankl Lajos Ágosttól. Bécs és Prága, Kober és Markgraf. 1861.

A legújabb német, különösen osztrák költészet ez évi egyik hozományát van alkalmunk bemutatni tisztelt olvasóinknak. *Frankl L. Á.* neve, gondolom, kevésbé lesz még ismeretes a magyar közönség előtt. Azok, kik Joloviecznak 1853-ban, Lipcsében megjelent «Polyglotte der orientalischen Poesie» című érdekes gyűjteményét forgatták, a héber (agadai) költészet mutatóványai közt emlékezni fognak talán egy emelkedett hangú költeményre, mely pár évvel ezelőtt egyik divatlapban magyarul is megjelent:

A főpap. Jeruzsálem pusztulásakor a romok közt egyedül életben maradt főpap nagy szabású pathoszban tör ki Jehova ellen :

«Te elhagyád ten népedet,
Szent templomod feldúlva, im !
S mely boltjain dereng vala,
A tiszta sugár elhala ;
Homályba dőlt a Cherubím.

«Haragod az oltárt megtöré ;
Véráldozat minden papod ;
Nem méltatál továbbra bennünk'
Hogy templomodra mi ügyeljünk ;
Az oltár rom, néped halott.

«Vedd vissza hát a templom kulcsát,
Reszketve nyújtom föl neked ! . . .»

e perczben egy *tündöklő* kéz nyúl le hozzá a kulcsért ; másnap reggel a főpapot *villámsujtottan*, halva lelik. E költeményt a «Hösek és dalok könyvének» szerzője, Frankl írta. Mennyiben az eredeti, mennyiben átdolgozása valamely talmudi mondának, nincs módunkban eldönteni : de már az említett gyűjteményben olvasva is annyira modernnek találtuk az eszmejárást benne, miszerint gyanúba vettük, hogy csak «pia fallacia» útján került az *agadai* költemények közé. Lehet azonban, hogy csirája csakugyan valamely talmudi monda ; hanem az alakítás, felfogás, kivitel mai szerzőé, erre sokat mernénk tenni. De a költemény szép, s igen alkalmas, hogy kedvező véleményyt támaszszon Frankl műzsája iránt. Ezért hívatkoztunk rá először is.

A «Hösek és dalok könyve», címének megfelelően, két részre szakad : *elbeszélőre* és *lyraira*. Amaz sokkal

nagyobb. A 416 lapra terjedő kötet három negyede leginkább apró elbeszéléseket tartalmaz, csak egy negyede lyra, s ennek kicsiny része szerelmi. Az epikai osztály ismét alosztályokra ágazik; u. m. 1. Hősök. 2. Hitbajnokok. 3. Művészek. 4. Próféták. 5. Tarka képek; s a lyrai: 1. Természetképek. 2. Szerelem. 3. Vegyes költemények. — Valóban kedvesen hatott e sorok írójára egy ily kötet, a mi örökös szerelmi nyögdelésink után. Nem, mintha az emberiség leghatalmasb egyszersmind legédesb érzetét a lyrának méltó és mindenkori tárgyául nem vallaná; hanem mert sok a mi sok, — és a mily bűvös hatalommal ragadja meg a lelket egy igazán költői eroticum, épen oly unalmas középszerű turbékolását hallgatni a szerelemnek. Sappho töredék ódája, Burns «Egy hév csókja» minden koron és népen keresztül édes reszketésbe fogja hozni a szíveket: de már Petrarca s nálunk Kisfaludy, fáraszt a thema örök azonságával; hát még Kis Péter vagy Zöld Pál! Ellenben az epikai nem, egy kis lélekkel s előadási ügyességgel, kevésbbé pregnans elmétől is nyújthat élvezettest, főkép a nálunk annyira mellőzött rövid elbeszélésekben, melyekkel a német irodalom bővelkedik, s hol a különféleség, az úgyszólván lapról-lapra változó tárgy érdeke növeli az olvasás ingerét; míg a mi hasonló gyűjteléses dalkönyveinkben előre tudjuk, hogy «az a szőke vagy barna kis lyány» ha az első lapon liliom volt, a következőn rózsza lesz, aztán csillag, aztán hattyú, később tündér stb. . . . a véghetetlen unalomig. Ezért nem ajánlhatjuk eléggé, kivált ifjabb költőinknek, mint a kik semmi genre-be nem rögzöttek még belé, hogy tekintsenek szét «menny és föld határain», keressenek új *tárgyakat* a költészetre, a tárggyal együtt az előadás *formája* is változni fog, különféleséget nyer; míg most az előadásnak egy

(utánzott) nemébe rekedvén, tehetségöknek annyi érvényt sem tudnak szerezni, a mennyi azt megilletné. Ne akarjanak csillagok lenni *nappal*: a nap ragyogása elnyomja halvány fényöket.

E talán már ismételt, de soha eléggé nem ismételhető vonatkozás után költészeti állapotunkra, térjünk vissza az előttünk fekvő gyűjteményhez. A «Hősök» feliratú szakaszban első helyen áll egy nagyobb költői elbeszélés (79. lap), czíme: „*Egy magyar király*“. Daczára a rokonszenvnek, melyet szerző a magyar nemzet és története iránt tanúsít e művében, nem számíthatjuk azt legsikerültebb darabjai közé. Az «egy magyar király» Salamon: ennek viszontagságos élete képezi a költemény tárgyát. A választás jó: szerzőnk különösen jó személlal bír, megkapni a történet vagy hagyományban azt, a mi költői alakításra alkalmas. A bukott király története már magától eposzszá gömbölyül, a minthogy valószínűen eposzból származott Túróczyba: de nem is tett hozzá a magáéból Frankl, a külső felöltöztetésen kívül, semmit, vagy ha igen, nincs köszönet benne. Lehet, hogy a nem magyar olvasó dicsérni fogja compositióját: de mi csak Turóczy néhány fejezetét látjuk — igaz hogy csinos — versekbe öltöztetve, s a tárgy annyira ismeretes előttünk, hogy nálunk az utolsó ember is megbotránkozik már első lapjain a költeménynek, hol szerző a «korona és kard» epizódját, mely Endre és Béla közt esett, Salamon és László által játszátja el. A szakaszok czímei: 1. Korona és kard. 2. Ima és árulás, (Túróczy: LII). 3. Az ütközet (Mogyoród, Túróczy, u. o.). 4. A gyűrű (Salamon szabadon becsátatása Sz. István teste fölemelése alkalmával). 5. Az apáca (folytatása az előbbi szakasznak). 6. Anya és fiú. (Salamon kezét emel anyjára, szerzőnknel *tört*). 7. Az or-

szág klenodiumai (melyeket Salamon elhány magáról s eltűnik). 8. Király és koldús (Salamon mint koldús, László ünnepélyén). 9. Az ének vége (Salamon mint remete). Mindebben mi kevés újat lelünk, hanemha itt-amott a szembetűnően *idegen* felfogást, s a nyelv meg öltöztetés díszzeit, a külső leírásokat, képeket stb. Azon módja ez az epikai előadásnak, mely pár tízévtől előtt nálunk is uralkodó vala: történetek egybefüggő sorát lehetőleg csinos külformába önteni, a bel-alakítással nem sokat törődve. S ez annál felölthőbb e gyűjteményben, mert a többi apró elbeszélés nem a részek külső «kifestegetése» hanem az alap gondolat, vagy a cselekvés főmozzanatának kiemelése felé irányul, s így sokkal helyesb úton jár. Valamely kész történetet fölvenni, descriptiókkal vagy itt-ott a működő személy lelki állapotának *külső*, nem tetteiben nyilatkozó — rajzával felékesgetni: ez könnyű, de gyermekes módja is az eposzírásnak, hasonló ahhoz, mint mikor a költészeti osztályban feladott tárgyat kell kiszélesíteni, s azé a diadal, ki legcsinosabb külsőbe tudja öltöztetni a más gondolatját, a kész eseményt. Hanem az ily feldolgozás ne tartson aztán igényt a költészet magasztos nevére: ahhoz egyéb is kell. Szándékosan időzünk e tárgynál egy kissé hosszabban: mert épen e nyavalya az, melyből sehogy sem tud a mi elbeszélő költészetünk kilábolni. Balladairónk, tíz közül kilencz esetben, megolvass a históriából egy nevezetes tényt: ez s amaz hős mikép vette be a várat, hogyan vágta le ellenségét, mily vitézül esett el, kevesed magával roppant túlerő által elborítva, stb.: gondolja, ez neki jó *tárgy*. Tíz-húsz évvel ezelőtt igen hatalmas dictiót adott volna hőse szájába, aztán leírta volna a harczot, hogyan esik el, utolsó szava is a hon dicsősége stb. Most némi komázó discursusba elegyíti

ellenfelével: «add meg magad Hasszán basa» — «Nem adom biz én Csór vitéz» — s miután egymást jól leszidták, a vége ismét az, hogy megöli ez amaszt. Tehát semmi alapeszme, alaphang, alapérzés, melyből az egész kifejlődnek, semmi összeütközés, bonyolódás, lélektani fejlődés, semmi cselekvény, mely belül, az érzésben, elhatározásban, jellemben menne véghez, semmi fordulat; szóval mi sem mutatja, hogy az író megragadta volna tárgyának költői oldalát, vagy életet lehellt volna a holt eseménybe, mely a nélkül csak oly puszta *anyag*, mint a márvány, melyből a szobrász képezi alakjait. Így aztán ott lehet a párbeszéd, a refrain, a középírm s mindazon külsőség, melyeket eltanúlni könnyű: a lényeg mit sem változott, csak az irány.

Frankl apró elbeszélései nem balladák, de azért többnyire megvan bennök egy költői alapgondolat, s bírván saját hangulattal, képesek az olvasóban hasonlót támasztani. Ő a mondában vagy történetben megkapja azon «valamit» a mely lelke annak mintegy, s legigénytelenebb darabja is bír legalább egy költői anecdoton érdekével. Hanem rendesen több ennél. Így «Ottó császár temetése» (Kaiser Otto's Leichenzug), mely mingyárt «Salamon» után következik, sajátságos erővel ragadja meg képzeletünket. Az olasz földön titkos méreg által elhunyt császár koporsóját négy hű szolgája vállra veszi, s kevés számú, csak 300 főből álló kísérete azon merényre vetemedik, hogy fejedelmök holt testét, ellenséges tartományokon keresztül, német földre szállítsa eltemetni. A gyászmenet indul, városokon, mezőkön áthalad, a harangok zúgnak a merre vonúl, néha ellencsapat támadását kell visszavernie, s megfogyva, de buzgalmában nem csüggedve érkezik a német hazába. — Az «Egy éj» hibásabb compositio.

Rablók támadnak meg éjjel egy várat. Miután mindent megöltek, kiraboltak, felgyújtottak, észreveszik, hogy a vezér nincs sehol. Ez nem tud menekülni a lángoló épületből, kétségbeesetten futkos a fenyegető, csodásan üldöző lángok között. Végre egy szobába nyit, hol 'a megölt várúr két csecsemője, fiú és leány, alszik. Ezeket, mentő angyalúl, ölébe ragadja, istenhez fohászkodván, hogy életökért tartsa meg az övét, s egy elszánt ugrással a mélybe zuhan, társai közé, sértetlenül maga is és a gyermekek. Ez esemény forduló pont életében. Istenhez tér: neveli a csecsemőket. A fiú, midőn felserdül, s a volt rabló elbeszéli neki atyja mikénti halálát, bajvivásra kényszeríti nevelőjét, ez elesik, megismeri, hogy méltán; s halála percét a leány gyöngédsége s a fiú megbánása engeszteli. — Mindez egy kissé *túl van csinálva*. A szabadulási mozzanat jó, de elég is lett volna annyi. Isten irgalma nem játszik az emberrel, «ő nem akarja, hogy a bűnös elveszzen, hanem, hogy megtérjen és éljen». Ezt az Írás mondja, de az aesthetika is hasonlót követel. Ha egyszer a bűnös (= tragikai egyén) lelkében megtörött, azontúl élete vagy halála közönyös dolog. S a rabló megtörése már az éji jelenettel, nem a *külső* boszúval történt, mely e szerint nem is hat ránk semmit. — «Dávid király halotti menete» nem ér föl a másik temetéssel, melyről főnebb volt szó. Hogy egy sas a Libánonról, kiterjeszti szárnyait a kísérek felett, ennek nincs az a megragadó hatása, mert tisztán jelkép, mint az Ottó császár bujdosó holttestének. — «Oroszlanszívű Richárd és Szaladin» ügyesen használja fel a keleties allegorikai beszédmódot. Richárd és Szaladin szemközt állnak a csatatéren, s az első szeretne fegyvernagyvást kötni, mert hada éhet, szomjat szenved. Ellensége nagylelkűségéhez folyamodik hát, de úgy, hogy

magát se alázza meg. «Kétszáz solymot küldenék — izeni — de a hőség miatt megbetegültek, küldj kétszáz galambot, a mitől megerősödjenek». Szaladin elérte a képviselő beszédet: békét ajánl és eleséget küld. — Az egész egy adoma, de mennyivel kedvesb olvasmány, mint X úr szívgyötrelme vagy boldogsága hol édes, hol savanyú lében eresztve föl!

A «Hősök» osztályát még «Sándor-regék» cím alatt négy, s «Napoleon-alakok» közös felirattal három költemény szaporítja. A Sándor-félékből egy szintén megjelent volt *agadai* mutatványúl a főnemteltt gyűjteményben; címe: «A kaponya» (Der Todtenkopf). Ez már inkább elárulja ódon eredetét, mint az idézett «Főpap», s úgy látszik, lényegében talmudi, szerzőé csupán a kidolgozás. Sándor, a nagy király, kiról Frankl egy másik költeményében írja, hogy «neve szent a zsidók előtt, mert tisztelettel lépett vala templomukba, s üdvözlé papjaikat» ki «pergamentjeikből a monda aranyfényében ragyog és róla beszél a kegyes Talmud» — a világbíró fejedelem, miután a földön hódítani valót nem talál, kedvet kap leszállni a holtak országába. De csakhamar nem jól érzi magát a rideg tartományban, visszakívánczik, s az alvilág kapusa egy halálfejet nyom kezébe, jelül, hogy odalenn járt. A kaponya elébb könnyű, de mind súlyosabb lesz, majd a földre rántja vivőjét. Csodálkozva megméreti: elébb vassal, aztán aranynyal, utóbb koronáját veti a serpenyőbe, de a kaponya nem is billen. Végre egyik bölcese tanácsára: «annyi földet teszen a mérlegbe, mennyi az emberből lesz a sírban» s a fő, mint pehely röpül a magasba. — Könnyen gondolható tanulság zárja be az egészet; és a didacticus irány nagyon valószínűvé teszi, hogy a talmudi eredet nem pusztán ráfogás. Kevesebb költészet van a «Sirok

remetéje» című mondában. Sándor, diadalmai közt, bizonyos országba ér, hol egykor hatalmas királyok uralkodtak vala, de már elhaltak. «Alakjuk alig kivehető már az emlékeken — nevök alig olvasható kiásott, elkopott arany pénzeiken». A nagy király kérdezi: él-e még e királyház valami sarja. Él, mondják, egy remete a sírok közt. Sándor meglátogatja egész kíséretével, s kérdésére, miért lakik temetőben, felel a királyutód, épen egy pár kaponyát forgatva kezén: «A különbséget akarom puhatolni: királyé vagy szolgálé volt-e valamelyik e csontok közül». — A «Királyfi tanítója» és «Halhatlanság itala» egészen mai szabásúak, s kivált az utóbbi, mely rövidebb költői beszélylyé nyúlik, nem üres a költészettől. — A «Napoleon-alakok» közül a két utolsó: «Belerophon» és «II. Napoleon» — nem annyira elbeszélő, mint alkalmi költemény. Amaz a nagy császár hamvainak átköltöztetését rajzolja a czímben nevezett hajón, melynek «lelke reszket, a delejtű»; ez a reichstadti herczeg maneseinek van szentelve. Mindkettő a napoleoni eszmék diadalát hirdeti a régi politika- s népvaksággal szemközt, emelkedett hangon, mindazáltal kissé puffaszkodó előadással. Egyszerűbb, s epigrammai rövidsége mellett a gondolat erélye által megkapóbb: «A császár képe». Egy festő felszólítja Napoleont, engedné levenni magát. Jó, de mi állásban? kérdi a császár; mert nemcsak az arcvonások, az állás a kifejező. A festő, harcztéren, kardjára támaszkodva, gondolja. «Nem, mester! — felel az újvilág hērősza — nem kard vija ki *népek harcát*: fess engem márvány-nyugodtan egy bős paripán!»

A „*Hitbajnokok*“ osztálya igen különböző hangú s becsű költeményeket tartalmaz. Mint elbeszélés, formában, hangban legteljesebb a már említett «Főpap», mely

itt a Jolowitz-féle kiadástól némileg eltér, s «Az utolsó főpap» címet visel. «Jochanan ben Sakai» egy héber hitbajnok neve, ki a szent város pusztulásakor az ostromló római táborba menekülván, azt kéri kegyelmül a vezértől, engedtessek meg neki az ifjúság tanítása. A római vezér teljesíti kívánságát, nem is gyanítva, hogy ezáltal a zsidó nép örök felvilágosodása van megadva, s hogy «az érez Róma el fog veszni, sok népet elfű a vihar, de Juda szelleme feltámad, miként sas a romok fölött». Szerző t. i. mint azt az eddigiekből is gyaníthattuk, héber. Meggyőződéséből nem csinál titkot, lelkesül hitéért, melyet úgy fog fel, s csak annyiban méltányol, mint a tiszta szellemi világosság vallását, hitsorsosait és tanítóit pedig, mint «Jehova szent *nomádjait*, kik eszmenyájukat legeltetnek szélylyel a földön»; de másrészt nem késik ostorát emelni önfeleire, látván, hogy szellemi hivatásuk betöltése helyett az «arany borjú» imádásába vannak merülve. Ez átható, mély meggyőződés, mint minden a mi lélekből jön, tiszteltetre gerjeszt, s ama valódiságot adja költészetének, mely el nem hibázhatja útját az olvasó rokonszenvéhez. Légy meghatva erős hittől akármiben, s tudd azt költőileg kifejezni: veled érzünk mi is bizonynyal, noha véleményben külön járunk. Így a «Ben Sakai» költeményt olvasván, a felekezetesség szava sem képes elnyomni költőnk diadalát, midőn felkiált, hogy a máglyán «ugyanazon zsoltárok zengése mellett hamvaszták el az ő hitfeleit, melyek először az ő királykötőjök ajkán hangzottak vala». — «Chanina ben Teradjon» is egy ily vértanú, kinek állhatatosságán annyira megindul *pogány* öre, hogy rajongó lelkesedéssel osztozik máglyája dicsőségében. E költemény hangja is magasztos. A törvény kőtabláiról így emlékezik: «*Alkotmánya* az égnek, melyet a királyok királya örök már-

ványlapokba vésett világos gyémánt ujjaival». S a böles rabbi, midőn tanítványit oktatja, egész keletien: «merít a szó arany vedreivel az örök fénygondolatok tengeréből» t. i. a szent Írásból. — Egy harmadik «Az újon-megtalált» melyben egy áttérni kényszerült zsidó lélekgyötrelmei és tűzhalála rajzoltatnak, csekélyebb értékű, s a mellett némileg szerző egy külön beszélyében: «A primator» — ismételve is lőn az alapeszme, némi változtatással. De sajtószerű benyomást tesz ránk a rövid költemény, melynek ezíme: «Sír az isten». Egy rabbi van ebben feltüntetve, ki soha sem meri élvezni az élet vidámságát, mert a Kabalah írásai azt mondják, hogy Jehova szíve minden nap egy másodpercig siratja választott és büntetett népét; a rabbi tehát attól fél, hogy azon perczben találna örülni, mikor *isten sír*. Ujabb bizonyága ez szerző tehetségének, hogyan tudja megragadni a költői mozzanatot, még a Kabalah avúlt pergamentjein is. Ezt szeretném, ha mi eltanúlnók tőle, midőn régi krónikáinkat forgatjuk. Sokszor egy mellesken odavetett szó, egy homályos záradék, oly magot képez, mely a költő lelkében megfogánva a legszebb virággá fejlődhetik.

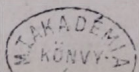
De nemcsak a héber hitvallók és vértanúk eszmeharcza ragadja költőnkét tiszteletre: ő mindenütt lelkesedik, hol a szellem szabadsága megveti az anyagi kényszer korlátait. «Jeromos Kosztniczban» a börtön és máglya rettentései közt már-már megtántorodik, midőn Huss árnyéka megjelenvén erőt ad neki, hogy vidáman léphessen a lángok közé. «Hutten végrendelete» egyszerűségében oly megható, hogy kedvünk volna lefordítani. A világosság bátor bajnoka, az «epistolae obscurorum virorum» lángszellemű írója, halálos ágyán fekszik. A halál eltanulta tőle jelmondatát: «Jacta alea!» és most a fény és szabad-

ság viadora élettelen hever. A sötétség emberei könnyebben és vidáman lélekzenek a hírre, hogy Hutten kiadta lelkét. Mint ujjong a csoport, mely másszor bagolyként riad vala szélylyel, ha ő fényes szövétnekét azok sötét éjébe sütötte. De ő e hitben halt meg: «nem örökös az éj, s a szabadság harcza, bár sokszor megvesztve, utoljára győz». Most egy ember lép a szűk szobába. Nem úgy, lassabban járj Zwingli! épen most szunnyada el. Jöttél a szeretet hű szavával köszönteni barátodat: de ő, — nyugtalan, tudod! mint mindig, — sietve elköltözött. És Zwingli áll megrendülten és könnye görög, mintha szívéből egy darab szakadna ki. Aztán lehajlik a halotthoz, és örök frigy jeléül keresztet csókol annak homlokára, szemeire, szájára. Majd fölemelkedve széttétekint: mily szegényes minden a szobában! Egy kard, a biblia, egy rövidre használt író toll — mind ez, a mit barátja keresett életében: «puha nyugalomra oly kevés, harczra és győzelemre oly sok!» — A nap rikító fénye süt a szegényes hajlék e holmijára, — és a bajnok arcán a halál fennsége nyugszik. Zwingli pedig komoly-határozottan veszi a tollat, könyvet, kardot: «én vagyok örökösöd, Uli! (Ulrik), ha isten akarja, méltó is hozzád». — Fesse ezt valaki, s ime a megható kép! — «Egy lángünnep», mely a hindu nőégetést ábrázolja, részünkről annyiban kifogás alá esik, hogy a babona rajongóit nem kellett volna az eszme és meggyőződés bajnokai közé keverni. A galamb, mely ez önkéntes áldozatok fejről a lángok közül égbe szárnyalván, a halhatlan lelket jelképezi, megadja ugyan e költeménynek is az eszmei szökellést: de mégis levon a «szabadság és világosság hőseinek» rajzából, ha velök egy sorban az emberi nem sötét tévedése, mint hasonlóan meggyőződés harcza, emeltetik ki. — A «Jézsuita és czimbalom» — hogy a zene-

üldöző bigot végre is halála óráján a zene hangjaiban talál enyhülést — nem méltó e hitbajnokok közé; a «Mai legenda» is alább, a tarka képek közé illett volna. Ez utóbbinak tartalma ennyi. Egy ifjú predikátor, éjjel, ágyban, készül a holnapi egyházi-beszédre. Álom veszi körül, s egy halvány árnyat lát bejöni, mely kirántja kezéből szépen megírt prédikációját, s elégeti a gyertyán. Reggel, ébredve, örül, hogy csak álom volt: keresi az iratot: hát a szép beszédnek csupán hamvát leli, arczán, vánkosán elhintve, (t. i. álma a valót szötte be: írása csakugyan meggyúlt s elégett a gyertyán); de a *textus*, isten ígéje, épen maradt a lángoktól. Alapeszméjét könnyű kitalálni: a szent írás örök; emberi magyarázata veszendő. S ezzel a «Hitbajnokok» osztálya be van rekesztve.

Nem fogjuk a hátralevő darabokat hasonló részletes-séggel ismertetni. A «művészek» osztálya leginkább egyes adomákon alapúl. «Tizián és V. Károly» a nagyon ismeretes ecset-fölvételt adja; a «Haydn-fiúk»-ban, ezek szülő-helyére, Rohrauba, vezet a költő bennünket. «Mozart fölmiléje» a nagy mester halálakor még egyet énekel, mit a látogatók Mozart lelkének gondolnak, aztán meg-reped a szíve. «Goethe és Beethoven» egy adomát ír le e két nagy művészlől, melyben a compositor szerénysége mellett «ő excellenciája» húzza a rövidebbet, ki egy séta alkalmával zúgolódván a szüntelen köszöngető sokaságra, válaszul nyeri Beethoventől: «ej, Exzellenz! ne szidja szegény embereket, hátha *nekem* köszönnek!» Beethovenról még más két adomát is veszünk: hogyan térnek ki előle a paraszt fuvarosok, midőn elmerülve ábrándozik az út közepén; és hogyan ingerli a bikát, hogy basszus hangjában gyönyörködjék, s midőn életveszélyből ragadják ki

barátai, hogyan dícséri annak legalsó *F*-jét, nem gondolván szarvaira. De valamennyi közt legsikerültebb «Schiller, mint hadisebész». Schiller a parancsnok elé van rendelve «rapportra», — s ez a goromba úr szidja, mikép csak subordinatust szidni lehet: hogy tönkre teszi a kórházat, nem érti mesterségét, rabló-komédiákat firkál s több efféle. A szegény sebész szóhoz sem juthat, csupán ezt remegi folyvást: «Herr Kommandant» — de mindannyiszor félbeszakíttatik. Végre a «Herr Kommandant» kiadja az utat a hadseregtől. «És Schiller a poéták közé állt» — végzi be szerzőnk nyomatékka. Igen jó forma. A «Herr von Schiller» kevesebbet ér, — de megint szép, s már nem pusztán anecdoton, hanem balladai lendülettel bíró a «Rouget de Lisle». Ez neve a *marseillaise* költőjének. A juliusi forradalomkor egy kis padlás-szobában lakik a 89-diki agg. Egyszer hall lármát, fegyversörgést alant az utcán s az «Allons enfants de la patrie!» harsogó hangjait. Lelkében fölmerülnek (s ez a gyönyörű lélektani vonás) — nem a régi dicsőség, lelkesedés, az első forradalom fényoldalai, hanem, mint félénk, kiábrándult öreghez illik, a nyaktiló véres jelenetei, s mind azon szörnyűségek, melyek az ő dala hangjainál elkövetve lőnek. — De költőnk vigasztalja: «Rouget de Lisle! fejez hajad károztatja ifjúságod tüzét; a szabadság férfainak dalod szent volt s lesz örökké. Rouge de Lisle! jut eszedbe az éj, midőn lángolva bortól szerelemtől *szaraid* (értsd: a versszöveg) csatájához a rohamzenét költötted? S midőn aztán kedvesed eldalolta reggel barátid körében: hangjánál egy *fényes szellem* (t. i. a szabadság) jelent meg közöttük. Elsápadtak, könyjük csordult, némán ölelék meg egymást — aztán az utcán zendült az meg, mindig erősebben. Ki a kapun, át hegyen-völgyön, kunyhókban és

palotákban; mint esataének, győzelmi vagy halál-ünnepen. S mint dicsőség hymnusa s gyalázat éneke a guillotin villámlása mellett, zúg és növekszik vala folyvást, mint egy *éneklő lavina*. És felhangzik az mindenütt, hol nehéz láncz csörög, az egész földön: sereg nem vitt soha diadalmasabb harcokat, hogy győzelemre jusson a szabadság. «Allons enfants», hangzik ismét fel a juliusi naphoz. Rouget de Lisle! a mi téged elborzaszt, az az ifjú szabadság győzelem-kéje.»

Azon szakasz, mely «Proféták» felirással van jelölve, mint várni lehet, legnagyobb részt a héber előkorban játszik. *Rachelre*, a zsidók ösanyjára, ki talmudi hit szerint mindig feltámad, ha fiainak vigasztalásra, segélyre, menyeyei világosságra van szüksége, e madonna-szerű jelképére a közös anyai szeretetnek, vonatkozó darab van öt: «Rachel temetése», «József», «Saul», «Bujdosás a számkivetésbe», «Óhajítás Rachel után.» A négy első epikai, az utolsó egészen subjectiv panaszt, vágyat fejez ki, s gyönyörű elégia. «Kanaán, atyáink földje — folytatja — hol pataokban foly a méz, hol szünetlen kék menny ömlik a czédrus-tetők körül; hárfák és zsoltárok honja, istenigért csodaföld, pálmáid árnyából néped számkivetve, üzve bolyg! A föld égő pusztaságán, túl hegyen és völgyön és minden tenger partvidékén, szétfuvallva himlik el. Egy Benóni (fájdalom fia) itt e földön, Messiásban hisz s bolyong, és reméli, hogy megváltva őshonába eljut még . . . Ah, de hosszú szolgaságban, már-már önfeledve teng, s a kicsúfolt átkos népen ül sötétlő hatalom. Fél-gonoszan, fél-örülten egy bálvány felé hajolt, és mint hajdan, eszeveszve lejt *arany borjú* körül. Páskha-éjen a pohárt még piros borral tölti, és várja, egy láthatlan *ivó* (Illyés próféta) szabadítani eljövend. Páskha-éjen félig értett dallamát

is zengi még: «ki vezérli, uram, vissza néped Kanaán felé? Ah, de nyisd meg minden ország kapuját és — ő marad! minden tenger kikötőjét — s hívó szódra nem figyel! Régi rabkint börtönéből szabadulni vágya nincs, bántja a sugár és féli a szabadság nappalát» stb. — Azután Ráchelhez fordul, mennyi bensőséggel, azt csak az eredeti szöveg olvasásakor érezzük s nem tehetjük, hogy föl ne gerjedjen rokonszenvünk a fájdalom ez őszinte hangja iránt:

Geist der Mutter, Geist des Trostes,
 Sehnsucht füllt das Herz nach dir!
 Ach, verlasse dein bemoostes
 Grab, sie harren lange hier!

.

Lehre Heimweh deinem Volke;
 In ein Kanaan will sein Herz?
 Führe denn als Feuerwolke
 Seine Sehnsucht *himmelwärts*! . . .

Mozest érdeklő költemény van e szakaszban négy, egyik sem valami kitűnő; és három arab monda.

A «Tarka Képek» csoportjából egy balladai alakítású mondát kell kiemelnünk, czíme: «Troján király». Ama daemoni balladák közül való, hol csodás sejtelmek, titkos hatalmak működése, vagy a népmonda ábrándjai vannak a képzelemre erősen ható cselekvényynyé domborítva. «Troján király uralg éjjel magános várlakában; csak éjjel száll csatára is, fekete ménen robogva. Sötét palástban éjjel ül csupán törvény-tanácsot. Napfény nem látta őt soha, s ő szüntelen csak éjet. — Fenn a csillag rég tűnődököl, szélről zúg a haraszt; sötét ménjén fut a király: «Hallo! virad napom!» Király elől, apród után, kíséri tűzlidércz, üvöltve a csikasz vad is rájok szemet mereszt.

Tüskén-bokron, völgyön-hegyen száguld az éji pár, mikéntha légben őszi szél zuhogva kotraná. Felhő-serényt a barna mén hogy úsztat a szelen! s hő vágyban lángol két szeme szikrázó csillaga. Most egy sötétlő sziklavár előtt mond a király: «Ho! tartsd meg, apród a lovam; mielőtt virrad, megyünk». Hűs szirt-teremben a király szép hölgy ölen pihen; apródja másodszor kopog: «ménéd tombol, prüszög!» ««Hadd tomboljon, hadd prüszögjön! elérünk hajnalig!»» De nemsokára visszatér az apród és kopog: «Fel, fel királyom, kél a reg!» ««Ha! ébred gyilkosom? Úgy, szép arám, isten veled, míg újra éj leszen»». Fel, lóra, fel; száguldanak, most itt és már amott — mén viszi a királyt, avagy mindkettőt a vihar? Hogy nyúlik el a barna mén, felhőserénye úsz. «No még, lovam, most rajta még — a míg jó helyt leszünk». Szürkül — beburkolódzva hajt hegy-völgyön a király. «Oh, egy szép asszony tönkre tesz! jaj, ott kél a sugár». Démonilag szökell a mén, vadúl zúg, mint a szél. «Utánam fényláncsát dobál a nap; jaj! elhalok». Zúgó lováról, mely neki bokrozdott s nyugta nincs, a földre dobja most magát: «szolgám, takarj be jól!» Az megteszi s bércz-odvba tűn, világos lesz az ég; hűs légben reszket a bogáncs, s úgy izzad a király. A mén prüszög, tajtékat hány, s fogával a köpenyt lovagjáról lerántja s fölnyerítve száll tova; száll bérczekén a szirt-üreg s habzón alárohan, lengő sörénye reggeli felhőkint szétfoszol. És haldokolva a király fetreng s a fény előtt világos harmattá foly el, besírván a mezőt. — Az olvasó észre fogta venni az allegorikai alapeszmét e költeményben, de az ily allegoria nem tartozik ama *rosszhírűek* közé, mert úgy van adva, hogy inkább a képzelemre hasson, mint az értelemre s a forma szerencsésen van választva hozzá: mint ballada úgyis megállhat, ha

semmi czélzást nem keresünk benne. — A «Tűz van! tűz van!» komikai legenda, mely szintén érdemli, hogy tartalmát érintsük néhány szóval. Egy böles és erényes rabbihoz szép nő száll éjszakára. Megvendégli, nyugalomra bocsátja, háza lapos tetején; maga is lefekszik földszint. A kísértő azonban nem hagyja alunni, éjfélkor a szent férfiú fölkel, létrát támaszt a födélhez s megindul fölfelé. Szíve dobog, nemesebb része küzd benne az indulattal, s megijedvén magától, hogy a kísértéstől szabadúljon, fellármázza cselédségét: «tűz van! tűz van!» Hol? — kérdik. «Itt *bennem*! — jobb egy perczig a ti gúnyotoktól lenni sujtva, mint istentől egy örökléten által». — A «Gyermektelen» ugyanaz a népmonda, melyet «Anna» cím alatt Lenau is feldolgozott és jobban, mint szerzőnk. Tartalma ismeretes: egy ara, testi hiúságból feláldozza — búzaszemek jelképében babonásan leörölteti — leendő magzatait, s ezért keményen lakol. Lenau inkább balladai formában adja, szerzőnknel jobban elterped az olasz terzinákban. — Kiemelendő még e csoportból: «Zsidók és cigányok» — melyben e két keleti faj érdekes párhuzamba tétetik, s: «Milits, a zászlótartó» — mely egy szerb eposz minden kellékével bír; nem tudjuk, eredeti-e; ha utánzás, nagyon ügyes. S ezzel bezárhatjuk a «Tarkaképeket», — lyrai költeményeit pedig szerzőnknek, melyek formában csinosak, olykor velősek is, de mégsem képezik erősb oldalát, a legutolsó verssel, noha csak elnagyolt fordításban:

A géniusz bilinesben.

Bármennyi böles szállt már le a verembe,
S örök dalt zenge költő édes ajka,
Bármennyi hőst dicsőít a borostyán,
Bármennyi szó, dal, tett hangzott e földön:

Egy böles sem adta legbensőbb világát,
 Egy költő sem zengé legszebb dalát el,
 Legfőbb tettét egy hős sem vitte véghez,
 Mire képes lett voln' egy sem tehetette.

Még mind szomorgva jártak itt e földön,
 Csupán törődött viszfénye valójok
 Szent tűzhelyének az, mit adni bírtak,
 Futó villám, legbensőbb életökből.

Ezért, kik szó, dal, tett által dicsőek,
 Nem óhatják, hogy egy sötét borongás
 Ne lengjen ajkukon, szemök tüzeiben
 Mint kósza füst az oltár tiszta lángján.

S ha, mit szépen, bátran véghez vivének,
 Dicséri más, — mosolygnak fájdalommal,
 S mit mester képze, vitt, gondolt előttük,
 Csak mély alázatra serkenti őket. —

Mindezek után nem a mi dolgunk, hogy kiszabjuk
 Frankl helyét a német Parnassuson. Munkája nekünk
 élvezetet nyújt, s ennyiben megérdemlé, hogy ismer-
 tessük.

VI.

HADSHI-JURT. *Prinz Emil von Wittgenstein-tól. M. Frank-
 furt. Irodalmi intézet. Rütten és Löningnél, 1860.*

Ki, ki e vén Európából! Hagyjuk e nyugati polgároso-
 dást, finom ármányaival, unalmas elteltségével, üzéri
 zaklatásával. Forduljunk el e testi lelki nyomortól, mely-
 nek meztelensége kandikál szintúgy a bársony mint
 darócz megöl. Mit keressen ily világban a költészet,
 kivált meg az *eposz*? A hadvezért magasztalja-e, ki évület

(praescriptió) által jutott érdemeihez, ki csupán azért első, mint fa az erdő szélén, hogy kivágták előle a többit? Ama piperkőcz legyen-e hőse, kinek kedélye mankóra jutott húsz éves korában? Vagy azon nagy férfiú, ki a diplomatia róka útján csavarogva, soha sem ott van, a hol keressük, mint a Hamlet apjának szelleme? A békés polgárt zengje-e, kinek vaskonyháink terjedése óta, a *nyárs* sem fegyvere többé? Láttuk, Hebbel példáján, minő eposzra alkalmas a mai Európa. El, el! a vad népek, a veresbőrű indiánok, a hottentoták, malájok, otahájtiaiak közé! Ott még találunk eposzi jellemeket. Az egyéni fejlődés ott még nincs ezer meg ezer paragraph korláti közé szorítva. A személyes vitézség fejbőrökben számíttatik, mint egykor a veréb- s varjúpusztítás megyéinken. A testi erő, ügyesség épen úgy számot tesz, mint hajdan a *gyorslábú* Achillesnél. Vagy, ha messziljük az utat, állapodjunk meg a Tisza rónáin. Ott is fogunk találni egy félvad, sőt civilisatióra képtelen fajt: ez a «Tschikoschen-Volk». Vagy végre, ha az egyhangú rónaságnál változatosb sceneria, a csárdai dulakodás helyett harezi riadalom kell, siessünk a Kaukáz rengetegei közé: a *csecsencz-kozák* háború, mely a polgárisodás javára s a győzhetlen czár dicsőségére, csak mostanában, bevégződött, alkalmas tárgyat fog szolgáltatni egy új — Iliászra!

Hadschi-Jurt is efféle csecsencz eposz. A czímszó egy falu neve a Kaukázban, nem messze az orosz határszélhez. Ott lakik *Issa*, a darab hőse. Kaukázi tájképek, csecsencz és kozák harezi s békejelenetek vonúlnak el tarka változatban szemünk előtt. A mű I—X számmal jelölt szakaszokra van osztva, 8 és 7 szótagú váltó sorokban foly, mint Kisfaludynk regéi, de strópha-szerkezet nélkül. Kis nyolczadban 272. lap.

Ha egy orosz költő, egy Lermontoff Mihály, nehéz kényszerűség által arra kárhoztatva, hogy ifjú esztendeit a Kaukáz vadonjában, prometheuszi kínok között, töltse, — felhasználja helyzetét. s mint költő, azon élményekből táplálkozik, melyeket a közvetlen szemlélet, a mindennapi benyomások nyújtanak, — ki venné tőle rossz néven? Sőt inkább az ily eredeti benyomások frissesége, külsőleg a díszitmény, bensőleg az érzület igaz volta, nemcsak az újdonság, a változat, hanem egyszersmind a valóság ama bájával is ragad meg bennünket, mely költészetben a hatásnak oly nélkülözhetlen eszköze. Nem hiába emlegeti Byron annyiszor a *truth*, *truth* (igaz) kifejezést: költeni, mégis igaz maradni: ez a nagy feladat, melynek megoldásától függ a poétai siker. Hozzá még, ha a költő mint hazafi is oly boldogtalan, hogy el kell fordulnia hona vérenvett dicsőségétől, mely bajonettekre támaszkodik, el, hogy «ábrándos nyugalommal nézze a *részeg* parasztok vasárnapi tombolását, kik az egész hét nyomorát tánczban, ivásban feledik —» és egy szilaj, de szabad s szabadságaért élethalálra küzdő néptörzs iránt vallania részvétet, mikép Lermontoff: bizonyosan a mi részvétünk sem marad el a költő iránt. De ha látom, miként rohan a cosmopolita faj a világ négy sarka felé, a tigrisek és czethalak honába, miként telepszik majd egy karsú pálma legyezője alá, majd az elláthatlan prairie-k embernyi magas fűvébe, vagyis, igazábban szólva, hogyan temetkezik utazási, nép- s földirati könyvek tetemes foliántjai közé, hogy a költészetben valami újat, érdekest, csiklandósat (piquant), valami «*nie da gewesen*»-t állítson elé s az ihlet hiányát kelmeiséggel, az emberi természet igaz és hű festéseit a flamingó és kajdács színeivel, a cselekvény, alakok domborúságát lapos tájképekkel, az

alkotás erejét gygászi erőlködéssel pótolja: nem irigylem hódításait. A kelme csak kelme, akár manchesteri gyárban, akár a Csendes-tenger valamely szigetén fahéjból összekallva, készült. Shakspeare, idegen tárgyú drámáiban, mily felületes e kelmeiséget, az öltöztetést illetőleg, de azért hatása örök, mert abban, a mi emberi, egyéni, sőt abban is, a mi *népfa*ji, benső igazsággal bír.

Midőn az újabb német költészet egyik tévirányát, mely már «nem leli honját a hazában» megrovom, — mivel nem szeretném ha a példa nálunk is utánczókat esődítene, korán sincs eszemben állítani, hogy a költő idegen tárgyat nem kereshet. Bizvást. Csak soha ne feledje, hogy a tárgy nem *mert* idegen, hanem mert költőileg van felfogva, feldolgozva, léssen becsessé. Ha látjuk, hogy a költő lelkéből szűz frissességben fakadt az érzelem, eszme; vagy, hogy képzelete megnépesült élő, mozgó, cselekvő alakokkal, melyek egyenkint és összehatva emberien igazak; ama pótlék, melyet idő, hely, körülmény hű, érdekes jellemzetes rajza ad hozzá, bizonyosan nevelni fogja munkája érdemét. De ha ellenkezően arról győz meg a mű olvasása, hogy a költő e másodrendű kellékre helyezi a fősúlyt, hogy például eposzban az elbeszélt történet csak hordozója azon külső adatgyűjteménynek, melyet az író akár öntapasztalás, akár tanulmány által szerzett: hűsége, legyen az táj-, népirati, vagy történelmi, nyilván kárba vesz, s benne a költő helyett csak a szemes touristát vagy adatbúvárt fogjuk találni.

Wittgenstein költeménye az utóbbi osztályba esik. Valószínűleg öntapasztalásból, nagyon ismeri a Kaukázust, a kozák-orosz életet, a hegyi fajokat. Nem akarván, hogy dús tapasztalása kárba menjen, — miután a *keret* nála megvolt, beleillő *képről* gondoskodott. Lermontoff

példája sikerrel biztatá. Közönséges csalódása az utánzóknak, hogy előképük hatását ennek tárgyában, formáiban, külső jellegében keresik. Ha Lermontoffnak sikerült a Kaukázust költői hírbe hozni, miért ne Wittgensteinnek, ki szintúgy, még talán jobban ismer helyet, népszokást, körülményeket? Ha egyéb nem kell, mint a kozák-csecsencz élet betűhív rajza, ki tudja jobban, mint ő? Egy mesét költe hát, melyre, mint valami zsinórra, felfűzhesse tapasztalása gyöngyeit. E gyöngyökkel annyira meg is van rakva az elbeszélés, hogy csak itt-ott fehérlik ki fonala s mindannyiszor inkább zavaró, mint kellemes hatást gyakorol. Alig tudjuk képzeletben összekötni azzal, a mit már olvastunk, alig költi fel érdeklettségünket az iránt, a mit még olvasni fogunk. Az emberek jönnek, mennek, mozognak, majd előbukkanva, majd eltűnve: még sincs valódi, összpontosított cselekvény. Fő dolog a külső sceneria, az öltöztetés, a leírás.

Hadschi-Jurt, mondám, egy csecsencz falu neve. Ide menekül, a darab elején, *Issa* csecsencz hős, *Inalök* boszúja elől. Ez utóbbinak atyja, mint az expositióból megértjük, megölte *Issa* atyját, *Issa* viszont megtorlásul az *Inalökét*. Ezért 30 év óta a két férfi egymás életére tör, de eredmény nélkül. Egy ideig *Issa* és lelki barátja *Dzsattahász* volt a hatalmasabb, *Inalök* elnyomva kibújdosott. *Issa* és *Dzsattahász* nőt vettek, amazé gyermektelen maradt, ennek szép lánya született: *Tawa* nevű. De most *Inalök* négy erős fiával hazajöven, *Issa*n vala a sor menekülni. Nejét *Dzsattahász* gondjaira bízva, *Hadzsi-Jurt* faluba szökik, hova később neje is követi. Ennyi az első ének.

Ily expositió után azt várnók, hogy az *Issa* és *Inalök* közti vérboszúból fejlik ki valamely cselekvény. Dehogy.

Issa és Inalök párszor véletlenül összetalálkoznak a költemény folytán, de ismét a véletlen meggátolja az élet-halálra kezdett viadalt, míg végre, az utolsó énekben, miután Hadschi-Jurt a kozákok által feldúlott, egymás keze által elvesznek. Az egész boszú-historia nem lendít egyebet, hanem hogy Issát remegésben, az olvasót hiú várakozásban tartja, s amazt menekülni kényszeríti, hogy Hadschi-Jurtba tegye lakását, mely falunak dicsőséges bevétele lesz végczélja e kozák epopoeának. — A másik (mert kettő van), a valódi cselekvény, *Tawa* személye körül csoportozik. Tawa, leánya Dzsattahásznak. Issa és Dzsattahász együtt nevelkedtek, az utóbbinak atyja házá-nál, s elválhatlan barátság egyesíti őket. Dzsattahász mindjárt a darab elején egy orosz csatában elesik, haldokolva Issát kéri fel leánya atyjául. Issa magához veszi Tawát, ki deli hajadonná serdült; hanem még idegen a szerelemtől. Egy szegény, de szilaj és vitéz csecsencz kalandor, *Elbusörk*, nagyon megszereti, de szegénysége miatt nem mer föllépni mint kérő. Hogy meggazdagodjék: áruló, orosz kém lesz, ki a kozák vezérnek ismételve besúgja a csecsenczek minden hadmozdulatait. Fölpénzelve magát, nyíltan merészkedik nőül kérni a leányt. Issa hajlandó is volna, mert nem tudja hogy kém, csak vitéz tetteiről ismeri a ficzkót, de Tawa sértő daczczal utasítja el, mert már — szerelmes. A dolog így történt. Issa valamely rabló kicsapás alkalmával zsákmányul egy orosz fogolylyal tért meg. *Aiminoff*, így hívták a kozákot, az első szenvedélyes szerelem tüzeit lobbantja fel Tawa szívében; a leány csak alkalomra vár, hogy megszöktesse, mi egy harczy vak lárma alkalmával sikerül is: gyámtyja kedvencz lován, a Dshanem-en elszökteti az orosz, maga is lóra kap, de a viharos éjben nem bírja követni, leesik,

s ájúltan hozzák vissza az erdőből. Ez eset után történik a főnebbi kérő, Elbusörk, visszautalása. Pár év telik így, a lány nem bírja feledni kozákját, okkal móddal, egy vén asszony által izen neki. Aiminoffnak otthon rosszúl van a feje alja: ő házas, gyermeke is van: de az asszony hűtlen, kicsapongó. Most hatalmasabban, mint valaha, támad föl benne a csecsencz leány emléke: ott hagyja nejét, gyermekét, jó. A dühös Issát és a csecsenczeket, részint Dshanem a kedvencz, a gyakran megsiratott ló visszahozása, részint az izlamra térés által kiengeszteli, Tawát nőül veszi. De boldog lenni nem tud. Feltámad benne a lelkiösmeret szava: házája, hite, gyermeke gyötri. Az utóbbinak nevét álmában egyszer kiejti, ez által csecsencz nője a titok nyomára jó: hogy férje házas, gyermekes. Aiminoff ügyesen odaviszi a dolgot, hogy Tawa megbocsát neki, nemcsak, hanem azt is igéri, hogy anyja lesz a fiúnak ha elhozza férje. A merény, a fiúcska elrablása, sikerül; de oly tett árán, mely a kozák lelkiösmeretén kitörölhetlen vérfoltot hagy: a rablás és üldözés alkalmával kifejtett tusában kedves keresztkomját (nagy dolog az óhitűeknél) ölte meg. Ennek karóra szegzett véres feje üldözi; el akarva némitani benső gyötrelmét, folytonos rabló kalandokban keres eltompulást, a falu, Hadschi-Jurt, rémületesbbé válik az orosz előtt, mint valaha, a veszett kozák dúlongása tűrhetetlenné, s az orosz vezér, *Slepzoff*, elszánja magát, egy téli meglepéssel semmivé tenni a falut. Elbusörk, a kém, nagy óvatossággal viszi kalauz szerepét, a csecsencz falut meglepi a kozák had, fegyver és láng martalékául adja. Elbusörk, fogadása szerint, Aiminoffot élve fogja el, Issa és Inalök egymás véreben oltják ki régi bosszújokat, Elbusörk a menekülni akaró Tawát elfogja, de az, egy gyilkolási kísérlet után, a hózivatar segélyével

megszabadul tőle, s a hóban elvész. Elbusörk, a gazember, életben marad fájalmával.

Im ez a történet, lehető legrövidebbre vonva. De megfárad az olvasó, míg ezt így össze bírja állítani képzeletében. A mestermű egyik ismertető jele az, hogy meséje, alakjai önkénytelenül nyomódnak az emlékezetbe: mire átolvastuk, a történet kereken áll lelkünk előtt, az alakok, mint élő személyek vannak megtestesülve. Wittgenstein elbeszélése nem tette ránk e hatást. Úgy voltunk vele, mint a ki rengetegben, kanyargós folyam mentén utaz: minden fordulatkor elő-elő tűnik a folyó, s az utas nem tudja, az-e ez, melyet már látott, vagy egészen más. A változatos, gazdag, helylyel-helylyel meglepően szép díszület (decoratio, mint: készüllet) közül ki-kibukkan a cselekvény, s mindannyiszor némi fátyolozottság van rajta, minden ilyes futó jelenést egy-egy elszórt motívumnak gondolunk, melyet meg kell tartani emlékezetünkben, holott gyakran csak népjellem, népszokás stb. rajza. Így már, mint említők, az első ének, az expositio, mely Issa és Inalök vérboszújának adja történetét, nagyon vékony összefüggésben áll a következőkkel: csupán azért van, hogy a kaukázi «vendettával» megismertessen. A II-dik szakaszban egy hosszú csatakép nem való egyébre; csupán hogy Dzsattahász elesik, s lányát Issára hagyja. Maga ez a Dzsattahász — s barátsága Issával — egészen henye dolog, nem volt szükség színpadra hozni. Szóval mindjárt-mindjárt azon vesszűk észre, hogy egy-egy cselekvény, melybe már belétanúltni kezdtünk, egy-egy részlet, melyet *magában* csínosnak találtunk, az egészszel vagy semmi kapcsolatban nem áll, vagy csak külsőleg van hozzá ragasztva, vagy kis eredménynek nagyon elő-

térbe állított indokolását képezi, s utóbb az «inepte molitur» lehangoló érzelmével hat az olvasóra.

Azt is nehéz volna eldönteni, melyik a darab fő hőse. Az események Issa körül csoportoznak, a szerző is ezt mutatja be legelőbb s legnagyobb körülményességgel. De Issa csak typus, faja nemesbjeinek képviselője, valamint Elbusörk a romlott csecsenczé. Azonfelül, hogy boszúja perczét lesi, mitsem cselekszik, t. i. bensőleg; a hatásokat csak kívülről fogadja, szóval minden vitézsége, harczy kalandjai daczára szenvedő jellem. Elbusörk és Aiminoff — szerelemből mindenik gazemberré, honáruolvá lesz; amaz cselekvőbb jellem, mint ez: mert a kozák inkább a körülmények által sodortatik bajba; de szerepe még sem olyan, hogy főhős lehetne. Még legtöbb fordúl meg a leány — Tawa — szerelmén: de az a történet, melynek ő a központja, bármint előtérbe nyomúljon is, az egészhez képest csak episod jellemével bír. Leginkább eltaláljuk a valót, ha Slepzoff-ot a kozák fővezért tekintjük az eposz hőseül, kinek magasztalására van írva az egész. Igen, ez nem egyéb, mint *Slepzoffiád*.

Prinz von Wittgenstein, nevéről ítélve német, azon szellemileg naturalizált oroszok közé látszik tartozni, kik ellenkezően a Puskinok, Lermontoffok mélyen borongó hazaszerelmével, abban találják boldogságukat, hogy a nagy czár hódító, civilizatori dicsősége napsugarain sütkezzenek. Mily boldognak festi a kozákot, hogy fajiságát elvesztve, a hatalmas czár pártfogása alatt holtra ihatja magát! Mily nagy ember ez a Slepzoff, ki a csecsenczek erejét megtörte; ravaszság, lekenyerezés, erkölcsrontás által több hegyi törzset arra bírta, hogy a síkra, kozák ótalom alá, telepedjék! A prinzköltő nem győzi magasztalni emberszeretetét. Csak «unbedingte Unterwerfung» kell

nek a hegyi fajok részéről: azontúl nincs áldottabb ember nála. Maga a hegyi népség dalokban örökíti emlékét, oly kellemes zsarnok a dicső! Kár, hogy a csecsenez nép, ha ugyan rejt még a Kaukáz valamely zúga behódolatlan törzset, nem olvashatja Wittgenstein gyönyörű német verseit. Bizonyynyal szívére venné a *rebell* «Hadschi-Jurt» siralmas történetét, és rohanna kezét csókolni a Slep-zoffoknak. S a prinzköltő elmondhatná, hogy egyetlen költeménye többet használt a cár dicsőségének, mint annyi armada, mely a Kaukázusban veszett. Azonban így sincs a költemény hatása elveszve: ha csak fele azon nem tudom hány milliónak, mely anyanyelvén olvassa, fog osztózni a költő bámulatában, melylyel az orosz bajonettek fényének áldozik, már ez is mily roppant erkölcsi nyereség az európai polgárisodás ügyére nézve! Pedig a cosmopolita szomszéd nagyon is hajlandó efféle bámulatra, — s a költeményben sok részlet van, mely kitűnő szépsége által képes behízelegni magát. Ha ez nincs, nem is tartottuk volna érdemesnek szóba hozni.

Mindjárt az expositio (I. szakasz) oly ügyesen van adva, hogy igen kedvező véleményt képes támasztani költőnk alkotó erejéről, melylyel pedig, mint láttuk, nem bír nagy mértékben. Issa, a mint egy erdön bújdokol, az őt környező tárgyak láttára, melyek egyszersmind a költői leírás anyagát képezik, visszamélyed emlékeibe, s ez által alkalmat nyújt szerzőnek, hogy hőse múltjából megismeresse velünk, a mi az expositióra szükséges. A vadkan, például, megriad tőle ki maga is riadva fut: ez eszébe juttatja egykori futását, midőn atyja áldozata lőn az ellen boszújának, mely őt magát is fenyegette. Így vezet a költő folyvást kültárgyakról hőse lelkébe s onnan a múltba; de legszebb az a hely, midőn a vérboszúról beszélván, egy-

szerre, minden átmenet nélkül, Issának adja a szót, s ez még most is, 30 év múltával, felbőszül a gondolaton, és szenvedélyes, drámai apostrophe-val zárja beszédét:

És eljött a férfigondok,
A vérbosszú ideje:
Issának feledhetetlen
Lőn az óra, a mikor
Félrehíván így szólt ő, ki
Atyja helyett atyja volt:
,Elfelejtéd már az ellent,
Ki atyádnak gyilkosa?'
«Dzsánem, Dzsánem, hű lovacskám!
Halkan lépdelj, lassan járj:
Ezer füle van az éjnek —
Patkód el ne áruljon;
Akkor bátrabban ügettünk;
Csendes, tiszta volt az éj:
,Bosszú!' súgta atyám vére;
Bizton vélte a czudar
Életét egy rossz gyerektől;
Hanem gyöngé kézzel a
Gyermek, törét *nyers szívedben*
Gazkölök! megforgatú'.

Vagy midőn a gondolatra, hogy hátrahagyott nője Dzsattahásznál lelt menedéket, igazán keleti áldást buzog barátjára; mit nagyobb hatás kedviért eredetiben írunk ki:

«In des Freundes sich'rer Hütte
Kehrte meine Gattin ein;
Meine Flucht hat er beschützt;
Möge Gott ihm gnädig seyn!
Mög' er seine Schwelle segnen
Und sein Weib und Kind und *Ross*,
Und die *Waffen*, die er führet,
Und das *Brod*, das er genoss!»

Hasonlóan szép keleti zamatú hely sok van a költeményben. Így Issa, midőn barátját, a harczon elesett Dzsattahászt siratja, valódi érzéssel, de mégis ama keleti affectatióval, mely nem tehet róla, hogy dagályban nyilatkozik:

«Mintegy villámtól lesújtva, dőlt reményem fája meg! Sorsom a végzet folyóján buborékká változik! Jaj! ki fogja védni kunyhóm, majd ha én elbújdosom? (azaz: meghal). Élttemnek ki lesz gyönyörje? ki halálom bosszuja?

«Mint бүкк a csalítban, álltál férfiak tanácsa közt! Mint légből a sólyom, csaptál harcziás tettekre le! Szádban ezüst — és aranydús volt szívedben minden ér! És gyílokhegy volt haragod, és szerelmed tölt pohár!

«Jaj a nőnek, ki halálra ilyen hősi szívet szült! Jaj tinektek, árva, gyöngé, kiknek védje, öre volt! Jaj a lónak mely nyihogva ríná vissza a nemest! Jaj a rozsdáett aczélnak, melyet már nem fényesít!

«Néked szenteljék a lányok legszebb daluk hangjait. Ifjú hősöknek halálod példa és ösztön legyen. Permetezve fog lenézni a felhő sírodra majd; és virágok kelnek abból, és madár zeng ott körül.»

Ilyen Elbusörk átka, midőn elutasított szerelmével bosszúra gerjed Issa ellen, s éjtszaka, lóhátról ordítja ennek kapuja előtt:

«Issa, hervadjon ki a fű, melyen árnyad elhaladt! Kört idézzon köszönésed, kézfogásod bőrfekélyt! Vendégedet a legelső korty vized öritse meg! Apád sírján dúlakodjék, marakodjék ebecsoport! Ha elszunnyadsz, a fejednél álljon, rázzon rettegés! Ébren a gyanú tekerje képed a tarkód felé! Nőjön a hajad (gyász jele) örökké, nőjön bár az övedig, szüntelen bú- és panaszban, míg a szíved megszakad! S én ne leljek védhajlékot, jó barátom ne

legyen, és imát én ne lehelljek : vesztedért csak ! — Látni fogsz !»

A lélektani ábrázolások közül azt találtuk valóban sikerültnek, midőn Aiminoff, a szökevény kozák, ébrenlevő neje Tawa mellett alszik, álmában fiát és elhagyott nejét szólítja, miáltal felkölti a csecsencz nő féltékenységet, de egy jóltalált felelettel ismét elnémítja. Íme a fő mozzanat :

«Most megmozdúl és beszél; csitt! «Hol vagy?» kérdi csöndesen «Wasilicska! jer, kicsinyem: úgy-e bántott rossz anyád? Visszajött apád, no látod; szép játékot hoz neked.» S tompa förmedéssel zúgja: «oh te rossz, rossz feleség!»

«Erre Tawa féltő szívét bösz ijedség fogja el; összeborzad és felugrik, féktelen kín csap belé. «Ki?» — és rázza férje karját, hogy fölretten az, s mohó kapkodással, álmosan nyúl fegyverért a fal felé. «Ki? —» s merően a szemébe süpped átható szeme: de legott magához térvén, kaczag a férj: «ki? bohó! Hát ki volna? *az, kit érted szerelemből hagytam el.* Igen, az!» — S gyönyörben olvad Tawa szíve lelke föl.»

Végre, hogy szerzőnk leíró képességével megösmérkedjünk, ide teszem könyve utoljáról a pusztai hóförgeteg rajzát, ugyanazét, melynek Tawa áldozatja lesz.

«A halálnak éje volt ez, ritka ehhez fogható. — Megeredve napkeletről felvonúlt a Szélara; fölriasztá vad döféssel a megdermedt tájakat, s bösz ugrásokban forogva kezde győzelemfutást.

«Szörnyű szép, ha tavasz-árban hótul duzzad száz patak s örült kéjjel ömlik a már olvadó mezőkre ki; a folyam, mely tengerré nőtt, zúgva tépi gátjait, és utólfog minden élő, s egy rohammal vízbe fojt!

«Szörnyű szép az is, ha nyári hévtől aszván a vadon meggyúl, és a láng, — vihartól ostorozva, fut tovább: szisztereg a magas fűben, pattog a tar galy között, és a füstbeburkolt égre ölti véres nyelveit!

«Ám, vigasztalan szörnyű, ha fölkel a hóförgeteg s tompa zúgással közelget a ködterhes éjszakán; ha, ezer torokkal mintegy, jajgat, rí a síkon át, s tépve dúlva, semmisítve, mindent a halálba üz! Nincs, mi ellent bírjon állni bőszen dühének. Kél tömött oszlopokban a zimankó; minden szál fű él, mozog. Porzik a hó a magasban, csúsz a földön s nyílhamar tornyosodva meg' felorsóz, s ködbe, szélbe foszlik el. Éles metsző hidegétől, melyet a vihar lehell, megfagy a vér az ereken; gyökeréig zsibbadoz zord dühétől a természet; halál-álmot küzdve lesz kövé minden mozgó élet, ajka dermesztő lehén. Jaj az útasnak, kit a vész utólérve megrohant! Szemét szúrja, elvakítja; lelkét a megsibbadás butasága nyügzi össze: egy tapodtat sem bír a dúlt ösvényből már kivenni; mindenütt rom, pusztaság! Bódultan köröng egy helyben: nyom, csapás sehol, sehol! csak a hó, mely zúrva nyargal a vadhullámszó teren; csak a vész jaj-ordítása; csak köd sűrű éjjele, mely velőit megfagyasztja csontjában s a vért erén. Kinszeredve áll meg aztán; összemarjúlt izmait elhagyá az élet-inger; — és befonva álmosan, csúsz a halk halál szívére: ő leroskad, elpihen: — és fehér dombot szítál rá sírhalmúl a fürgeteg.»

Mindent összevéve, *Hadshi-Jurt* oly költemény, melyben ugyan «plura nitent» de nem cum «paucis maculis». Az alapszerkezet hibáit, a részekben semmi költői diszítvány, s föl-föllebbenő hangulat jóvá nem teheti.

TARTALOM.

A MAGYAR VERSELÉSRŐL:	Lap
I. A magyar nemzeti versidomról	3
II. Valami az asszonánczról	54
NAIV EPOSZUNK	63
ZRINYI ÉS TASSO	79
BÁNK-BÁN TANULMÁNYOK:	
I. A történet	175
II. A mese lényege	178
III. Bánk jelleme	187
IV. Gertrud jelleme	218
V. Vázlatok	240
IRÓI ARCZKÉPEK:	
I. Gyöngyösi István	253
II. Orczy Lőrincz	280
III. Gvadányi József	296
IV. Szabó Dávid	312
V. Ráday Gedeon	321
IRÁNYOK	333
VISSZATEKINTÉS	357
BIRÁLATOK:	
I. Eredeti népmesék (Merényi)	417
II. A pörös atyafiak (Vas Gereben)	440
III. Bulesú Károly költeményei	455
IV. Anya és gyermeke (Hebbel)	475
V. Hősök és dalok könyve (Frankl)	487
VI. Hadshi-Jurt (Wittgenstein)	505

HIBÁK JAVÍTÁSA.

Lap	Sor	Lap	Sor
6.	9. <i>alul</i> : Mind <i>olv.</i> Mint	185.	13. <i>alul</i> : Aztán, s <i>olv.</i> Aztán
20.	6. <i>felül</i> : alólag <i>olv.</i> alólad	218.	1. <i>felül</i> : harmincz (tollhiba) <i>olv.</i> húsz
32.	6. „ immár nagy <i>olv.</i> im- már nagy	227.	7. „ valamin nagyon <i>olvasd</i> valami <i>nagyon</i>
57.	7. „ atázom <i>olv.</i> átázom	257.	9. „ mondott <i>olv.</i> mond
76.	7. „ fogyasztá <i>olvasd</i> fony- nyasztá	264.	5. „ csöcsömök <i>olvasd</i> cső- cselék *
76.	6. <i>alul</i> : azon <i>olv.</i> az	267.	16. „ rész körül <i>olv.</i> rész a körül
85.	11. „ örökité <i>olv.</i> örökíti	271.	15. „ kezén <i>olv.</i> kézen
90.	10. „ hogy <i>olv.</i> hol	274.	13. <i>alul</i> : az elemet <i>olvasd</i> ez elemet
92.	9. <i>felül</i> : küzdő <i>olv.</i> a küzdő	283.	15. „ régiektől <i>olvasd</i> a ré- giektől
99.	2. <i>után</i> : kimaradt:	287.	10. „ jöltevé <i>olv.</i> jöltevéje
Mint fölnézve, Olymp tetejéről látszik az égbolt.		288.	11. „ hogy lesz <i>olv.</i> jó lesz
99.	9. <i>felül</i> : romanes <i>olv.</i> romanas	289.	15. „ megfélisz <i>olv.</i> megfűlsz
104.	11. <i>alul</i> : kamlok <i>olv.</i> kazulok	290.	13. „ s ívecske <i>olv.</i> szívecske
110.	— (a görög szó) βουτίζα	290.	7. „ teyer <i>olv.</i> steyer
111.	2. <i>felül</i> : csupán a <i>olv.</i> a csupán	294.	5. „ patheticusabb, (vessző nem kell.)
115.	6. <i>alul</i> : folyó <i>olv.</i> folyhő	294.	4. „ kiséri (után pont.)
117.	12. <i>felül</i> : rendet, hogy <i>olv.</i> ren- det hagy	302.	11. „ Jatóság <i>olv.</i> Jászság
120.	5. „ miszin <i>olv.</i> misziri	310.	10. <i>felül</i> : stafétát (után) küld
120.	2. <i>alul</i> : hosák <i>olv.</i> hodzsák	316.	16. „ szét <i>olv.</i> siet
124.	3. „ Thyberis <i>olv.</i> Tiberis	318.	13. <i>alul</i> : Bachus (másutt is) Bacchus
125.	9. „ állni <i>olv.</i> élni	319.	6. „ saytra <i>olvasd</i> satira (i-vel másutt is)
131.	5. <i>felül</i> : ignare <i>olv.</i> ignarae	320.	6. <i>felül</i> : tehessék <i>olv.</i> tehessek
132.	15. „ predendo <i>olvasd</i> pren- dendo	320.	13. <i>alul</i> : ama <i>olv.</i> lehet, ama
151.	15. „ (a latinban) tacti <i>olv.</i> tecti	379.	5. „ invitante <i>olv.</i> imitante
151.	— „ (a görögben) ἐξέ <i>olvasd</i> ἐστῆ	450.	11. <i>felül</i> : elhalasztván <i>olv.</i> elha- lasztatván
155.	7. <i>alul</i> : Riversas <i>olv.</i> Diversas		
158.	2. „ dala <i>olv.</i> dalla		
172.	4. <i>felül</i> : porcosso <i>olv.</i> percosso		

* Dugonics sajtóhibája, s így az erre épített okoskodás sem áll.

